శ్రీరామ

రామాయణ ఉపన్యాసములు

ద్వితీయ సంపుటము

మూలము

కీ॥ శే॥ రైట్ ఆనరబుల్

వి. యస్. శ్రీనివాసశాస్త్రి, పి. సి., సి. హెచ్., యల్. యల్. డి.

అనువాదము

వేలంపాటి లక్ష్మీనరసయ్య, బి. ఏ. బి. ఇడి.,

రిటైర్డు హెడ్‌మాస్టరు,

గూడూరు

సాహిత్య ప్రచురణ
t Edition 1982
) copies

MAYANA UPANYASAMULU (Telugu)

Copies
LAMPATI LAKSHMI NARASAIAH B A B Ed.
d Head master
3
B Malavya Nagar Gudur (P O) Nellore Dist

Rs 15 00

Printed at
EEDOM PRESS
T H Road
dras 600 021

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములవారు మతసంబంధ గ్రంథాల ప్రచురణకు తోడ్పడు పథకముక్రింద అందజేసిన భూరి విరాళము ఈ గ్రంథముద్రణకు తోడ్పడినందున, దేవాలయ ఎగ్జిక్యూటివ్ ఆఫీసరు వారికిని, పాలకవర్గమునకును కృతాంజలులు

—గ్రంథకర్త

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః

ఇష్టదేవతాస్తుతి

శ్లో॥ శుక్లాంబరధరం విష్ణుం। శశివర్ణం చతుర్భుజమ్।
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్। సర్వవిఘ్నోపశాంతయే॥

శ్లో॥ కాలాంభోధర కాంతికాంతమనిశం వీరాసనే సుస్థితమ్।
ముద్రాం జ్ఞానవరాం దధానమపరం హస్తాంబుజం జానుని।
సీతాం పార్శ్వగతాం సరోరుహకరాం విద్యున్నిభాం రాఘవం।
పశ్యంతం ముకుటాంగదాది వివిధా కల్పోజ్జ్వలాంగం భజే॥

శ్లో॥ శ్రీరామచంద్ర కరుణాకర రాఘవేంద్ర
రాజేంద్రచంద్ర రఘువంశ సముద్రచంద్ర
సుగ్రీవ నయనోత్పల పూర్ణచంద్ర
సీతామనః కుముదచంద్ర నమో నమస్తే॥

శ్లో॥ యఃపిబన్ సతతం రామ చరితామృత సాగరం।
అతృప్తస్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషమ్॥

శ్లో॥ యత్రయత్ర రఘునాథకీర్తనం। తత్రతత్ర కృతమస్త
కాంజలిం।
బాష్పవారి పరిపూర్ణలోచనం। మారుతిం నమత రాక్ష
సాంతకమ్॥

శ్లో॥ నృసింహ కరుణోపాత్త। వేదాంత విమలాశయం।
వాసుదాసం గురుం వందే। భక్తి వైరాగ్య ధీనిధిమ్॥

శ్లో॥ రామచంద్ర తనూజాతం। హేమాంబా కుక్షి మౌక్తికమ్।
పరమై కాంతినం వందే। బ్రహ్మజ్ఞాన తపోనిధిమ్॥

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః

విజ్ఞాపనము

ఆర్యులారా!

నేను తెనిగించిన ఈ రామాయణ ఉపన్యాసముల ద్వితీయ సంపుటము వెలుగులోనికి వచ్చుట చాలా కష్టసాధ్యమైనది. చిరకాలము వసూలు చేయుటయే గాక గ్రంథముద్రణాదులందున చాల విలంబనమైనది కాని శ్రీ సీతారాముల కృపాకటాక్షము వలనను శ్రీశ్రీ వానమామలై సద్గురుదేవుల అనుగ్రహము వలన ఎట్టకేలకు ఈ సంపుటమును సాయపడిన వదాన్యులైన మిత్రుల సహాయమువలనను చదువరులకు అందజేయ గలిగినందులకు ఎంతయు సంతసించుచున్నాను.

ఈ గ్రంథ ముద్రణకు తమ సంపూర్ణ సహకారము నందజేసిన నా ఆప్తమిత్రులు సాహిత్యాభిలాషి శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య గారికి, శ్రీ ... స్వహస్త సంహస్తములతో అర్థికముగ సహాయపడిన ... శ్రీ ముద్దుకృష్ణారెడ్డి యఫ్ ఆర్ సి యస్ యఫ్ ఆర్ సి యస్ (ఇంగ్లాండ్) యఫ్ ఎ సి యస్ (అమెరికా) నా ఆప్తబంధువగు శ్రీ ... పట్టాభిరామయ్యగారు శ్రీ అత్మకూరు కోటేశ్వరరావు ఆర్ ... గారు చిరస్మరణీయులు.

శ్రీ తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానము వారొసంగిన సహాయము ఈ గ్రంథ ముద్రణకెంతయు తోడ్పడినందున ఆ దేవస్థానముల ఎగ్జిక్యూటివ్ ఆఫీసరుగారికి పాలకవర్గము వారికిని కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములు.

ఎంతయు ఆదరాభిమానములతో విరాళము లిచ్చిన వదాన్యులైన మిత్రులకు ధన్యవాదములు అర్పించుచున్నాను. ఈ గ్రంథమును ముద్రించి యిచ్చిన ... ప్రెస్ వారికి నేనెంతయు కృతజ్ఞుడను.

—గ్రంథకర్త

శ్రీరామ

రామాయణ ఉపన్యాసములలోని ముఖ్యాంశములు

ద్వితీయ సంపుటము

విషయసూచిక

సీతాదేవి

శ్రీరామ

13 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా ! నా యుపన్యాసములు ఇంతవరకు శ్రీరాముని పాత్రను చర్చించుటకే వినియోగించితిని ఇక దానిని విరమింతును కాని ఈ కావ్యములో ఇతరపాత్రలనుగూర్చి చర్చించునప్పుడు సందర్భానుసారముగ వచ్చుటచే అతని ప్రస్తావన వచ్చుచుండును అంతియేగాని యతని ప్రస్తావన కొత్తగ లేకుండ చాల లముండుటకు వలనుపడదు ఈకావ్యము చదువువారు ఏదేని పాత్రనే ఆరాధించి దానిని తమకు ఇష్టమైనదానిగా ఆదర్శముగను గ్రహింతురు ఈకావ్యమున కానవచ్చు జనులైన స్త్రీ పురుషులలో పలుతెరగుల వారున్నందున ఆదర్శమైనవ్యక్తియని యొకరికి నచ్చినవాడు వేరొకరికి నచ్చకపోవచ్చును వీరెవరు ఎవ్వరైనను జీవితములో వీరున్న ఆదర ఎంటుమీదను వ్యక్తిగతపాత్రలు వీరి ఎచ్చువిధానము మీదను విన్యాససంగములమీదను ఆయా పాత్రలను చర్చించిన మహాత్ములమీదను మన తత్త్వములమీదను ఏ వ్యక్తిత్వముమీదను ఆధారపడియుండును రామాయణమున ధర్మమునే అనుసరించిన గొప్పవాడని భావించువారు కొందరున్నారు కొందరు లక్ష్మణుడే గొప్పవాడందురు మహా భక్తాగ్రేసరులలో నొకడగు విభీషణుని అతిశక్తి సమానునిగ లేక అంతకన్న గొప్పవానిగ నెన్నుదురు కాని నేనుమాత్రము కథానాయకుడగు శ్రీరామునకే నా హృదయమర్పించితిని ఇతరులు చాల గొప్పవారై ప్రశస్తులై యేదే నొక సుగుణమునకు నిదర్శనమై లేక కొన్ని సుగుణములకు పతీకమై యుందురు కాని నాకు తక్కిన యందరికన్నను శ్రీరాముడే యెక్కువ ఆరాధ్యుడు కవివర్ణన ననుసరించియు ఆయాపాత్రల చర్యలు సంభాషణలు ననుసరించియు అందరి స్వభావములను యథార్థముగ తెలిసికొనుటకు వారినందరిని శ్రద్ధగా పరిశీలించెదను ఈకావ్యమునందు అయోధ్య కిష్కింధ లంక అను గొప్పరాజ్యములు మూడున్నవి అన్నిటియందును రాజులు మారిరి ప్రతిదానియందును విచిత్రముగ ద్వేషమే రాజ్యమును గోలుపోవుటయు కనిపుడు రాజగుటయు తటస్థించినది ధర్మవిషయములు ద్వేషము లేక తప్పిదమువలన రాజ్యమును గోల్పోవడు సంతోషము తో ... మిగిలిన రెండు ... యుండగా ... నిజముగ ... రాజ్యము కోల్పోవుటకన్న ...

R – U—19

ప్రాణముల గోల్పోవును. కనుకను తన యగ్రజుని మరణము నాశించను. అయోధ్య విషయములో నింకొక గొప్పసందర్భము వెల్లడి యగుచున్నది. శ్రీరాముడు రాజ్యమును భరతునకు సంతోషముతో నిచ్చుటయేగాదు భరతుడు దానినొల్లక శ్రీరాము డంగీకరించియుండినయెడల తిరిగి యతని కిచ్చియుండెడివాడు. రాజ్యము నొల్లక పోవుటయేగాక యెదుటివానికి దత్తము చేయుటకును ఆ సోదరు లొకరి నొకరు మించ యత్నించిరి. ఇది చాల అసాధారణమైన విషయము. ఇది యొకవిధముగ పసిబిడ్డలు తన్నిపోయిన గుమ్మడిపండును నిరాకరించినట్లున్నది. నాకిది వలదని ఒకడు దాని నావలబెట్టును. మరియొకడు దానిని తాకిచూచి నాకు వలదని యని ఆవల నెట్టును. అయోధ్యవిషయ మట్టిదైనది. కాని భేదమేమనగా వారు రాజ్యమును తన్నిపోయిన గుమ్మడిపండుగా నెంచక ఒక గొప్ప బహుమానముగా నెంచి దానిని తామే గ్రహించుట అన్యాయమనియు ఎదుటివాని కొసంగుట గౌరవమనియు తలంచిరి. ఆ యంశమునందు వారికిని సుగ్రీవ విభీషణులకును గల భేదము చాల ఆశ్చర్యకరమైనది. కాని సుగ్రీవుడు విభీషణుడు అత్యాశాపరులై యంతకైనను సాహసించిరనిగాని వారేవిధముగను చెడ్డవారనిగాని నా యభిప్రాయముగాదు. వారు చాల యోగ్యులు అయినను వారు అగ్రజులయందు రాజ్యము గైకొనుటకు వ్యతిరేకులు గారు. ఏలాగో వారు తమ సోదరులు మహాపాపులనియు రాజ్యమును [illegible] గాపించుచుండిరనియు ఆరాజ్యము తమచేతులలో నభివృద్ధిచెంది [illegible]నియు తలచి యుండవచ్చును. కాని వారు రాజ్యమును అత్యంతము కాంక్షించిరనుటకును అది తమకు సంక్రమించుటకై తమ సోదరుల మరణమునకైనను వ్యతిరేకులు గారనుటకును ఇంతకైనను సందేహములేదు. సుగ్రీవుడు తనభార్యను రాజ్యమును మరల బడయుటకు వాలిని వెంటనే సంహరింపుమని శ్రీరాముని ప్రార్థించినది [illegible] చెప్పియుండుము. అతడు రాజ్యవిషయమై యెప్పుడును [illegible] యుండలేదు. విభీషణునివిషయములో తన అగ్రజునిబారినుండి తన్ను రక్షించుటకై యతడు శ్రీరాముని శరణుజొచ్చినప్పుడు రావణుని యనంతరము లంకకు రాజు గావలెనని యుంతని ఆశయమై యుండవోవునని శ్రీరాముని పరివారు చక్కగనే యూహించిరి. అందుకేమియు పొరపాటులేదు. ఏలన శ్రీరాముడే దాని నిట్లు అంగీకరించియున్నాడు.

శ్లో॥ రాజ్యకాంక్షీ చ రాక్షసః —యుద్ధ 18 స 11 శ్లో

ఈ రాక్షసుడగు విభీషణుడు రాజ్యమును కాంక్షించుచున్నాడనుటలో సందేహములేదు. అని వచించెను. యుద్ధము ప్రారంభమై లక్ష్మణుడు మూర్ఛనొంది

యుండినసందర్భము శ్రీరామునియొక్కయు వానరులయొక్కయు పరిస్థితి చాల ఆందోళనకరముగ నుండెను అంత శ్రీరాముడు లక్ష్మణుడు మరణించినచో నా జీవితము నంతమొందించెద నని వచించి అచ్చటనున్నవారి సెలవు గైకొనెను కాని యతని శోకవిషయము బాధించుచుండెను విభీషణు డరుదెంచి రక్షణకై యర్థించినపుడు అతనిని లాంఛనప్రాయముగ లంకారాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తుని గావించియుండెను కాని అది యథార్థముగ జరుగలేదు జరుగునను నాశయు దోచ లేదు కావున నతడు

శ్లో॥ తచ్చమిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రధక్ష్యతి న సంశయః।

విభీషణుని కొసంగిన వాగ్దానమును చెల్లింపనైతిని

శ్లో॥ యన్మయా నకృతం రాజా రాక్షసానాం విభీషణః॥

యుద్ధ 49 స 22 శ్లో

విభీషణుని లంకానగరమునకు రాజు గావింపనైతి నని చాల బాధపడెను విభీషణుడు తన పరిదృష్టునకు వగచి జీవన్నద్య వినష్టోస్మి నేను ప్రతిజ్ఞయు చచ్చినవాడనైతిని నే నాశించినవిధముగ నెన్నటికిని రాజు గానేరను

శ్లో॥ ప్రాప్త ప్రతిజ్ఞశ్చరిపు సకామో రావణః కృతః॥

యుద్ధ 50 స 9 శ్లో

అన్నిటికన్న ఘోరమగుది రావణుని కోర్కెయు ప్రతిజ్ఞయు నెరవేరెను అని దుఃఖించెను

యుద్ధకాండములో మనము గమనింపవలసిన ఆశ్చర్యకరమైన ఘట్ట మొకటి గలదు భరతు డయోధ్యారాజ్యమును శ్రీరామునకు మారుగ ఇల్లడగ గ్రహించి యతని పాదుకల ప్రధానముతో పదునాలుగేండ్లు పరిపాలించెనని మనకు జ్ఞప్తియం దున్నది వనవాసాంతమున శ్రీరాముడు తిరిగిరాగా భరతు డతనికి ఘన స్వాగత మిచ్చి తనకోర్కె నెరవేరినదనియు తనయొద్ద ఇల్లడగనుంచిన రాజ్యమును తిరిగి యతని అధీనము గావించెదననియు విన్నవించెను పిదప మొదట శ్రీరాముని పాదుకలను ధరింపుమని ప్రార్థించెను

శ్లో॥ పాదుకే తేతు రామస్య గృహీత్వా భరతః స్వయమ్।
చరణాభ్యాం నరేంద్రస్య యోజయామాస ధర్మవిత్॥

యుద్ధ 130 స 52 53 శ్లో

అతడే యా పాదుకల నాతని పాదములకు తొడిగెను

శ్లో॥ అబ్రవీచ్చ తదా రామం భరతః సకృతాంజలిః ।
ఏతత్తే రక్షితం రాజన్ రాజ్యం నిర్యాతితం మయా ॥

యుద్ధ 130 స 53 54 శ్లో

నీవు నా యధీనమం దిల్లిదగానుంచిన ఈ విషేవమును తిరిగి నీ కప్పగించు చున్నాను

శ్లో॥ అద్య జన్మ కృతార్థం మే సంవృత్తశ్చ మనోరథః ॥

యుద్ధ 130 స 54 శ్లో

నా జన్మ సార్థకమైనది నేను ధన్యుడనైతిని

శ్లో॥ యస్త్వాం పశ్యామి రాజానం అయోధ్యాం పునరాగతమ్ ॥

యుద్ధ 130 స 55 శ్లో

నేను పదునాల్గు సంవత్సరములకు పూర్వమే నిన్ను రాజు గావింప నెంచితిని కాని నీ వా యడవికేగితివి ఈ దీర్ఘ కాలమెటులో గడచెను నా యదృష్టమున మరలి వచ్చితివి నాకింతకన్న మహాభాగ్య మేమున్నది?

శ్లో॥ అవేక్షతాం భవాన్ కోశం కోష్ఠాగారం పురం బలమ్ ॥

యుద్ధ 130 స 5 శ్లో

దయయుంచి ధనాగారమును ధాన్యాగారమును యుద్ధసామగ్రిని పరిశీలింపుము

శ్లో॥ భవత స్తేజసా సర్వం కృతం దశగుణం మయా ॥ యుద్ధ 130 స 56 శ్లో

నీ పాదుకా ప్రభావమునను అవి నా కొసంగిన ప్రేరణవలనను నీ వ్యవధిలో దశగుణము అభివృద్ధి గాంచినవి

ఆ తరుణమున నొక అద్భుతమైన సంఘటన జరిగినది ఆ సోదరుడు ప్రత్యాతిథి నిర్వహించి సంగ్రామానంతరము కోల్పోయిన భార్యను గౌరవమును మరల పొంది రాజ్యమును పరిగ్రహించుటకు తిరిగిరాగా మరియొకడు తన హృదయమున అతిశయి ంచ సంతోషముతో దాని వరదికి సమర్పించుటకు సంసిద్ధుడగును సుగ్రీవుడు వా నరులు విభీషణుడు నిలుచుండి వారి సంభాషణమును చాల ఆత్రముతో వినుచుండిరి ఆదృశ్యమును వారు వీక్షించి విభ్రాంతులయిరి వా రానందబాష్పములు విడిచి రి వారి యట్లు పలికిరి యున్నారు

శ్లో॥ తథా బ్రువాణం భరతం దృష్ట్వా తం భ్రాతృ వత్సలమ్
ముముదు ర్వానరాధ్యక్షం రాక్షసశ్చ విభీషణః॥
యుద్ధ 130 స 56 57 శ్లో

వారు తమ సోదరులనుగూర్చి యెట్లు తలచెదరో వారికి తమ సోదరులయం దెట్టి భావముండెనో వారెట్లు ప్రేమతో పోరాడి వారి వంతమొందించుట కెట్లు యోచన గావించిరో వారి [illegible] ము రాజ్యము పరిగ్రహించుట కెంత యానందించిరో సుగ్రీవ విభీషణుల [illegible] దొరకుమాట ప్రస్ఫుటముగ నెదలియుండును దానిని వారిపుడు ప్రత్యక్షముగ [illegible] చూచుచున్నదానితో పోల్చికొన్నపుడు వా రానంద బాష్పములు విడచుచు [illegible] ఆ సోదరుల భ్రాతృప్రేమనకు వారు ముగ్ధులయిరి సోదరి [illegible] భరతుని శీలమును కొంత విస్తారముగ వర్ణించి పిదప సుగ్రీవ విభీషణుల శీలములు పరిశీలించెదను

నేను చెప్పచూపిన ఆ సుప్పురిలో భరతు దొక ప్రత్యేకమైన అంతమైన నిదానగలదు ఆతని ప్రసంగములు ఆతని నడవడియు గమనించినయెడల అతడు చాల పట్టుదలగలవాడనియు మనోబలము గలవాడనియు తెలిసికొనగలము ఆ యంశ ములందు నతడు తన సోదరులలో నెట్లు తులదూగెనో గ్రహించుటకు మనకు విదర్శనములు గలవు [illegible] యగ్రజుడగు శ్రీరాముని దృఢనిశ్చయమునందును [illegible] మోత్తమమైన [illegible] నతిదిది మించినవాడు అతనికిమాత్రమే భరతు డింతటి [illegible] వేరొకరివిషయమైనచో నతడు తనపట్టు విడువ కుండ సాధించియుం [illegible] అతని ప్రసంగములు సటిషములై సునిశ్చితములై యుండినవై [illegible] వానిలో సనుమానము అస్పష్టత యుండదు అతడు [illegible] మాతృదుర్బోధమ నుండుటచే [illegible] శ్రీరాము డరణ్యమున కేగవలసివచ్చెనని యెంతయు ఆవేశపూర్తిలో నుండిన లక్ష్మణు డెటుల నడచుకొనియుండెనో యూహింపుడు వారిరువురు నెంత వ్యత్యాసముగలదో చూడుడు। [illegible] స్వార్థత్యాగము [illegible] మానవులైనను వారు పరస్పరము చాల భిన్నమైన నడవడిగలవారు శ్రీరాము డొకపని చేయుమని యాజ్ఞాపించినయెడల లక్ష్మణుడు తక్షణమే దానిగావించి లోబడియుండెడివాడు ఆతనిభావన పేరుగనున్నను శ్రీరాముడు తప్పు చేయుచుండెననియో తరితముగ ప్రవర్తించుచుండెననియో భావించినను అది తన హోదయోగ్యముగాకున్నను దానికి వ్యతిరేకముగ నొకమాట చెప్ప సాహసించి

వాడ్పుండి పట్టాభిషేకము నొందియుండినందున అగ్నిహోత్ర మామె స్వాధీనమం దుండెను కావున నామె దానిని తీసికొనిపోయెదనని వెడలించెను

శ్లో॥ అథవా స్వయమేవాహం సుమిత్రాను చరాసుఖమ్ ।
అగ్నిహోత్రం పురస్కృత్య ప్రస్థాస్యే యత్ర రాఘవః ॥
అయోధ్య 75 స 14 శ్లో

[illegible] వారికి మన గావించు పార లౌకిక క్రియలు నఫలములగునను విశ్వా [illegible] పారిపుణ్యం ప్రేమమీందనే ఆధారపడియున్నది అట్లాని [illegible] రామ [illegible] గోచరించుచున్న భరతుడు శ్రీరాముని చిత్రకూటమున కలిసికొ [illegible] [illegible] అంత్యక్రియలు నేనే గావించితిని పిపున [illegible] చేయ [illegible] యున్న [illegible] వా స్తవముగ నీవు మన తండ్రి యాత్మశాంతికై [illegible] నేగా [illegible] నకని [illegible] ప్రీతికరము గ [illegible] [illegible] చించెను

శ్లో॥ ప్రమాణం కిం దత్తం పిత్ర్య లోకేషు రాఘవ ।
[illegible] తే శ్యాహం [illegible] ప్రయః ॥
అయోధ్య 101 స 8 శ్లో

[illegible] ప్రీతిపాత్రుడవు [illegible]

శ్లో॥ రామే [illegible] స్తపి [illegible] స్త్వమేవ సత్త్వాయిని వర్త్య బుద్ధిసు ।
[illegible] స్తవ [illegible] త్వాం సంస్మరన్ స్వర్గ మహాప్రాజ్ఞ ॥
అయోధ్య 101 స 9 శ్లో

[illegible] స్వర్గస్థుడాయె [illegible] యే [illegible] [illegible] [illegible] వినా [illegible] [illegible] వినే [illegible] లో [illegible] నతని [illegible] అతియుఫలహేతువై యుండు [illegible]

భరతునకు రాజ్యకాంక్ష యున్నదని కౌసల్య యతనిని దూషించి అతడు [illegible] అంత్యక్రియలు గావింపకుండ అగ్నిహోత్రము తీసికొని తాను శ్రీరాము [illegible] హోకి [illegible] వెడలించిన సందర్భమున భరతుడు మిగుల శోకించెను

అతని దుఃఖమునకు మేరలేక అపరాధమంతయు శ్రీరాముడు రాజ్యమువిడచి అరణ్య ముల కేగవలెనని తన కేమాత్రమును అభిప్రాయము లేదనియు అట్టి దురుద్దేశ ముండినయెడల తన కనేకవిధముల నరిష్టము గలుగుగాకయనియు ననేకప్రమాణ ముల మరల మరల గావించెను కాని యథార్థముగ నతడాసమయమున నా ప్రమాణ ముల నన్నింటిని జేసియుండజాలడనుట స్పష్టము జీవితమందు మానవుని విధ్యుక్త ధర్మములను దుర్గుణములను వర్ణింపవలెనని వాల్మీకి యాశయము కావున క్రమముగ నతడు వానినన్నిటిని భరతుని నోట బలికించెనని వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయము రెండు శ్లోకములలో పంచయుక్త శకరములు గలవు అవి యెప్పటి దుట కించుక క్లిష్టముగనే యుండును పంచన్యాయమను నేనట్టి మనుజు ప్రశంసించిన విద్యార్థి స్పష్టముగా మధ్య రించినా లేదాయని పరీక్షించుటకు శ్లోకములను సాధనముగ గ్రహింపవచ్చును

శ్లో॥ అపర్యాప్తో మోఽస్య యోఽన్యాస్తు యస్యార్యోఽనుమతే గతః ॥

యుద్ధ 75 వ 23 -26 శ్లో

ఒకి దాల సులభమైనవే కాని వాటి వాల క్రమము లున్నవి అందుచే విద్యార్థులు ఎని మధ్యలందలిలో తరలుట దు

భరతుడీవిధముగ ప్రమాణములు చేయగ కౌసల్య హృదయము ద్రవించెను ఆమె భరతునితో నే నాయన నీ పలికిన దిట తలచుచున్నాను

శ్లో॥ దిష్ట్యా న చలితో ధర్మాదాత్మా తే సహ లక్ష్మణః ।
వత్స సత్య ప్రతిజ్ఞో మే సతాం లోకానవాప్స్యసి ॥

అయోధ్య 75 వ 62 శ్లో

నీవు ధర్మము విడవవాగు నేను గ ? నెతిని నీవు మహాయోగ్య దవు సత్యప్రతిజ్ఞాదవు "యుద్దేశ" సంపూర్ణముగ నెరవేరగలదు సత్పురుషులకు కలుగు పుణ్యలోకములు నీకు ప్రాప్తించుగాక।

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వా చాంకమానీయ భరతం భ్రాతృవత్సలమ్ ।
పరిష్వజ్య మహాబాహుం రురోద భృశదుఃఖితా ॥

అయోధ్య 75 వ 63 శ్లో

అని చెప్పుచు ఆమె భరతుని అంకమున దుచేర్చి మిగుల దుఃఖించెను

శ్లో॥ లాలప్యమానస్య విచేతనస్య ప్రణష్టబుద్ధేః పతితస్య భూమౌ ।
ముహుర్ముహుర్నిశ్శ్వసతశ్చ దీర్ఘం సా తస్య శోకేన జగామ రాత్రిః ॥

అయోధ్య 75 వ 66 శ్లో

అతడు శోకభారమున మూర్ఛనొంది తెల్లవారి లేచి లేచి దుఃఖిం
శ్రీరాముని స్మరించుచుండగ రాత్రియే గడచిపోయెను. తండ్రికి అంత్యక్రియ
లాచరించిన యనంతరము అతడు శ్రీరాము డున్నచోటికేగి యతనిని తిరిగి రమ్మని
ప్రార్థించెను. తరువాత నతడు శ్రీరాముని ప్రత్యక్షముగ కలిసికొనినప్పు
డగ్రజా! మన మిరువురిలో నొకరు అరణ్యములలో నుండవలసినయెడల
నేనే గడిపెదను. నీవు అయోధ్యకు తిరిగిపొమ్ము. నీస్థానము నే నాశ్రయించెద
ను. పరిపాలించుటయును నీకు ఇష్టమైయుండును అంత శ్రీరాముడు ఇది క
ర్తవ్యము నింకొకరు చెప్పుకొను విషయము కాదు. వారి వారి కర్తవ్యమును వ
ర్తింపవలెను అని పలికెను. శ్రీరామునకు మారుగా తా నరణ్యమున కేగ
వలె ననిప్రాయము భరతుడు తెలిపెగ ఉత్సాహముగ నున్నాడనే తలంచన స్ఫురించిన
గాదు అంతకుపూర్వము తన కైకేయిని అయోధ్యలో కలిసికొన్నప్పుడే ఆ
మె నిట్లు నిరాకరించియుండెను. తా నరణ్యమునకేగి శ్రీరాముని తోడితెచ్చి యతని
కి పట్టాభిషేకము చేయింతు ననియు అదియు నా మీది ద్వేషము వలనగాక తన క్షేమ
మునకే అట్లు గావింతునని యామెతో చెప్పియుండెను

శ్లో॥ నివర్తయిత్వా రామంచ తస్యాహం దీప్త తేజసః।
దాస భూతో భవిష్యామి సుస్థితే నాంతరాత్మనా॥

అయోధ్య 73 స 27 శ్లో

అతడింకను నిట్లనెను. ఈ పాపమునకు ప్రాయశ్చిత్తముగ శ్రీరామునకు
మారుగ నేనే అరణ్యములందు నివసింతు నని

శ్లో॥ అ నాయ్యధ మ హాం కౌసల్యాయా మహాబలమ్।
స్వయమేవ ప్రవేక్ష్యామి వనం మునినిషేవితమ్॥

అయోధ్య 78 స 31 శ్లో

నా యగ్రజుని తిరిగి తోడితెచ్చి పట్టాభిషిక్తుని గావించి, పదవ నేనే అరణ్య
ములనిపోయి మునులలోగూడ నివసించెదను

శ్లో॥ రామః పూర్వోహి నో భ్రాతా భవిష్యతి మహీపతిః।
అహం త్వరణ్యే వత్స్యామి వర్షాణి నవ పంచచ॥

అయోధ్య 79 స 8 శ్లో

అడవులం దిక నుండవలెను పదునాలుగు సంవత్సరములు అతనికి మారుగ నేనే యుండెదను నా తల్లికోర్కె నెరవేరరాదు ఆమె నామమాత్రముగనే నాకు తల్లి అని యతని యుద్దేశము

శ్లో॥ న న కామం కరిష్యామి స్వామిమాం మాతృగర్హితామ్ ।
వనే వత్స్యామ్యహం దుర్గే రామో రాజా భవిష్యతి ॥

అయోధ్య 79 స 12 శ్లో

నేను వనములందే నివసింతును అని యతడు తన తల్లిపై నావిధముగ గ సాధింపనెంచెను నేను రాజు గాననియు శ్రీరాము డరణ్యములం దుండ వలెననియు నీ వాంఛ నిన్ను శిక్షించుటకు మాకర్తవ్యములను పరస్పరము మార్పు చిందుకొనెదము నే నరణ్యములకేగి నీ జీవితమును దుఃఖభాజనము గావింతును ది యతని యభిప్రాయము

అట నరణ్యములకుపోయి గంగ తీవలియొడ్డున గుహుని సందర్శింపగ నత తనిని మొదట సందేహించెను గుహుడు శ్రీరాముని ప్రాణసఖుడు శ్రీరాముని ద్యముకుండి వెడల నడచినవెంటనే ఇత డింత గొప్పసైన్యముతో రాజప్రాసాద ంతయు వదలిరాగా నదటి కేలెంచుటగాంచి గుహుడు భరతునితో నాడిగ నీ రాకకు కారణమేమి? యని యడిగెను వెంటనే భరతుడు తన ఆశయమును ల్లడింపగ గుహుడు చాల తృప్తిజెంది యిట్లు వచించెను

శ్లో॥ ధన్యస్త్వం న త్వయాతుల్యం పశ్యామి జగతీ తలే ।
అయత్నా దాగతం రాజ్యం యస్త్వం త్యక్తు మిహేచ్ఛసి ॥

అయోధ్య 85 స 12 శ్లో

భరతా! నీవే ధన్యుడవు నీ వంటి వే వెచ్చటను గానను అప్రయత్న ంగ నింత గొప్పరాజ్యము సంక్రమింపగా సకల రాజలాంఛనములతో నీవు దాని ననుభోగింపవచ్చును నిన్ను బోలినవా రెవ్వరును లేరు కాని నీ విద్యుక్తధర్మమని ంచి నీవు దానిని పరిత్యజింపనెంచితివి నీ వంటివా డెవ్వడు నుండడు సీతా మ లక్ష్మణులా గంగాతీరమున నొకరేయి గడపిరని విని భరతుడు చాల మనో థ జెంది గుహునితో భోగభాగ్యములన్నియు వదలి హంసతూలికాతల్పమున యించు మా యన్నయు వదినెయు సామాన్యమానవులవలె నీ నదీతీరమున వన ని. మిత్రమా! మా యన్నా వదినెలు ఆ రేయి యెచ్చట విడిసిరి? ఏమి భుజిం

చిరి? యెట్లు గడపిరి? అని యడిగెను గుహుండా విషయమును వవిస్తర
శ్రీరాము డారేయి యేమియు భుజింపక లక్ష్మణుడు కొనివచ్చిన గంగ
తృప్తి నొందెనని పలికెను అంత గుహుండు చూపగా వారు పరుండిన
స్థలము నెవుకుడు సీత నిద్రించినచోట

శ్లో॥ మన్యే సా భరతా సుప్తా సీతాస్మిన్ శయనే శుభా।
తత్ర తత్రాపి దృశ్యంతే సక్తాః కనక బిందవః॥

అయోధ్య 88 స

ఆమె ఇచ్చట నిద్రించియుండునని యూహించుము ఆమె తన భు
ద బ్బియే యుండెను. అచ్చటచ్చట సూక్ష్మకాంచనరేణువు లగపడుచున్న
విధరుడు పలికెను ఆమె వాల్యభూషణములా కటిసేల నౌరసికొని సు
కాంచనరేణువులు రాలినవి వా ఎదినములు జరిగినందున ఆ గుర్తులింకను
మున్నవి

శ్లో॥ ఉత్తరీయ మిహాసక్తం సువ్యక్తం సీతయా తదా।
తథా హ్యేతే ప్రకాశంతే సక్తాః కౌశేయ తంతవః॥

అయోధ్య 88 వ

ఆమె యుత్తరీయ మిచట పర్చుంచు గుర్తించెను కొన్ని నూత్న
లిచ్చట అగపడుచున్నవి కాంచరేణువులు రాలి యచ్చట ఏంకను ?గవ
నేపన ఆకాశపు వ్ర్తిగాలిం వై ఎడ్ప్యవాంతగ పతిన్పష్టి చెందియుండదని
ద?

అంతట ... ఆ రాజోచిత సౌఖ్య ... కటిక నేలపై
యుండుటా ... పలికెను

శ్లో॥ అద్య ప్రభృతి భూమౌ తు శయిష్యేఽహం తృణేషు వా।

నేను నేటి నుండి ... పాన్పులపై పరుండక
నేలపైనైనను ... పరుండెదను

శ్లో॥ ఫలమూలాశనో నిత్యం జటాచీరాణి ధారయన్॥

అయోధ్య 8 వ 2

ఫలమూల కందమూలములు భుజించుచు జటావల్కలములు
దాను

శ్లో॥ తస్యార్థ ముత్తరం కాలం నివత్స్యామి సుఖం వనే ।
తం ప్రతి శ్రవమాముచ్య నాస్య మిథ్యా భవిష్యతి ॥

అయోధ్య 88 స 27 శ్లో

నా యగ్రజుడు ఏలిన శపథము నెరవేర్తును వ్యర్థముగాపోదు. ఎవరి కొరకు అరణ్యములో నివసింపవలెనని యతని శపథము యని నేనే గావించెదను అతని మరల ప్రతిన నెరవేరినట్లగును

శ్లో॥ వసంతం భ్రాతురర్థాయ శత్రుఘ్నో మానువత్స్యతి ।

నా యగ్రజునకు మారుగ నే వనవాసములనుండ శత్రుఘ్నుడు నాకు తోడ్పడును లక్ష్మణుడు శ్రీరాముని వెంటబోయి అయోధ్య నేలును

శ్లో॥ లక్ష్మణేన సహాత్వార్యో హ్యయోధ్యాం పాలయిష్యతి ॥

అయోధ్య 88 స 28 శ్లో

నాయయోధ్యకు పోయినపిదప బ్రాహ్మణోత్తములు వానికి పట్టాభిషేకము గావించి రాజ్య పరిపాలన చేయింతురు ఈనా ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్ప దేవతల ప్రార్థించుచున్నాను

శ్లో॥ అభిషేక్ష్యంతి కాకుత్స్థం అయోధ్యాయాం ద్విజాతయః ।
అపిమే దేవతాః కుర్యుః ఇమం సత్యం మనోరథమ్ ॥

అయోధ్య 88 స 29 శ్లో

వాస్తవముగ భరతు డీవిధముగ చెప్పినను వెంటనే యతడు తన ఉడుపులను మార్చుకొనలేదు మరునా డతడు భరద్వాజాశ్రమమునకు పోయెను ఆ తరుణమున కవి ఏసాకో వాసకోపే (అయోధ్య 90 స 2 శ్లో) భరతుడు పట్టుదోవతియు ఉత్తరీయమును ధరించెనని వర్ణించెను మనము పవిత్రమైనస్థలముల కేగినపుడు పట్టు వస్త్రములు ధరించుట మామూలు కావున భరతుడును నటులే గావించెను వల్కలము ధరింపలేదు ప్రజలు ఉడుపుల ధరించుటలో నెట్టి ప్రత్యేకత జూపెదరో మీకు తెలియును ఒకని కొకవిధమైన యుడుపుల ధరించుట ప్రీతియైనచో వానిని సంతోష పెట్టుటకు అట్టివానినే ధరింతురు కాని భరతుడు శ్రీరాముని సందర్శించినపుడు జట వల్క[illegible] ధరిం[illegible]ను

శ్లో॥ [illegible]

అయో 100 స 1 శ్లో

శ్రీరాముని సమీపించుచున్న ఆతడా చిత్రకూటపర్వతమును చాలదూర మెక్కి వలెయుండెను ఆతడు శత్రుఘ్నునితో తన హృదయావేదన నిట్లు వెల్లడించెను

శ్లో॥ యావన్న రామం ద్రక్ష్యామి లక్ష్మణం వా మహాబలమ్ ।
వైదేహీం వా మహాభాగాం న మే శాంతి ర్భవిష్యతి ॥

అయోధ్య 98 స 6 శ్లో

రామ లక్ష్మణుల వైదేహిని కనుగొనునవరకు నా మనస్సునకు శాంతిలేదు

శ్లో॥ యావన్న చంద్ర సంకాశం ద్రక్ష్యామి శుభమాననమ్ ।
భ్రాతుః పద్మ పలాశాక్షం న మే శాంతి ర్భవిష్యతి ॥

అయోధ్య-98 స 7 శ్లో

పద్మపత్రాయతలోచనుడు పూర్ణసుధాంశు ముఖుడునగు శ్రీరాముని దర్శించు వరకు నా యాత్మకు శాంతి కలుగదు

శ్లో॥ సిద్ధార్థః ఖలు సౌమిత్రిః యశ్చంద్ర విమలోపమ్ ।
ముఖం పశ్యతి రామస్య రాజీవాక్షం మహాద్యుతిః ॥

అయోధ్య-98 స 10 శ్లో

లక్ష్మణుడు ధన్యుడు ఆతనికి నా యగ్రజుని సేవాంశసేవ లభించెను ఆ మహావీరుని ముఖారవిందమును నిరంతరము వీక్షించుచు ఆనందమున నోలలాడు చుండును

శ్లో॥ యావన్న చరణౌ భ్రాతుః పార్థివ వ్యంజనాన్వితౌ ।
అనుగ్రహీష్యామి శిరసా న మే శాంతి ర్భవిష్యతి ॥

అయోధ్య-98 స 8 శ్లో

నా యగ్రజుని దర్శించి రాజ్యలక్ష్మీ చిహ్నితములగు పాదములపై వ్రాలి శిరసా నమస్కరించువరకు నాయాత్మకు శాంతి లేదు

శ్లో॥ యావన్న రాజ్యే రాజార్హః పితృపైతామహే స్థితః ।
అభిషేక జలక్లిన్నో న మే శాంతి ర్భవిష్యతి ॥

అయోధ్య 98 స 9 శ్లో

ఆత డయోధ్య కేతెంచి అభిషేకము గావించుకొని రాజ్యభారము వహించు వరకు నాకు శాంతి లభించదు

శ్రీరామునకు భరతునందు గల విశ్వాసమునకు మేరయేలేదు. అత డరణ్య ములకేగుచుండ ప్రజలు పురము వెలువడి యతనిని వెంబడించిరి. మీరే మాకు శరణము దయయుంచి వెనుకకు మరలుము మమ్ము ఇంకొకరి పాలిఁద్రోయకు మని వాపోవ శ్రీరాముడు వెనుదిరిగి వారితో నిట్లనియె

శ్లో॥ యా ప్రీతి ర్బహుమానశ్చ మయ్యయోధ్యా నివాసినామ్ ।
మత్ప్రియార్థం విశేషేణ భరతే సా విధీయతామ్ ॥

అయోధ్య 45 వ 6 శ్లో

నాయందు మీకు గల ప్రేమయు గౌరవమును భరతునియెడ జూపుడు

శ్లో॥ సహి కల్యాణ చారిత్రః కైకేయ్యా నందవర్ధనః ।
కరిష్యతి యథావద్వః ప్రియాణి చ హితాని చ ॥

అయోధ్య 45 వ 7 శ్లో

అతడు మహాసౌమ్యుడు కల్యాణగుణసంపన్నుడు. అతడు మీకు ప్రియ మును హితమును నగునది యెల్లను చేయగలడు

రాజ్యమును విడనాడిపోవు రాజు తన ఉత్తరాధికారినిగూర్చి యింత ప్రశంసా పాత్రముగ జెప్పుట యెచ్చటనైనను వినియుంటిమా?

శ్లో॥ జ్ఞానవృద్ధో వయోబాలో మృదుర్వీర్య గుణాన్వితః ।

అతడు వయసున బాలుడయ్యును ప్రపంచజ్ఞానమున కడు వృద్ధుడు అని వచించెను. శ్రీరాముడు భరతునికన్న ఒక్కదినమే పెద్దవాడయ్యును అతనిని బాలు డని వచించుట అసాధారణమైన విషయము

శ్లో॥ అనురూపః సవో భర్తా భవిష్యతి భయాపహః ।

అయోధ్య 45 వ 8 శ్లో

అతడు మీ కష్టములను అపాయములను నివారింపగలడు అని వచించెను. అంత నతడు లక్ష్మణునితో వనము విడిచివచ్చిన తల్లి దండ్రులకు కాలము గడుపుట ప్రయాసకరముగ నుండునని యెంచితివా? అట్లెన్నటికిని జరుగదు. భరతుడు మహా యోగ్యుడు

శ్లో॥ భరతః ఖలు ధర్మాత్మా పితరం మాతరం చ మే ।
ధర్మార్థ కామసహితై ర్వాక్యై రాశ్వాస యిష్యతి ॥

అయోధ్య 46 వ 7 శ్లో

తీయని మాటలచే వారిని లాలింపగలడు కాన లక్ష్మణా! వారికై దుఃఖపడకుము నేను వారికై యెన్నడును శోకింపను వారికి భరతాశ్రయము క్షేమకరమైనది

శ్లో॥ భరతస్యార్యవృత్తత్వం విచింత్యాహం పునః పునః ।
నాను శోచామి పితరం మాతరం చాపి లక్ష్మణ ॥

అయోధ్య 18 స 6 శ్లో

మన మిరువురము లేనప్పటికిని భరతుడు వారిని రక్షింపగలడు

అరణ్యకాండమునందు లక్ష్మణుడు కైకేయినిగూర్చి పరుషముగ మాటాడగ శ్రీరాముడు వెంటనే కైకేయినిగూర్చి యెందుకు ప్రస్తావించెదవు? భరతునిగూర్చి ముచ్చటింపుము

శ్లో॥ న తేఽమ్బా మధ్యమా తాత గర్హితవ్యా కథంచన ।
తామేవేక్ష్వాకునాథస్య భరతస్య కథాం కురు ॥

అరణ్య 6 స 37 శ్లో

యోగ్యుడైన భరతునివిషయము ప్రస్తావించుకొందము కైకేయినిగూర్చి మాటాడి మనస్సును సంకటపరచుటెందుకు?

శ్లో॥ నిశ్చితాపి హి మే బుద్ధిర్వనవాసే దృఢవ్రతా ।

నేటి వనమునందు పదునాలుగు సంవత్సరము లుండ దృఢముగ నిశ్చయించుకొనియు భ్రాతృవత్సలుడగు భరతుని దలచుకొన్నచో నా సంకల్ప మించుక సడలి యతనిని వెంటనే కలిసికొనవలెనని కుతూహలము కలుగుచున్నది

శ్లో॥ భరతస్నేహ సంతప్తా బాలిశీక్రియతే పునః ।

అరణ్య 16 స 38 శ్లో

మనము చిత్రకూటమున పర్ణశాలలో నుండగ నతడెంత మధురముగను హృద్యముగను మాటాడెనో నీకు జ్ఞప్తిలేదా? ఆమాటలు నేనెన్నటికిని మరువజాలను

శ్లో॥ స్మరామ్యస్య వాక్యాని ప్రియాణి మధురాణి చ ।
హృద్యాన్యమృతకల్పాని మనః ప్రహ్లాదనాని చ ॥

అరణ్య 16 స 30 శ్లో

ఆ సమయమున మరొక్కతిహ్యాద్యమి అమ్మతరప విష్వందరులందపై యాలరాదు కొండెను

శ్లో॥ కథం హ్యహం న కరిష్యామి భరతేన మహాత్మనా ।
భ్రాతృస్నేహ చ వీరేణ శ్వయం చ రఘునందన ॥

అయోధ్య-16 వ 40 శ్లో

ఈ పదునాలుగేండ్లు గడచిన పిమ్మటనే మరల కలిసియుందుము ఇది మయు సూక్ష్మమగునా యని అతడు వాపోయెను

యుద్ధకాండమున రావణ వధ విభీషణ పట్టాభిషేకము సీతాగ్నిప్రవేశము జరిగినపిదప శ్రీరాము డయోధ్యకు ప్రయాణమాయెను విభీషణుడు శ్రీరామా! ఇంత దూరమేతెంచి నన్ను లంకాధిపతిగ చేసిన ఉపకారమైనను నిలిచి నా ఆతిథ్యము చేకొని నన్నానందింపజేయక యే అయోధ్య కేగుట న్యాయమా? యని కోరి నెను

శ్లో॥ పూజితో౽హం త్వయా సౌమ్య పారితోష్య పరంతప
సర్వాత్మనా చ చేష్టాభి స్సౌహృదేన పరేణ చ ।
న ఖల్వేతన్న కుర్యాం తే వచనం రాక్షసేశ్వర ॥

యుద్ధ 124 వ 17 18 శ్లో

అంత శ్రీరాముడు నీవు నన్నెంతయో ఆదరించితివి అన్నివిషయము లందును హృదయపూర్వకముగ సాయమొనర్చి పరోపకారముగ పోరాడి అపూర్వమైన జయము నొసంగితివి దానికెంతయు సంతుష్టి నొందితిని ఇంక చెప్పవలసినదేమియు అవసరములేదు విభీషణా! నే నెందులకిట్లు పల్కితినో గ్రహించితివా! నీ విన్న పము నాలకింపని కఠినహృదయుడనని యెంచకుము నే నొకకారణమైనను విశదపరచ వలెననుకొన్నాను

శ్లో॥ తం తు మే భ్రాతరం ద్రష్టుం భరతం త్వరతే మనః ।
మాం నివర్తయితుం యో౽సౌ చిత్రకూట ముపాగతః ॥

యుద్ధ 124 వ 19 శ్లో

భ్రాతృవాత్సల్యపరుడగు భరతుడు రాజవాహనము ప్రజలు చతురంగబలములు గొని నా సన్నిధి కరుదెంచి నన్నెంతయో ప్రార్థించెను నా దృఢసంకల్పమువలన నతి కఠినముగ దానిని త్రోసివేసితిని అది నన్ను బాధించుచున్నది

కేవలొలుటు మాటంచే వారిని లాలింపగలడు కాన లక్ష్మణా! వారికై దుఃఖింపకుము నేను వారికై యెన్నడును శోకింపను వారికి భరతాశ్రయము క్షేమకరమైనది

శ్లో॥ భరతస్యార్యవృత్తం వై చింతయిత్వాహం పునః పునః
నాను శోచామి పితరం మాతరం చాపి లక్ష్మణ ॥

అయోధ్య 16 వ 6 శ్లో

మన మిదువరకు అచ్చట నున్నట్లే భరతుడు వారిని రక్షింపగలడు

అరణ్యకాండమునందు లక్ష్మణుడు కైకేయినిగూర్చి పరుషముగ మాటాడగ శ్రీరాముడు వెంటనే కైకేయినిగూర్చి యేంటికి ప్రస్తావించెదవు? భరతునిగూర్చి ముచ్చటింపుము

శ్లో॥ న తేంబా మధ్యమా తాత గర్హితవ్యా కథంచన ।
తామేవ ఇక్ష్వాకునాథస్య భరతస్య కథాం కురు ॥

అరణ్య 6 వ 37 శ్లో

యోగ్యుడైన భరతునివిషయము ప్రస్తావించుకొందము కైకేయినిగూర్చి మాటాడి మనస్సును సంకటపరచుటెందుకు?

శ్లో॥ నిశ్చితాపి హి మే బుద్ధి ర్వనవాసే దృఢవ్రతా ।

నేను వనములందు పదునాలుగు సంవత్సరములు ఉండ దృఢముగ నిశ్చయించుకొనియు భ్రాతృవత్సలుడగు భరతుని దలచుకొన్నచో నా సంకల్ప మిందుక వదలి యతనిని వెంటనే కలిసికొనవలెనని ఉత్సాహము కలుగుచున్నది

శ్లో॥ భరత స్నేహ సంతప్తా బాలిశీ క్రియతే పునః ॥

అరణ్య 16 వ 38 శ్లో

మనము చిత్రకూటమున పర్ణశాలలో నుండగ నత డెంత మధురముగను హృద్యముగను మాటాడెనో నీకు జ్ఞప్తిలేదా? ఆమాటలు నేనెన్నటికిని మరువజాలను

శ్లో॥ స్మరామ్యస్య వాక్యాని ప్రియాణి మధురాణి చ ।
హృద్యా న్యమృత కల్పాని మనః ప్రహ్లాదనాని చ ॥

అరణ్య 16 వ 39 శ్లో

ఆ సుందర గుహలో శ్రీహస్త్యాట్యమై అమృతరస బిమ్మందమరందమై యలరారు చుండెను

శ్లో॥ కదాన్వహం సమేష్యామి భరతేన మహాత్మనా ।
శత్రుఘ్నేన చ వీరేణ త్వయా చ రఘునందన ॥

అర ణ్య 16 వ 40 శ్లో

ఈ పదునాలుగేడులు గడచి మనమందర మొకట గలిసియుండు తరుణము ఆసన్నమగునా యని ఆతడు వాపోయెను

యుద్ధకాండమున రావణ వధ విభీషణ పట్టాభిషేకము సీతాగ్నిప్రవేశము జరిగినపిదప శ్రీరాము డయోధ్యకు ప్రయాణమాయెను విభీషణుడు శ్రీరామా! ఇంత దూరమేతెంచి నన్ను లంకాధిపతి గావించి యుపకారమొనర్చిన నీకు నా చే నాతిథ్యము చేసి సన్మానించనీయక నీ వయోధ్యకేగుట న్యాయమా యని ప్రార్థించెను

శ్లో॥ పూజితోహం త్వయాసౌమ్య సాచివ్యేన పరంతప
సర్వాత్మనా చ చేష్టాభి సౌహృదేన పరేణ చ ।
న ఖల్వేతన్న కుర్యాం తే వచనం రాక్షసేశ్వర ॥

యుద్ధ 124 వ 17 18 శ్లో

అంత శ్రీరాముడు నీవు నన్నెంతయో ఆదరించితివి అన్నివిషయము లందును హృదయపూర్వకముగ సాయమొసర్చి వీరోచితముగ పోరాడి అపూర్వమైన సఖ్యము నెరపితివి దానికెంతయో సంతుష్టి నొందితిని అంత చెప్పవలసిన దేమియు నవసరములేదు విభీషణా! నే నెందుల కిట్లు పల్కితినో గ్రహించితివా? నీ విన్నపము నాలకింపవలె నని హృదయమున నున్నది యెంతయును నే నౌత్సుక్యమైనను విడువ వలయుచున్నాను

శ్లో॥ తంతు మే భ్రాతరం ద్రష్టుం భరతం త్వరతే మనః ।
మాం నివర్తయితు యోసౌ చిత్రకూట ముపాగతః ॥

యుద్ధ 124 వ 18 శ్లో

భ్రాతృవత్సలుడగు భరతుడు రాజవాహనము ప్రజలు, చతురంగబలములు తో నా సన్నిధి కరుదెంచి నన్నెంతయో ప్రార్థించెను నా దృఢసంకల్పమువలన నది నిష్ఫలముగ దానిని రాజంటి. అది నన్ను బాధించుచున్నది.

శ్లో॥ త్వయా యాదృశో యస్య వచనం సత్కృతం మయా॥

యుద్ధ 124 స 20 శ్లో

సోదర సోదరీమణులారా భరతుడు శ్రీరాముని సోదరుడనియొంచి ఉపేక్షింప దగని యంశ మొకటున్నది: దానినిగూర్చి చర్చించుట సంతోషకరముగ నుండదు అయినను తను కించపరచు సుద్దేశముతోగాక ఒక సత్యదర్శి వెలుగులో జరిగినపుడు కొంతమందికి చాల ద్వేషముకలిగి వారి కీడునే కళంకిత మొనర్చునని యూహించినచో ఆ యంశమును ప్రస్తావించెదను భరతుడంతటి కర్తవ్యపరాయణుడైన పుత్రుడు యుండి వలన నలక్షణమొకటి లోపించియుండెను అతడు తన తండ్రియెడల నపారమైన పితృభక్తియు గౌరవము కలవాడు తన తండ్రి వార్ధక్యమున కైకేయికి లొంగి పోవుట మాత్రమే యతని కిష్టములేక అతనినిగూర్చి కఠినముగ మాటాడెను తర తరములుగా హైందవులు కైకేయిని ద్వేషించుచు నిందించుచు నుందురు ఇది యందరు కును తెలిసినవిషయమే ఆమె తన పాపమునకు దగిన ప్రాయశ్చిత్తము బాగుగ ననుభవించెను ఆమె తన శేషకాలమంతయు పడిన దూషణకు మేరయేలేదు కాని రాజాస్థానములలో కుట్రలు సాధారణముగ జరుగుచుండునని మనము జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలెను తన కుమారునకు రాజ్యము సంక్రమింపవలెనని తల్లి కుట్రపన్ను టలో వింత యేమియునులేదు కాని ఇది ఇక్ష్వాకువంశమునందున శ్రీరాముడు ప్రధాన పాత్రగ నున్నపుడును సంభవించుట శోచనీయము ఆమె మొదట చాల మంచిదై శ్రీరాముని భరతునివలెనే ప్రేమించుచుండి పిదప మంథర దుర్బోధచే కుటిలత్వ మొందుట అందరకును తెలిసినవిషయమే అయోధ్యలో తమయింట నేమి జరిగినదియు తెలియకపూర్వ" రామ మాతులునింట నున్నపుడే అయోధ్యనుంచి వార్తాహరులు వచ్చిరి యథార్థము తెలుపక నీతో కత్యవసరమైన కార్యమున్నదని వసిష్ఠుడు నిన్ను రాజధానికి రమ్మనెనని తెలుపగ భరతుడు తన తండ్రియొక్కయు కౌసల్యయొక్కయు రామలక్ష్మణులయొక్కయు క్షేమసమాచారములు విచారించెను అతడు కౌసల్యా సుమిత్రలనుగూర్చి వారు చాల యోగ్యురాండ్రని ధర్మము నెరింగిన వారని పలికెను కాని తన తల్లియగు కైకేయి విషయమై యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ ఆత్మకామా సదాచండీ క్రోధనా ప్రాజ్ఞమానినీ।
అరోగా చాపి మే మాతా కైకేయీ కిమువాచహ॥

అయోధ్య 70 స 10 శ్లో

స్వార్థపర సదాచండి అతికోపన అహంభావయగు నాతల్లి సందేశము

మది యడిగెను మీతల్లి యింత చెడుగైనను ఆమె తనపడిన విషయమై మీకెంత అతృప్తి గనున్నను ఆమెవద్దనుండు వచ్చిన వార్తాహరులతో మీతల్లి మాటాడెదరా? మీ రెన్నడును అట్లు సంబోధించియుండరు ఎవరైనను ఇతరుల విషయములో బిడ్డను చెప్పరు తమ తల్లినిగూర్చి తాము యెరుగనిదే యెవ్వరును వారితో యథార్థము పలుం పరు భరతుని విషయములో నది ఘటించవలెని లోపము తల్లి యెంత నీచురాలైనను కుమారుడు దానిదగ్గఱ మాటాడరాదు అది దానిని అవసరముగ బాటకముగ రాగల వసరము లేదు ఇతరు లామెను దూషించినప్పుడు మౌనము వహించవలెను గాని యామెను దుయ్యబట్టుట అవమానకరమైన విషయము

అతడయోధ్య చేరినపిదప ఆమె తనకొరకే గావించినదంతయు విని ఆమెను ఘోరముగ దూషించెను

శ్లో॥ త్వత్కృతే మే పితా వృత్తో రామశ్చారణ్యమాశ్రితః ।
అయశో జీవలోకే చ త్వయాహం ప్రతిపాదితః ॥

అయోధ్య-74 వ 6 శ్లో

నీవలననే నాతండ్రి మరణించెను శ్రీరాముని దేశభ్రష్టుని గావించి తర తరములవరకు నా కపకీర్తి గడించితివి నీవు భర్తృహంతివి నీతో మాటాడ చెల్లదు

శ్లో॥ మాతృరూపే మమామిత్రే నృశంసే రాజ్యకాముకే ।
నతేఽహమభిభాష్యోఽస్మి దుర్వృత్తే పతిఘాతిని ॥

అయోధ్య 74 వ 7 శ్లో

నీవు ధర్మాత్ముడైన అశ్వపతి తనయవు గావు ఆ వంశగౌరవము నీవు గలిపితివి

శ్లో॥ న త్వ మశ్వపతేః కన్యా ధర్మరాజస్య ధీమతః ।
అవంశమున పొరపాటున బుట్టిన రక్కసివి

శ్లో॥ రాక్షసీ తత్ర జాతాసి కులప్రధ్వంసినీ పితుః ॥

అయోధ్య-74 వ 9 శ్లో

అగ్నిలో దూకి ప్రాణములు వీడుము

శ్లో॥ హ్యాత్వ మగ్నిం ప్రవేశవా స్వయంవా దండకాన్ వశ ।

మా అన్నను వదిలెను వెదల నడచిన ప్రదేశమునకే నీవును పొమ్ము

శ్లో॥ రజ్జుం బంధాన వా కంఠే నహిం తేన్య త్పరాయణమ్ ॥

అయోధ్య 71 వ 83 శ్లో

ఉరి పోసికొనుము. నీకు వేరొక ప్రాయశ్చిత్తము లేదు

శ్లో॥ అహమప్యవనిం ప్రాప్తే రామే సత్య పరాక్రమే ।
కృతకృత్యో భవిష్యామి విప్రవాసిత కల్మషః ॥

అయోధ్య 74 వ. 34 శ్లో

నేను శ్రీరాముని తోడితెచ్చి రాజుగావించి నాజన్మ సార్థకము గావింప గోరెదను "

ఇంతట భరతునకు నొక ఆశ్చర్యకరమైన సంఘటన జరుగును. తాను గావించిన మహోపకారమునకై కైకేయి యొసంగిన రాణివాసయోగ్యమైన భర్మభూషణములచే శరీరమంతయు నలంకరించుకొని బొమ్మలు ధరించిన క్రోతివలె మంథర శత్రుఘ్నుడున్న ప్రాసాదమునకు పోవుట తటస్థించెను. సేవకులు గాంచి యతని కెఱిగించి దీనివలన నింత యుత్పాతము జరిగెనని విన్నవించిరి. కామక్రోధములు తీవ్రమైనవగుట మానవులు వానిని నిగ్రహింపజాలరు. శత్రుఘ్నుడు చాల అనాగరకముగ ప్రవర్తించెను. ఈకాలమున నట్లు సంభవింపదు. అతడు స్వయముగ పోయి దాని కొప్పుబట్టుకొని నేలబడ నీడ్చెను

శ్లో॥ తస్యాం హ్యాకృష్యమాణాయాం మంథరాయాం తత స్తతః ।
చిత్రం బహువిధం భాండం పృథివ్యాం త ద్వ్యశీర్యత ॥

అయోధ్య 78 వ 17 శ్లో

మంథర ధరించిన భూషణములు తెగి నేల నొరసికొని కాంచనరేణువుల వెల్లాచెదరై యా ప్రదేశమంతయు నావరించెను. ఆకాలమున స్వర్ణకారులు తమ కళ యందు సంపూర్ణ ప్రావీణ్యమును గడింపలేదని సూచించుటకు దీని నుదాహరించితిని

శ్లో॥ తేన భాండేన సంకీర్ణం శ్రీమద్రాజ నివేశనం ।
అశోభత తదా భూయః శారదం గగనం యథా ॥

అయోధ్య 78 వ 18 శ్లో

మంధర శతమో శతాధికమో భూషణములు ధరించినట్లున్నది. కాలిమొదలు, అవి నేలపైబడి యావరించి నక్షత్రములతోగూడిన యాకాశమువలె నున్నదని వర్ణించుట సాధ్యముకాదు. మంధరను రక్షించుటకు దాని స్నేహితురాండ్రు పరువెత్తి కైకేయితో మొరపెట్టిరి. కైకేయి యేతెంచి, [illegible] మాటాడెను [illegible] మనసు [illegible] శత్రుఘ్నునితో

శ్లో॥ అవధ్యాః సర్వభూతానాం ప్రమదాః క్షమ్యతామితి ॥

అయోధ్య–78 స 21 శ్లో

దానిని ఏమి చేయుట [illegible] పెళ్లికాంతలు వధ్యులుగారు అని పలికెను. కైకేయి ఒక దీనవదనముగ మాటాడుచు నిలువబడియుండెను. అతడు తన తల్లిని జూచి శత్రుఘ్నునితో ఇట్లు చెప్పెను

శ్లో॥ హన్యామహమిమాం పాపాం కైకేయీం దుష్టచారిణీమ్ ।
యది మాం ధార్మికో రామో నాసూయేన్మాతృఘాతకమ్ ॥

అయోధ్య 78 స 22 శ్లో

మాతృహంతకుడనని దే[illegible] [illegible] శ్రీరాముడు నామీదను [illegible] లేనియెడల ఈ దుర్మార్గురాలిని వెంటనే చంపియుందును. వాస్తవముగ విశ్వాసము గల కుమారుడు తన తల్లియెడల [illegible] తగదు.

శ్లో॥ ఇమామపి హతాం కుబ్జాం యది జానాతి రాఘవః ।
శ్రీరా[illegible] [illegible] కుబ్జను సంహారించినవని తెలిసి నయెడల
శ్లో॥ త్వాం చ మాం చ హి ధర్మాత్మా నాభిభాష్యతే ధ్రువమ్॥

అయోధ్య 78 స 23 శ్లో

అతడు తన తల్లితో [illegible] మోమును [illegible] యొక్క [illegible] మాటాడడు అని పలికెను.

భరతుడు భరద్వాజునాశ్రమ[illegible] మునకు వచ్చినపుడు అతడు మొదట భరతునిపై అనుమానించెను. భరతుడు [illegible] సందేహములను దీర్చి నమ్మకము కల్గించెను. అంత భరద్వాజుడు [illegible] నాటి యుదయమున చిత్రకూటమునకు పోగనంపెను. భరత శత్రుఘ్నులును కౌసల్య మొదలగు రాణివాసమును భరద్వాజుని ప్రదక్షిణించి ఒకరొకరుగా అతనిపాదములకు ప్రణమిల్లి నమస్కరించిరి. [illegible] ఈ విషయమును ప్రత్యేకముగ సూచించుచు అది యాకాలమున వంశవి[illegible] ఈ కాం

మున జ్ఞాని యెవ్వడును తన పాదముల స్పృశింపఁడయెను. అంతట భరద్వాజుడు భరతునితో మీ తల్లు లెవరెవరో యెరిగింపుము అని యడిగెను భరతుడు కౌసల్యను సుమిత్రను యెక్కువగ ప్రశంసించెను కైకేయినిగూర్చి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ యస్యాఃకృతే నరవ్యాఘ్రౌ జీవనాశ మితోగతౌ
రాజపుత్ర విహీనశ్చ స్వర్గం దశరథో గతః।

అయోధ్య 92 స 26 శ్లో

ఎవరి మహాపరాధమున రామ లక్ష్మణులకు ప్రాణము పోదిని వచ్చెనో తనయు నెడబాపిన కారణమున దుఃఖముచే మాతండ్రి స్వర్గస్థుడాయెనో

శ్లో॥ క్రోధనా మకృతప్రజ్ఞాం దృప్తాం సుభగ మానినీమ్।
ఐశ్వర్యకామా కైకేయీ మనార్యా మార్య రూపిణీమ్॥

అయోధ్య 92 స 26 శ్లో

అట్టిపాపి మూర్ఖురాలు నీచ నిష్ఠురశీల కార్య దుర్మార్గురాలు యిమెయే నా తల్లి

శ్లో॥ మమైతాం మాతరం విద్ధి నృశంసాం పాపనిశ్చయామ్।
యతోమూలంహి పశ్యామి వ్యసనం మహదాత్మనః॥

అయోధ్య 92 స 27 శ్లో

అరణ్యయాపనియైన అనార్య ఆదయు, పాపనిశ్చయ అనుపేరుల కలిగిన పంతాపముచేత పేరుపడలేదు కుమారుడు తల్లి నిట్లు మాటాడెనని భరద్వాజు డాశ్చర్యచకితుడాయెను భవిష్యము నెరిగినవాడు గాన పతడు ఆమెను దూర దలచు శ్రీరాముని అరణ్యవాసము శ్రేయముగ పరిణమింపగలదు మరి కొందరకును క్షేమము కలుగును ఆమె నిట్లు మాటాడకుమని పలికెను కాని భరతుడు తన యభిప్రాయమును మార్పు గావించుకొనలేదు దశరథుని మహోన్నతమైన స్థితినుండి పతనమైనదనికి గారణమైన ఆ కైకేయి ప్రస్తుతమున్న కైకేయి గాదనియు ఆమెయందగి పూర్తిగ మార్పు చెందినదనియు నమ్మటకు నిదర్శనముగ, నామె కౌసల్యా సుమిత్రలతో గలిసి ఒకేరథమున ప్రయాణముగావించి శ్రీరాము నయోధ్యకు తిరిగిరావలెనని తీవ్రముగ కాంక్షించినది ఇంతయున్నను భరతుని హృదయము మార్పు చెందలేదు కావున భరతుడు శ్రీరామునితో సుదీర్ఘముగ సంభాషించినపుడు ఈ విధముగ

శ్లో॥ క్రోధితో మయి యత్పాపం మాతా మత్కారణాత్ కృతమ్ ।
దీద్రయా తదనిష్టం మే ప్రసీదతు భవాన్మమ ॥

అయోధ్య 106 స 6 శ్లో

ఈ చివరాలు నేను లేనప్పుడయినవి నాకొరకు ఈ దారుణపాప మాత బుద్ధి యొనరగూర్చెను దీని నే నావంతయు నెరుగను నన్ను క్షమింపుము ఇప్పుడైనను నేను ధర్మపాశబద్ధుడనై యుంటిని లేనియెడల

శ్లో॥ ధర్మబంధేన బద్ధోస్మి తేనేమాం నేహ మాతరమ్ ।

అయోధ్య 106 స 9 శ్లో

ఆమెను తుండెతుండెములుగ ఖండించియుందును

శ్లో॥ హన్మి తీవ్రేణ దండేన దండార్హాం పాపకారిణీమ్ ॥

అయోధ్య 106 స 9 10 శ్లో

అతడే శ్రీరామునితో స్వయముగ తల్లి నిందించెను మరల వారి వంశాచార మంతయు సమాప్తమైనదని యతడు నా తల్లిగా వెంచినదానిని చనుమ్మనందు చేర్చుకుని ఆమె దుర్మార్గురాలు మహాపాపి తల్లి వద్ద సర్వము నాశము గావించెను నేనామెను సంహరించియుందును కాని ధర్మరజ్జువుచే బద్ధుడనై ఉరి యూరకుంటిని. శ్రీరాముడు మరల కైకేయిపట్ల మనఃపూర్వకముగ ఎంతయో గౌరవముగ మాటాడెను అతడు భరతునితో ఆమెను దూషింపకుము ఆమెను చెడుగా మాటాడినను బాధించినను అగౌరవించినను పితయు నేనును నిన్ను శపింతుము అని పలికిన శ్లోకములను ఖండకుపూర్వమే మీరు చదివి యుంటిరి భరతునికొరకై ఆర్ధాంశము నెరవేరినపిదప భరతుడు తృప్తిచెంది సంతోషముతో నయోధ్యకు పయనమాయెను ఆ ఘట్టమున చివరి శ్లోకమిది

శ్లో॥ తం మాతరో బాష్పగృహీతకంఠ్యో దుఃఖేన నామంత్రయితుం హి శేకుః ।
సత్వేన మాతౄ శ్చ విహాయ సర్వా రుదన్ కుటీం ప్రవివేశ రామః ॥

అయోధ్య 112 స. 31 శ్లో

ఆ ముగ్గురు తల్లులు ప్రయాణమై శ్రీరామునితో చెప్పవలెనని యెంచిరి కాని దుఃఖాతిరేకమున వారినోట మాట వెలువడదాయెను శ్రీరాముడు మాటాడ గలిగెను కాని వారి తల్లులకు సాష్టాంగదండప్రణామము గావించి కుటీరముకు ఏడ్చుచు ప్రవేశించెను

వ్యాఖ్యాతలు ప్రత్యేకముగ సర్వాః అను శబ్దమునకు మాతౄః అను శబ్దమును చేర్చిరి శ్రీరాముడు కైకేయికి హృదయపూర్వకముగ నమస్కరించెనని వాల్మీకి ప్రత్యేకముగ నెందుకు వచించెను? వ్యాఖ్యాతలు [illegible] వ్యాఖ్యానించెను అతడు అనేన కైకేయ్యా దోషరాహిత్యమ్ సూచితమ్ అని చెప్పనవసరము లేదు

శ్రీరాముడు చాల కృతజ్ఞుడైనవాడు కాని కైకేయి గుండె దించక తీరక [illegible] ఆమెకు ప్రణామము గావించకుండ నుండలేడు అక్కడ వారి లోనే ఆమెకు [illegible] తల్లియై [illegible] తన [illegible] నెవ్వరును మరచి యుండరే అట్టి కౌసల్య సుమిత్రలయెడ చూపిన గౌరవమును ఆమెయెడలను చూపకుండ నుండలేడు అదియు [illegible] సర్వాః అను శబ్దమును ప్రత్యేకముగ ప్రయోగించి కైకేయి [illegible] నెందు చున్నదో యని దాని సూచింపవలె [illegible] వ్యాఖ్యాత [illegible] చెప్పకతో [illegible] శ్రీరాముడు భరతుని కొరకు రాజ్యమును కోరించెను భరతుని తల్లియెడల తన ధర్మమును విస్మరించి యామెను నిర్లక్ష్యముగ చూచెను తక్కినవారికి నమస్కరించి నట్లే యామెకును నమస్కరించె శ్రీరాముడు తనయందు ధర్మమేదియో భరతునకు [illegible] అని యుద్దేశము వ్యాఖ్యాతలు దానికి చేర్చిన శబ్దము ఉపదేశమున వ్యాఖ్యానింపవలెనని అనుగుణముగ నున్నది కాని యింత పెద్దారి [illegible] నేనిపుడే మీకు దానిని వివరించుచున్నాను గదా!

శ్లో॥ రుదన్ విలలం స్వాం ప్రవివేశ రామః

శ్రీరాముడు కంట తడిపెట్టుచు గృహము ప్రవేశించెను అని కవి వచించెను ఈ సందర్భమున [illegible] గదా? అది చాల మనోహరమైనదైనను అది నను శ్రీరాముని ప్రేమించునట్లుగ ఆరాధించునట్లు గావించును కాని వ్యాఖ్యాతలకు రుదన్ అను శబ్దమును చేర్చి శ్రీరాముడు దుఃఖించునట్లు వచించెను ఏ లక్ష్యము వచ్చునట్లు చేసెను ఏలన అతడు చాలగొప్పవాడై వైరాగ్యసంపన్నుడైనందున దుఃఖింపడనియు కాని మాతవాక్యమును [illegible] దుఃఖించెననియు, నను కాని మనము అతడు మనవంటి ప్రవృత్తి గోడుదము అదియే మనకు యోజనము కావున రుదన్ శబ్దమునకు విపరీతమయిన తన ప్రియమైన తల్లి

లను కోడలు ఎవరాయున్నాననియు వారిని వదులాలసం త్సరము విడిచి యుండవలసియున్నదనియు అనుభవముతో శ్రీరాముడు హృదయపూర్వకముగనే కంట తడిపెట్టె నని నీను వ్యాఖ్యానిచెదను ఆ వచనాలగేండ్లలో నేమి సంభవించునో యేమి గంటకములు కానున్నవో ఆ భగవంతునకే యెరుక ఏమియు గోచరింపద ఆయా గ తాంధకారంమే కాపున శ్రీరా మ దుఃఖి చెదరిన అతడు యథార్థముగనే హృ పూర్వకముగనే దుఃఖించెనని యొందుకు కావించుకొనుచు కొన్ని పలుకు వా సనముగనే ఊహించెను

14 వ ఉపన్యాసము

మిత్రులారా!

రామాయణమునందు వర్ణింపబడిన సుగ్రీవుని జీవితవిధానమును, ప్రసిద్ధమైన దశయు సామాన్యమైనదశయు రెండుదశలుగ విభాగింపవచ్చును. తొలిదశ సామాన్య మైనది. ఈ దశయందు సుగ్రీవుడు తాను గోల్పోయినపదవిని మరల పొందవలెని యుండెను. అతడు భార్యను గోల్పోయి తనకన్న చాల బలాధికుడైన అగ్రజుని భయమున నెల్లప్పుడును చింతాక్రాంతుడై యుండెను. అతడు తనమార్గమును తనే స్వేచ్ఛతో నాలోచించుకొనవలసి యుండెను. అతడందరిని శంకించుచు, ఆత్మవిశ్వాసములేక సహాయులను చేకూర్చుకొనవలసినవాడై అననుకూల పరిస్థితి యందుండెను. అతడు తన కష్టముల నధిగమించి తన పూర్వపరిస్థితికి వచ్చినపుడు, గంభీరముగ మాటాడగల కార్యశూరుడై వెలసెను. అతడు ఋష్యమూకపర్వతము నుండి పంపాతీరమున గ్రుమ్మరుచున్న రామ లక్ష్మణులను జూచినపుడు, వారు వాలి పంపగ తన జాడ గూర్చి వచ్చిన గూఢచారులనియెంచి భయభ్రాంతుడాయెను. తన యనుమానమును హనుమంతున కెఱిగించెను. కాని యతడందుల కంగీకరింపక సుగ్రీవునకు విశ్వాసపాత్రుడైన మంత్రియైయుండెను, అతనిని గట్టిగా మందలించెను. సుగ్రీవుని మంత్రులలో నతడే గడు ప్రసిద్ధుడు. తక్కుంగల వారును నీతని వలె చాల సమర్థులే. సుగ్రీవుని యాత్రలాప హనుమంతుని వాక్చాతుర్యమును వ్యక్తము గావించిన శ్లోకమును మీకు చదివి వినిపించెదను. దానివలన మన మెంత ప్రయోజనకరమైన గుణపాఠమును నేర్చుకొనగలము.

శ్లో॥ అహో సాధు మృగత్వం తే వ్యక్తమేవ ప్లవంగమ।
లఘుచిత్తతయాత్మానం న స్థాపయసి యోమతౌ॥

కిష్కింధ 2 వ 17 శ్లో

నీవు చాంచల్యమును వ్యక్తపరచి నీ కపిత్వమును చరితార్థము గావించితివి అని యతడు పలికెను. సుగ్రీవుడును హనుమంతుడును వానరులలో గొప్ప నాయకులు. వారి కేవిషయ మందును తాము మానవులకన్న తక్కువ యను భావము లేదు. వారు పరస్పరము మాటాడుకొనునప్పుడును వారి జాతినిగూర్చి యవమానకరముగ మాటాడరు. కపిత్వ మనుశబ్దము వారును, మానవులలో నిందగ తోచినను

తల్లి భావింపరు తాను జయించినవానితోనే గెలిచేయునటుల హనుమంతుడు మాటా
ఱ ఆశ్చర్యకరముగ నున్నది అందులోని రహస్యమేమన, ఈకావ్యమును రచిం
నవారు మానవులని శాశ్వతముగ విస్మరించి కవి యాతనిచే నట్లు పలికించెను
వియెడల హనుమంతుడు సుగ్రీవుని అట్లు మాటాడియుండడు

శ్రీరాముడు సుగ్రీవుడు సాచివ్యము నెరపినపిదప వారు పరస్పరము సంపూర్ణ
శ్వాసముకలిగి దాని నిట్లు వ్యక్తము గావించిరి

శ్లో॥ తతోఽగ్నిం దీప్యమానంతౌ చక్రతుశ్చ ప్రదక్షిణమ్ ॥
సుగ్రీవో రాఘవశ్చైవ వయస్యత్వ ముపాగతౌ।
తత స్సుప్రీత మనసౌ తావుభౌ హరి రాఘవౌ ॥
అన్యోన్య మభివీక్ష్యంతౌ న తృప్తి ముపజగ్మతుః ।
త్వం వయస్యోఽసి మే హృద్యో హ్యేకం దుఃఖం సుఖంచనౌ ॥

కిష్కింధ 5 స 16 18 శ్లో

వా రగ్నికి ప్రదక్షిణించి ఒకరిచేతి నొకరు పట్టుకొని విశ్వాసము ప్రకటించి
పస్పర శుభాలోకనముల నొందాలింగనము యుక్తమగు మిత్రులు లక్ష్యమాయెగదా
ని తలంచి తృప్తిచెందిరి మన సుఖదుఃఖము లైక్యమగుచుండి భాగస్వాముల
ది మని యనుకొనిరి స్నేహితులైన పిదప రావణుడు వాలితో నేమి వచించినదియు
కు విస్మరించియుండుగు నేను మీకు జ్ఞప్తిచేసెదను రావణు డిట్లు పల్కెను

శ్లో॥ దారాః పుత్రాః పురం రాష్ట్రం భోగాచ్ఛాదన భోజనమ్ ।
సర్వమేవా విభక్తం నో భవిష్యతి హరీశ్వర ॥

ఉత్తర 34 స 41 శ్లో

మీలో కొందరు ఉత్తరకాండలోని యీవిషయము అంత ప్రామాణ్యము
కని భావింపవచ్చును మన వ్యాఖ్యాతలు తమ కనుకూలముగ నున్నప్పుడు దాని
దాహరించి ప్రతికూలముగ నున్నపుడు ప్రక్షిప్తమని త్రోసివేయుదురు రావణుడు
ర శబ్దమున తాము భాగస్వాములమని చెప్పిన వానిలో చేర్చుట వింతగనే
న్నది అగ్ని సాక్షికముగా జరిగిన సఖ్యము దహనుడు రావణుడు తన అగ్రజులక
లైన వారల నెంత గౌరవముగ జూచినదియు నిది సూచించును

అంత నొక చిన్నవిషయము తప్పించుకొని కొంతమంది పండితులు
ని వింతగ వ్యాఖ్యానించిరి రామ సుగ్రీవులు మైత్రి గావించుకొన్నపిదప

సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని కొన్ని సునిశితమైన ప్రశ్న లడుగుట శ్రీరాముడు తానై ప్రత్యుత్తర మీయక లక్ష్మణుని జవాబివ్వుమని ఆదేశించెను ఇది రాజప్రాసాదములలో జరిగెడిదిగ మనకు తెలుసు ఒకరాజు తనతో సరిసమాన మైన రాజుతోనే సంభాషించును మంత్రులు మంత్రులతోనే మాటాడుదురు అది కొంత కలవర పెట్టునదిగా నున్నది కావున సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని ఘనతకు అనాదరము గావించెనని యు అతనికి ఎప గ్రంథవించిన యనర్థమ దీనిఫలితమేయని ప్రజలు తలంతురు ఇట్లు భావించుటకు నిమిత్తమే మిడు ఏలన సుగ్రీవు డొక వృక్షశాఖను గొనివచ్చి దానిపై తానును శ్రీరాముడు సుఖాసీనులైరి ఆ విధముగ హనుమంతుడు దానిరియ లక్ష్మణుడు తానును దానిపై సుఖాసీనులైరి కావున సుగ్రీవుడు సునిశితముగ ప్రశ్నించుట శ్రీరాముని ప్రాశస్త్యమునకు విరుద్ధమేమియు మొంగదగదు కావున సుగ్రీవుడు మైత్రి గావించు ఆతురతయందే తెలిసియో తెలియకయో శ్రీరాము నెడల అనాదరము గావించెననుట కేవలము చింతనీయము

ఆపిదప శ్రీరాముడు సుగ్రీవుని రావణు డెచట నుండును? వానిబలపరా క్రమము లెట్టివి? అని ప్రశ్నించినపుడు సుగ్రీవుడు సత్యమును మరుగుపరచెనని యతనియం దారోపించబడినది

శ్లో॥ నజానే నిలయం తస్య సర్వథా పాపరక్షసః ।
సామర్థ్యం విక్రమం వాపి దౌష్కులేయస్య వాతుఽమ్ ॥

కిష్కింధ 7 స 2 శ్లో

సుగ్రీవుడు తనకా సంగతులన్నియు తెలియవనెను కావున సుగ్రీవుడు మాయావి యగు వింత సత్యము చెప్పని యనృతవాది యని దినిట్లు సుగ్రీవు డంత తెలియనివాడు గదు అతనికి యథార్థముగ నావిషయములు తెలియును కాని కొని శ్రీరామునకు సంపూర్ణవిశ్వాసము కలుగునట్లు చెప్పగలిగినంత మాత్రము తెలియదు ఉత్తర కాండము వరకు చినయొరం సర దంతం తృతు వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించె నని చెప్పుట తప్పు ఉత్తరకాండమున రావణుడు సుగ్రీవుని వలె ఆ కుటుంబములోనివాడో యనునట్లు మానము రోజుల వాలియింట నుండెనని స్పష్టముగా చెప్పబడియున్నది ఇదివి ప్రమాణముగ నెంచినపుడు సుగ్రీవుడు దోషియే కాని సుగ్రీవునిపై నేరము మోపుటకు చేయు సాహసింపను ఎలన ఆ పట్టమందే యతడిట్లు వచించియుండెను

శ్లో॥ ఏవముక్తస్తు సుగ్రీవో రామేణార్తేన వానరః ।
అబ్రవీత్ ప్రాంజలిర్వాక్యం సబాష్పం బాష్పగద్గదః ॥

కిష్కింధ 7 స 1 శ్లో

సుగ్రీవుడు ఎక్కువగా మాటాడ జాలకపోయెనేగాని అసత్యమాడ సాహసించినవాడు గాడు. శ్రీరఘువరుని అతడు విస్మయమును గావించెనని సందేహ మెంత మాత్రమును లేదు

శ్లో మధురం సాంత్వితస్తేన సుగ్రీవేణ స రాఘవః ।
ముఖమశ్రుపరిక్లిన్నం వస్త్రాంతేన ప్రమార్జయత్ ॥

కిష్కింధ 7 స 15 శ్లో

ఎట్టి వియోగమునకు శ్రీరాముడు చింతించుచుండ సుగ్రీవుడు తనని నోదార్చి శోకము సర్వార్థనాశకమని బోధించి ధైర్యము నొంద హిత ముపదేశించెను. అంత శ్రీరాముడు తన యుత్తరీయముతో కంటినీరు తుడిచికొనెను

శ్లో॥ ఎష చ ప్రకృతిస్థోహం అనునీతస్త్వయా సఖే ।
దుర్లభో హీదృశో బంధురస్మిన్ కాలే విశేషతః ॥

కిష్కింధ 7 స 16 శ్లో

సుగ్రీవుడు తప్పించుకొనుట కేమియూ మాట చెప్పలేదనుటకును రామసుగ్రీవులనడుమ సంపూర్ణాంగీకారము కలదనుటకును వారు పరస్పరము సంపూర్ణవిశ్వాసము కలిగియుండిరనుటకును ఇది ప్రబలనిదర్శనము. అందు దాపరికమేమియును లేదు

రామాయణమును పైపైన చదువువారి నమ్మకమునకు భిన్నముగ సుగ్రీవుడు కాలమునందే సీతాన్వేషణ ప్రారంభించుటకు ఉత్తర్వు లిచ్చియుండెనని ఆదిలోనే స్వీకరింపబడియున్నదని నేనిదివరకే తెలిపియుంటిని. వానరసైన్యములు సమీకరింపబడవలెనని అతడు సకాలమున వాజ్ఞ గావించియుండెను. అతడు వాస్తవముగ మిగావించినదియు నా కారణమున చెప్ప నవసరములేనందున నేను మీకు తెలిపియుండలేదు. అతడు ఒక పక్షములోపల వానరులందరు సమావేశము గావలెనని హెచ్చరించుటయేగాక తక్కిన వ్యవహారమంతయు నావశ్యము చేయుండ పూర్తి చేయుమని హనుమంతుని నియమించియుండెను. వానిని మరల చెప్పవలసిన యవసరము లేదు. కావున వీరు తన విధ్యుక్తధర్మము నుపేక్షించ

తెలియుట స్పష్టము లక్ష్మణుడు తారవలన యథార్థము తెలిసికొని తాను పరుష మాటాడినందులకును అమర్యాదగ ప్రవర్తించినందులకును క్షమింపవేడెనని ఇ దివరకే తెలిపియుండిరి

శ్లో॥ హరీంశ్చ తద్దానవయూథ సాంగదో
భవన్ మహాత్మా మతికృత్య విక్రమమ్
అతీత్య స్థా హరి పుంగవేశ్వరో।
విధాయ వేశ్మ ప్రవివేశ వీర్యవాన్

కిష్కింధ 4 వ 29 30

సుగ్రీవుడు వ్యవహారమంతయు చక్కగ సాగిపోవుననియెంచి అంతఃపుర ప్రవేశించెను ఏమనగా ఇతని తప్పిదమేమన ఆతడు శ్రీరామునకు విముగు ఇవి నట్టి కోలాహలముగ ఆడంబరమైన జీవితమును గడుపసాగెను అతడట్లు యు దగనాడు ఆత డాలోచనాపరుడైనయెడల తన కుపకారము గావించినవా డింకను చాల విచారగ్రస్తుడై యుండెననియు కావున తనకు మాత్రముగ లభించి సౌఖ్యమును పరిమితముగ ననుభవింపవలయుననియు గ్రహించియుండును

సుగ్రీవుడు తన జీవితమున తొలిదశయందు చాల హెచ్చరికతోనుం ఇతరులను ఆగన రీతిగ స్తుతించెడివాడుగాదు అతడు లక్ష్మణునితోగూడ తని విభీషణుని తనతో చేర్చుకొని ఆశ్రయమిచ్చుటకు నిరాకరించినప్పుడు, అది ద్రోహ మనెదప్పరి విభీషణుడు రావణునొద్దనుండి వచ్చినవాడు కావున వానిని నిశితము పరీక్షించిగాని విశ్వసింపుట కతడు సమ్మతింపడాయెను ఇది శ్రీరాముని వ్యవహారమ నకు కేవలము భిన్నమైనది వాస్తవముగ శ్రీరాముని సచివులందరును చాల సమ ర్థులై యోగ్యులై యుండుట అదృష్టము రామాయణకావ్యములో వారందరి శీల మహిమ శోభాయమానముగ ప్రకాశించుటకు సాధనమైనది. ఏ యొకవ్యక్తియో చాల గొప్పవాడ నిపించుటకు వీలుకాదనియు ఆతనిని మించినవా రుందురనియు ప్రత్యేకము గా అంప తెలిపి వాల్మీకి ఆశయమై యుండవచ్చును సుగ్రీవుడు విభీషణుడు, భర తుడు లక్ష్మణునివంటి యోగ్యులుండవచ్చును కాని వారినిమించిన ఉత్తమోత్తము డైన మహాపురుషుడును ఉందురని సూచించుటకే కవి వారినందరిని శ్రీరామునకు అనుగూర్చెను అది కవియొక్క ఒకానొక కల్పనాశక్తి శ్రీరాముడు తన సిద్ధాం తము నిట్లు నిరూపించెను అది తక్కినవారికి అర్థము కాలేదు.

శ్లో॥ సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే ।
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్ వ్రతం మమ ॥

యుద్ధ 18 వ 33 34 శ్లో

రామబ్రహ్మముగారు ఏకాంతమున యున్నట్టి శ్రీ త్రేతాయుగమున లోకమున్నవా రెల్ల అట చిట్లు పలికెను వ్యర్థవచను నా శరణాగతభక్తసమాశ్రయమనే వాని కభయమిచ్చెదను ఈ కేవలము వదలనేలేదు అన్ని యా దశలందియు శరణు వారిని సంరక్షించెదను అది యథార్థమైన నిలవికాని మహోన్నతమైన గాంభీర్యము అది దానితో యున్నట్లు ఆనాడు దాని చిట్లు అనుమతి ంచెను

శ్లో॥ ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా ।
విభీషణో వా సుగ్రీవ యది వా రావణః స్వయమ్ ॥

యుద్ధ 18 వ 34 35 శ్లో

విభీషణు డిటు గాదు రావణుడే వచ్చినను యతని కభయమిచ్చెదను. ప్రభువంతను పరమాగ్రహ్మైన పలియమైనది రావణుడు తానే వచ్చి శరణువేడినను వాని పరిగ్రహింపుము గావించుకొని అభయమిచ్చెదను సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని వచనము విని మిత్రుడని గ్రహించి ఎల్లప్పుడును ఎదురాగువాడు కాడు గావునను సుగ్రీవుని వలె మారుగ సూటాడ సమ్మతించెను సుగ్రీవుడు అనతిమిత్రాశ్చర్యమునొంది ప్రేమ చు సంతుష్టభావముతో మాటాడుటగా చి చిచివి ప్రతిఘటించకాంత న్నదిందెను

శ్లో॥ కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ ।
యత్త్వమార్యం ప్రభాషేథాః సత్త్వవాన్ సత్పథే స్థితః ॥

యుద్ధ 18 వ 36 36 శ్లో

అంత సుగ్రీవుడు రాముని కిట్లనియె నీవే అవశ్యమైనవాడవు అలాధిపుడవు నీవే శరణము నీవే. నీవిట్లు పలుకుటలో వింత యేమియును లేదు అని పలికి రియు,

శ్లో॥ మమ చాప్యంతరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్ ।
అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వతః సుపరీక్షితః ॥
తస్మాత్ క్షిప్రం సహాస్మాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ ।
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞః సఖిత్వం చాభ్యుపైతు నః ॥

యుద్ధ 18 వ 37 38 శ్లో

నా అంతరాత్మయగు విభీషణుడు నిర్మలచిత్తము గలవాడని చెప్పుట కారణము నీతిజ్ఞుడంతే అతడు మాతో గలసి మెలసి మా సమూహమై యుండగల అని పలికెను

శ్రీరాముడు వానర సకలో సముద్రతీరముచేరి సేతువు నిర్మించుటకు పూర్వ

శ్లో॥ తాం దృష్ట్వాతు పురీం లంకాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్ ।
హతంచ రావణం యుద్ధే దర్శనా దుప ధారయ ॥

యుద్ధ 2 వ 10 11

సుగ్రీవుడు స్వీయ బలపరాక్రమ మెరింగిన వాడు వానరుడైనందున సంస్థమైన విశ్వాసముతో శ్రీరామునితో విన్నవించెను మనము సముద్రతీరము చేరితిమి దీనిని తరించుటచే లంకాద్వీపము రావణుడు మనకు కంటపడినంతనే హతుడయ్యెను

కొంతకాలము జరిగినపిదప రావణుడు శుక సారణులను రాయబారు లంపి, సుగ్రీవుని శ్రీరాముని పక్షమును వీడిపోవునట్లు ఉన్నవించునని యాశించెను శుకుడేతెంచి సుగ్రీవా! నీవు బలాఢ్యుడవు ఋక్ష రాజ కుమారుడవు గొప్ప రాజవంశస్థుడవు శ్రీరామునితో మైత్రి గావించుటచే నీకు లాభ మేమి? అతనిని వీడిపోయిన నష్టమేమి? నీవు భ్రాతృసమానుడవు మన పూర్వ స్నేహమును సంస్మరింపుము. శ్రీరాముని భార్యను నే నపహరించిన నీకేమి నష్టము మనకు విరోధము వైరమెందుకు? కాబట్టి కిష్కింధకు మరలిపొమ్ము అని రావణుడు వచించెనని పలికెను

సుగ్రీవు డతనికి తీవ్రముగ జవాబిచ్చెను రావణు డొకప్పుడు స్నేహితుడైనను దుర్మార్గుడైనందున సుగ్రీవుడు తన స్వధర్మము వీడక

శ్లో॥ నమేఽసి మిత్రం న తథాను కంప్యో నచోప కర్తాసి నమే ప్రియోఽసి ।
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధః తతోఽసి వాలీవ వధార్హ వధ్యః ॥
నిహన్మ్యహం త్వాం ససుతం సబంధుమ్ సజ్ఞాతి వర్గం రజనీచరేశ ।
లంకాంచ సర్వాం మహతాబలేన క్షిప్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్మ ॥

యుద్ధ 20 వ 23 24 శ్లో

రావణా! నీవు దుర్మార్గుడవు, శ్రీరాముని వైరివి నేను శ్రీరాముని మిత్రుడను రాముని యుద్ధమున వాలిని బోలగలవు నీ తమ్ముని తక్క నేను నిన్ను సంహరించి, లంకను భస్మము గావించెదను అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను

యుద్ధము ప్రారంభింపకపూర్వము రామ లక్ష్మణులు వానరులు సువేలాద్రిపై
ంండి లంకయు దాని ప్రాకారములను రాక్షససైన్యములను నగవరుచుండ శిక
రము శోభాయమానముగ ప్రకాశించుచుండ ఆ నగరసౌందర్యమునుగాంచి మగ్న
రి అందొక ప్రదేశమున రావణుడు సుఖోపవిష్టుడై తన సచివుల కొజ్ఞ గావిం
డు వానరసేనాసమూహమును పరిశీలించుచుండెను తటాలున తాను గావించిన
గ్దానమును చెల్లింపవలెనని సుగ్రీవునకు దోచెను అతడు మహాయోధుడై వందున
మక ముందు లాలోచింపక ఇతరులతో జెప్పక రావణుడున్న ప్రాసాదమున కెగసి
తనితో ద్వంద్వయుద్ధమునకు నిలిచెను దానితో నొల్చిన మన మిప్పుడు చూచు
న్న ముష్టియుద్ధములు వరిగణనలోనికి రానేరవు వాస్తవముగ యుద్ధకాండమునం
ంతటను వాల్మీకి అసంఖ్యాకమైన యుద్ధరంగములను వివిధములుగ నెట్లు వర్ణించి
ంచెనో గాంచినయెడల నతడు ఆహవకళయం దెంతటి విపుణుడో గ్రహింప
శ్చును రక్కసులకు వానరులకు నేవిధముగను పోలిక లేదు కాని వంవిధము
వ పోరాటములను వర్ణించుటయందును యోధునకు ప్రతియోధుని అతిగూర్చు
ంచను అతడు చూపిన ప్రావీణ్య మాశ్చర్యము గొలుపును రావణ సుగ్రీవుల
నమ జరిగినయుద్ధము ఒక సర్గయంతయు చాల నస్పష్టముగను ఆవేశపూరితము
గ వర్ణింపబడినది సుగ్రీవు డతనితో నిట్లు పలికెను

శ్లో॥ లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోస్మి రాక్షస ॥

యుద్ధ 40 వ 10 శ్లో

నే నెవరో తెలియునా ! శ్రీరాముని సఖుడను నేనతనికి సాయముగావింప
ంచినవాడను నీ నాతని యభిప్రాయముతో నతనితో సమానుడనై సచివుడను
నా యభిప్రాయమున నతనికి దాసుడను పరు కిష్కింధలో కలిసికొనినపుడు
వారిరువురు నాలింగనము గావించుకొనిరి వారికి భేదము లేకుండెను సుగ్రీవుడు
రాముని పలుమారు పరీక్షించియుండెను వాల మెంతవని చేపెనో చూచుటకు
ంని శిలము ం పరాక్రమమును పరిశీలించి యతని దాసుడాయెను అతడు
ంతమాత్రమున శ్రీరాముని సచివునిగ ఎంచుటలే ం ద్వంద్వయుద్ధ ంన
రావణుని కిరీటమునులాగి నేలపై గొట్టెను రావణుడు మిగుల కృంగుడై
వని న్యాయమైనయుద్ధమున జ ంగకూల ం మ యా నాశ్రయిం చెను సుగ్రీవుడ
తిరిగి చివాలున వాటనముగనె ఏ శ్రీరాముని గ్గ జేరెను ఏ గాకరి యుద్ధ
ం 29 శ్లోకములోని పద్యము అను భావము నాగాంయిగగాని సుగ్రీవుడు

గ్రుడే శ్రీరాముని యెదుట నిలువక ప్రక్కనిలిచె నని వచించెను. అది యుక్తి యుక్తముగ నున్నది కాని తృప్తిగ లేదు. శ్రీరాము డితనితో 'సుగ్రీవా! నీవెంత సాహసము గావించితివి? నాతర్వాత ముఖ్యముగ నెన్నదగినవాడవు నీవే. ఒక చిన్న విషయముకొరకు నీ ప్రాణములనుగూడ లెక్కింపక సాహసింపవచ్చునా! నీ సహచరులతో నాలోచింపక ఇట్లు చేయుట చాల పొరపాటు. నీవలన నాకెంత ప్రమాదము కలిగెనో చూడుము. నీవప్పుడు పోరాడుచుండి తిరిగిరాక యేమి సంభవించునో తెలియక ఎన్నెన్నో సందేహముల నొందితిని. నీకేమైన కీడు కలిగినచో యుద్ధము చాలించి రావణుని వధించి సీతను పరిగ్రహించి విభీషణుని రాజు గావించి అయోధ్యకుబోయి భరతుని పట్టాభిషిక్తునిగావించి నాజీవితము చాలింప నెంచియుంటిని' అని వచించెను. సుగ్రీవుడు కడువినయముతో నిట్లు పలికెను. 'నీ భార్య నపహరించినవానిని జూచినంతట నా శక్తిసామర్థ్యము లెరింగియు నూరకుండ జాలక పోతిని.'

శ్లో॥ తవ భార్యాపహర్తారం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్ ।
మర్షయామి కథం వీర జానన్ పౌరుష మాత్మనః ॥

యుద్ధ 41 వ స॥ శ్లో॥

కుంభకర్ణుడు పర్వతాకారమున యుద్ధభూమికేతెంచి హనుమంతునిపైని సుగ్రీవునిపైని వసేయుచు పోరుచుండెను. అతడు నోరువిచ్చి వానరులబట్టి మ్రింగుచుండెను. రెండుమూడు సారులందు ఒకడెట్లు భయంకరాకారుడై మహాబలవంతుడు నగుచున్నాడై వానరులను నూరకపోనీయక నాపించి వధియించె వివరముగా వర్ణింపబడెను. అట్లైనను వానరయోధులు భయభ్రాంతులుగాక పోరాడిరి. సుగ్రీవు డతని నెదిరించి పలికెను. అతడు సంతోషయుక్తుడై ఎనుబది కుంభకర్ణుని మోదెను. అదిమూర్ఛితుంగ గన్పడెను. కుంభకర్ణుడాతని తన చంకలో నిరికించుకొని యుద్ధభూమినుండి రాజధానికి పోవుచుండెను. ఈ వృత్తాంతమును కనుగొని హనుమంతుడు యోచించెను. నా ప్రభువగు సుగ్రీవుని రక్షింపవలయునని చూచెను. సుగ్రీవుని చంకలో దిని యుక్కడించెను. నాముందు సుగ్రీవునితో బలాధికుడైన వానరుడు కానిది చూచెను. ఒకక్షణ మతడు తనలో నిట్లు విచారించుకొనెను. నా యుక్తులు నిచ్చి బట్టిపడెను నే నతనికి సాయముగా నుండక చూచుచుండదగునా! అది యుక్తము కాదు. సుగ్రీవుడు బలాధికుడు. తప్పించుకొనుట యెటులో యతడు బాగుగ నెరుంగును. అందుచే నేను యుపాయ మాలోచించవలెను.

గలడు నేనుదోయి యాతని రక్షించినయెడల నతడెన్నడైనిని నన్ను క్షమింపడు హనుమంతుడాతని రక్షింపవలసిన యవసర మేర్పడెనని యతనియందొక కళంక మేర్పడును హా [illegible] కాదినట్లే జరిగెను అతడు పెనగులాడి యంత శత్రుని ముక్కు [illegible] గోళ్ళతో చెవులు తెగగొరికెను కుంభకర్ణు డావారచే నతని [illegible] విడిచెను సుగ్రీవుడు [illegible] మింటికెగసి శ్రీరాముడున్నచోటు చేరెను

సుగ్రీవుడు ఎక్కు [illegible] క్కసులతో పోరాడెను కుంభ విరూపాక్ష మహోదరులను ముగ్గుర రాక్షస యోధులను సంహరించెను అటులే అంగదుడు ముగ్గురను హనుమంతుడు ముగ్గురను నాశ మొనరించిరి హనుమంతుడు సంహ రించినవారు అధికబలాఢ్యులు సుగ్రీవుడు మహోదరుని జంపిన దృశ్యమును వర్ణించిన ఘట్టున వాల్మీకి చాల సంతోషాతిశయయుక్తు నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నాడు అతడు హర్ష శబ్దము [illegible] మారుగ హరయన శబ్దమును ప్రయోగించెను (యుద్ధ 38 వ 38 శ్లో) చంద [illegible] ర [illegible] నా దృశ్యమును వర్ణించుచు సంతోషము నచే ఆ శబ్దము ప్రయోగించె

సుగ్రీవుని ఉత్తమోత్తమమైన గుణములలో నొక దానిని మీకు తెలియ జరచెదను సుగ్రీవుడు [illegible] చాల తీవ్రమైనవాడనియు చాల క్రూరముగ శిక్షించువాడనియు ప్రతీతి ఏ చిన్న తప్పుడున్నను శిరశ్ఛేదమే శిక్ష కాని విగ్రహమైన రామాయణ [illegible] చెప్పబడు [illegible] దేవతినైనను నట్లు గావించినట్లు కవి చెప్పియుండలేదు కాని [illegible] అతనిని గూర్చి భయపడుచుండెను [illegible] [illegible] మార్గ [illegible] యిచ్చియుండినను [illegible] [illegible] గలదు హను [illegible] లంకను [illegible] యావృత్తాం తము [illegible] చెప్పిన [illegible] వనమును ప్రవేశించి [illegible] [illegible] గూర్చి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వానరు [illegible] [illegible] [illegible] సుగ్రీవునితో మొర పెట్టెను [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యీ విధముగ [illegible] [illegible] చిన యీ మహత్కార్యము నెరవేర్చినందున [illegible]

ఇంతటి సుగుణ సంపన్నుడైన సుగ్రీవుడు ఒకానొక సమయమున దౌర్బల్యమును ప్రకటించిన సందర్భమును మీకు తెలియజేసెదను. వానరులు స్వయంప్రభా ప్రభావమున నామె బిలమునుండి వెలువడిన ఎడల సీతయునికి తెలియక మతిక్రమించనందున తాము శిరశ్ఛేదమునకు గురికాగలమని యూహించి ప్రాయోపవేశము గావింప నిశ్చయించుకొనిరి. అదియే చాల యుక్తమైనదని అంగదుడు బలపరచెను. అంగదుని మారుడైన తారుడు తామట్లు చేయవలెనన అవసరము లేదనియు మరల స్వయంప్రభా బిలమును ప్రవేశించిన క్షేమముగ నుందుమని సూచించెను. అంగదుడు దాని నామోదించినట్లు కన్పించెను. కాని సుగ్రీ వమంత్రియగు హనుమంతుడు ఆ పరిస్థితికెంతయు కలవరపడి అంగదు నా పని విరమింప ప్రోత్సహించువాడై యతనితో సుగ్రీవుడు నీ కెంతయో మేలు గావించెను. అతని ఎడల నీవే రాజు కానుంటివి. అతడు నీకేమియు ఎగ్గు గావింపడు. కావున మనము తిరిగి కిష్కింధ కేగుదము. అని పలికెను. అంగదుడు దాని కాక్షేపణగ నిట్లు వచించెను.

శ్లో॥ స్థైర్యం సత్త్వం మనఃశౌచ మానృశంస్య మథార్జవం ।
విక్రమశ్చైవ ధైర్యంచ సుగ్రీవే నోపపద్యతే ।
భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య యో భార్యాం జీవతో మహిషీం ప్రియామ్ ।
ధర్మేణ మాతరం యస్తు స్వీకరోతి జుగుప్సితః ॥
కథం సధర్మం జానీతే యేన భ్రాత్రా మహాత్మనా ।
యుద్ధాయాభి నియుక్తేన బిలస్యపిహితం ముఖమ్ ॥

కిష్కింధ 55 స 2 4 8

అగ్రజుడు గుహలో ప్రవేశించియుండుట యెరింగియు దానిని పెద్ద రాతి మూసి రాజ్యమును అతని భార్యను పరిగ్రహించినాడు. అతడు [illegible] పితృతుల్యుడు విధేయుడనగు [illegible] అట్టివాడు ధర్మమేమెరుగును? సుగ్రీవుని [illegible] వానిచే [illegible] నిశ్చయము [illegible] సుగ్రీవుడుగారి సూచించిన [illegible] రక్తసంబంధము [illegible] పెదలెను [illegible] సుగ్రీవుడు గాని వాలివలె యుంచి [illegible]

విశాలకుడు పెదవలికి రాకుండ జేయుచెంటి దానిని పెద్దరాతిచే మూసెను కాని ప్రజలు అతని కపమానము కలిగినయెడల బిలములో ప్రవేశించి యెందుకు రాదిసరదుకొనగూడదు? తనకు సాయముగ వానరుల నెందుకు తీసికొని పోగూడదు? అని యడుగవచ్చును వాల్మీకి సుగ్రీవు నేమియు దూషించినవాడు కాడు అతనికి రాజు గానలెనని యభిప్రాయములేదనియు అతని సచివులే అట్లు గావింప నతనిని బలవంతపరచిరనియు నతడు చాల యుదారముగ జెప్పెను అది యెట్లైనను సుగ్రీవుడు రాజగుట కంగీకరించెను

అత దాదశయుం డి ధుక ఆశక్తి ఇంతను మనోవికారము నొందక యుండెను విశ్వసనీయుడై అనుకూలముగ జెప్పదగిన రెండుమార్గము లున్నప్పుడు సులభతరమై యెక్కువ ప్రయోజనకరమైన దానినే యెన్నుకొనుట మానవ స్వభావము సుగ్రీవుని స్వభావ మదియే అంగదుడు దాయాది గావునను సుగ్రీవు డతని తండ్రిని చంపించి యుండుటను తగదన్యముగ నాలోచించెను అతనిని మన మెట్లు నిందింపగలము? కాని సుగ్రీవుడు రెండవపని తన కనుకూలమై సులభతరమైన మార్గము ననుసరించెననుట యథార్థము

సుగ్రీవుని తన అగ్రజుని యెడల విశ్వాసఘాతుకముగ ప్రవర్తించెనని యేగాక ప్రమాణపూర్వకముగ మైత్రి నెంచిన శ్రీరాముని యెడలను కృతఘ్నుడాయెనని అంగదు డతనిని బహిరంగముగ నిందించెను

శ్లో॥ సత్యాత్పాణి గృహీతశ్చ కృతకర్మా మహాయశాః।
విస్మృతో రాఘవో యేన సకస్యతు కృతం స్మరేత్॥

కిష్కింధ 55 స 8 శ్లో

శ్రీ సంరక్షణ అంగదుని చంపివేయునని గూడ తెలియును వానరసేనను సముదాయించుటకు సుగ్రీవు డెట్లు నెంచునోయు తెలియదని శ్రీరాముడును లక్ష్మణుడును నతనిని క్షమింపరేమో యని అంగదుడు సందేహించెను అతనిని క్షమింపవేడుకొనుటకు మనను ఒప్పుకొనెను జరిగిన సంగతులన్నియు నతనికి తెలిసినవే అయినను శ్రీరామునియెడల తన ధర్మమును విస్మరించెనని యతడు సుగ్రీవుని నిందించెను

అంతియగాక అంగదు డిట్లు పలికెను సుగ్రీవుడు సీతాన్వేషణకు వానరు

15 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

1907 వ సంవత్సరారంభమున భారతదేశపు రాజకీయములలో నొక సంఘటన జరిగెను. అది ఈనాటి యుపన్యాసమునకు ఉపోద్ఘాతముగ సూచించెదను. ప్రసిద్ధి చెందిన [illegible] కాంగ్రెస్ సమావేశము పరిసమాప్తి నొందెను. కాంగ్రెస్‌లో కలిగిన చీలిక [illegible] నివారింపబడినదనియు, మరుసంవత్సర మది పొడ[illegible]కుండ నివారించుటకు అందరును కలిసి కృషిచేయవలయుననియు కాంగ్రెస్ [illegible] అభిప్రాయపడిరి. కాని అది యట్లు జరుగలేదు. బ్రిటిష్‌వారితో సంబంధము పూర్తిగ తెగతెంపులు చేసికొనవలెననియు బ్రిటిష్ వస్తువులనన్నిటిని బహిష్కరింపవలెననియు చేయు తీవ్రవాదమెల్ల [illegible] యువకులకు తెలియ [illegible] కాంగ్రెస్‌లో నైక్యత సాధించిన మంచి ఫలితమునకు దోహదముగ [illegible] ఉపన్యాసము లీయవలెనని, 1908 సంవత్స[illegible] కాంగ్రెస్ సమావేశ[illegible] సమాప్తి నొందగనే [illegible] కార్యక్రమ[illegible] ప్రముఖ [illegible] శ్రీ గోఖ్లే [illegible]ప్రాయపడి, ఉత్తర భారతము పర్యటించెను. [illegible] కాంగ్రెస్‌ను [illegible] [illegible] కలిగించెను. ఆ కాలమున [illegible] దినపత్రిక ప్రచారమందుండెను. ఆ పత్రికా సంపాదకుడు [illegible] ఘోష్ ఆ రోజు యుపన్యాస[illegible] పత్రికలో పూర్తిగ ప్రకటింపబడెను [illegible] సంపాదకీయమును [illegible] అభిప్రాయ[illegible] గోఖ్లే బ్రిటిష[illegible] [illegible] వ్యతిరేకముగను మాటాడి[illegible] సోదరుని [illegible] శ్రీ[illegible] విభీషణునివలె నవహ్యా[illegible] నా గురువుగారి నా విధముగ [illegible] నేను [illegible] విభీషణుని దేశద్రోహి యని యుగ్గడించుట కింకను మిక్కుటముగ [illegible] విభీషణుడు ఉత్తముడైన భక్తాగ్రేసరుడు, భక్తులకు ధర్మ[illegible] మార్గదర్శిగ [illegible] ఉదారస్వభావుడు. తన నమ్మకముతో [illegible] పెద్దవాడ[illegible] విభీషణుడు ధర్మమును పరిత్యజించి, తన రక్తబంధువులను [illegible] విదేశీయుల దండయాత్రకు [illegible] దేశద్రోహివలె బహిరంగముగ

క్షింపదగినవారా? ఎటులైనను నే వారిని నా విధముగ అర్థము చేసికొనజాలను గనుక విచారింపగ ఉత్తర హిందూదేశమున మాయూరాగ విభీషణుని దేశద్రోహిగ [illegible]ంచెదరని విని చాల వ్యథ పాలైతిని మహాకావ్యమగు రామాయణమును అర్థము చేసికొనుటలో ఉత్తర దక్షిణ హిందు దేశములందు చాల వ్యత్యాసమున్నటుల గ [illegible] కాని అప్పటినుండియు వేగావించిన విచారణవలన నేననుకొనినంత వ్యత్యాసములేదని యిటీవలనే చాల సంతోషించితిని దక్షిణ హిందూదేశమునందును జాతీయ ప్రభావములవలన విభీషణుని తిరస్కారభావముతో నింగించువారు చాల [illegible] కలరు ఇతర ప్రాంతములందు చాలమంది అతనిని పూజ్యభావముతో [illegible]త్తించుదురు ఎటులైనను [illegible] విషయమై జనాభా లెక్కలు తయారుచేసిన [illegible] అత్యధికులు ఉత్తరహిందు దేశమున విభీషణుని ద్వేషింపని లెక్కవగ [illegible] విశదమగును [illegible] మోత్తమమైన కావ్యమునందు వాల్మీకి చాం[illegible] భావముతో గౌరవించి [illegible] శరణాగతుడుగ నాదరించుటైన భక్తుడుగ నారాధింప[illegible] [illegible] ద్వార [illegible] తానుసాంఘిక [illegible] యుండవలసిన [illegible] ధర్మాచార్యకముగ [illegible] రాజకీయ [illegible] తిరస్కారదాన [illegible] రధృష్టకరము [illegible] వ్యక్తులర [illegible] [illegible] ప్రయత్నించినను [illegible] [illegible] సంప్రదాయ [illegible] గౌరవ [illegible] [illegible] యుద్ధ [illegible] వెల్లడి చేయు [illegible] [illegible] నాటి పరిస్థితుల [illegible] విభీషణుని దా యోగ్యులగ చెప్పదగును [illegible] ఎనియోగించి విభీషణుని [illegible] [illegible] దేశద్రోహి [illegible] [illegible] ద్రోహి [illegible] యుద్ధము [illegible] [illegible] [illegible] చేయువారు [illegible] [illegible] [illegible] గావించు [illegible] [illegible] కొరకో [illegible] వాంఛలకొరకో ప్రాతుల [illegible] రాజకీయ [illegible] ప్రజా కార్యకర్తను దేశద్రోహియనుట అన్వయించుట [illegible] కాదు రాజకీయ పక్షములు పరస్పరము ద్వేషించుకొనుటను నే నామోదింపజాలను [illegible]కీయములు మానవతా విషయములకు ఎక్కువ సంబంధించినవి కావు అవి

తీయునో మనము చూచుచున్నాము కరవు సమయమునను, తీవ్రమైన కష్టము అందును స్త్రీలు ఇద్దరు ముగ్గురు బిడ్డలతో విసుగుచెంది వారిని పోషింపజాలక తన జీవితము నంతమొందింపదలచుకొని దానికి పూర్వాంగముగ తన బిడ్డలను ఉరి పెట్టిందట మనకు తెలియును ఆ ప్రేమ యొక్క దుష్పరిణామములను పొడగట్టజేయునో గమనింపుడు శ్రవణునందు గల తల్లిప్రేమ చాల ఉత్తమోత్తమమైన భావమయ్యును నెంతటి చెడునకు పూనింపనో తలచికొనినంతనే ఒడలెల్ల కంపమొందును మీరు పిన్నలు గొప్పవారిని చిత్తశుద్ధిగలవారిని ఎట్లు ప్రేమించి గౌరవింపవలెనో, అవమానము కలిగించు పనుల నెట్లు పరిహరింపవలెనో బోధించు గ్రంథములు చదివి దురాచారముల బారినుండి శిశువుల నెట్లు కాపాడి రక్షింపవలెనో గ్రహించిన వివేకము గల తండ్రినో తల్లినో మన్ననకు తీసికొనుడు మనదేశము అట్టివారివలననే అభ్యుదయము నొందగలదు అట్టి యోగ్యులున్ననే మన గాఢమైన వాంఛలు ఉదారమైన మనోభావములు దేశోద్ధరణకు వినియోగింపబడి సమాదరణీయములగును కావున దేశభక్తి మంచి ఫలితమిచ్చునో లేక చెడు ఫలితమునో యొసంగుట మన నైతిక భావములపై నాధారపడియున్నది ఎవరికిని ఈ సద్గుణములు పుట్టుకతోడనే కలుగవు వాని యుత్పత్తిని గమనించినయెడల అవి యారంభమున కడుసూక్ష్మముగనుండి [illegible] క్రమముగ పరిపాకమునొంది ఆచరణమున దినదినాభివృద్ధి గాంచి పరిపుష్టి నొందునట్లు గమనింపగలము ఇట్టి నిర్మలములైన భావములను సంరక్షించి పోషింపవలసినదే విద్యయొక్క ముఖ్యోద్దేశమును లక్షణమునై యున్నది

మానవచరిత్రయందు దేశభక్తి యెట్లావిర్భవించెనో సూచించెదను అది కొంత యుద్దేశించిన యూహయని తలంచెదను ప్రాచీనయుగ దేశభక్తి యెక్కువగా తెగలకును ప్రజలకును సంబంధించినదై యుండెను ఎవరి కుటుంబములను వారు రక్షించుకొనుట ముఖ్యమైయుండెను అది క్రమముగ నొక ఉన్నతమైన భావము గను మన రక్తసంబంధమైన బంధువులయెడ ప్రేమగను మనదేశ ప్రజలయెడ సమానముగను వ్యక్తమాయెను ఈదేశ చరిత్రయందు పూర్వము కోసలేయులు వైదేహులు ఇతర సంఘములు నుండెను వ్యక్తిగతముగ నెవనికిని స్వంతదేశము గాని భూమిగాని నగరమైనగాని లేదు అతడొక తెగతో ప్రవాసంఘమునకో సంబంధించిన వాడుగ నుండెను దాని క్షేమమే అతని ప్రథమ కర్తవ్యము మొట్టమొదట ఈ ప్రవాసంఘములు దేశమునందు ఒక ప్రదేశమునుండి మరియొక ప్రదేశమునకు

వలన మీసాగినవి క్రమక్రమముగ దేశభక్తి యను భావమును మనజాతినుండి మనము బహిష్కరించిన దేశము కు అన్వయింప మొదలిడిరి కావున దేశభక్తి యను పదము యొక్క అర్థము విధముగ మార్పుచెందినది సంఘపరముగను జాతిపరముగను నుండి అది క్రమముగ ఏ సంఘములు జాతులు నెలకొన్న దేశమునకు సంబంధించినదియైనది ప్రస్తుతము అధిక దేశభక్తి యన భారతదేశమంతటికిని భారతదేశము విన ఎందున్న ప్రజలందరకును అన్వయించినదని భావము బొంబాయివారమనియు వంగదేశీయులమని కూ ప్రత్యేకముగ తలంచువారిని సంకుచితభావముగలవారని యెంచెదము ఎవడైనను తాను వంగదేశీయుడనియు ఇతర ప్రాంతములతో తన కేమియు సంబంధములేదనియు చెప్పినయెడల తని అనాగరికుడని యెందుము ఎవడైనను తాను పూర్తిగ మునల్మానుగనో యు హైందవుడననియు చెప్పినయెడల మతాభిమానమునే ప్రధానముగనెంచి భారతదేశీయుడనను భావమును వెనుకకు నెట్టినను లేక విస్మరించినను మన మతనిని దేశభక్తుడు కాదనియు సంకుచితమైన దేశభక్తి కలవాడనియు నెంచెదము ఎవనియందైనను ప్రేమ యుండునదైనను ముసల్మానుడైనను ఎక్కడ అయినను నేను భారతీయుడనని సగర్వముగ బలికెడివాడు నా దృష్టియందు నిజమైన దేశభక్తికి విపర్యయముగ నుండెను ... లేయు యెంతటి గోచనీయమైన ... గూర్చినట్లు ఈనాడు నేను ముసల్మానుగనే భారతీయుడ ... యొత్తి చాటు ... హిందవుడను అదే విధము ప్రవర్తించుచున్నారు కొద్ది సంవత్సరములలో యెంత మార్పువచ్చెనో ఆశ్చర్యము గొలుపుచున్నది కొద్దిమందిమాత్రమే భారతీయుల ... లేక ... యని తలంచెదరు ... ఒకటి రెండు తరము ... వారు ... కల్పన నేవింకను కొంత ఎక్కువ చెప్పవలసియున్నది మనదేశమున ... ఆదర్శములతో ... ప్రబంధ ... సమయములలో ... యొకసారి చదువుటలో ... రాజకీయములే ప్రపంచమునకు శ్రేష్ఠమైన ... అంతర్జాతీయ ... శ్రేష్ఠమైనవని తలంచుచున్నారు ... నానాజాతులు నానా ... వసుధైక మానవకుటుంబమని ... ఘనతను ... హృదయముండు ... మెరుగుచున్నది ... ప్రేమ యొక్కటియే యోగ్యమైనది ... ప్రపంచములోను ఒకటే ... తమ దేశభక్తిని విశ్వవ్యాప్తము ... వర్గలాభీయులు ... దిగజారిపోవుట ...

[illegible]

క్షేమమే కారణమగుచుండ రావణ ధర్మావలంబియై పాటుపడుచున్న వీరున్నప్పుడు ఎవడైనను ఋజుమార్గము ననుసరింపక చేతులు ముడుచుకొని తన వ్యక్తిత్వమును విస్మరించి యుండగలడా? చాలమంది యిట్లుండజాలరు. విభీషణుడును రావణాసుల విషయములో నట్టి దశాంతర పోయెను. అతడు తటస్థుడుగ నుండిన చాం యుత్తమ [illegible] అట్టి సమయసందర్భములందు కార్యాచరణ [illegible] జరుగునటు లుండినచో తటస్థుని అభిలాషయేమి? దైవాసురశక్తులు సమానముగ నున్నప్పుడు దైవశక్తి వర్ధిల్లుటకు నీవే పక్షము నవలంబింపవలెనో నీవే నిర్ణయించుకొనవలెను. కావున నా కలహములో పాల్గొనకుండ దూరముగ తొలగి యుండుట అసాధ్యము. కల్పిత కథలందు ప్రముఖమైన పాత్రగ నున్నవాడెన్నికిని తటస్థముగ నుండడు. లిట్టన్ రచించిన [illegible] దొరదానియందు చివరి అధ్యాయములో [illegible] గౌరవనీయమైన పాత్ర వహింపదగినవాడై యుండియు [illegible] వహింపుటకు సమ్మతింపక తటస్థుడుగ [illegible] యొక మహాపురుషుని ప్రస్తావన గలదు. బహుశః లిట్టన్ [illegible] దృష్టాంతము మదియొకటియే. రావణుని ధిక్కరింప నిర్ణయించుకొనినప్పుడు విభీషణుడు కపీనకు తటస్థుడుగానైన నుండవచ్చునని నటి చూపరు. మానవ స్వభావమున ఈ ప్రపంచము నందు మానవుల మనుగడ ప్రయోజనమును తెలియుటవారే

విభీషణుడు శ్రీరాముని పక్షము చేరినను వదవాలేదు గాని అతడంత [illegible] అపాత్ర [illegible] కుంభకర్ణుని ఇంద్రజిత్తును ప్రహస్తుదాదులగువారిని ప్రత్యేకించి చూపి లంకానగర సైన్యముల రహస్యములను ప్రమాదకరమైన [illegible] చాల విలువయైన సంకేత సహాయముల నొసగు [illegible] చేయుచుండెను. [illegible] ఇది యడుగుటకు చాల ముఖ్యమైన ప్రశ్న [illegible] శ్రీరాముని పక్షము చేరినపుడు అతడు తన [illegible] [illegible] దలంచెను

[illegible] సోదరుని [illegible] అంగీకరించెనా? [illegible] రాజ్యము [illegible] ప్రశ్న వేయుదురు [illegible] రాజ్యకాంక్షయే [illegible]

తన ప్రయత్నమునకు ప్రోత్సహించెనని రామాయణమునందు సూచనలున్నవి అతడే ఒకటి రెండు పర్యాయములు గెలుపు చిహ్నములు రావణుని పక్షమునం దున్నవని తన ఆందోళనను వ్యక్తము గావించియుండెను విశాలమైన దృష్టితో నే నిప్పుడొక అభిప్రాయ మిచ్చెదను దాని ననుగుణముగ మన మీ సందర్భమును పరిశీలింపవలెను విభీషణుడు రాజ్యము నెట్లు త్యజింపగలడు? ఆ లంకా ద్వీపము నందు వసించు పరమవృద్ధులు, చిరంతనులు అనాథ శిశువులు తప్ప యుద్ధము చేయగలిగిన వారందరు చంపబడిరి రాజవంశములోనివారు అతడొకడును అతని నలుగురు మంత్రులును జీవించియుండిరి ఆ లంక గతియేమి కావలెను? దానికి రాజుగా నుండెనని యెవరైనను ఆశించునా? ఆ భయంకరమైన సంగ్రామానంతరము విలువగలదెల్లను నాశనమైన పిదప రాజుగా నుండవలెనని యువ్విళ్లూరుటకు అవకాశ మున్నది? అదృష్టవశమున విజయమునొందిన పక్షమునందున్న వానరు లెల్లరు సీతారామ పట్టాభిషేకము గాంచుటకు పుష్పక విమానములో లంకనుండి పోయినవారు విభీషణు డొక్కడే అంకెవ్వరును లేరు ఆ దేశము నిర్మానుష్యమైన దగుటకు ఇంతకన్న నిదర్శనమేమి గావలెను? విభీషణుడు లంకా రాజ్యమును పరిగ్రహింపవలెనని ఆకాంక్ష గలిగి యుండెననుట పొరపాటు అతడు తన విద్యుక్త ధర్మము నెరిగి దానికి సేవచేయవలెనను తలంపుతోడను పూర్తిగ శిథిలమైన యా రాజ్యమునకు వివేకముగలిగి సత్ప్రవర్తన గల నిష్కపట ప్రభువు అవసరమను సద్దేశముతోడను, దానిని స్వీకరించెను మనము దాని నీ విధముగ గ్రహింపవలెను ఆ రాజ్యమును చేకొనవలెనను కోరిక అతని స్వార్థమునకు గాక త్యాగమునకే నిదర్శనము అటువంటి మహాపురుషుని గురించి తరువాతి ఉపన్యాసములలో మీకు విశదముగ విన్నవించెదను నే నిచట రచించిన దంతయు మూలగ్రంథములోని దగుటకు దృష్టాంతముగ దానికి సంబంధించిన భాగమును మాతృకనుండి చదివి వినిపించెదను అంత నేనేమియు నతని శీలమును గురించి అతిశయోక్తిగ చెప్ప లేదని మీరు గ్రహింపగలరు తన రక్తసంబంధము గల బంధువులను తానెంతయు ఋణపడి యుండిన పోషకుని త్యజించిన దేశద్రోహిగను ఆక్షేపింపబడినను ఆ మహాపురుషుని వర్ణించుట అతని సహాయము చేకొనుటయే అతడు దేశద్రోహము గావించి దానిని శత్రువుల పాలు గావింపలేదు శ్రీరాముడు దానిని లంకాధిపుని చేయుటకే యుండదలచెను కావున లంక విదేశీయ పరిపాలనా దుష్ఫలితములకు లోనై దేశ ద్రోహము గావింపబడెనను ప్రసక్తికి ఆస్కారమే లేదు

16 వ ఉపన్యాసము

రామాయణ సహ పాఠకులారా!

నేనొక మిత్రుని అతని పొందియున్నతలయమునకు బాల గౌరవించుచుంటిని. అతడొకనాడు "యుద్ధము ప్రారంభింపక పూర్వమే శ్రీరాముడు విభీషణునకు లాంఛన ప్రాయముగ పట్టాభిషేకమేల గావించెను? సుగ్రీవున కేల గావింప లేదు?" అని యొక ప్రశ్నను వేసెను. అతని ఎదుట పాండిత్య ప్రకటనముగ నుండినను, నాకు తృప్తికరముగ నుండలేదు. నే నిట్లు ఆరంభమునందే సుగ్రీవ విభీషణుల మధ్యగల తారతమ్యమును స్పష్టముగ తెలిపెదను. అంత్యమున నా ప్రశ్నకు సముచితమైన సమాధానము రాగలదు. రామాయణముపై వ్యాఖ్యానించు వారు విభీషణ శరణాగతిని తరచు ఉదాహరించెదరు. విభీషణుడు మూర్తీభవించిన ప్రపత్తియే. భక్తి ప్రపత్తికి అంగము. ప్రపత్తియే శరణాగతి. విభీషణుడు తన సోదరు నెదిరించి అతని దరినుండి తప్పించుకొని శ్రీరాముని శరణు జొచ్చెను. పంపా సరోవర ప్రాంతమున హనుమంతుడు తమ్ము సమీపింపగ లక్ష్మణుడు తన అగ్రజుని గూర్చి యతనితో నిట్లు పలికెను. అది బాల మనోహరముగ నుండును.

శ్లో॥ అహం చైవ హి రామశ్చ సుగ్రీవం శరణం గతౌ
ఏష దత్త్వా చ విత్తాని ప్రాప్య చానుత్తమం యశః ।
లోకనాథః పురా భూత్వా సుగ్రీవం నాథ మిచ్ఛతి
పితా హ్యస్య పురా హ్యాసీత్ శరణ్యో ధర్మవత్సలః ॥
సర్వలోకస్య ధర్మాత్మా శరణ్యః శరణం పురా
గురుర్మే రాఘవః సోఽయం సుగ్రీవం శరణం గతః ॥
యస్య ప్రసాదే సతతం ప్రసీదేయు రిమాః ప్రజాః
స రామో వానరేంద్రస్య ప్రసాద మభికాంక్షతే ॥

(కిష్కింధ 4 వ సర్గ 17 21 శ్లో)

నా సోదరుడు అయోధ్యను వదలుటకు పూర్వము తన సర్వస్వమును దానము గావించి వదాన్యుడను యశస్సు నార్జించెను. అట్టి దాశరథియు లోక శరణ్యుడగు రాముడిపుడు సుగ్రీవుని శరణు జొచ్చెను. ఎవని ప్రసాదమున నీ భువనలయ

మున గల ప్రశాంతతను సుఖసౌఖ్యములచే తులదూగునో ఆ భువనీ విభుడగు రాముడు సుగ్రీవుని ప్రసాదమునకై యర్థించెను అది వరించెను ఆ సందర్భమున చాల శ్లోకముల నుదాహరింపవచ్చును సుగ్రీవ విభీషణుల నిరూపించినపుడు వారి పై భరించు గల తారతమ్యము నవి సూచించును శ్రీరాముడు సుగ్రీవుని శరణు కోర్చెను విభీషణుడు శ్రీరాముని శరణు కోరెను అదియే పై సమస్యను పరిష్కరించును ప్రతి విషయమునందును సుగ్రీవుడు శ్రీరామునితో సమానుడు వారికి పరస్పర సహాయ మొనరనై యుండెను కావున వారు సమాన స్థాయిలో నుండిరి ఈ స్థితి చలించక కడవరకు స్థిరముగ నుండెననుటకు శ్రీరాముడు వనవాసాంతమున అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చునప్పుడు నందిగ్రామమునొద్ద సుగ్రీవ విభీషణుల భరతుని పరిచయించినపుడు అతడు వారికిచ్చిన స్వాగతమే నిదర్శనము దానినంత సూక్ష్మముగ తిలకించ నవసరములేదు కాని ఆ తారతమ్యము కొంత విషయపేక్షకులకు ఆధారమగుచున్నది అది కవి ఉద్దేశపూర్వకముగ చెప్పినదే

శ్లో॥ అథాబ్రవీ ద్రాజపుత్రః సుగ్రీవం వానరర్షభం ॥
పరిష్వజ్య మహాతేజా భరతో ధర్మిణాంవరః ।
త్వమస్మాకం చతుర్ణాంతు భ్రాతా సుగ్రీవ పంచమః ॥
సౌహృదా జ్జాయతే మిత్ర మపకారోఽరి లక్షణమ్ ।

(యుద్ధ 130 వ సర్గ 41 నుండి 46 వ శ్లో)

భరతుడు సుగ్రీవుని సమీపించి ఆలింగనము గావించుకొని యిట్లు పలికెను మేమింతవరకు నలుగురమే సోదరులము ఇప్పుడు నీతోడ నైదుగురమైతిమి ఆ స్నేహమెంత గాఢమో గమనింపుడు విభీషణుడు భరతుని సమీపింపగనే అతడు మృదువుగ నిట్లనెను

శ్లో॥ విభీషణంచ భరతః సాంత్వ వాక్య మథాబ్రవీత్ ॥
దిష్ట్యా త్వయా సహాయేన కృతం కర్మ సుదుష్కరం ।

(యుద్ధ 130 వ సర్గ 46 47 శ్లో)

నీవు మా సోదరునకు సహాయుడవై చాల దుష్కరమైన కార్యము గావించితివి అంతమాత్రమే యనెను కావున వారి మధ్యగల తారతమ్యము స్పష్టముగ గోచరించుచున్నది గదా। సుగ్రీవుడు తన వాగ్దానమును నెరవేర్చుటకు అపారమైన వానర సేనతో మహాబల పరాక్రమ సంపన్నులైన హనుమంతుడు జాంబ

వంటివారు అంగదుడు, నలుడను యోధులు గూడ యుద్ధమునకు గొనివచ్చెను విభీషణుడు నలుగురు మంత్రులను మాత్రమే వెంటగొని వచ్చెను రామాయణమును చదివి కథను అర్థము చేసికొనినవారు లంకను జయించుటకు సుగ్రీవుని తోడ్పాటు ఎంత ఆవశ్యకమో గ్రహించి యుందురు విభీషణు డావశ్యకమని వారు తలంచియే యుందురు విభీషణుడు సేతు నిర్మాణమున కిందుల నుండుగ తానై వచ్చి చాల సాయపడెను కాని అతడు దండయాత్రకు చాల అవసరమని శ్రీరాముడు భావించె ననుటకు వీలులేదు యథార్థముగ కొన్ని ప్రత్యేకమైన క్లిష్ట పరిస్థితులలో నతడు గావించిన సాయము చాల గొప్పది కాని అది సుగ్రీవుని సాయమువలె నత్యధికము అత్యావశ్యకమైన దనుటకు వీలులేదు

సుగ్రీవునకు మొదట శ్రీరాముని గొప్పతనము తెలియదు అతడెవరైనదియు గూడ తెలియదు శ్రీరాముడు నేను నీకు సాయము గావించెద నని పలికినపుడు సుగ్రీవు డతని సామర్థ్యమును శంకించెను శ్రీరాముడు తన సోదరుడగు వాలి యెదుట నిలువగలడా యని అతని యనుమానము కావున నత డతని శక్తి సామర్థ్యముల నిరూపించుమని యడిగెను ఒకటి రెండు నిదర్శనములు చూపినతరువాత నతడు తృప్తినొందినవాడాయెను విభీషణుని విషయ మట్లుగాదు అతనికి శ్రీరాముని గొప్పతనమును పరాక్రమమును నైతికపు విలువయు పూర్తిగ తెలిసి యుండెను

సుగ్రీవుని సందర్భములో పట్టాభిషేకమునకు ప్రాధాన్యము చాల ఎక్కువగ చేయబడిన దేదియును లేదు సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని పరీక్షించిననాడే వాలి సంహరింపబడెను రామ సుగ్రీవుల మైత్రి గావించుట శ్రీరాముడు తన సామర్థ్యమును చూపుట సుగ్రీవుడు వాలిని యుద్ధమునకు పిలుచుట శ్రీరాము డతనిని నేల గూల్చుట సుగ్రీవ పట్టాభిషేకము ఇవన్నియు శీఘ్రముగను అకస్మాత్తుగను మామూలుగను జరిగిపోయెను రావణు విషయమున ఎందువలె గొప్ప యుద్ధమేమియును జరుగలేదు రావణు విషయమున సేతు నిర్మాణము జరుగవలయుండెను అతని సేనలు నిర్మూలింపబడుటకును అతని సోదరులు పుత్రులు దండనాథులు మడియుటకును చాల దినములు పట్టెను అంతిమముననే యతడు చంపబడెను కావున విభీషణుని విషయమున చాల వ్యవధియు ఎవరు జయింతురో యను సంశయమును నుండెను అతడు శ్రీరాముడు గావించిన శపథముపైననే ఆధారపడ వలసినవాడాయెను కావుననే శ్రీరాముడు విభీషణు లంకా రాజ్యమునకు పట్టాభి

తుష్టి గావించెదను. అందుకు చాల శ్రమపడవలసియున్నను నా వాగ్దానమును నెఱవేర్చు కాలము తటంపకుము. కొంతకాలయాపన జరుగవచ్చును. కాని నీవా విషయమున దృఢ సంకల్పముతో నుంటి ననుటకు నిదర్శనముగ లాంఛన ప్రాయమైన అభిషేకమును గావించెదను. నీ సోదరుని దునుమాడిన వెంటనే సాంగో పాంగముగ పట్టాభిషేకము గావించెద నని పలికెను. సుగ్రీవ విషయమున వాగ్దానములపై కొంతకాల మాధారపడవలసిన అవసరమేమియు లేదు. మాట యిచ్చుటయు నెరవేర్చుటకు క్షణమే జరిగెను. కావున ఒకని సందర్భమున లాంఛన ప్రాయమైన అభిషేకము జరుగుటకును వేరొకని సందర్భమున జరుగకుండుటకును కారణమేమియో యిప్పుడు విశదమై యుండును.

ఆ యినుగాక పట్టాభిషేకము జరిగిన వేళనుగూడ మనము గమనింపవలసి యున్నది. సుగ్రీవుని విషయమున రామ సుగ్రీవుల మధ్య జరిగిన ఒడంబడిక ననుసరించి సీతాన్వేషణకైన ప్రయత్నమును యుద్ధమును వాలి పట్టాభిషేకానంతరమే జరిగెను. విభీషణు సందర్భమున వాని యభిషేకానంతరము చేయవలసిన దేమియును లేదు.

వారి మధ్యగల తారతమ్యమును గురించి ఇంకొక్క మాట చెప్పదలచితిని. అది కొంత విషయ వివరణకు అవకాశ మిచ్చుచున్నది. విభీషణుని కన్న సుగ్రీవుడు చాల ఉత్తమస్థానము నాక్రమించెనని నా మాటల అంతరార్థమని తోచినను ఈ చివరి మాట చెప్పి సమాప్తి గావించెదను. అది యెంతయు సమర్థనీయమై యొప్పును. సుగ్రీవుడు విభీషణుని కన్న ఉత్తమస్థాన మలంకరించుటయే గాక శ్రీరామునితో సమానుడనియు చెన్నవచ్చును. శ్రీరాముని అభిప్రాయమున సీతతో సమానుడను నా యభిప్రాయముగ నెఱిగి జానకి నని సుగ్రీవునకే చెప్పియుండెను గదా! అది సుగ్రీవుని విషయమును సూచించును. విభీషణుడు అతని యంత ఉన్నతస్థానము నాక్రమింపక పోయినను ఆ రాజ సోదరుల ప్రేమాతిశయమును విశ్వాసమును నెక్కువ చూరగొనెను. అతడు శ్రీరాముని ప్రసాదమున అనన్య సామాన్యమైన బహుమతియగు చిరంజీవిత్వమును బొందెనని ఉత్తరకాండమున మాత్రమే చెప్పబడి యున్నది. ప్రసిద్ధమైన చిరంజీవులలో నతడొకడని హైందవుల విశ్వాసము.

విభీషణుని గూర్చి యింకొక విషయమును తెలిపెదను. అతడు తన కాశ్రయ మీయ ప్రార్థించినపుడు శ్రీరామునకు అతనిని గూర్చి యేమియు తెలియనట్లు గోచ

చిందును కాని అతనికి బొత్తిగ తెలియకుండుటకు వీలులేదని అప్పుడప్పుడు కొన్ని ఘట్టములందు సూచనలున్నవి అరణ్యకాండమందు శ్రీరాముడు శూర్పణఖను పుట్టు పూర్వోత్తరము లడుగ నామె యతనితో నా సోదరులు ముగ్గురు వారు లంకాధిపతియై ప్రపంచమంతయు జయించిన రావణుడు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుడైన మహాయోధుడగు కుంభకర్ణుడు మహాధర్మాత్ముడగు విభీషణుడు అని వచించెను శూర్పణఖయే అతడు మహాయోగ్యుడని సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది కావున శ్రీరామునకు అతనిని గూర్చి బొత్తిగ తెలియకపోలేదు సుందరకాండమునందు సీత రావణుని మందిరనమును గూర్చి హనుమంతునితో రావణుడు త్రికాలజ్ఞుడై భవిష్యమును యథార్థముగ [illegible] గల [illegible] సంప్రదించెననియు అతడు ఈ పని ప్రమాదకరమైనదని ఆమెను మరల శ్రీరామునితో సంధి [illegible] అని వారించెనని తన తల్లి [illegible] చెప్పిన విభీషణుని కుమార్తె వలన విని [illegible] రావణుని [illegible] అతని హృదయము [illegible] దురాలోచ [illegible] యుగ్మలు [illegible] హనుమంతుడు [illegible] శ్రీరా[illegible] [illegible] సుందరకాండమందే [illegible] హనుమంతుని రావణు నెదుటికి [illegible] అతడు [illegible] దుష్కృత్యములను లంకను చేకూర్చిన [illegible] రావణుడాతని వధింప [illegible] మీకు [illegible] హనుమంతుని [illegible] తెనవికిని [illegible]సాధ్యమైన పని కాని రావణుడిచ్చిన ఆజ్ఞను [illegible] విభీషణుడు [illegible] వధిషేధించి [illegible] న్యాయానిష్ఠురము గాదని [illegible] రాజు పంపిన దూతను ఎవ్వరును వధింపరు [illegible] అతనిని [illegible] మూర్ఖులు [illegible] పెద్దలు సూచించినదారిలు దూతను వధించినయెడల విన్నప్పుడు [illegible] చూచున్నవారే [illegible] దూషింతురు అని వారము చెప్పెను రావణు డాతని వలెనే నంగీకరించి ప్రత్యామ్నాయ [illegible]న్నవని [illegible] ఈ [illegible] దాని నాలోచించెదను నేనీ వానరుని [illegible] [illegible] వానరులకు [illegible] వారు దాని [illegible] [illegible] దానిని కాల్చి విడిచినయెడల అతడు తన సాటివారిలో పరిహాసమునకు పాత్రుడగును అని పలికెను ఎదవ వేమి జరిగెనో మీకు తెలిసినదే హనుమంతుడు శ్రీరామునితో చెప్ప మరచిన రెండవ విషయ మిది విభీషణుడు తన నలుగురు మంత్రులతో వానరము

నందే విధి శ్రీరామునకు తన రాక నెఱిగింపుడని వానరులను ప్రార్థించెను. శ్రీరాముడు తనకు ముఖ్యులైన లక్ష్మణుని జాంబవంతుని హనుమంతుని, సుగ్రీవుని సంప్రదించెను. సుగ్రీవుడు లక్ష్మణుడు విభీషణుని విశ్వసింప గూడ దని వచించెను. విభీషణుని పరిగ్రహింపవచ్చు నని యభిప్రాయ మిచ్చినవాడు హనుమంతు డొకడే. తాని రాము లంకలో నుండినపుడు విభీషణు డెట్లు తన ప్రాణమును రక్షించినదియు లంకను భస్మము గావించుట కతడెట్లు అవకాశము కలిగించినదియు శ్రీరామునితో ప్రస్తావించి యుండలేదు. విభీషణుని పరిగ్రహింప వచ్చునా కూడదా యని ఆలోచించుచున్న సమయము దైవము అతనిచే ఆ విషయమును చెప్పి యుండవలసినది. నేను హనుమంతుని విషయమై ప్రత్యేకముగ ఉపన్యసించునపుడు అతడు విస్మరించిన మూడు నాలుగు సందర్భములలో ఇది యొకటియని సూచించెదను. అతడు బాల్యమునందు తన కొంటెతనము వలన ఋషుల శాపము నొంది యుండెను. ఇతరు లతనికి జ్ఞప్తిచేయక తన పరాక్రమమును గొప్పతనమును అతడు విస్మరించుగాక యని వారు శపించిరి. అతడు తన బలపరాక్రమములనే గాక అవసరమైన సమయమున అతి ప్రధానములైన అంశములను గూడ విస్మరించునని ఆ శాపముయొక్క ఈ పని నే తరువాత గూర్చి చర్చించునపుడు తెలిపెదను.

శ్రీరాముని స్కంధావారమున విభీషణుడు ధర్మాత్ముడనియు రాక్షస స్వభావుడు గాడనియు పొగడబడుచుండ ఇంద్రజిత్తు అతనిని తీవ్రముగ ద్వేషించుచుండెను. రామాయణమున రెండు పట్టములందు వారు పరస్పరము తీవ్రముగ నిందించుకొనుట కనిపించును. ఇంద్రజిత్తు నికుంభిల సాగించిన మొదట దేశభక్తియు రక్తబంధు విశ్వాసము గలిగియుండుటయే సత్తమోత్తమములైన సుగుణములనియు ధర్మమునకు హాని కలిగినను రాజభక్తియే వాంఛనీయమనియు భావించు నవీనపు రాజకీయవాదుల మాటలు జ్ఞప్తికి రాగలవు.

ఇంద్రజిత్తు ఆ సిద్ధాంతమును సముచితమైన భాషలో వెల్లడికరించెను. మీరు దాని గరిమముగ మెచ్చుకొనగలరు. విభీషణుడు ధర్మాత్ముడైనందుననే ఇంద్రజిత్తు ముఖ్యముగా అతనిని ద్వేషించెను. అతడు తన తండ్రితో —

శ్లో॥ సత్త్వేన వీర్యేణ పరాక్రమేణ శౌర్యేణ ధైర్యేణచ తేజసాచ ।
ఏకః కులేఽస్మిన్ పురుషో విముక్తో విభీషణ స్తాత కనిష్ఠ ఏషః ॥
బలాకతో విస్వరమున్నదన్ న నిపాతితో భూమితలే మయాపి ।
విత్రస్వరంతిత మయాప్రహృష్య విద్రావితా దేవగణాః సమగ్రాః ॥

సోహం సురాణా మపి దర్పహన్తా దైత్యోత్తమానామపి గోచరాణాం।
కథం నరేంద్రాత్మజయోర్న శక్తో మనుష్యయోః ప్రాకృతయోః సువీర్యః॥

(యుద్ధ 16 వ సర్గ 3 6 7 శ్లో)

ఏమిరా! నీ తోడబుట్టినవాడే యిట్లు మాటాడెను. మన వంశము వంటియున్న సుగుణములలో నొకటైనను నీయందు కానరాదు. నేనింద్రునితో పోరినపుడు ఆతని ఐరావతమును నేలగూల్చి దాని దంతములు నాటుటకు దానితో దేవతల పార ద్రోలితిని. వీరిద్దరు మానవులే. వీరు యుద్ధమునకు వచ్చిన నేను వెనుదీయుదునా? అని ప్రగల్భములు పలికెను. వయోధికుడును పినతండ్రియును నగు తన్ను పిన్నవా డిట్లు మాటాడినందులకు విభీషణుడు కటకటపడి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ నతాత మంత్రే తవ నిశ్చయోస్తి బాలస్త్వ మద్యాప్య విపక్వ బుద్ధిః।
తస్మాత్త్వ యాప్యాత్మ వినాశనాయ వచోర్థహీనం బహు విప్రలప్తమ్॥
త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుర్మతిశ్చ స చాపి వధ్యో య ఇహానయత్త్వాం।
బాలం దృఢం సాహసికం చ యోద్య ప్రావేశయన్మంత్ర కృతాం సమీపమ్॥
ధనాని రత్నాని విభూషణాని వాసాంసి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రాన్।
సీతాం చ రామాయ నివేద్య దేవీం వసేమ రాజన్నిహ వీతశోకాః॥

(యుద్ధ 16 వ సర్గ 9 11 14 వ శ్లో)

నీవు బాలుడవు నీ బుద్ధి యింకను అపక్వముగనే యున్నది. కావున పెద్దలు అనుభవజ్ఞులు పాల్గొను మంత్రాలోచన సభకు నిన్ను రానిచ్చుట పొరపాటు. నీవు అర్థరహితమైన తెలివితేలి మాటలను నాది సర్వనాశన మెరుగక మాటాడెదవు. కొంచె మాలోచింపుము అని పలికి రావణునివైపు తిరిగి నీ వింకను కొంతకాలము నిర్విచారముగను క్షేమముగను లంకలో నుండదలచిన యెడల శ్రీరాముని పాదములపై వ్రాలి సీతను విలువగల కానుకలను అర్పింపుము అని హెచ్చరించెను. అంత రావణు డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆ పలుకులు మన వాఙ్మయమున చాల ప్రసిద్ధి నొందినవి

శ్లో॥ వసేత్ సహ సపత్నేన క్రుద్ధేనాశీవిషేణ వా
న తు మిత్ర ప్రవాదేన సంవసేచ్ఛత్రు సేవినా॥
జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హృష్యన్తి వ్యసనేష్వేతే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయః సదా॥

నిత్యమన్యోన్య సంహృష్టా వ్యసనే ష్వాత తాయినః
ప్రచ్ఛన్న హృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః ॥

(యుద్ధ 16 వ సర్గ 2 3 5 శ్లో)

విభీషణా నీవు జ్ఞాతివి జ్ఞాతి నెన్నడును విశ్వసింపరాదు దాయాది ఈర్ష్య అసూయాద్వేషములకు నిలయము తన్ను చంపజూచు ప్రత్యక్ష శత్రువుతో నైనను ఉద్రేకించిన సర్పముతో నైనను గూడి యుండవచ్చును గాని జ్ఞాతితో [illegible] ఏలాగ జ్ఞాతి యింపుగ మాటాడుచునే యుండును గాని అతని హృదయము శత్రుత్వమున నుండును అతడు యథార్థముగ శత్రు [illegible] పొందునదే జ్ఞాతు [illegible] జ్ఞాతులు సంతోషింతురు కావున జ్ఞాతిని నమ్మరాదు [illegible] జ్ఞాతికి [illegible] అతడు [illegible] ద్వేషము గలిగి యుండు[illegible] అని [illegible] నీవు [illegible] నీవు నా [illegible] నిరిత్యజింపుచుంటిని [illegible] అని గర్జించెను విభీషణుడు వెంటనే [illegible] నీవు మృత్యుపాశ బద్ధుడవై తివి [illegible] నీవు [illegible] మృత్యువు సమీ[illegible] ధర్మము [illegible] నీకు మేలుగుగాక పోయి వచ్చెదను అని పలికి [illegible] శ్రీరాము [illegible] అకాశమునందే నిలిచి వానరులతో [illegible] నేను శ్రీరాముని ఆశ్రయింపగోరి వచ్చితిని నా భార్యా పుత్రులను [illegible] విడనాడితిని నా యగ్రజుడు నన్నవమానించి [illegible] వచ్చితిని శ్రీరాము [illegible] [illegible] విభీషణుడు [illegible] లంకను [illegible] అని విన్నవించెను

అహం హత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సహాత్మజం ।
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి తే ॥
అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్ర బలబాంధవం ।
అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తైర్భ్రాతృభిః శపే ॥

(యుద్ధ 19 వ సర్గ 19 21 వ శ్లో)

అంత శ్రీరాముడు విభీషణా! రావణుని పుత్రమిత్ర సహితముగ సంహరించి నిన్ను లంకారాజ్యలక్ష్మికి పట్టాభిషిక్తుని గావించెదను. అంతవరకు నే నయోధ్య ప్రవేశింపనని నా సోదరులపై ప్రమాణము గావించెదను అని వచించెను.

పిదప ఇంద్రజిత్తును విభీషణుడును ప్రముఖపాత్ర వహించిన ప్రసిద్ధమైన ఘట్టమును గూర్చి కొంత వివరముగా దర్శింతము. విలన అది యీ కావ్యమున గల మనోహరమైన భాగములలో నొకటై యుద్రేకపూరితమై నానాలంకార వర్ణనతో నిండియున్నది. ఇంద్రజిత్తు రణరంగమున ప్రవేశించి రామలక్ష్మణులను వానరులను నెదుర్కొనెను. అతడు తిరస్కరిణీ విద్య నాశ్రయించి అదృశ్యుడై నాగాస్త్రము నభిమంత్రించి రామలక్ష్మణులను బంధించెను. [illegible] శ్రీ [illegible] వేట [illegible] యుద్ధములో చేయుచు [illegible] వారి [illegible] వీక్షించి [illegible] విభీషణుడు [illegible] చూచి [illegible] ప్రాణాంతకము [illegible] విభీషణుడు [illegible] సుగ్రీవుని [illegible] యుద్ధము [illegible] ఇంద్రజిత్తు [illegible] నేనే [illegible] ధర్మరక్షణమునే ఆశ్రయించితిని [illegible] ప్రేమయు [illegible] గావింపక [illegible] ఆదికి [illegible] అతి సర్వత్ర వర్జయేత్ [illegible] అతి అను దోషము ప్రాణాంతకము కాగలదని సంస్కృత కావ్యములందు తరచు కాన వచ్చును.

అతిస్నేహః పాపశంకి

(శాకుంతలము IV 9 20)

అరణ్యకాండమునందు లక్ష్మణుడు శ్రీరాముని ఓదార్చిన సందర్భమున సోదరా! శోషింపనేయు అతి ప్రేమను శాపానంగకము [illegible] తరచిన వ త్తిని

శైలమునందుంచినను శైలమువలె నిశ్చలవృత్తియు కాలిపోవును నీ హృదయము ప్రాంతముగ మున్నను స్నేహాతిశయమున గొప్ప యాపద సంభవించును అని పలికెను ఇంద్రజిత్తు నాగపాశబంధనము వలన రామలక్ష్మణులు మూర్ఛనొందిన సమయమున విభీషణుడును సుగ్రీవు నీ విధముగనే యోదార్చెను

ఆ పై నాశ్చర్యకరమైన దృశ్యము గోచరించును ఇంద్రజిత్తు తన తండ్రిని సమీపించి ఆ సోదరయుగ్మము నాగపాశబద్ధులై నేలకొరగి పడియుండిరనియు, వానర సైన్యము ప్రాణములు దెబ్బతినియు విన్నవించెను రావణుడు సంతోషాతిశయమున కుమారుని కౌగలించి ఆనందమున తేలియాడుచుండ ఈ పక్షమున నిరుత్సాహమున వానరయుద్ధమున మునుగుచుండిరి ఆ సందర్భమాధారముగ సీతకు అధికశోకము కల్గించినయెడల తనభర్త తన్ను రక్షించునను ఆశవీడి యామె తన వశమగునని రావణుడు తలంచెను కాన సకల సేనను పుష్పక విమానమున యుద్ధభూమికి గొంపోయి రామలక్ష్మణుల జూపుడని రాక్షసస్త్రీల నాజ్ఞాపించెను వారటులు గావింప సీత వారిం జూచి మిక్కిలి దుఃఖించెను త్రిజట యామె సోదర్య నైరాశ్యము నొందుచు వారి మోము గాంచుము అందు సహజకాంతి తొలగినది కాదు మరి జీవించువారి లక్షణములుండవు అని పలికెను కాని వానరులు నిరుత్సాహమున మగ్నులై దుఃఖించుచుండిరి నిస్తుల ధైర్యవంతుడు బలవంతుడునగు శ్రీరాముడు మూర్ఛదేరి నేలబడియున్న లక్ష్మణుగాంచి వాపోయెను నేనీ విషమమును శ్రీరాము [illegible] సందర్భమున ప్రస్తావించియుండి అంత వరదు [illegible] సుగ్రీవా! నీవు నాయెడల నీ విధ్యుక్త ధర్మమును నెరవేర్చితివి నీవును ఈ వానరులు చేతనైన సాయము గావించితిరి మీకు అనుజ్ఞ నిచ్చితిని మీ యిష్టానుసారము కిష్కింధకేగవచ్చును నే నితని ప్రాణముల వీడెదను అని పలికెను శ్రీరాముడెంతటి స్థితికి వచ్చెనో గమనింపుడు ఆ దృశ్యము యిట్టి దీనముగా నుండినందున కవియొక్క ఉపకథమూలమున కొంత ఉపశాంతిని జేకూర్చెను విషాదాంతములైన కావ్యములందు యిట్టివి సంభవించును ఆ సమయమున కాటుక కొండవంటి నల్లని దేహముతో గదాధరుడైన యొక వ్యక్తిరాగా రామలక్ష్మణుల సంతమొందించుటకు ఇంద్రజిత్తు మరల వచ్చెనని వానరులు భయభ్రాంతులై పరువిడిరి అతడు విభీషణుడే జాంబవంతుడు చెదరిన వానరసేనను కూడదీసెను అంత విభీషణుడు క్రూరుడైన మా యన్న కుమారుడు వీరి నిట్లు బాధించెను నాయాశ నిరాశ యాయెను అంతకన్న ఘోర

మేమన రావణుడు జయించును అతడు రాముని అపహరింపును నాతో రామ లక్ష్మణులను సంహరింతు నని పలికిన పలుకులు యథార్థమగును అని వాపోయెను అంతట సుగ్రీవుడు విభీషణు నోదార్చుచు వారిరువురు మూర్ఛ నొందిరేగాని ప్రాణాపాయ దశయందు లేరు మూర్ఛదేరగనే రావణుని వధింప గలరు అని పలికి యంతటితో తృప్తినొందక సుషేణుని జూచి వీరు మూర్ఛదేరగనే వీరి నిరువురను కిష్కింధకు గొనిపొమ్ము నేను రావణుని వధించి సీతను విడిపించి యప్పటికి తోడ్కొని వచ్చెదను అని పలికెను ఇదంతయు వీరు విషయమును చక్కగ గ్రహింపలేదని సూచించుటకు కవి పన్నిన పన్నుగడ

కొన్ని సర్గల పిదప నొక ప్రసిద్ధమైన ఘట్టము ప్రారంభమగును దానిలో విభీషణుడు ప్రశంసనీయమైన పాత్రను నిర్వహించిన సందర్భమును మీ యెదుట నుంచెదను. కుంభకర్ణుడును ప్రహస్తుడును రావణుని సన్నగడలను సీతాపహరణ మును నామోదింపక శ్రీరామునకు తిరిగి సీత నప్పగింపుమని సలహా నొసంగిరి ప్రహస్తు డిట్లు పలికెను మంత్రాలోచన సమయమున మే మీ నిర్ణయమునకు వచ్చితిమి సీత నిచ్చుటయే గౌరవప్రదమని నా యభిప్రాయము. నీ వామె నీయరాద దను నిశ్చయముతో నుండినందున మేము పోరాటమునకు సిద్ధమైతిమి నీ వనేక పర్యాయములు నన్ను బహుమాన పురస్సరముగ సత్కరించి మహోపకారము గా గంటివి నీ ఋణము దీర్చుకొనుట కిదియే సమయము. నీవు పెడమార్గము త్రొక్కిన నేను సర్వము త్యజించి సమరాగ్నియందు నా ప్రాణముల హోమము గావించెదను కుంభకర్ణుడును విధుర పలికెను తన బల శత్రుబలముల నెఱుంగక పెడమార్గ మవలంబించిన వాడనేక కష్టములకు గురియై నశించువా డగును మేమింతకుపూర్వమే నీకీ సలహా నొసంగితిమి కాని నీవు దాని నాదరింప వైతివి ఇదియే సరియైన మార్గము కాని యెడ నీకు రుచింప దాయెను నీ యిష్టాను సారమే గావింపుము అంత రావణు డిట్లు విస్మయించెను నిజమే మీరా సలహా నొసంగితిరి కాని పొరపడియో తెలియమినో బలపరాక్రమాతిశయమునో నేను దాని నామోదింపనైతిని ఆ సలహా యిప్పుడు నిష్ప్రయోజనము మరల వల్లించు టెందులకు! అపుడు చేయదగిన దేదియో ఆలోచింపుడు గడచిన దాని కెవడును శోకింపడు గడచిన దేదియో గడచిపోయెను మీరా మహాబల పరాక్రమ సంపన్ను డగు కుంభకర్ణుడవేతైన యెడల నేను పొరబడిన దానిని సరిచేయుము ఆపదనొంది దుఃఖించువానికి సాయము చేయువాడే సోదరుడు కుంభకర్ణు డంతట మీరు చాల

నరుడవ యందువ నైనందువను అసురుడ నైనందువను నాకు హితమని తోచిన పలుకు చెప్పితివి అది నీకు రుచించినది గాదు కాన నా పరాక్రమము జూపి, రామలక్ష్మణుల ద్రుంచి వానరుల పారద్రోలెదను అని పలికెను పరస్పర విరుద్ధములైన కర్తవ్యములతో చిత్తసంక్షోభ మొందిన సందిగ్ధావస్థలో మన్నప్పుడు పలువిధములుగా నిర్ణయించుట ఆ కాలమునందును గాంధారి గుణము అంతకష్టనిగాని ప్రహస్తుడిగాని మహాభారతమునందు భీష్ముడిగాని నేను నిందింపను బలవత్తరము లైన రెండు విరుద్ధకర్తవ్యములు నీ హృదయము నాకర్షించును రెండును గౌరవ నీయము [illegible] పరిపక్వముగ నాలోచించి నీ [illegible] నిర్ణ యించెద[illegible] [illegible] ప్రాధాన్యము [illegible] గంభీరమైనందున ఒకరు మరొ కరిని విశ్వాసఘాతుకు[illegible] [illegible] నిందింపగూడదు [illegible] సిద్ధ [illegible] మార్గ[illegible] [illegible] పాపకర్ము [illegible] సంగమున [illegible] మైన పాపాన [illegible] శ్రీరాముని [illegible] నా [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] పాపము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వానిని [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ఆ పాపము నన్నే చుట్టుకొన్నది శ్రీరాము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నా [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నాకే గ్గ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

అంతట విభీషణు [illegible] వించిన ఆశ్చర్యకరమైన ప్రకరణమును ప్రస్తావించెద[illegible] ఇంద్రజిత్తు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] గావింప నుండెను అప్పుడా [illegible] శత్రుసేన యంతయు నాశమొందును [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ఆచేత [illegible] పెలయును [illegible] ముమ్మర [illegible] యందు విభీషణుడు [illegible] లక్ష్మణుల [illegible] ఇంద్రజిత్తు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] లక్ష్మణుని ప్రోత్సాహించెను లక్ష్మణుడ [illegible] [illegible] యుద్ధ [illegible] ఇంద్రజిత్తు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] పినతండ్రియగు విభీషణుని గాంచి [illegible] నీవు నా తండ్రి ఆ [illegible] పెరిగి పెద్దవాడవైతివి నాకు హానిచేయ నీకెట్లు మనసొప్పెను? నీవు ధర్మదూషకుడవు నీవు మావాడవయి మాకే శత్రువవు మా వంశమునకే అవ మానము నీవు వరుడవు [illegible] నైతివి స్వజనులలో కలసి మెలసి వారితో

సమాపకుడవై యుండు టెక్కడ? పరులకు సేవకుడవై పడియుండు టెక్కడ? ఈ మాత్రము భేదము నీకు తెలియుటలేదు గదా

శ్లో॥ ఇహ త్వం జాత సంవృద్ధః సాక్షాద్భ్రాతా పితుర్మమ
కథం ద్రుహ్యసి పుత్రస్య పితృవ్యో మమ రాక్షస ॥

న జ్ఞాతిత్వం న సౌహార్దం న జాతిస్తవ దుర్మతే ।
ప్రమాణం న చ సోదర్యం న ధర్మో ధర్మ దూషణ ॥

శోచ్యస్త్వమసి దుర్బుద్ధే నిందనీయశ్చ సాధుభిః ।
యస్త్వం స్వజన ముత్సృజ్య పర భృత్యత్వ మాగతః ॥

నైతచ్ఛిథిలయా బుద్ధ్యా త్వం వేత్సి మహదన్తరం ।
క్వచ స్వజన సంవాసః క్వచ నీచ పరాశ్రయః ॥

గుణవాన్ వా పరజనః స్వజనో నిర్గుణోపి వా ।
నిర్గుణః స్వజనః శ్రేయాన్ యః పరః పర ఏవ సః ॥

యస్స్వపక్షం పరిత్యజ్య పరపక్షం నిషేవతే ।
స స్వపక్షే క్షయం ప్రాప్తే పశ్చాత్తైరేవ హన్యతే

యుద్ధ 87 వ సర్గ 11 నుండి 16 వ శ్లో

నీ యగ్రజుడు నీవని సటులె పరమ దుర్మార్గుడగుగాక తనవారు గుణహీనులైనను ఇతరులు గొప్పవారైనను గుణహీనులైన తనవారే మేలుగాని పరు లెన్నటికైన పరులే। నీవు ద్రోహివై శత్రుపక్షము చేరితివి వారు నీ సాయముచే మమ్ము నిర్మూలించి పిదప నిన్నును వధింతురు అని హెచ్చరించెను వాలి సందర్భమున శ్రీరాముని సమాధానముకన్న వాలి దూషణయే యెక్కువ బలీయమై కనబడినట్లు అన్ని సందర్భములందును దూషణ తిరస్కారములు ఎదుటివారి సమాధానముకన్న చాల బలీయములై యుండును విభీషణుడు దీని వర్ణనను సహింపకపోవుచు ఇట్లు సమాధాన మొసంగెను నీ విప్పుడు నన్ను దూషించెదవు గాని నేను స్వభావమున రాక్షసుడగానని నీకు తెలిసియే యున్నది మనమొక వంశమునందు జన్మించినవారమే। నేను మీలో నొకడనే కాని మీ దుర్గుణములందు ఒకటియైనను నాయందు కానరాదు సోదరుడు దుర్మార్గుడైనయెడల వాని వేళ పరిత్యజింపగూడదు? పరధనమును పరదారలను అపహరించువానిని మండుచున్న గృహమును వీడునట్లు వదలివేయవలెను ఈ దోషములనే నీ తండ్రిని పరిత్య

జించితివి నీవు మృత్యుపాశబద్ధుడవై నశింపనుంటివి నీ నోటికి వచ్చినట్లు వదరు చుంటివి దానసేమాయె? అంత విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తు నీనల పరిమార్ప తపుల పోత్సాహించు నిట్లనియె

శ్లో॥ అయుక్తం నిధనం కర్తుం పుత్రస్య జనితుర్మమ।
ఘృణా మపాస్య రామార్థే నిహన్యాం భ్రాతురాత్మజమ్॥
హంతు రామస్య మే బాష్పం చక్షుశ్చైవ నిరుధ్యతి।
తదే వైష మహాబాహుః లక్ష్మణః శమ యిష్యతి॥

యుద్ధ 90 వ సర్గ 17,18 శ్లో

ఈ యుద్ధమాడువాడు నా యన్న కుమారుడు అయినను నేనతని వధింప నర్హుడు కాని కన్నకుమారుని జంపుట పాడిగాదు అయినను శ్రీరాము నిమిత్తమై ఎందఱ్రేని పీట యతనిని సంహరించెదను కాని ఎల్లత్తగనే కంటనీరు గ్రమ్మి చూపుది గురిపెట్టలేకుంటిని లక్ష్మణు డాపని చేయుగాక ధర్మసంకట మెటుల మానవుని హృదయమును బాధించునో గమనింపుడు

17 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

విభీషణునకు తనవారి కుటోపాయములు బాగుగ తెలియును. ఇంద్రజిత్తునకును మిగిలిన వారికిని తెలిసిన మాయావిద్యల రహస్యమంతయు నతడెరుంగును. శ్రీరాముని పక్షమున నిరుత్సాహము భయము ఆవేశించిన సమయమున అతడు వారిని ప్రోత్సహించి తగు సూచనల నొసంగెను. ధర్మద్వేషులగు తనవారికి హానికరముగ నుండినను అతడు వీరికి యుద్ధమునందు పలుమారు సకాలమున తగు సలహాల నొసంగి సాయపడెను. కొలదికాలపూర్వమే నా యుపన్యాసములో నింద్రజిత్తు మాయాసీతను రణరంగమునకు గొనివచ్చి సంహరించెనని చెప్పియుంటిని. అతడు హనుమంతునితో పోరుసల్పదే అది సంభవించెను. హనుమంతు డతని నివారింపనెంచి ముందున కేగెను. కాని రక్కసు లతనిని చుట్టుముట్టిరి. వానరు లది గాంచి రక్కసుల నుక్కడింప వారి నెదిర్చిరి. అంత ఘోరయుద్ధము జరిగెను. కావున హనుమంతుడు ముందునకు చొచ్చుకొనిపోజాలక ఇంద్రజిత్తును గర్హించుచు హెచ్చరించెను. అతడందులకు జవాబిట్లు "ఓరీ! స్త్రీని జంపరాదంటివి. శత్రువులకు మనసు నొచ్చు కార్యమేదైనను చేయవచ్చు" ననెను. అది హిట్లరు విధానమును పోలియున్నది. కొన్నివేల సంవత్సరములకు పూర్వమే మేఘనాథు డతనిని పోలియుండెను. అతడు సీతను ఖడ్గముచే రెండువ్రేటున ఖండించెను. అంత హనుమంతుడు వానరులను కు దగ్గరగొని శత్రుసేనలను ప్రళయాగ్నివలె దహింపసాగెను. కాని ఇంద్రజిత్తువింట బాణముల సంధించి వారల చెదరగొట్టెను. హనుమంతుడు శత్రువుల నెదుర్కొని కృతకృత్యుడు గాకపోయిన సందర్భములో నిది యొకటి యనవచ్చును. అతడు సీతను రక్షింపజాలకపోవుటయేగాక శత్రువులను విజయవంతముగ నెదుర్కొనజాలకయు నుండవలసినవాడాయెను. అప దర్పమున కపి అతడు తన సేనలను క్రమవిధానమున వెనుకకు మరలించుకొని పరిచెను. అతడంతమాత్రమే చేయగలిగెను. అంత నతడు శ్రీరామున కావృత్తాంతమంతయు విన్నవింపగ శ్రీరాముడు మూర్ఛిల్లెను. లక్ష్మణాదు లతనికి శోకోపశమనము గావించిరి. లక్ష్మణు డత్తరి శ్రీరాముతో "నీవు ధర్మము నారాధించుటవలన కలిగిన ఫలితమిది. అర్థమే శ్రేష్ఠము, ధర్మముగాదు" అని పలికెను. కొంతసేపటికి విభీషణు డరుదెంచి, విషయమంతయు గ్రహించి శ్రీరామునితో ఇది కేవల

మనంగతము సీతాదేవి చంపబడలేదు హనుమంతుడు మోసపోయెను చంప బడినది మాయాసీతయే అని వచించి అందుకు కారణముల నిట్లు వక్కాణించెను

శ్లో॥ మనుజేంద్రార్త రూపేణ యదుక్తంద హనూమతా
తదయుక్త మహం మన్యే సాగరస్యేవ శోషణమ్ ॥
అభిప్రాయం తు జానామి రావణస్య దురాత్మనః
సీతాం ప్రతి మహాబాహో నచఘాతం కరిష్యతి ॥
యాచ్యమానస్తు బహుశో మయా హిత చికీర్షుణా
వైదేహీ ముత్సృజస్వేతి నతత్ కృతవాన్ వచః ॥
నైవ సామ్నా న దానేన నభేదేన కుతో యుధా
సాద్రష్టు మపి శక్యేత నైవ చాన్యేన కేనచిత్
వానరాన్ మోహ యిత్వాతు ప్రతియాతః నరాక్షసః ॥

యుద్ధ ౮౪ వ స ౧౮ శ్లో

హనుమంతుడు మిక్కిలి కలతనొంది అది యథార్థమని విశ్వసించి అట్లు పలికెను అది యసంభవము సముద్ర మింకిన దనిన నమ్మదగునా? నా యగ్రజుని చిత్తవృత్తి నేనెరుంగుదును అతడెన్నటికిని ఆమెను చంపనీయడు ఆత డామెయం దత్యంతానురాగము గలవాడు ఆమె కించుక బాధకలిగినదని వినుటయు సహింపజాలడు నేనతని క్షేమమునెంచి సీతను నీకు సమర్పింపుమని పలుమారు ప్రార్థించితిని కాని అతడాలకింపడాయెను నీవు దిగులొందకుము మా యన్న కుమారుడు జిత్తులమారి అతడు మనవారినందరను మోసగించెను అంత శ్రీరాము డూరటజెంది యుద్ధమును మరల ప్రారంభించెను ఆతడా సమయమున జూపిన బలపరాక్రమములకు బెదరి రావణుడు రణరంగమునుండి పారిపోయెను

రామరావణులు కడసటి యుద్ధమున తీవ్రముగ పోరాడుచుండ విభీషణుడు తన వారి లోపముల నెరిగించి తగు సలహా నొసంగుటయేగాక యుద్ధమునందు స్వయముగ పాల్గొని తన పరాక్రమమంతయు జూపి సాహసకార్యముల గావించెను రామ లక్ష్మణులు రావణుని తీవ్రముగ నొప్పించిరి విభీషణుడు తన గదచే నతని రథాశ్వములను గూల్చెను రావణు డందుల కాగ్రహోదగ్రుడై విభీషణుని సంహరించుట కతనిపై తన శక్త్యాయుధమును ప్రయోగించెను లక్ష్మణు డదిగాంచి తన బాణములచే దానిని రెండు తునియలు గావించెను రావణుడు మిగుల కోపించి మయుడు

తన కొసంగిన వజ్రసారమైన శక్తినిగొని మరల తన సోదరునిపై ప్రయోగించెను లక్ష్మణుడు దాని కడ్డమై నిలిచి, నేను దీనిని స్వీకరించెదను అది విభీషణుని తాక కుండుగాక యనెను యుద్ధభూమియం దిట్లు గావించుట చాల సాహసోపేతమైన కృత్యము ఆ శక్తి హృదయమున గాఢముగ నాటగ లక్ష్మణుడు మూర్ఛిల్లెను ఆ శక్తిని ప్రయోగించుచు రావణుడిట్లు పలికెను —

శ్లో॥ మోక్షితస్తే బలశ్లాఘిన్ యస్మాదేవం విభీషణః
విముచ్య రాక్షసం శక్తి స్త్వయీయం వినిపాత్యతే॥

లక్ష్మణా! పక్కగా నిలువుము ఈ శక్తి నీ హృదయమును జీల్చి రక్తము పీల్చి నీ ప్రాణముల హరించును పిమ్మట నేమి జరిగినదియు మీరెరుంగుదురు విభీషణు డావిధమున రక్షింపబడి యావల శ్రీరామునకు చాల సాయము గావించెను

అంత్యమున రావణుడు సంహరింపబడగనే దేవతలు మానవులు సకల ప్రాణులును సంతసించిరి ప్రకృతి యంతయు మానవజాతికే విరోధియైనవా డంత మొందెనని హర్షపులకిత యయ్యెను రక్తబంధువులు తామెంత ప్రబల శత్రువులుగా నుండియు వారి మరణ మఖిలషించి తామన్నివిధముల నందుకు తోడ్పడియు వారు గతించిన వెంటనే దుఃఖించినటుల సర్వ మట వాల్మీకి యథార్థముగా నొక్కి యున్నది రావణుడు వధింపబడిన తక్షణమే విభీషణుడు మిగుల శోకించెను అతడు తన సోదరుని మృతకళేబరమును సమీపించి యీవిధముగ వాపోయెను

శ్లో॥ తదిదం వీర సంప్రాప్తం మయాపూర్వం సమీరితమ్
కామ మోహ పరీతస్య యత్తే నరుచితం వచః॥
యన్న దర్పాత్ ప్రహస్తోవా నేంద్రజిన్నాపరే జనాః
న కుంభకర్ణోతిరథో నాతికాయో నరాంతకః॥
న స్వయం త్వమమన్యేథా స్తస్యోదర్కో౽యమాగతః

యుద్ధ 112 స 4 6 శ్లో

తన శత్రువు జీవించి యుండినయెడల నెంతయు నసంగతముగను అగౌరవముగను మండిపడిన పలుకులవి కావి అతడు మరణించిన పిదప దానిచ్చిన హెచ్చరిక వలదని ధీరాభిమానియై తన సందేశము శ్రోతలపైననే విభీషణు చెప్పుకొనుటకు మాత్రమే అవి యుపకరించును విభీషణుడు సోదరా! ఈ రీతిగ సంభవించునని నే చెప్పినయా పర్యాయములు వచింపబడలేదా? ఆ నా తీర్పుయము

నను గర్వాతిశయమునను సీతా వలను లాలింపవైతివి యోగ్యులైనవారి హితము నాలకించి యుండినయెడల నీవీ ఘోరమరణమునకు గురియై యుండవు నీవా దుష్కృతము నమాచరించితి వని పలికెను మొదట విభీషణుడు తన సోదరునకు దహన సంస్కారము గావించుట తన విధ్యుక్తధర్మమని యెంచెను కావున నతడు శ్రీరామునితో నా సోదరుడు దానధర్మాది సుగుణములచే నొప్పారిన మహావీరుడు అతడు యాచకులపాలిటి కల్పతరువు మిత్రులపాలిటి కామధేనువు సేవకులకు పెన్నిధి మరియు నతడనేక యజ్ఞయాగాదుల గావించెను అతడనుభవింపని భోగములులేవు అతని కంత్యక్రియలు గావింప సెలవిమ్ము అని ప్రార్థించెను శ్రీరాముడందులకు వైరము మరణాంతము మనమిక అతనిని ద్వేషింప నవసరములేదు. మన యుద్దేశము నెరవేరెను మైత్రి కారణముగ మన కిరువురకు అభేదము గాన అతడు నీకెట్టివాడో నాకును నట్లె అగ్రజుడు కావున నేనును అతనికి ఋణపడి యుంటిని కాన నీతనికి అంత్యక్రియలు గావించుటకు నాకును అర్హతగలదు నీవా పని గావింపనియెడల నేను గావించెద నని పలికెను

ఇంతకన్నను నున్నతమై వింతయై మన వ్యాఖ్యాతలకు స్వాభావికమైన అలంకార అంశమును మీ దృష్టికి గొనివచ్చెదను

శ్లో॥ మరణాన్తాని వైరాణి నిర్వృత్తం నః ప్రయోజనం
క్రియతా మస్య సంస్కారో మమాప్యేష యథాతవ ॥

యుద్ధ 112 స 26 శ్లో

రావణుడు పూర్వము నా భార్య నపహరించెను నా స్నేహితుడగు జటాయువును సంహరించెను కాని ఇక నతడేమియు హాని గావింపజాలడు" అని శ్రీరాముని అభిప్రాయమై యుండవచ్చునని వ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానించిరి శ్రీరాముడు విభీషణున కాశ్రయమిచ్చుటకు పూర్వము

శ్లో॥ విభీషణో వా సుగ్రీవ యది వా రావణః స్వయమ్

యుద్ధ 18 స 35 శ్లో

రావణుడే వచ్చి నన్నాశ్రయించిన యెడల నేనతని స్వీకరించియుందు నని పలికిన మాటలు అత్యుక్తి చెప్పుగాని వేయిమాటలనంత తేలికగ పలికితినని యెంచితిరా? రావణుడు నన్నాశ్రయింపవలయు ననియు, నేనతని పరిగ్రహించి క్షమింపవలయుననియు నా హృదయాంతరాళమున అపేక్షించి యుంటిని నే నత

నికి కొంతమేలు చేకూర్చుచుండియుండెను కాని అతడు మూర్ఖుడు అతని మొండితనమే నెగ్గెను కావున నతడు

శ్లో॥ ద్విధా భజ్యేయ మప్యేవం ననమే యంతు కస్యచిత్
ఏష మే సహజో దోషః స్వభావో దురతిక్రమః ॥

యుద్ధ 36 వ 10 శ్లో

నన్ను రెండుగ చీల్చినను నే నొకరికి లొంగను అది నాయందున్న దుర్గుణముగాక ఆ దుర్గుణము నాకు పుట్టుకతోడనే లభించెను స్వభావసిద్ధమైన గుణము నెవడు మార్చుకొనగలడు। అని పలికెనని శ్రీరాము డతని మూర్ఖతను వగచెను శ్రీరాముని సౌశీల్యమున కిది స్వాభావికమైనందున వేరే విషయము మీకు తెలియింపదలచితిని దురదృష్టవశముగ విభీషణు డావల నింకొక విధముగ పరితాపము నొందెను మన ఆచారమునకును, శాస్త్రమునకును విరుద్ధమైనను మనకు రక్తసంబంధం బంధువైనను మన శత్రువుకి సంస్కారము గావింప బనిలేదనియు అశౌచము పాటింపబనిలేదనియు ప్రబలమైన విశ్వాసము దేశమున నేడు వ్యాపించి యున్నది మన కాగ్రహము కలిగినపుడు నే అడ్డిన నీవు మునుగ బనిలేదనుటయు నీ చావు దినమంతనే పా ప్రాసెద ననుటయు మనకు పరిపాటియైనవి భరతుడు శ్రీరామునితో సమక్షమున దండిననందున మా తండ్రికి నేనే అంత్యక్రియలు గావించితిని కాని నీవే ఆరి గావించియుండిన యెడల మన తండ్రి యాత్మకు అత్యంత తృప్తి కలిగియుండును ఆ కర్మక్రతువులను అతిశ ఫలప్రదంబులై యుండును దహన సంస్కారము ప్రీతిపాత్రులైనవాడు గావించినచో సార్థకముగు నని పెద్దలందురు మన తండ్రి నిన్నే తలంచుచు నీ వియోగమువలని దుఃఖమును భరింపలేక మరణించెను కావున దనివోయిన మన తండ్రికి నీవు గావించు సంస్కారము చాల సహాయకారిగ నుండగలదని గలించెను విభీషణుని కానమయు మన యట్టి భావమే కలిగెను అతడును అతని యగ్రజుడును పరస్పర మెట్లు ద్వేషముతో సంగినదియు అతనికి జ్ఞప్తికి వచ్చియుండును కావున తన సోదరుని కంత్యక్రియలు గావించుట న్యాయమాయని తనలో నాలోచించెను అందు చాల పెద్దవాడు అతని దుర్మార్గమునకు సరియే లేదు అతడు తన జీవితకాలమున చాల మంది పతివ్రతలను నాశము గావించెను మానవులకు కీడు చేయుట యందతనికి ప్రీతి మెండు అతడు బ్రాహ్మణరూపము దాల్చిన పరమశత్రువు నేనిపుడతనికి కర్మక్రతువులు గావింప నుండిన యెడల ప్రజలు నన్ను ప్రస్తుతము దుర్మార్గుడనియు హృదయము లేనివా

దురియు నందురు కాని వారొనరచిన్ని దుర్మార్గపు కృత్యములు గావించినదియు నెంతమంది ప్రజలను చెరపట్టినదియు జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనిన పిదప విభీషణుడు సక్రమముగ ప్రవర్తించెనని యందురు అది తలంచెను కాని శ్రీరాముడు రావణుని గొప్పదనమును అతడు కావించిన కఠోరతపమును తన ఖడ్గపాటిచే దేవతల జయించిన సందర్భమును వారికి జ్ఞప్తిసేసెను అతడాకార్యము లన్నియు తన తపోబలమువలన బ్రహ్మదేవుని వరప్రభావమునను గావించెను అతడింతవరకు ఘనకార్యములు సాధించియుండెను

విభీషణుడు స్వార్థపరుడును న్యల్పుడును గాడని నిరూపించుటకు అతడు కావించిన కార్యములను పరామర్శించితిని అతడు తన రక్తబంధువులకే ద్రోహము గావించియు శరణు పొంది పెద్దలైన వారి యెడల విశ్వాసఘాతకుడుగ ప్రవర్తించియు పిదప బాగుపడెనని అతనిపై నింద మోపబడెను సామాన్య విశేష ధర్మముల మధ్యగల తారతమ్యము నెరుగవలెనని వారు చేసిన పనియది ప్రపంచమున రక్తబంధువులయెడ జూపవలసిన భక్తి విశ్వాసములకన్న శ్రేష్ఠమైన ధర్మములున్నవి తన సమీపబంధువులని యెంచి వారి యనుకూలముగ తీర్పునిచ్చు న్యాయాధిపతిని మనము ప్రశంసింపజాలము మీరు మిక్కిలి దోషులైన తన కుమారులను శిక్షించిన ప్రభువులను ప్రశంసింతుము అట్లయ్యెను మానవజాతికే శత్రువైన తన యగ్రజుని పక్షమున నిలువలేనని విభీషణుని మన మెందుకు దూరవలెను? మనము యభిప్రాయము నెంత శ్రేష్ఠముగ విస్తరించి విభీషణునకు సముచితస్థానము నొసంగిన, అంత క్షేమకరము ఇది రఘువంశకావ్యమునందు కాళిదాస మహాకవి సూచించిన దాని ననుగుణముగ నున్నది

హనుమంతుడు

ఈ పాత్రయందున్న అనేక సుగుణములు సన్నుతించినచో ఇతరులెవనిని వానివలె ప్రేమించుట యరిది యగును అతడు ప్రతి అంశమునందును చాల గొప్పవాడు అతడు తన బలపరాక్రమములను ప్రదర్శింప గావించిన సాహసకార్యములను గణించిన మొదల లంకాప్రవేశము మొదలైన వానిలో సరితూగజాలదు అత్యధిక దేవాతిలాభములు మనోవేగమును అమానుషమైన కార్యములే యతనికి లభించెను అతడు వాని నెల్ల [illegible] ప్రభువునకు నెరవేర్చును సన్మార్గుడైన శ్రీరాముని దుర్మార్గుడు రావణు జయింపజేసిన రామాయణము సందర్భమున

మించినవాడు లేడు శ్రీరామునందు వలెనే హనుమంతుని చరిత్రయందును అతని మానవతను కొంతవరకుతగ్గ పడు అంశములను ముందుగ దర్శించి పిదప నతడు గావించిన అద్భుత కార్యములను అతడెంతటి శ్రద్ధాభక్తులతోడను అర్పణముతోడను కర్తవ్య పరాయణత్వము తోడను నిర్వహించెనో విశదీకరించెదను రామాయణము నందలి పాత్రలలో నితడే అత్యధిక బలాఢ్యుడు వాలికిని కుంభకర్ణునకును నేవిధము గను తీసిపోడు శ్రీరామ భక్తులలో నితడే అగ్రగణ్యుడు శ్రీరాము డాజ్ఞాపించక పోయినను అతని శ్రేయమునెంచి తానే యనేక సాహస కృత్యముల గావించెను వివేక నిధియై సంప్రదింపులందు మితభాషియై కార్యార్థముల ముందుగనే యూహిం చుట యందును వానిని సాధించుట యందును ఇతనిని మించినవాడు అరుదుగ నుండును అటులయ్యును నేనతని గూర్చి యొక విషయము చెప్పదలంచినందులకు మన్నింపుడు వాల్మీకిని అపార్థము చేసికొనకుడు నా సాహసమును మన్నింపుడు నిష్కర్షగా హితముగ చెప్పుట ప్రయోజనము మనమతని శ్రేష్ఠమైన లక్షణములను అంత మంచివికాని లక్షణములను పరిశీలింపవలయును నేను శ్రీరాముని గూర్చి చర్చించినపుడు అతడనేక విషయముల నితర మానవుల బోలియుండెననియు అనేక విధముల తన స్వభావమును మనవారితో సామ్యము పొందినట్లు ప్రకటించియు పిదప దాని నధిగమించి తన సుగుణమును ధర్మమార్గమును ప్రస్ఫుటముగ వెల్ల డించెననియు చెప్పియుంటిని అతని దౌర్బల్యమును గమనించినపుడు మనతో సామ్యము గలవాడనియు పిదప దౌర్బల్యము నణచి దైవత్వమును పొందినపుడు మనమతని మార్గదర్శిగను దివ్యతేజము నొంది మమ్ము నుద్ధరించువాడుగను దేవత లతో సమానుడుగను నెంచెదము అది మానవ స్వభావము వాల్మీకి యీ విషయమును గుర్తించెను హనుమంతుని విషయమునను అంతియే హనుమంతుడు వానరజాతికి చెందినవాడు అది నరులకన్న నిమ్నమగు హీనజాతి హనుమంతుడు తన జాతి స్వభావ మునుండి వృద్ధి చెందినవాడు అతడు వానరుడని జ్ఞప్తియుంచుకొన్నప్పుడే అతని గొప్పతనమును మీరు బాగుగ గ్రహించినవారగుదురు ఆ జాతికి కొన్ని ప్రత్యేక లక్షణములున్నవి హనుమంతుడును వానిని గలిగియుండెను అతడు చాల గొప్పవాడై శ్రీరాముని సచివుడు హితుడునునై అద్భుత కార్యములను ధురంధరు డైనను అతనియందు అప్పుడప్పుడు ఆ జాతికి సహజమగు లక్షణము లగుపడు చుండెను అందు తప్పేమియును లేదు మనము భగవంతుని సంకల్పానుగుణముగ జన్మించి పెరుగువారము

హనుమంతుడు తన బాల్యముననే సూర్యుని మ్రింగవలెనని మింటికెగసెను. ఇంద్రుడు వజ్రాయుధము ప్రయోగించుటచే వాని హనువు భగ్నమై, యొక చిన్న కొండపై బడినందున అతనికి హనుమంతుడను పేరొదవెను. అతని తండ్రి యగు వాయుదేవుని అభ్యర్థనముచే నేయస్త్ర శస్త్రములవలనను మరణము లేకుండ దేవతలందరివి నానావరముల ప్రసాదించిరి. చిరుత ప్రాయముననే అతడు మహాబలాఢ్యుడై మునీశ్వరుల ఆశ్రమములకుబోయి హానిచ్చు పెద్దబల్లి వారి యాగముల జెరుప నారంభించెను. అతని తలిదండ్రులెంత బ్రతిమాలినను నతడా కొంటెతనము మానడాయెను. దేవతలనుగ్రహించిన విషయము తెలిసి, మునులు దానిని చాలకాలం మోర్చుకొని యుండిరి. కాని హనుమంతుడు వారిమంచిని దుర్వినియోగము గావించుకొనెను. వారు దాని నిక సహింపజాలక ఇతరులు జ్ఞప్తిచేయక అతడు స్వశక్తిని విస్మరించుగాక యని శపించిరి. అందువలన అవసరమైన సమయమున అతడు తన బలమును విస్మరించుచు చాల ముఖ్యమైన సందర్భములలో వేరొకరైన వచ్చి యతనిని అందులకై ప్రేరేపింపవలసి యుండెను.

ఉత్తరకాండము నందు శ్రీరాముడీవిషయమై అగస్త్యునితో హనుమంతుడు వాలి సుగ్రీవులకన్నను హెచ్చువ బలాఢ్యుడని చెప్పియుండెను. కాని అతడు సుగ్రీవుని పక్షమున నుండియు వాలినెందుకు యెదుర్కొనడు? అని యొన్నడో అడిగి యుండవలసినది. అది వరకెపుడు. అంత నగస్త్యుడు హనుమంతుడెట్లు తన బలము నెరుగకుండెనో ఆ వృత్తాంతమంతయు చెప్పెను. అది తృప్తికరమైన సమాధానము కాకాలదు. ఆ విషయము సుగ్రీవునకు తెలియదా? అతడేల హనుమంతుని ప్రోత్సహించి యుండరాదు? బాల్యము నుండియు వారిరువురు వాయువు అగ్నులవలె ప్రాణస్నేహితులేగదా! కావున మునుల శాపము వలననే హనుమంతుడు తన బలమును విస్మరించెననుట నిజము. వాలి సుగ్రీవులు కలహించి విరోధులైనపుడు హనుమంతుడు తన బలమును జూపి వాలిని సంహరింపకుండుటకు హేతువు వాలికన్న తాను బలాఢ్యుడని తెలియకయే. ఆ విషయము సుగ్రీవునకును తెలియదు. హనుమంతునకు ఆ మతిమరపు గుణముండెను. ఈ కాలమున దానిని అమ్నీషియా యందురు. సాధారణముగ మనము కొన్ని పదముల పేర్లను మరచుట పరిపాటి. రామాయణమున హనుమంతుడు తన బలమును విస్మరించుట మాత్రమే సూచింపబడెను. కాని ఆ మతిమరపు మూడునాలుగు ఇతర విషయములందును అగపడుచున్నది. మనము దాని నట్లాహించుకొనవలయుననియే వాల్మీకి అభిప్రాయమై

యుండునపుడిలో నాకెంతమాత్రమును సందేహములేదు. అందొక సందర్భము నాకు ముఖ్యమైనదిగ గోచరించుచున్నది. సుగ్రీవుని దుష్ప్రవర్తనకు అతనిని శిక్షింపవలెనని వాలి యతనిని తరుముకొనెను. తన మంత్రులగు హనుమంతుడు నలుడు నీలుడు తారుడు వెంబడింపగ సుగ్రీవుడు నలుదెసలకు పరువిడి ప్రపంచ మంతయు చుట్టెను. చతుస్సముద్రములను పరునగా లంఘింపగల మహాబలశాలి యయ్యును వాలి యతనిని తరిమి పట్టుకొనలేకపోయెను. ఆ సందర్భమున రామ భూగోళమంతయు సవిస్తరముగ జూచితినని సుగ్రీవుడు పలికియుండెను. చాల కాలముగ వెలిగియుండియు మరచిన అంశమును హనుమంతు డాకస్మికముగ జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనెను. కిష్కింధకు సమీపమున నున్న ఋశ్యమూక పర్వతమును వాలిగాని అతని యనుచరులుగాని యెక్కినంతనే వారి తల వేయి వ్రక్కలగునని మతంగ మహర్షి శపించిన విషయ మతని జ్ఞప్తికి దెచ్చెను. దీని వరకు మొదట విస్మరించియుండెను. అదృష్టవశముగ హనుమంతున కది గోచరించి తప్పు గడించె నని సుగ్రీవుడు శ్రీరామునితో విన్నవించెను.

హనుమంతుడు విస్మృతి నొందిన సమయ మింకొకటి గలదు. మదమున లక్ష్మణుని కోపమును దర్శించినపుడు తార అతనితో "లక్ష్మణా! అంతగ కోపింప కుము. నా భర్త యోగ్యుడు మిత్రు డెడల విశ్వాసము గలవాడు. అతడు నన్నైన ను కిష్కింధనైన మరేదైనను పరిత్యజించునుగాని మీ చెలిమి నుపే క్షింపడు" అని పలికియుండెను. ఆ సందర్భమున జ్ఞప్తియందుంచుకొనుడు. ఆమె లక్ష్మణుని కోప ముపశమింపజేసి "నా భర్త తన కర్తవ్యమును మరచినవాడు గాడు. అతరింతకుపూర్వమే వానరులందరను సమావేశపరుప నాజ్ఞాపించియుండె" నని పలికెను. లక్ష్మణుడది వినిన పిదప తాను తొందరపడి మాటాడితినని యు తరువాత సుగ్రీవుని తీవ్రముగ మందలించినప్పుడును చాల తొందరపడితినని యు గ్రహించి చాలించెను. సుగ్రీవుడు తన అసంఖ్యాకమైన వానరసేన యంతయు నడుపవలసినవారు వచ్చితీరవలెనని ఆజ్ఞాపించినపుడు ఆ కార్యమంతయు చక్కగ నిర్వ హింపుమని హనుమంతుని హెచ్చరించెను. ఆ భారమంతయు నతనిపైనుంచి సుగ్రీవు డంతఃపురము జొచ్చెను. లక్ష్మణు డాగ్రహావేశముతో పురద్వారమును సమీపింపగ నందరును భీతిల్లిరి. హనుమంతుడు సుగ్రీవునితో "నీ కర్తవ్యమును నెరవేర్పవలసిన సమయ మాసన్నమైనది. నీవు అజాగ్రత్తగ నుంటివి. శ్రీరాముడు తీవ్రమైన సందేశమునే పంపియుండును. అందుకు పూర్తి బాధ్యత నీదే. కర్త

గిరిన గిరి దాటుకుందు కార్యమైలె వినమ్రతగ చేతులు జోడించి, నన్ను క్షమింపుమని శ్రీరాముని ప్రార్థింపుమ అని పలికెను సుగ్రీవుడు తన కర్తవ్యము నింతవరకే నిర్వహించియుండె నని హనుమంతుడు విస్మరించెను అదియునుంగాక ఆ విషయమున అపరాధియైనవాడు తానే యనియు మరచెను ఆ ప్రయత్నము ఆరంభింపక పోయి యుండినయెడల అదింత హనుమంతునిపైననే మోపబడియుండును విశ్వాసపాత్రుడైన సేవకుడేమి చేసియుండవలెను? అతడు లక్ష్మణునితో నీవు సుగ్రీవునిపై కోపింపకుము అపరాధిని నేనే నన్ను నిందింపుము అని చెప్పి యుండవలెను కాని అతడట్లు కావింపడాయెను మీదు మిక్కిలి అతడు తన యజమానునకు విరుద్ధముగ లక్ష్మణునే బలపరచెను దీనికి కారణమేమైయుండును? రామలక్ష్మణులయెడ తన ప్రేమ అపారమైనందున వారు కోపించినపుడు అతడు వారి పక్షము వహించి తన యజమానినే మందలించెననియు చెప్పవచ్చును లేక యజమానుడు కోపించినపుడు సేవకుడు అంతకన్న నెక్కువ తీవ్రముగ మాటాడుట స్వాభావికము హనుమంతుడా సహజ దౌర్బల్యమునకు లోనైనాడనియు చెప్పవచ్చును కాని ఈ రెండు సిద్ధాంతములును సరిగావు హనుమంతుని మతిమరపు మునుల శాపఫలితమని వాల్మీకి అభిప్రాయమై యుండునని నాకు తోచుచున్నది

హనుమంతుడు విస్మరించిన చాల ముఖ్యమైన సందర్భ మింకొకటి గలదు. వాలి సంహరింపబడెనని వినిన తార యుద్ధభూమికి పరుగెత్తి మిగుల శోకించెను విచ్చి చేసెను ఆ సమయమున వాలి నిజముగ మరణించలేదాయెను అతడు మరణించినట్లు స్పృహదప్పిపడియుండెను శౌర్య ధైర్య ధురంధరుడును వివేకనిధియు రాజనీతి విశారదుడును వాక్యవిశారదుడును నగు హనుమంతు డరుదెంచి తన యంకమున వాలి శిరమునుంచి దుఃఖించుచున్న తారను కనుగొని ఆమెతో తల్లినై మానినీ! ఏల దుఃఖించెదవు? వాలి వీరస్వర్గ మలంకరించెను అనంతర కర్తవ్యము నాలోచింపుము అంగదుని కిష్కింధకు రాజుగ నభిషేకింపవలసి యున్నది అతడు బాలుడు కావున నీవే సంరక్షకురాలవై రాజమాతవై యావం దింపగలవని హితము చెప్పెను

అదే సమయమున అతడు రామలక్ష్మణులతో సుగ్రీవుని రాజుగా నభిషేకింప యోచించుచుండెనని జ్ఞప్తియందుంచుకొనుడు అతనియందున్న ఉత్తమ అంతఃస్ఫురణవలన, అంగదుడు న్యాయమైన వారసుడని యతడు తలంచెను

శ్లో॥ సర్వేహి హరిశార్దూలాః పుత్రశ్చాస్యాంగద స్తథా
ఇదం హర్యృక్ష రాజ్యంచ త్వత్సనాథ మనిందితే ॥
తావిమౌ శోక సంతప్తౌ శనైః ప్రేరయ భామిని
త్వయా పరిగృహీతోయ మంగదః శాస్తు మేదినీమ్ ॥
సంస్కార్యో హరి రాజస్య అంగదశ్చాభిషిచ్యతామ్ ।
సింహాసన గతః పుత్రం పశ్యన్తీ శాంతి మేష్యసి ॥

కిష్కింధ 21 వ 8 9 11 శ్లో

చేసి। ఈ వనరులకు సముచితసుతుడైన పుత్రరూపమున్న అంగదుని అదుపులో నుంచుము వాలికి దహన సంస్కారము గావించి అంగదు నభిషిక్తునిగా అతడు సింహాసనాధిష్ఠుడై యుండుట గాంచి ముదమందిన వాలి మరణమును విస్మరింపగలవు సుగ్రీవుని ఆప్తమిత్రుడైనవాడు రామ తెలివిగలవాడైన మొదల నీ విప్పుడు గావలసినదేమందువా జ్ఞానశక్తి గింతగ తోచింది వదులకిది మరియొక దృష్టాంతము అటువంటి తారా శోకమును దురదృష్టురాలు గలది అమె రాజపీఠి కలిగియుండు హనుమంతుని మిండపడి అమె హనుమంతుతో నీ మాటకు కాని ఏలు నయవాదము నాకు అంగదునితో నిలేదు అతనిని సింహాసనాధిష్ఠునిగాజేయుట నాకు సంబంధించినదిగాదు అదియునుగాక వాలి స్వర్గస్థుడై పిదప సుగ్రీవుడు అధికారమునకు వచ్చెను నేను ఈ రాజ్యము అంగదుని కా కాగోరదయును పితృవ్యునిపై సుగ్రీవు దాధికత్యము వహించెను అని పలికి తన నాథ శోకమున దు ఃఖముగ్రత్వముచ్చెను హనుమంతుని లాటని తిక్షిత స్ఫూర్తి విఫలమైన సందర్భమున కిది యొక దృష్టాంతము. తార మరియు యిట్లు చెప్ప దొడంగెను ఈ మృత కళేబర స్పర్శమే నాకు సకమానందము అది అంగద శరమ కన్న మిన్న యిది ఈ రాజ్యమునకును అంగదునకును నేను యజమానురాలిని గాను పిదప నొక సర్గమంతయు సుగ్రీవుని విలాపముతో గూడియున్నది అది యంతయు విషాదమయమైనదే తన సోదరుడెంత గొప్పవాడైనదియు నెంత పరాక్రమశాలియైనదియు నెంత యోగ్యుడైనదియు తానతనియెడల నెంత విశ్వాస ఘాతుకముగ ప్రవర్తించినదియు తలచుకొని వంతబడి సుగ్రీవుడు యథార్థముగ పశ్చాత్తప్తుడాయెనని దాటుచున్నది అతడు తన్నే నగించుకొని నేను మహాపరాధ మును గావించితిని ఇక జీవింప నసమర్థుడను అగ్ని జొచ్చి ప్రాణములు విడిచెదను కాని నా వంటి పాపాత్మునికి నిదే మిగిలియున్నది. అంగదుడు దానిని గావింపగలడు

ప్రాణముల వీడ నాకు సెలవిమ్మని శ్రీరాముని ప్రార్థించెను. ఆ క్షణమున గలిగిన దుఃఖాతిశయముచే సుగ్రీవుడటు మాటాడెనని నమ్మవలెను. అది హృదయ పూర్వకమైనదే. శ్రీరాముడు తన కృత్యమును, తారా విలాపమును, సుగ్రీవుని మనస్కరమైన దుఃఖమును, వానరుల శోకభయ సంభ్రమములు ముప్పిరిగొన పరుగిడగ, విన్యాసన్యమైన యాదృశ్యమును గాంచి, దాన వ్యథచెందు యుద్ధమున సాహస కృత్యము సముచితమే యను నెపమున, తాను గావించిన అసాధారణమైన కార్య ప్రభావమతని పూర్తిగ నావరించెను. హనుమంతుడును పశ్చాత్తప్తుడై సింహాసనమును న్యాయమైన వారసున కర్పించుట సాన పరిహారమని తలచి యుండునని మన మెందుకు భావింపగూడదు? ఇట్టి భావనతోనే హనుమంతు డటుగావించి యుండనియెడల, అతని అసాధారణ చర్యను వీనినెట్లు వ్యాఖ్యానింపగలవు? అతని సహజమైన మనోభావమతని పైకొనెను. మొదటి నుండియు సుగ్రీవుని సచివుడై అతని వెంట ప్రవసించు నలుమూలలు తిరుగిడిన విశ్వాస పాత్రుని వలెగాక, ఆ క్షణమున అద్భుత నిష్పక్షపాతముగ విషయమును పరిశీలించిన వానివలె నతడు మాటాడెను. రామ సుగ్రీవులవలె అసాధారణ మార్గమున వాలి సంహరింపబడిన ఫలితముగ జనించిన పశ్చాత్తాపము, అతనిని సైతము ఆవరించెనని యూహించుట వలన నేమియును లేదు. ఈ విషయముపై రామాయణమునందు వేరొక వివరణమేదియు కనుపించదు. ఈ యుక్తివాదమును ఖండింపనవసరము లేదు. కావున ఈ సందర్భమున మనము ఈ విధముగ వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. వాల్మీకి ఉద్దేశముగ నుండునని నే చెప్ప సాహసింతును. నేను వాల్మీకిని గాని, హనుమంతుని గాని అగౌరవ పరచువాడగాను. హనుమంతుని ఘనతకేమియు భంగములేదు. ఆ పశ్చాత్తాపము అంతరియందును స్పష్టముగ గానవచ్చినందున అందేదియో ప్రబల కారణముండునని మన మూహింపవచ్చును.

18 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీ మణులారా!

నేను గత పర్యాయము ఏతను గురించి చర్చించిన సందర్భములో హను మంతుడు విస్మరించిన విషయములను ప్రస్తావించినపుడు రామాయణ పఠితలు కొందరు నేను వాల్మీకి పలుకులను విగలాగి వ్యాఖ్యానించుచుంటినని తలచి యుండవచ్చును. ఆ సందేహ నివృత్తికై రామాయణము నుండి కొన్ని శ్లోకముల నుదాహరించెదను. నా వాదమేమన కిష్కింధా ద్వారము కొద్ద లక్ష్మణుడు గర్జించుటకు పూర్వమే సుగ్రీవుడు తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చి యుండెను. అతడు గావించిన ఘోరమైన తప్పిదమేమన తనివితీర త్రాగి స్త్రీలోలుడై తన మిత్రుడైన శ్రీరామునకు చాల విసుగు జనించు విధముగ కామోపభోగముల ననుభవించు చుండెను. అతడు విషయలోలుడై యుండుటయేగాక చాల నవివేకముగను ప్రవర్తించెను. కాని తానాడిన కార్యము నెరవేర్చుట కతడు చాల జాగరూకత వహించి యుండెను. తార తన భర్తను సమర్థించుచు ఈ విషయమును స్పష్టము గావించి ఉద్రేకితుడైన లక్ష్మణుని సమాధానపరచెను. ఆ సందర్భమున ఏట్టి అంశముపైనను వాదించుట యందు ప్రావీణ్యము గలదనుటకు దృష్టాంతముగ ఆమె సుగ్రీవుని యపరాధమును అంగీకరించినట్లు ప్రారంభించి, పిదప నతడు నిర్దోషి యని నిరూపించెనని నేను తెలిపియుంటిని. ఆ విషయమై గోవిందరాజ వ్యాఖ్యాన మీ విధముగ నున్నది

శ్లో॥ అపరాధ మంగీకృత్య సాంత్వ యిత్వా ఇదానీం విచార్య
మాతే అపరాధ ఏవ నాస్తీత్యాహ   కిష్కింధ 35 వ 10 11 శ్లో

తరువాత లక్ష్మణుని సమక్షమున సుగ్రీవుడు హనుమంతునకు రెండవ పర్యాయము ఉత్తరువు లిచ్చెను

శ్లో॥ ప్రేషితాః ప్రథమం యేత మయాజ్ఞాతా మహాజవాః।
త్వరణార్థంతు భూయస్త్వం హరీన్ సంప్రేషయాపరాన్॥
యే ప్రసక్తాశ్చ కాలేషు దీర్ఘ సూత్రాశ్చ వానరా॥
ఇహానయస్వతాన్ సర్వాన్ శీఘ్రంతు మమ శాసనాత్
అహోభిర్దశభిర్యేహి నాగచ్ఛంతి మమాజ్ఞయా
హంతవ్యాస్తే దురాత్మానో రాజశాసన దూషకాః॥

కిష్కింధ 37 వ 10 12 శ్లో

ఈపర్యాయము వానరు లేతెంచుటకు గడువు పదునైదుదినములకు మారుగ పదిరోజులే నిర్ణయించి ప్రతివారును నిర్ణీతకాలములో వచ్చునట్లు రావింపుమని హను మంతు నాజ్ఞాపించెను. సుగ్రీవుడు నే నింతకుపూర్వ మంపిన వార్తాహరులు త్వర పడునట్లు హెచ్చరింపుము. ఇంకను వివరింపవలసిన మరియొక ఉత్తరు వంపుము అని పలికెను

ప్రేషిత తద్గత త్వరణార్థో క్తిః వ్యవస్య ప్రకృతకార్యే
పూర్వమేవ సావధానతాం లక్ష్మణాయ ద్యోతయితుమ్

రెండవ యుత్తరవిధి

గడువుదోషాదు తగ్గించుచు విధ్యున ఈ రెండవయుత్తరువు ఇట దదివరకే అవిషయమై తగువర్య తీసికొనియుండెననియు హనుమంతు డది జరపెననియు లక్ష్మణునకు విస్పష్టముగ తెలుపుటకే ఉద్దేశింపబడినది. ఈసందర్భముగా రెండు ఉత్తరువు లం కాని పూర్తికార్యక్రమ నహింపవలసిన హనుమంతుడు లక్ష్మణునకును నహించి సుగ్రీవుడు యుక్తముగ నవధానియైనట్లు మాటాడుటను మతిపోయినప్పటి లతని నాటకమున సోకినది యూహించినేగాని నమ్మను నమర్థింపజాలము

అతడు విస్మృతినొందిన రెండొక సందర్భమును నీ కొంచము ఇది యంత హానికరమైనది గాదు. అది పూర్తిగ మతిపోవుటయే. వాల్మీకియు చెప్పెను. ఆ యంశమును స్థిరపరచుటకు అధికముగ శ్రమింపబని లేదు. అది యుద్ధకాండమున 101 వ సర్గలో నున్నది. రావణుడు తనకు నమోఘ శక్తిని లక్ష్మణుపై ప్రయో గింపగ నది యతనిరొమ్మున నాటి యత డెట్లు మూర్ఛిల్లినదియు విందుచుండిన వానరసేనకును ముఖ్యముగ శ్రీరామునకును తీవ్రమైనశోకము పుట్టెగ. శ్రీరాము డెట్లు తన ప్రాణములను వదలి సోదరించినదియు మీకు జ్ఞప్తియందుండును. అంత రెండవ లంకాపంతుడనదగిన తడు వృద్ధుడైన సుషేణుడు సంజీవనీమహౌషధముపై నున్న యౌషధులను మరల దెమ్మని హనుమంతు నాజ్ఞాపించెను. నేను దాని పూర్తి వివరములను వేరొకసందర్భమున తెలిపెదను. సుషేణుడు నిర్దేశించి వర్ణించిన ఆ యౌషధుల నొకపర్యాయము హనుమంతుడు మాచియుండెను. కావున వానిని సులభ ముగ గుర్తించి తేగలడని విశ్వసింపబడెను. హనుమంతుడు గగనమార్గమున నెగసి సులభముగ నా పర్వతమున వ్రాలెను. కాని వాని లక్షణములను మరచి అతడా పర్వత శిఖరమునంతయు వెదకియు నా యౌషధులను గుర్తింపజాలక మరల వానిని జ్ఞప్తికి

దెచ్చుకొనఁ బ్రయత్నించెను వాల్మీకి ఆశ్చర్యము పైదారు శ్లోకములలో వర్ణించెను హనుమంతుడు తనతో నేనిప్పు డేమి చేయుదును? నేను వేటికొరకై యేతెంచితినో వాని వివరములే మరచితిని నేను మరల సుషేణుని గలసికొని వాని వివరములడిగి, మరలివత్తునా? అని యాలోచించెను అంత వాడా పర్వతమును పూర్వము పెల్లగించి తీసికొనిపోయి యుండెనను విషయము జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొని సుషేణు డాయోషధిని గుర్తింపగలడనియెంచి దాని శిఖరమునూడ పెకలించి మోసితెచ్చి వానరసేనా మధ్యమున నిలిపెను అంత సుషేణు డా యోషధినిదీసి వానిని జాంబవంతునే లక్ష్మణుడు పునర్జీవితు డాయెను విచిత్రమేమన హనుమంతు డా పర్వతశిఖరమును యథాస్థానమున జేర్చెనని కవి యెచ్చటను సూచింపలేదు స్పష్టముగ దాని గతినే విస్మరించియుండును

కథలో అంత ముఖ్యముకాని రెండు ఇతరసందర్భము లున్నవి కాని కవి వానిని హనుమంతుని మతిమరపునకు వేరొకరకమైన మచ్చుతునకలుగ భావించి యుండలేదు కావున వానిని లేశమాత్రము ప్రస్తావించెదను భరతుని పాత్రను గూర్చి చర్చించినపుడు శ్రీరాముడు సాకారంబుమాని పునరాగతి తన సోదరుడు రాజ్యము వంచుచు రాజ్యభోగములందును ధిక్ప్రేమ గలిగియుండునని అనుమానించి ఆవిషయమంతయు తక్కుగ గ్రహించి క్రమ్మరమ్మని హనుమంతుని ముందుగ బంపెనని చెప్పియుంటిని కాని యథార్థమేమన హనుమంతుడు తిరిగి రాలేదు అతడు భరతునొద్దనే నిలచి శ్రీరాము డతనితో రహస్యముగ మాటాడుట తనకొకమీదుక భరతునివెంట వచ్చెను అతడు భరతునకు వృత్తాంతమంతయు జెప్పునపుడే అతని ముఖమును జూచి మార్పు తెలుసునా? సహనము కోలుపోయినచిహ్నము లున్నవా? శ్రీరామునియెడ వలదిభావ మెట్లుండును? ... సంగతులు గ్రహించి వచ్చియుండవలసినవాడు కాని అతడేం రాడు? రామాయణము నింతకుపూర్వము పరిశీలించిన వారి కీప్రశ్న స్ఫురించును శ్రీరాము డెప్పుడు ముందు రాకముందే అతడు అరిగి రావలెనని స్పష్టముగ జెప్పియుండియు వెంటనే రావలెను కాని యతడు యజమానుని యాజ్ఞను తిరస్కరించు సేవకుడుగాడు వాస్తవమేమన అతడు భరతుని గూర్చి విషయమంతయు మాటాడుటయే మరచి ఇతరాలోచనలతో నిండియుండుట భరతుని అద్భుతచర్యచే అతని నాకర్షించియుండుటను అందువలన నతడు తన కర్తవ్యమును విస్మరించియుండవచ్చును ఇది హనుమంతుని మతిమరపునకు అనుగుణముగనే యున్నది ప్రఖ్యాత వాఙ్మయకర్తయగు గోవిందరాజు

ప్రత్యేకమార్గము ననుసరించి దాని కొక విపరీతార్థమును కల్పించెను. నేను దాని నామోపంపదారాను హనుమంతునకు తిరిగివచ్చి వృత్తాంతమంతయు నివేదింపవలెనని శ్రీరాముడు కల్పించినట్టి ఆజ్ఞ నీయలేదనియు అతడు భరతుని ఇంగితమును వర వని పరీక్షించి అది ప్రతికూలముగ నున్నయెడల నే తిరిగివచ్చి విషయము తెలుప వలెనని యుండెననియు వ్యాఖ్యాతల అభిప్రాయము. ఇది హనుమంతునియందే లోపము లేదని నిరూపించుటయందు అతనికిగల ఉత్సుకతనే చాటుచున్నది. అతడు శ్రీరాముని మాటలకు విపరీతార్థము కల్పించెను. హనుమంతుడు భరతునందు రాజ్య కాంక్ష యున్నదేమో పరిశీలింపవలెనని శ్రీరాముని భావమైయుండగ నేను భరతుని కలిసికొనువప్పుడు రాజ్యము నతనికి సమర్పించి అతనిని రాజుగ చేయునె చితిని నాయంతట నేనే దాని నతని కొసగినప్పుడు అతడు దానిని సంతోషపూర్వకముగ స్వీకరించునో నిరాకరించునో నే తెల్పగలను. అతడు నిరాకరించినయెడల పీడ దానము. అతడు దానిని స్వీకరింప నెంచినయెడల తిరిగివచ్చి ఆవృత్తాంతము నా కెరింగింపుమని శ్రీరాముని అభిప్రాయమని గోవిందరాజు వ్యాఖ్యానించెను. కాని, అది ఉపహాసముగ నున్నది. మనము దానిని త్రోసిపుచ్చుటకప్పు గత్యంతరము లేదు. హనుమంతుడు భరతునిగూర్చి చాల అతిశయముగ వినియుండినందున అతనిని కలిసికొనిన సందర్భమునందు కలిగిన ఉద్వేగమువలన తాను శ్రీరాముని హెచ్చరికను విస్మరించితినని హనుమంతు డనిన సమాధానము స్పష్టముగ నున్నది.

మరొక ముఖ్యముగ పరిశీలింపదగిన సందర్భ మింకొకటున్నది. నేను రామాయణమును అంతటను పరిశీలించినను దానిని గమనించితిని. హనుమంతుడు భరతుని కలిసికొని శ్రీరాముడు సీతా లక్ష్మణులతో చిత్రకూటమును విడచినపిదప జరిగిన విషయమంతయు చెప్పెను. భరతుడు ప్రతియంశమును సవిస్తరముగ తెలియ గోరెను. హనుమంతుని కథనమునందొక ముఖ్యమైన అంశము లోపించెను. అది సీతాగ్ని ప్రవేశమే! అట్టి ముఖ్యాంశము లోపించుట విచిత్రమే! హనుమంతుడా సందర్భమేల చెప్పమరచెను? అది కేవలము మతి మరపా? లేక భరతుని మనస్సున అతని అగ్రజునిగూర్చి ప్రతికూలభావ మేర్పడునని అతడు భరతునకా విషయము చెప్పకుండెను. ఆ ఘోరమైన విషయ మాతని చెవిసోకిన [illegible] అతడెంతో దుఃఖించియుండవచ్చును. సాధారణముగ మన మాటప్పుడు [illegible] ఒక విషయమును పూర్తిగ తెలుసుకొనునపుడు అది బయటపడక నేమియు జరుగనట్లు మెలగుదుము

మనము అప్రియమైనవిషయముండు అవి చాల ఘోరముగ పరిణమించి తామై బయటపడువరకు ఇతరులతో చెప్పకుందుము కావున ప్రజలు ఒకవిషయమునందు వృత్తాంతమంతయు చెప్పకుండుట సాధారణమైన లోపముగనే పరిగణింపవచ్చును

నే నింతవరకు హనుమంతుని మతిమత్వరో తీవ్రమైనవానినిగూర్చియే చర్చించియుంటిని నేను చెప్పవలసిన ఇతరవిషయములు కొన్నియున్నవి వానిలో స్పష్టముగ గోచరించిన రెంటిని యిదివరకే ప్రస్తావించితిని హనుమంతుని సామర్థ్యము రాజ్యతంత్రజ్ఞత ఇతరులకొక సందర్భమునను తెలియజెప్పుటయందు కౌశలము అందరెరింగినవే అట్లయ్యును రెండు ముఖ్యమైన విషయములలో నతడు కృతకృత్యుడు గాలేకపోయెను అందులో నొకటి అంగదు నభిషేకమునకు తార నంగీకరింపజేయుటకు అతడు కావించిన ప్రయత్నము. అతడామెను స్థిమితముగ గూర్చుండి తన్ను నాశ్వాసించుకొని అంగదునివిషయమై జాగ్రత్తవహించి అతనిని యువరాజుగ చేయుమని కోరెను ఇతర సర్గలను పరిశీలించినమీదట ఆసందర్భము నందు నేరమనదగిన పొరపాటు జరిగెనని యెంచి సుగ్రీవుడును వాలియాప్తులును దాని దుష్ఫలితమును నివారించుట కేమైన నుపాయ మాలోచింపవలెననియు తలంచినట్లు అగపడుచున్నది కోపతుని యనంతరము తాను రాజు కాగూడదని సుగ్రీవుడెంచుట న్యాయమని హనుమంతునకు తోచెను అందున్నవారందరు దుఃఖసముద్రమున మునుగుట ప్రత్యక్షముగ జూచినంతట పొరపాటు జరిగెనని శ్రీరాముడును భావించి వాలివలె తానును తప్పుదిద్దుకొనమనై కొంతతడవు మాటాడకపోయెను ఆట్టి సందర్భమునవే వాలియనంతరము సుగ్రీవుడు గాక అంగదుడే రాజు గావలెనని యెంచి హనుమంతుడు తారతో నావిషయము ప్రస్తావించెనని నా వాదన తన్ను శోకము క్రుంగదీయుచున్నను తార వివేకముతో అది సరిగాదు వాలియనంతరము సుగ్రీవుడే అన్నిటిపై ఆధిపత్యము వహించెను (రాజ్యముపైనను తనపైనను నని యామె యభిప్రాయమై యుండును) అతడే రాజ్యమునకు ప్రభువు కావున అతడే యంగదునివిషయము పరిష్కరింపగలడని అంతటితో పలికెను ఆమె యెంతటి అనన్యసామాన్యమైన సామర్థ్యము గలదో గమనింపుడు ఒకప్పుడు నేనామెను ప్రాచీనపు కోర్నియా యని పేరిడితిని

హనుమంతుడు కృతకృత్యుడుగాక పోయెనని స్పష్టముగ గోచరించిన మరియొక సందర్భమున్నది వింధ్యపర్వత ప్రాంతమంతయు వెదకియు స్వయంప్రభాబిలమునందు ఫలమూలముల నారగించి యచ్చటి వినోదములగాంచి యానందిం

డుదు కొంతకాలము గడిపియు తమకు విధించిన వెలగడువు దాటినందున అంగ దుడు వానరులను కిష్కింధకు తిరిగిపోవ వలెనావంగి తా వచ్చుటనే కాలము గడుప దలంచెను అతనిని తన మహావిశ్వాసమునుండి మరలింప హనుమంతుడు ప్రయ త్నించెను కాల మతిక్రమించినందున సుగ్రీవుడు విధించిన మరణశిక్షకు వారందరు పాత్రులైరి అంగదుని మేనమామయగు తారుడు తాము మరల స్వయంప్రభా బిల మును ప్రవేశించి పోయిన కాలము గడపుటయే శ్రేయస్కరమని సూచించెను అందు చాల ప్రమాదమున్నదని హనుమంతుడు గమనించి తనలో నిట్లాలోచించెను అంగదుడును వానరులలో చాలమందియు నిచటనే నిలచినయెడల నతడి ప్రదేశ మునకు రాజు కాగలడు సుగ్రీవుని రాజ్యము విభజింపబడును సుగ్రీవున కీనద వంతవించుటకు అంగదుడు మూలమగును కావున అతడు తన రాజనీతికౌశలమును జూపి అంగదునితో నీవు మావెంట కిష్కింధకు వచ్చుటే శ్రేయస్కరము నేను సుగ్రీవునివిశ్వాసము బాగుగ నెరుగుదును అతడు నీకెన్నడును హాని గావింప దలచడు. ఈ వానరులను విశ్వసింపకుము వారు నీయందు విశ్వాసముగలిగి యిచ్చట నిలచియుండరు వారి భార్యాపుత్రులు కిష్కింధయందుండుట మరువకు మని హెచ్చ రించెను అంగదుని తనమాటల వేమాత్రమును నాలకింపకాయెను అతడు హనుమం తునితో నా పినతండ్రి నాయందు దెబ్బతావముతో నుండునదియు నే నెఱుంగుదు నేను వాలి కుమారుడననుట అతనికి జ్ఞప్తియే నన్ను యువరాజు గావించినవాడు అతడు గాడు ఆతని కాయభిప్రాయము లేదు అని పలికెను హనుమంతుడు రాజనీతి విశారదుడయ్యును ఈ సందర్భమున బాలుడైన యంగదుని లోగొనజాలక వాదమున నోడిపోయెను ఇదియంతయు కిష్కింధాకాండములో నున్నది

మన మిక సుందరకాండమును పరిశీలింతము. నేను హనుమంతుని కౌశలము తంగవదినదృష్టాంతమునుమాత్రమే పేర్కొనుచున్నాను అతడు సీతాదేవితో మాట్లా డుచున్న సమయమున ఆమె దైన్యముతో తా ననుభవించుచున్న బాధల నెరింగించి, తాను జీవించి రామలక్ష్మణులకు వ్యాకులము కలిగించుటకన్న తన ప్రాణములు వదలి వారందరకును అనవసరముగ శ్రమలేకుండజేయుట ఉచితమేమోయని యతనితో పలికెను ఆమె యింకను నిట్లు పలికెను వారిద్దరును మరవియు నీ సాగర మెట్లు తరింపగలరు। వారు సాయము గావించుటకు వానరసేన దీనినెట్లు దాటగలదు? అని తన సంశయమును వెలిబుచ్చెను అంత హనుమంతు డామెతో చెప్పి; నీవెందుకటుల బాధ చెందవు? నేను చాలబలపరాక్రమములు గలవాడను నేనీసాగరము

వెళ్లి తరించివచ్చితినో అటులే తిరిగి పోగలను నీవు రామునిపైన గూర్చుండిన యెడల మరుక్షణమున నీపతియెదుట నుండగలవు శీఘ్రముగ వ్యాకులమును శోకమును వీడుము వాకిపని రాలమునకరము" అని చెప్పసాహసించెను ఆతరుణమున నతడు పల్లియంతరూపు దాల్చియుండెను ఇతరులకంటబడకుండ ఆమెకొరకు లంక యంతయు గాలించుటకై అతిడా చిన్నిరూపమును దాల్చవలసెను అతడా రూపముతో నామెను తనమూపున మోసికొనిపోయెదననగ అమె కది హాస్యాస్పదముగ నగ పడెను ఆమె యతనివిట్లాడి నవ్వె

శ్లో॥ హనుమన్ దూర మధ్వానం కథం మాంవోఢు మిచ్ఛసి
తదేవ ఖలు తేమన్యే కపిత్వం హరి యూథప॥

సుందర 37 వ 31 32 శ్లో

హనుమా। ఇంతదూరము నన్నెట్లు మోసికొనిపోగలవు? నీపలుకులు వింతగ నున్నవి అది నీ కోతిబుద్ధిని చాటుచున్నది

శ్లో॥ కథం చాల్పశరీర స్త్వం మామితో నేతుమిచ్ఛసి।

సుందర 37 వ 31 శ్లో

ఇంత చిన్నవాడవు నన్నెట్లు మోయగలవు

ఆమాటలకు హనుమంతున కింతక కోపము వచ్చెను అతడు తొలిసారిగ వెక్కిరింపగ అవమానింపబడినట్లు భావించి తానీ పల్లియంతరూపము గలవాడు కాడనియు తనకు యథార్థముగ నపరాక్రమము లున్నవనియు కేవలము ప్రకటించుట కొరకటమే కాకనిశ్చయించుటకు నిజరూపమును జూపెను నీవు నన్నెంత వానిగ నెంచితివి? నిన్ను మోసికొనిపోజాలననుకొంటివా? పర్వత కాననసహితముగ లంకను పెకలించి రావణునితోడ సాగరమును తరింపగల నని దలంచెను అది యెంతటి అతిశయోక్తియే యాయూపుదికదినములం దె దైవమ యోధుడై యుద్ధ భూమియందు కాలూనినంతనే ఆ వెంతవరకు సత్యమైనదో ఎటువగలడో వానికే తెలియును అతడు సత్యము పలుకడని దానివలను గాదు ఎదుటి పక్షమువారు వాని మాటలకు అర్థమున్నదని భావింతురని కాదు యుద్ధమునందు నత్యాగాయముతో పోరు టకు వారు కొన్ని అసంబద్ధములైన విషయములను చెప్పవలయునది ఇవన్ని బాలవిధములైన విషయములన్నవనియు బలియమైన మారణయంత్రము లున్నవియు శత్రువుల వేలగూల్పగలవనియు ప్రగల్భములు పలుకుదురు ఎన్ని అంతటి

[illegible]

నదియు మహాకీర్తిశాలినియైన యామెను రక్షించితివను గౌరవమును బొందవలె నదియు నాకు కోరికయే శ్రీరామునియెడగల నీ హనుమంత హృదయము మాత్రమైనం దున అతనిని న రీతి కవచకార్యమును చేయనందితిని ఈ లంకాద్వీపము మన దేశమునుండి విశాలమైన సాగరముచే విడబడి బలియమైన సేనచే రక్షింప బడిన అభేద్యమైన దుర్గము దీనిని ముట్టడించుట చాల కష్టము నేను వారిని మెరుంగు దును కావున నీ కార్యార్థము నది చేసితి నాకు వేరొక ఉద్దేశముండెనని తలంప కుము నీవు నావెంట వచ్చుటకు సమ్మతించనియెడల నేను నిన్ను బలిమి మాటాడితి నని నీవు తప్ప విశ్వసించుట కాక అనవలయును అని ప్రార్థించెను హనుమంతుడు కృతకృత్యుడు గాకపోయిన మరియొక విషయమిది కాని సీత తాను సూచించిన మార్గము సరియైనదని నదే తెల్పినందున, అతడు తాను తగ్గకపోయినను తుదకు న కరించెను

మన మిక కథాంతమునకు వచ్చితిమి రావణుడు సంహరింపబడి విభీషణుడు రాజ్యాభిషేకము నొందినపిదప విజయోత్సాహమున శ్రీరాముడు సీతకు ఆమె యొక్క చెంతకు సందేశము బంపి కాంతయు ఇప్పుడు లంకాధిపతి విభీషణుడును కావున నామె స్వేచ్ఛ నొందినదనియు దెలుప హనుమంతుని బంపెను హనుమంతుడీవార్త నామెకు వినిపించిన విజయోత్సాహమున దెలుపగ నత మాటలు తలవాటుపడిన సీతయు నాశ్చర్యచకితయాయెను ఆమె తనలో ఈ హనుమంతుడు అద్భుత ముగ మాటాడగల డని మెచ్చుకొనెను ఇటి శుభవార్త వినుటకే ప్రాణములు నిగ బట్టియున్న సీత చాల సంతోషమున హనుమా! నేనెరిగినవారిలో నీ వొకడవే యిత విపులముగ భాషింపగలవు ఇది నీకెంతయు తగియున్న దనెను అది చాల మనోహరమైన అభినందన ఎవ మాటవినియెదరు తర్కవిహాంపకుండియు గాక చేసిన మహాకార్యము చెప్పినట్లుగ ఊర్ధ్వమునుపరి ఎవరో సమానులైన వారి యెడ మ ము సమాంప ఒరానౌ సనోభావము సామాన్యదె దైవను ఇంగ్లాండు దేశపు చక్రవర్తియొకలను అమెరికాధ్యక్షులగు యస్ పెద్ద నెడలను, ఊర్ధ్వ హిం దునా! ఎరెవ్వకిని నం పొత్తుంపది యుక్తి ఉత్తమాభినందనను స్వీకరించి హనుమం తుని హృదయము సంతోషాతిశయమున పొంగ అతడామెకు నమస్కరించి, తల్లీ! నీవు నన్ను పొగడుచుందుదు మాదుగ ఇ తకాలములుగ నిన్ను భయపెట్టుచు, దూషించుచు బెదరించుచు నుండిన ఈ రా పత్నిపై నంగ దీర్చుకొనుటకై వారిని హింసించి, మోఱ కొలం కష్టఘాతముల నొందయు కొరల కొరికియు గోళ్ల చె

తియు వీరిపైన జాలి వహింపుము" అని ప్రార్థించెను. అట్టివర మడుగుటవలన హనుమంతుడు తన అంతఃకరణమునుండి బాల దిగజారి కౌటిల్యభంగముగ ప్రవర్తించెనని తలంచెదను. కాని తన ఆరాధ్యదేవతను క్రూరముగ బాధించినవారిని గాంచినంతనే, యతడు క్రోధోద్రిక్తుడాయెను. ఆమె అతనిమాట లాలకింపక "హనుమా! పాపము వారేమి చేయగలరు! వారు తమ యజమానుని యాజ్ఞను పాలింపవలసినవారై రి" అని పలికెను. ఆ పలుకులందు ఆమె జూపిన తమ సహనము ఔదార్యము వేరెవరి యందును గనజాలము. హనుమంతుడది వినినంతనే దాని యౌచిత్యమునరసి తన తపిత్వమును వదలివేసెను. అతడా పర్వతమునుండి వెడలిపోవుటకు శ్రేష్ఠమని తలంచెను.

ఇక ఈ దృశ్యమును ఈ యంశమును వదలివేసెదను. దీనిని బోలిన ఇతర దృశ్యములు రెంటిని ఎవరించెదను. అవి కథలో జరిగిపోయిన భాగములోనివి. సీత తన దుర్గతికి శోకించుచు దానినుండి తప్పించుకొనుటకు మార్గము లేదేమోయని భావించుచుండగ త్రిజట తన మనోహరమగు స్వప్నమును రాక్షసస్త్రీలకు వినిపించెను. అందామె రావణ కుంభకర్ణులను ఇతర రాక్షసయోధులను చాల అవమానకరమైన అపాయకరమైన పరిస్థితులలో నుండినట్లును సీతారాములిద్దరును చతుర్దంత మదగజము నారోహించినట్లును సీత సర్వాలంకారభూషితయై తన భర్తయంకమున ఆసీనయై యున్నట్లును కల గాంచెను. ఆమె రాక్షసస్త్రీలతో "నా స్వప్నము సఫలమగును. మీరామెను బాధించుట శ్రీరాముని దాని తెలిసినచో అతడు మీపై పగ దీర్చుకొనగలడు. కావున సీతాదేవి పాదములపైబడి క్షమింప వేడుకొనుడని హెచ్చరించెను. సీత యీ వృత్తాంతమును వినెను. హనుమంతుడు దాని నాలకించెను. కొంతసేపటికి హనుమంతుడు రాక్షసస్త్రీలను శిక్షించెదనని పలుకుటయు సీత యతని నివారించుటయు సంభవించినది. ఈ త్రిజటాస్వప్న వృత్తాంతమును ఎవరును జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనవలెను. ఈ రెండు సందర్భములను మనము శోధించుకొనవలెనని నా కోరిక యభిప్రాయమై యుండెను. సత్పురుషుల స్వప్నములు ప్రతి అంశమునందు గాకపోయినను చాల యథార్థముగ జరుగును. అవి జరుగబోవు సంఘటనలను సూచించు. తన దివ్యమగు ఈ రెండు దృశ్యములను మనము మనస్సులందు భావింపుటకై ఓటమి హనుమంతుని తనకు తెలియకయే బాహ్య వ్యాపారము త్రిజట వలన ఎరిగెను. ఏది యేమైన స్వభావమును విషయములను విడిచి సురల

తెన్పుచుండిరని, (మనము) భావింతుముగాక యని, వాల్మీకి ఆశయమై యుండునని నిస్సంశయము

ఈసందర్భమున నొకటి రెండు విషయములు చెప్పదలచుకొంటిని. అవి హను మంతుని మహతకు భంగము గలిగించునవి కావు. అత డెంత గొప్పవాడైనవియు, అతడు నిర్వహించినకార్యము లెంత ఘనమైనవియు మన మూహింపగలము. అసా ధారణమైన పరాక్రమములుగల యొకకార్యమును విధి నవలనియున్నయెడల అవి యితరులకు అసాధ్యమైనను (వాని) హనుమంతుడే సాధింపగలిగెను. నేవింతయు సౌశీల్యము, అతడు స్మరించిన విషయములను, కృతకృత్యుడు గాకపోయినసందర్భ ములలోను, అతని దౌర్బల్యమును, సాహసకృత్యములను, ఎత్తిచూపెట్టియుంటిని కాని అతనికి తమున అత్యంతాసక్తమగు కార్యములలో నొకటని ప్రస్తాపించక విడిచితిని. ఈ పుస్తక సుందరకాండమునుండి యుద్ధృతములైన కొన్నిభాగములను చదివి వినిపించి హనుమంతుని వృత్తాంతమును సమాప్తి గావించెదను. వాల్మీకి హనుమం తుని పాత్రను చాల ఉత్కృష్టముగ సృష్టించి, శోభాయమానముగ నిర్వహించెను. అతడు హనుమంతుని పాత్రను అతిశయోక్తిగ వర్ణించెనని కొందరను చున్నారు. దాని అతిశయ విషయములలో మనకు సంబంధము లేదు. ఆతనికార్యములు నేయుద్దేశము తోడను నెంత యుత్సాహముతోడను గావించెనన్నదియే మన లక్ష్యము

19 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

ఈనాడు మనము వర్ణింపవలసిన విషయము, హనుమంతుడు గావించిన సాహసకృత్యములు. అవి యన్ని శ్లాఘ్యములేగాక దాంభమైన గానున్నవి ఆశ్చర్యమేయగు అవి యతని జన్మతోనే యారంభమైనవి. అతడు వాయుదేవుని కుమారుడని వచింతురు. వాయుపుత్రుడై యుండుటచే తన చిన్నాయనిని పీడకు దూరిగ దెంపుటకు తన జనక్రమము నాపె కెగిరించెను. అతని జననము కొంత విచిత్రమైనది. అతని తండ్రి కేసరియను వానరుడు. అతడు సుమేరుపర్వతముపై నుండు నొక చిన్నరాష్ట్రమునకు రాజు. అచ్చట పుణ్యనదీ స్నానఘట్టమున కందరా మునులను అసురులు రాక్షసులు పీడించుచుండెను. వారలను సంహరింపుమని కేసరిని వియోగించిరి. అతడా కారణమున కొంతకాలము ఇంట లేకుండెను. ఆకాలమున అతనిభార్య గర్భవతియై హనుమంతుని ప్రసవించెను. ఆమె శాపకారణమున కోతి కాంతయై జన్మించెను. కాని యంతకుపూర్వ మామె రూపవతియైన మానవ యువతి. ఆమె తన పూర్వరూపము ధరించి వనవిహారము సలుపుచుండెను. వాయువేగమున నామె వివస్త్రయగుట, వాయుదేవు డామె మనోహర రూపముగాంచి ముగ్ధుడై యాలింగనము గావించుకొనెను. ఆమె యాగ్రహముతో పలు దెసలు వరించెను. వాయుదేవు డామెతో "మానినీ! విచారపడకుము. నేను నీకేమియు హాని గావింపను. నీ భర్తయగు కేసరి దేవతలకు సాంప్రాయము గావించియుండెను. దానికై యతనికి బహూకరింపనెంచి త్రిలోకములందును ప్రఖ్యాతి వహించి అద్భుతమైన కార్యముల ఘటింపగల కుమారుని నీకు ప్రసాదించెద" నని పలికెను. అంత నామె ఆ పవనగుహయందు మహామహిమాన్వితుడైన బాలుని గనెను. ఆ బాలునకు పుట్టిన తోడనే విపరీతమైన యాకలి కలిగెను. చేరువ ఫలము లెవ్వియు గానక అతడు ఉదయించుచున్న సూర్యునిగాంచి ఫలమని యెంచెను. అవలికథ రామాయణమునందే రెండు చిన్నమార్గముల వర్ణింపబడియున్నది. కిష్కింధాకాండమున జాంబవంతుడు హనుమంతుని సాగరమును లంఘింప ప్రోత్సహించువాడై అతని వారిని తెలిపించెను. అతడు శైశవమున గావించిన కార్యము స్మరింపజేయుట హనుమంతున కాహ్లాదకరముగ నుండియుండును. అతనిసాయ మవసరమైనసమయమున అతడు నిరుత్సాహముతో నొంటరిగ గూర్చుండియుండినందున అతని కావిషయము జ్ఞప్తి

చేయవలసివచ్చెను. అంగదు డతని హితబోధను తిరస్కరించుటయేగాక తీవ్రముగ ఖండించెను గావున హనుమంతుడు బహుశః తన తొంగిపాటునుగూర్చి పర్యాలోచించుకొనుచుండెను కావున తను తక్కిన వానరులను వీడి తొలగి దూరముగ కూర్చుండియుండెను. సాగరమును లంఘించి లంకకేగుటకు గల బలపరాక్రమములున్నవారెవరైన గలరేమో యనుకొనుటకు అంగదు డొక మంత్రాంగసభను సమావేశపరచెను. ఆ సమావేశమునకు ఒక సర్గయంతయు వినియోగింపబడెను. అంతకు పూర్వము తమ బల పరాక్రమములగూర్చి సగర్వముగ మాటాడుచుండిన వానరులు మహోదధిని గాంచగనే మిగుల భీతిజెందిరి. వారిలో నొకడు పదియోజనములు లంఘింపగలననెను. వేరొక డిరువదియోజనములు దాటగలననెను. ఇంకొకడు ముప్పది యనెను. తనకు జాంబవంతుడు తానెంత లంఘింపగలడో సూచించుటకు మారుగ పూర్వము తాను చాల బలపరాక్రమములుండి ఇరువదియొక్కమారు భూప్రదక్షిణము గావించినవాడనని ప్రస్తుతము తొంబదియోజనములుమాత్రమే లంఘింపగలనని చెప్పెను. శతయోజనములు లంఘింపగలను గాని తిరిగి రాలేనని అంగదుడు పలికెను. జాంబవంతునకు పూర్వముండిన దేహబలము నశించినను సంభాషించుటయందును రాజ్యతంత్రజ్ఞతయందును నైపుణ్యము నశించినదిగాదు. గాన అంగదునితో, నీవు తిరిగి రాగలిగినను నిన్ను పంపజాలము. నీవు కళత్రమువలె రక్షింపదగినవాడవు. నీవు మాకు రక్షకుడవని తలంచితిని. యథార్థమే! కాని రక్షకుడవైన నిన్ను రక్షించుకొనుట మాకర్తవ్యము. కావున నిన్ను సాహసమున కొడిగట్టనీయము అని పలికెను. అంత వరకు హనుమంతు నొద్దకేగి యతనితో హనుమా! నీ బలము నీ వెరుంగవు. ఇపుడు నీసాయము అత్యంత మవసరమైనది అని యతనిని ప్రోత్సహించెను. సుందరకాండములో ప్రథమసర్గయంతయు హనుమంతుని సముద్రోల్లంఘనము సంపూర్ణముగ వర్ణింపబడెను. దానిని లంఘన మున గూడను గగనమార్గమున నెగసిపోవుట యనవలెను. ఏలన అతడు మార్గమధ్యమున చాల సాహసకార్యములు గావించియుండెను. వానిలో రంటియందు అత డాటంకపరుపబడి ఇంచుక పోరాటముగూడ సలిపియుండెను. అవి మీకందరకును తెలిసియున్నందున మరల తెలుపనవసరముండదు. ఈ సాహసకార్యములందు సాగరలంఘనమేగాక లంకాద్వీపమున నతడు గావించిన పనికార్యములును నిముడియున్నవి. అతడు సీతకొరకు విస్తారముగ వెదకి ఆమె యునికి దెలిసికొని ఆమెతో సంభాషించినపిదప, తనలో నేను వెనువెంటనే తిరిగిపోరాదు. నే గావింపవలసిన

కార్యము లింకను కొన్ని గలవు స్వామిభక్తి పరాయణుడై బాగుగ నాలోచించి యవసరమగునెడల నా కార్యవిధానమునందు మార్పు గావించుకొందు నని తలచెను కాన నతడు రావణుని కలసికొని వీలైనయెడల శాంతముగ హెచ్చరించెద నని నిశ్చ యించుకొనెను కాని రావణుని దృష్టి నాకర్షించు టెట్లు? హనుమంతు డొక పన్నాగ మును పన్నెను అతడా యశోకవనము నేలపాలుచేసి లంకాపురమున కొంతవర కైన ధ్వంసము గావించినయెడల వారు తన్నెదుర్కొనఁ గొందరు సైన్యమం పెద రని యూహించెను అతడట్లు రక్షకభటులదృష్టి నాకర్షించి ఆత్మరక్షణప్రయత్న మున పెక్కు రాక్షసవధ గావించెను అందులో నొకఁడు మహాయోధుడని పేరొందిన రావణకుమారుఁడగు అక్షుని వధ దానియనంతర మతఁడు ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రమునకు కట్టుపడి రాక్షసులచే బంధింపబడి రావణు నెదుటికి గొంపోబడెను అప్పటి వరకతఁడు పరిబద్ధుఁడై యుండెనని తలంపఁగ బ్రహ్మాస్త్రప్రభావ మంతరించ గనే అతడా బంధముల త్రెంచివైచి రావణునితో సంభాషణ సాగించెను అతఁడు ప్రారంభమున రామదూతగా సుగ్రీవుని రాయబారివలె నటించి రాక్షసేశ్వరా! సుగ్రీవుఁడు నీ మైత్రి నపేక్షించి సీతను విడువుమని యారంభించి తాను తాను ఆతనిని తిరస్కరించి మాటాడెను రావణుఁ డతనిని సంహరించుటకు ముదల గావిం చెను విభీషణుని యోక్త్యనుసారమై హనుమంతుని వాలమును గాల్చి పంపు దలఁపుతో తృప్తి జెందఁగ హనుమంతు డాయగ్నిచే లంకాపురమునే దగ్ధము గావించెను సముద్రలంఘనమైనపిదప లంకాపురమున గావించిన అద్భుతమైన మొదటి సాహస కృత్యము ఇది వాల్మీకి దాని నెంతో నిపుణముగ వర్ణించెను హనుమంతుని సాహస కృత్యములలో నదియు నొక గొప్పదని విశ్వసించుచున్నను యథార్థముగ దానిని మించిన ఇతర కార్యము లెన్నియో గలవు

తరువాత మనము పరిశీలింపబోవునది రావణుఁడు స్వయముగ రణముఖమున నిల్చి కావించిన తొలియుద్ధము అతని సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు అతని ప్రతి యోధుఁడగు నీలునిచే సంహరింపబడెను రావణుఁ డంతట నేను ప్రజల శత్రువు నుపేక్షింపరాదు నని యెంచి సేనలను సమీకరించుకొని తానే స్వయముగ యుద్ధము నకు బయలువెడలెను హనుమంతు డతని నెదుర్కొనెను అంతకుపూర్వము వా రిరువురు పరస్పర మెఱుగుదురు కాని తమ బలాబల తారతమ్యములు స్వయముగ నెఱుగరు కావున హనుమంతు డతనితో, వానరులు దివ్యాస్త్రము లెన్నడును ప్రయో గింపరని నీకు చెప్పవలసియున్న దని పలికెను వారి ఆయుధములు వృక్షములు

కొండలపై యున్నవి వారు వానిని సులభముగ పెకలించి శత్రువులపై ప్రయోగింప
గలరు చిన్న పర్వతశిఖరములను పెద్ద బండలను అద్భుతమైనగురితో విసరివైవ
గలరు వృక్షములు రెంటిని చేతులతో కొంతమంది ధనుర్బాణములను ప్రయోగింప
గలరు కొంతమంది బలిష్ఠులు ద్వంద్వయుద్ధమున ముష్టిఘాతములచే తీవ్రముగ
నొప్పింపగలరు రావణుడు రెండవ బాహుసమర్థుడు హనుమంతుడు రావణుపై
గవిసి తన పిడికిలి బిగించెను రావణుడు హనుమంతుని వక్షస్థలముపై బలముగ తన
అరచేతి గాయముచే హనుమంతుడు చెప్పచే దగుడు పడెను కాని యతడు తీవ్ర
ముగ లేచి రావణుని తన ముష్టిచే గొట్టెను రావణుడు దానికి మిక్కిలి వణంకి
అతి వ్యథచెందెను అతని బలము శ్లాఘ్యమునొంది నీవు శత్రువైనను నాల
మెచ్చితి ననెను కాని హనుమంతుడు నీ యందు తొందరపడి సంతోషించుట
గాదు నా ముష్టికాఠినియు నీవింకను ప్రాణములతో మిగిలి యున్నందుకు నా పాటి
బలము లేదు నీవు ఇంతటి వాడను దాని వారికి ... నట నీవు
మాటలు ... తెలిపెను అప్పుడు రావణుడు తన
పిడికిలితో హనుమంతుని యురము తాకెను దాని చేత స్పృహ తప్పెను
చెను హనుమంతుడు తనకోరిన రావణుని నీచునిగా తలచెను తాన
నెరవేర్చుకొని పోరునకు సిద్ధమై నిలువబడెను పారిపోవలేదు సీత
విరామము లేని యుద్ధమునకు విరిచెను అగ్నియంతో రావణుడు
నీలునిపై యాగ్నేయాస్త్రమును ప్రయోగించెను నీలుడు క్రిందపడి నేలకొరగి
నను పూర్తిగ నష్టము లేనివాడాయెను అగ్నిదేవుడు తనకు తండ్రియైన యున ఆతని
కాపాడ ప్రయత్నించెను

పిదప రావణుడు లక్ష్మణునిపై తిరిగెను వారిరువురికిని తీవ్రయుద్ధము జరి
గెను అంతట రావణుడు లక్ష్మణునిపై తన శక్తి యాయుధమును ప్రయోగించగ
వది సూటిగ నతని యురమున నాటెను లక్ష్మణుడు విలవిలలాడి నేలకు ఒరిగెను
నేలకొరగెను రావణుడంతట నొక విజయోల్లాసము పొందెను అతడు పట్టుదలనె
కదలివేసి యతడు మరల స్వస్థత నొందవచ్చును అతని మరణమునకు ఈ
వకాశమును గోల్పోవలదని తన బాహువులతో లాగి యతనిని
పైకి లేవదీయ ప్రయత్నించియు విఫలుడాయెను లక్ష్మణుడు వేంగూరియు తన
విష్ణ్వంశమును సంస్మరించినందున రావణునకు మోయనలవిగాని బరువాయెనని
వాల్మీకి వచించెను లేనియెడల రావణుడు అతనిని తన ప్రక్కన పైకెత్తియుండును

రావణుని కోపము దోచక దిగ్భ్రమ జెందియుండెను. హనుమంతుడు దనిగాంచి వాని కుపితుడై తన ముష్టిఘాతముచే రావణుని మూర్ఛను కీనముగ నొప్పించెను. రావణుడు మోకరించి తన పదినోళ్ళ రక్తము గ్రక్కె. ఆరసావు దప్పెను. హనుమంతుడు రావణుడుమున లక్ష్మణు వహించి తడుము తమగ లేవనెత్తి శ్రీరామునొద్దకు గొంపోయెను. హనుమంతుడు తనయందు భక్తి శ్రద్ధ గలవాడగుటయెంచి లక్ష్మణు డతనికి తేలికాయెను. అంత శ్రీరాముడు రావణుపై నాగ్రహముజెంది ఘోరయుద్ధము గావించెను. ఇరువది యొక్కటి గుణించిన శరవర్షము దేవతల నాశ్చర్యచకితుల గావించెను. ఆతురుడైన హనుమంతుడు శ్రీరామునితో "దేవా! దేవవిరోధుల నెదుర్కొనుటకు విష్ణువు గరుడారూఢుడైనట్లు నీవు నామూపుపై నెక్కి యతని శాసింపుమని వచించెను. శ్రీరాముడందుల కంగీకరించి యతని మూపుపై నెక్కి రావణు నెదుర్కొనెను. రావణుడు శ్రీరాముడెక్కిన హనుమంతునిపై కోపమెక్కుడు వహించి ముందుగ నతనిని శరవర్షములో ముంచెను. హనుమంతుని శరీరమంతయు శరాకృతముగాగ నతడింతను దేదీప్యమానముగ వెలిగెను. రావణు డద్భుతముగ పోరాడెను. అంత మన శ్రీరాము డతనిశక్తి మించినవాడాయెను. శ్రీరాముని శరములచే విహ్వలతజెంది యతడు తనచేతనున్న ధనుస్సును జారవిడిచెను. శ్రీరాము డర్ధచంద్రబాణముచే నతని కిరీటమును నేల దొరలించెను. అతడు భగ్నకిరీటుడై నిరాయుధుడై నగ్నుడైన వాని వలె నిస్సహాయుడై నిలచెను. శ్రీరాముడు ఆ యవకాశమును వినియోగించుకొనుట వీరోచితము కాదనియెంచి "రావణా! నీవు కడు బడలియుంటివి. ఇంటికేగి సేదదీర్చుకొని మరల రమ్ము" అని పలికెను. రావణుడు తన దైన్యమునకు సిగ్గుపడి శ్రీరాము దయనకాక మెలగినందుకు సంతసించి పురము ప్రవేశించెను. ఆనాటి పోరాటమున శ్రీరాముని యందలి గౌరవమంతయు హనుమంతునకే దక్కవలెను. ఆయనకానందము అపరిమితమాయెను.

రావణ ప్రస్తావింపబడిన తరువాతి సాహసకృత్యము ఇంద్రజిత్తు శ్రీరాముని సైన్యముగ నాశము గావింపనెంచి బ్రహ్మాస్త్రమును ప్రయోగించిన సమయము నాటిది. ఆనాడు రామలక్ష్మణులు మూర్ఛిల్లిరి. వానరసైన్యమంతయు క్షతగాత్రమై నేలకొరిగెను. ఇంద్రజిత్తు సాగరమును తరించిన సేనయంతయు ధ్వంసముగ నశించెనని యెంచి ఆ విజయోత్సాహమున తనతండ్రి కెరిగింప పురము ప్రవేశించెను. ఆ నిశాముఖమున చీకటి దట్టముగ వ్యాపించి కడు ఘోరముగనుండెను. వానరుల యందనేకులు మరణించిరి. కొందరు కొనయూపిరితో తన్నుకలాడుచుండిరి. హనుమ

ద్వివిదుఁడు శరభుఁడు మున్నగువారు తరగక మేల్కాంచియుండిరి. హనుమంతుఁ డొకఁడు మాత్రము నొచ్చియుండెను. అంత నతఁడు విభీషణునితో నెచ్చెలీ! మనము చేత గొరవబడరి యుద్ధభూమియంతయు వెదకి యింకను ప్రాణములతో నున్నవారి కేదైన చేతనైన సాయము చేయుద మని పలికెను. అంత వారిరువురు వెళ్ళి పెద కాలమున మిగుల నొచ్చియున్న జాంబవంతుని గాంచిరి. అంత విభీషణుఁడు మహాత్మా! యింకను కొనయూపిరితో నుంటివా? యని వాకొనెను. అతఁడు దీనస్వరముతో నీవు విభీషణుఁడవా? నిను నే నానవాలుపట్టఁజాలకున్నను నీ కంఠస్వరమును గుర్తింపఁగలిగితిని. ఏ సంగారమున హనుమంతుఁ డెట్లున్నాఁడు? జీవించియున్నాఁడా? యని యడిగెను. హనుమంతుని పేరు వినుచునే విభీషణుఁ డాశ్చర్యపడి హెచ్చైన యానంద మైకొనినవదనమున ప్రతివాక్యము తెలుపక నొచ్చియుండఁగ నీవు శ్రీరామునిగూర్చియు లక్ష్మణునిగూర్చియు నడుగక హనుమంతునిగూర్చియే ప్రశ్నించుచుంటివి. సుగ్రీవాంగదులఁగూడ విచారింపవైతి వని యడిగెను. జాంబవంతుఁ డందుల కిట్లనెను: నేనిట్టి యుద్దేశముతోడనే యడిగితిని. హనుమంతుఁడు జీవించియున్నయెడల నీ సైన్యమంతయు బ్రతుకఁగలదు. హనుమంతుఁడు జీవముతో నుండనియెడల మనము జీవించియు మృతప్రాయులమే. అతఁ డుండిన మనము మృతజీవులమగుదుము. ఆది హనుమంతుని ప్రత్యేకమైన శక్తి. అతఁడు తన తండ్రియగు వాయుదేవునివలె మహాబలవంతుఁడు. కాన నతఁడు జీవించియున్నయెడల మనము బ్రతుకఁగలము. అది యెందుకనఁ గలదు అని వ్యక్తము గావించెను. ఈ యసాధారణమైన కీర్తి విని హనుమంతుఁడు తన్నెఱిఁగించుకొని యతని పాదములపైఁ బ్రాలి, తన్నట్లు ప్రశంసించినందుకు కృతజ్ఞత దెలిపెను. అంత జాంబవంతుఁ డతనితో, నేను పునర్జన్మ మెత్తినవాఁడనైతిని. ఆపదలో మేమందఱమును నిన్ను నమ్ముకొనియుంటిమి. అంతయు నీపైనే యాధారపడియున్నది. నీ నైపుణ్యమును బలమును జూపవలసినసమయము మా సన్నిహితమైనది. దుర్మదులైనవారు మరెవ్వరును లేరు. ఈ వానరసైన్యమును ప్రాణదానముగావించి రామలక్ష్మణుల నూఱిరి సల్పకుండ చేసిన శరముల నుండి విముక్తిం జేయు మని ప్రోత్సహించెను. అంత నతఁడు అద్భుతమైన ప్రభావముగల సంజీవకరణి సావర్ణ్యకరణి సంధానకరణి విశల్యకరణి యను నోషధుల నాల్గింటిని తేర్చి వానిని దెమ్మని హనుమంతుని నియోగించెను. అవి హిమాలయము నందు కైలాస ఋషభగిరుల మధ్యమున నున్నవి. హనుమంతుఁడు పూర్వము

గావించిన శతయోజనలంఘనము దీనితో పోల్చినయెడల పది లెక్కలోనిది కాజాలదు. ఆతరువాత హనుమంతుడు స్వీయబలమును గుర్తించి తన శక్తిసంపదయు వినియోగించి దిగ్గెగసి గగనమార్గమున బోయి యచ్చోట వ్రాలెను. ఆ యాశ్చర్యకరమై దృశ్యమును దేవత లెట్లు తిలకించినదియు కవి వర్ణించియుండెను. హనుమంతు డాయోషధులకై వెదకనారంభించెను. అవి వివేచనజ్ఞానము కలవైనందున నెవరో తమకొరకు వచ్చుచుండిరని కనుగొని అదృశ్యమాయెను. అవి గోచరింపనందున నతడా పర్వతశిఖరము నంతటిని పెకలించి తెచ్చి యుద్ధరంగమున దించెను. ఆ మహౌషధుల వాసన సోకగనే విక్షతులైన వానరులందరును పునర్జీవితులైరి. రామలక్ష్మణులును మూర్ఛదేరిరి. యుద్ధభూమియంతయు వానరులతో కళకళలాడజొచ్చెను. వానరసేనలు సింహగర్జనలు గావించుచు లంకపైబోయి సర్వనాశము గావించిరి. ఇది రెండవసారి ముఖ్యమైనవిషయము జరిగెను. అని వానర రాక్షసులు కలసి పోరాడిన యుద్ధమందు ఓడిన రాక్షసులను లేవనెత్తియునులేదు. కవి లెక్కలాడిగ మృతులైన రాక్షసులలో నొక్కడైనను పునర్జీవితుడు గాడాయెను. రాక్షసులు రాముని చేత సంహరింపబడినవారిని ఎందుకు వివేకబుద్ధి గలుగునట్లు చేయుదురని వాల్మీకి కవి చెను. రావణుడు యుద్ధమునందు మరణించిన రక్కసులను సాగరమందు దొర్లింపవలెనని ఆజ్ఞాపించియుండెను. ఏలన వానరవీరులు యుద్ధమున శత్రువులచేత నెంతమంది నశించిరో యెంతలో తెలిసికొనరాని విధముగను. కావున ఔషధులప్రభావమున వారికి లభింపకపోయెను. ప్రకృతియందు శాశ్వతమైన మార్పు గావింపగూడదని యెంచి హనుమంతుడా పర్వతశిఖరమును యథాస్థానమున జేర్చెను. రెండవపర్యాయము నిది గాని చిన్నప్పుడు హనుమంతుడు సూర్యుని గావించియుండినను అది ప్రత్యేకముగ చెప్పవలసినదను ఆవశ్యకము. హనుమంతుడా పర్వతశిఖరమును మోసికొని గావించి శ్రీరాముని వద్దకు తిరిగి వచ్చుటను అర్ధశ్లోకమున ముగించెను. హనుమంతుడు దంతత్వరితముగ నానిని గావించెనని కవి మనకు సూచించియుండును.

వేరొకపుడు వేరొకవిధమైన సాహసకార్యమును వివరించెదను. హనుమంతుడు యుద్ధరంగమున అసాధారణమైన పరాక్రమములను ప్రదర్శించియుండెను. అందులో నొకటియగు అక్షయకుమారుని వధను నేనింతకుపూర్వమే తెలిపియుంటిని. ఈ సందర్భమున నతడు పేరుమోసిన యోధులను సంహరించెను. వారిలో దాం

ముఖ్యులనదగినవారు దేవాంతకుడు త్రిశిరుడు నికుంభుడు ఈ తయమున నికుంభుడు అత్యధికబలాఢ్యుడు విచిత్రమేమన వాల్మీకి రాక్షసుల ప్రస్తావించునప్పుడు వాలి సుగ్రీవ రావణులకు ప్రతివానికి నలుగురు మంత్రులు ముఖ్యులుగా నుండిరని తెలిపెను వాలి యొక్క వారి మంత్రులను పేర్కొనడాయెను. రావణుని దుర్ధర ప్రహస్త మహాపార్శ్వ నికుంభుల ప్రత్యేకముగ విశ్వసించి వారిపైనే భార ముంచియుంచెను అతడు ప్రహస్తుని యుద్ధమునకు పొమ్మని యాజ్ఞాపించినపుడు అతనితో మనసతమున సమర్థులైన సేనానాయకులు చాలమంది మనకుండిరి ఈ వానరులు చాల భయంకరులై మనతో పోరాడుచుండిరి వారు సమర్థులైన వారిలో నీవొకడవు నీవు అత్యంతముగ జయము లభించునని యోచించెను నీ కాక నేను కుంభకర్ణుడు ఇంద్రజిత్తు నికుంభుడుమాత్రమే వీరిని విజయముగ నెదుర్కొనగలమని నా విశ్వాసము అంతే కాకను యుద్ధమునకు పోయిన నెడ విపత్తును నెటుల రక్షింపగలనో నాకగోచరముగ నున్నది అని పలికి అతనిని యుద్ధమునకంపెను

యుద్ధమునందు పేరొందిన కథయందు కుంభకర్ణుని పుత్రులగు కుంభనికుంభులు రణరంగమున ప్రవేశించిరి కుంభుడు సుగ్రీవునిచే సంహరింపబడెను నికుంభుడది గాంచి యాగ్రహోదగ్రుడై వానరుల పై గవిసెను హనుమంతుడతని నెదుర్కొనెను నికుంభుడు హనుమంతుని యంతటి పరాక్రమశాలి హనుమంతుడు ధనుర్బాణముల నుపయోగింపక నికుంభుడతనితో మనము చేయిచేయి గలిపి యుద్ధమాచరింతము అని పలికెను వాల్మీకి కావించిన యుద్ధవర్ణనలలో మచ్చుగ నేనీ నికుంభ హనుమంతుల పోరాటము నంతయు వర్ణించెదను (యుద్ధ 77 స)

నికుంభ వధ

తన సోదరుడగు కుంభుడు నిగతజీవుడై నేలపైబడియుండుట గాంచినంతనే నికుంభుడు తన బాహుబలచేతనే సుగ్రీవుని దగ్గరకు చేరెను అతడు మంద పర్వతమునంతయై గంభీరమైన యావన ఐశ్వర్యముగల పరిఘాయుధముచేత బట్టెను అందమైన స్వర్ణహారమొకటి దాని నలంకరించుచుండెను బ్రహ్మరాక్షసుని చేత ప్రేర్పబడి దానియందు వనుపకల్పనుర్వబడియుండె అది పరమ దివ్యమై వజ్రములచేతను పద్మరాగములచేతను పొదుగబడియుండెను అది సూర్య ప్రకాశమైన

యమదండమువలె వానరులకు భయమును, రక్కసులకు ధైర్యమును గొలుపుచుగ నుండెను ఇంద్రధ్వజము నలెనయుండు నాగదను త్రిప్పుచు నతడు నోరుదెరచి యాస్ఫాలించుచు భయంకరముగ సింహనాదము గావించెను అతని విశాలమైన వక్ష స్థలమున సువర్ణపతకమొకటి మిరుమిట్లు గొలుపుచుండెను క్రొక్కారు మెరుపు చుక్కవలె యు నతని దేహమంత ప్రకాశించుచుండెను దేదీప్యమానముగ వెలుగుచున్న మణి హార మతనికంఠము నలంకరించియుండెను అతడా భూషణములధరించి తిరుగుచు మెరుపులతో గూడిన కాలమేఘమువలె భయంకరుడై విహాయసమును చీల్చి, ప్రచండవేగమున త్రిప్పగ జనించిన ధ్వని సప్తసముద్రముల విధ్వంసమును బోలియుం డెను ఆ గొప్పగదను చంద్రాగ్నిగతి తారకవలె ప్రకాశించుచుండెను ఆ యా యుద్ధమున నమర్చబడిన మణులకాంతులు ప్రకాశించునట్లు అగ్ని వలె వానర రాక్షసులను భయకంపితుల గావించెను వానరసేన కదలనేరక నిశ్చేష్టమాయెను హనుమంతుడొకడే ధైర్యముగ నతనియెదుట నిలచెను నికుంభుడు తనచేతి గదచే వజ్రసదృశమైన యతని యురమును తీవ్రముగ మోదినంతనే యది సహస్ర ఖండములాయెను హనుమంతుడించుకయు చలింపక తన బలమునంతయు గూర్చి తన ముష్టిచే నతని రొమ్మున బొడిచెను నికుంభుడు దానిచే తీవ్రముగ నాఘాతము నొంది రక్తము వెల్లువలై ప్రవహించెను కాని యతడు వెంటనే తెప్పరిల్లి దను జూచి త్వరితగ హనుమంతు పైబడి యతని బంధించెను హనుమంతుడతని దృఢబంధనమునుండి తీవ్రముగ విడిపించుకొని యతని దొరకపుచ్చుకొని నేల గూల్చి ఖండఖండముగ పై పై మోదెను తరువాత యతనిపై కెక్కి రెండు చేతుల నతని కుత్తుకను బట్టి తిప్పి యతని శిరమును పెద్దగా పై కెత్తి గొప్పగా మరియు విజయోత్సాహమున సింహగర్జన గావించెను రక్కసుల మృతి నొందెనని తెలియగనే వానరులు సంతసించిరి దేవతలు తృప్తిచెంది పుష్పవృష్టి గురిపిరి ప్రపంచమంతయు నానందమున తేలియుండెను కొందరు భయ విభ్రమములు మున్నుగాగొని రక్కసులు లంక జొచ్చిరి

నేను ప్రస్తావించదలచిన చివరి సాహసకార్యము హనుమ తెండగవర్తీ యము జూపించుటయే కేవలము నేను హనుమంతుని మతిమంతునిగా వివరించినపుడు దాని వివరము ప్రస్తావించియుంటిని ఈనాడు దాని వివరములను తెలి పెదను లక్ష్మణుడు రావణుని యొక్క శక్తిచే మూర్ఛనొందియుండెను సంజీవని యౌషధముచే నతనికి చికిత్స గావింపవలెనయియుండెను లంకాగ్నుడైన సుషే

ఋడు హనుమంతుని మరల నొకని సాహసమును జూపుమని ప్రార్థించెను ఈ సందర్భమున నొక ఉపాఖ్యాన మున్నది ఇది మన దక్షిణదేశ ప్రతియందు లేదు కాని ఉత్తరదేశపు ప్రతియందు మార్గమధ్యమున హనుమంతు డెట్లు ఆటంకముల నెదుర్కొనెనో గుండెలు జలదరించునట్లు వర్ణింపబడియున్నది రావణుడు ఓషధులకై హనుమంతుడు పోవుచుండగా నేమియు చేయజాలని ఆతని కాటంకపరుప నాజ్ఞాపించెను ఆ కాలం ధైర్యముతో/గాసిన సాహసకృత్యము హనుమంతుని ప్రయాణము మార్గమధ్యమున కొంతకాల మాగిపోయెను కాలనేమి మారీచునివలె నొక తాపసవేషముదాల్చి హనుమంతున కాతిథ్యమొసగెను హనుమంతు డతని కుటీరమున విందుకై పోగా [illegible] అతడొక మకరముగ నదిప్రయాణ మాపుటకు వచ్చిన శత్రువని యెరిగి కాలనేమిని సంహరించి యోషధుల కేగెను సుషేణు డాయోషధుల నెట్లు వర్ణించుచుండెను వివరము స్పష్టముగ గుర్తింపవలెననియు తెల్పియుండెను కాని ఈ రామాయణమం దెల్లెడల వ్రాసినప్రకారము, కాలనేమితో పోరాటమున కలిగిన యుద్వేగమున నతు డతనితో [illegible] సంతోషించి ఆనందమున హనుమంతుడు ఆయోషధుల సరియైన రూపము విస్మరించెనని తెలియుచున్నది కాన నతడా పర్వతశిఖరమునే పెరికి తీసికొనిపోయి సుషేణుని కిమ్మని ప్రార్థించెను సుషేణుడా యోషధి రసముదీసి లక్ష్మణునకు వాసన జూపి నంతనే యతడు మూర్ఛదేరెను

హనుమంతుని కార్యము ముఖ్యముగ నతడే నిర్వహించిన యొకటి రెండు అంశములను ప్రస్తావించితిని కాని వాని పేరొక్కొక్కటి చెప్పెను ఆనాడు హనుమంతుని సాయము పట్టాభిషేక దురత్యమున కొరకయి [illegible] విశేష రీతిగ చేదను లతను అంతయును [illegible] వెదకుచు [illegible] తమ్ముని కెరిగి మకొని [illegible] విశ్వాసము కలిగించి రామ లక్ష్మణులనుగూర్చి యనేక విషయములను [illegible] వారి [illegible] క్రమమును తెలిపెను [illegible] దరకొండయు [illegible] ఎంతయొక్క ఘోర అద్భుతముగ [illegible] ఆ విషయమై నేను ప్రత్యేకముగ [illegible] హనుమంతుని [illegible] పీటవరదు [illegible] సీతనుగూర్చి ప్రముఖముగ [illegible] దరకొండవ [illegible] సూచి [illegible] హనుమంతుడు సీతయు [illegible] వారి స్వాగతము నందు అంతరంగికముగ [illegible] సౌందర్య మిమిడియున్నది

20 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

అధిక్రమతో గూడుకొనిన కార్యములను నిర్వహించువారిలో చాలమందివలె హనుమంతుడును అసాధారణుడన్న నటు తోచియుండెను. కొన్నివేళలందు ఈ మానవకార్యమును నెరవేర్పగలనని భావించి ఇంకను నేమి చేయగలుగునని యాలోచించుచు మరికొన్నిసమయములందు ఆకార్యమును నిర్వహింపగల సమర్థత తనకు గలదా యని ప్రశ్నించుకొనుచు వాల్మీకి యతనిని ఒకప్పుడు శోక చిత్త వృత్తియందును వేరొకప్పుడు శోక చిత్తవృత్తియందును నుండినట్లు వర్ణించియున్నారు. సాగర లంఘన మొక్కటే అతడు నెరవేర్చిన సాహసకార్యములలో చాల గొప్పది గాదు. అతడు శైఘ్రమున గావించిన కార్యములలోదను హిమాలయమునకు నెగసి ఒక పర్వతశిఖరమునే గొనివచ్చి మరల దానిని యథాస్థానమున చేర్చుటలోదను పోల్చి చూచినయెడల సాగరలంఘనము లెక్కలోనికి రాజాలదు. కాని రామాయణమునందు దానికి పేరు ప్రతిష్ఠలు నెలకొల్పినది సముద్రలంఘనమే. ఏలన, అది సీత యునికి దెలుసుకొనుటకును లంకలో యుద్ధమునందు చాల సాహసకృత్యముల గావించుటకును పీఠికగా నుపయోగపడెను. అట్టి కార్యమును కూని పుడు, అతని తండ్రియగు వాయుదేవుడును గరుత్మంతుడు మాత్రమే యాపని చేయగలరని విశ్వసింపబడెను. ప్రసంశమానగల ప్రాణులందు గరుత్మంతుడు వాయుదేవుడు హనుమంతుడు మాత్రమే ఈ యద్భుతావహమైయున కార్యములను నిర్వహింపగలరని సీతారాములు హనుమంతుని వనమునందే ముమ్మారు ప్రశంసించియుండిరి. చిత్రమేమన ఇది యిన్నిపర్యాయములు ప్రశంసింపబడినను ఇట్టిపనులను గావింపగలిగినవారు మరికొందరు గలరని వాల్మీకి స్వయముగ జెప్పను. అది వాల్మీకి స్వభావము. అతడు తరచుగ నొకవిషయమునే అనేకవిధముల వర్ణించును. అందువలన కొన్ని ముఖ్యాంశములు వివాదాస్పదములైనవి. ఉదాహరణకు సుందరకాండమునందు మూడవసర్గలో కుముద అంగద సుషేణ మైందద్వివిద సుగ్రీవ కుశపర్వ జాంబవంత హనుమంతులపేర్లు చెప్పబడినవి. రెండవసర్గలో అంగద నీల సుగ్రీవ హనుమంతుల పేరుమాత్రమే కనబడును. యుద్ధకాండమునందు మూడవసర్గలో అంగద, ద్వివిద మైంద జాంబవంత పనస నల, నీలులను వారి

చేర్లు కలవగుట చెప్పబడినది. మరల మరల కావ్యమాధుర్యముతో వర్ణించుట వాల్మీకి స్వభావమని వ్యాఖ్యాతలు పూర్ణముగ చెప్పిరి. ఉదాహరణకు సుందరకాండములో 30 వ సర్గయందు హనుమంతుడు సీతను గాంచి యామెతో వచనము గావించుకొని శ్రీరాముని యంగుళీయకము నిచ్చి యోదార్చి యెట్లు ప్రోత్సహించె నను రాయని యాలోచించుచుండ నామె యతనిని గాంచి రావణుడే మారువేషమున వచ్చెనని అనుమానించి యతడునేమోయని యనుకొనియున్న రాక్షస స్త్రీలు పేళ్ళాంటి భయసంభ్రమమున కేకలు వైచినయెడల రావణ రక్షకభటు లరుదెంతురనియు అతడు వారితో తీవ్రముగ పోరాడవలసివచ్చునేమో యను నతని కొక సంశయ మొదవెను. అతడు తనలో నేను వేనవేల రక్కసుల నాయాహవమున సంహరింపగలను కాని ఆ బడలికచే సాగరమునుదాటి మరలిపోగలనా? వేఱొకవేళ యుద్ధమునందు సంహరింపబడినను వారిచే పట్టుబడి చెరసాలయందుండవలసినను, సీతాదేవి వార్త రామలక్ష్మణులకు చెప్పువారెవరు? శ్రీరాముని కార్యమును సమర్థముగ నెరవేర్పగలవాడు వేరొకడు లేడాయెను. యుద్ధారంభమున నొకరికి జయము కలుగునను విశ్వాసమున్నను అంత్యమున తానే విజయము పొందునని నిశ్చయమేమున్నది? యుద్ధమునందు జయాపజయములు అనిశ్చితములు కాన సందేహాస్పదమైన కార్యమును వివేకము గలవాడు చక్కగ నాలోచింపక చేయ సాహసింపరాదు అని తలంచెను. పిదప నతడు తన్నామె గుర్తించుకొనుటకు పూర్వము తన గానము నామెకు వినబడునట్లు శ్రీరాముని కీర్తించినయెడల నది యామె సందేహమును బాపి తనయందు విశ్వాసము కలిగించునని నిర్ణయించుకొనెను.

అతడు కొంతతడవు సీతాదేవితో మాట్లాడినపిదప నేను సంపాతితో సంభాషించినయనంతరము సాగరతీరము చేరితిమి. నా సహచరులు దానిని గాంచగనే నిరుత్సాహము చెందిరి. నేను వారి నూరడించి, ధైర్యము గొలిపి సాగరమును లంఘించి యిట కరుదెంచితి నని వచించెను.

హనుమంతుడు సీతాదేవి వెంట దీసికొనిపోవ సమయమున నామె కొక సంశయ మొదవెను. ఆమె హనుమంతునితో వానరసేన ఈ సాగరమెట్లు దాటి రాగలదు? రామలక్ష్మణులైనను వెట్లు రాగలరు? నీవు గరుత్మంతుడు వాయుదేవుడుమాత్రమే యీపని చేయగలరు. ఈ మాసాంతమున రావణు డిచ్చిన గడువు ముగిసిన యెడల నే నతని భర్తగనైన నంగీకరింపవలెను లేదా మృత్యువునైన పొందవలెను, అని వాపోయెను. హనుమంతు డామెకు ధైర్యము గొలుపనెంచి యొక కొంత

కొంటెను. ఈ వానరులు మహాబలవంతులు, ఒక గంటలోని ప్రపంచమునే చుట్టి రాగలరు. సుగ్రీవునియొద్దగల లక్షలాది వానరులలో నాకంటె నధికులును నాకు సములును గలరు. నాకన్న తక్కువవారైనవారు ఒక్కడైనను లేడు. వారిలో నధముడనైన నేనే యీపని గావించితిని. మిగతవారిని చెప్పనేల? వారు కడుసులభముగ సాగరము దాటి రాగలరు. సాధారణముగ ప్రభువులు తమ యాస్థానమున నున్న వారిలో శ్రేష్ఠులయినవారినిగాక మిగతవారినే దూతలుగ బంపుదురు. అది వారి యనౌచము. సుగ్రీవు డావిధముగనే నన్ను బంపెను. కావున నధైర్యపడకుము. వానరులొక గంటలోనే యిచ్చట వ్రాలగలరు," అని పలికెను. అదియంతయు కొంత వరకు అసత్యముతో గూడిన అతిశయోక్తియే. కాని యది యవసరమై యుండెను. లేనిచో నా సీతాదేవి శోకభారమున క్రుంగి ఆత్మహత్య గావించుకొనియుండెడిది. కాని ఆశ్చర్యమేమన మన మనుకొనునట్లు హనుమంతు డాపె సత్యాపహరుణ చెప్పలేదని, సత్యముగాదని సీతయు నెరుంగును. కావున లంకాదహనముగావించి యంత్యమున తన పెంపు దీసికొను హనుమంతునితోడ నామె నీవును నీ తండ్రియగు వాయుదేవుడును గరుత్మంతుడును మాత్రమే యీపని గావింపగలరని మరల చెప్పెను.

మనమిప్పుడు కథలో కొంత వెనుకకుపోయి ఈ వానరులు కిష్కింధనుండి బయలుదేరునప్పటి దేమని కలికలో పరిశీలింతము. వారు సీతను వెదకుటకు పలు దిక్కులకేగుటకుపూర్వము నే నొకడనే దక్కనుల పేరుమదంపగలను. సుగ్రీవు డింతమంది నెందు కంపవలెను? నేనొకడనే రావణు నొకవ్రేటునకు యమపురి కంపగలను. నేనొకడనే ఈ వృక్షముల పెల్లగించియు పర్వతశిఖరముల పిండిపిండి గావించియు సాగరము నింకించియు లంకయు ధ్వంసము గావింపగలనని సుగ్రీవునియెదుట ప్రగల్భములు పలికియుండిరి. మన మజ్ఞానవశమున కార్యములను తరచు వాని విజయస్వరూప మెరుంగక చేయునానుభవముని పూరించుటకే దీని నుదాహరించితిని. మన మెంతటివారము నరితూగగలమని తలంతుము. మానవుడు స్వా (సుఖ వాదు గావించినది ఈ వాదము గావింపగ దమ లోకోత్తిని గ ము తరచు ఉదాహరింతుము. కాని మనము సంపూర్ణముగ కొరబడితిమని సందర్భము లు యుతాపై మన ఆశ్వాసము కాయమారై నప్పుడు, మనము శోకమున క్రుంగిపోదుము. హనుమంతుడున నీవిధముగ ప్రజలు పలికినవారే. అంగదు సీతాదేవియెద్ద పెంపు దీసికొని లంకాపురవాసులతో జెప్పియుండిరట్లు ఒకటి రెండు సాహసకృత్యములుగావింప నిశ్చయించుకొని యా

పురవీధులలో ఒక వేయిమంది రక్కసులు నన్నెదుర్కొనలేరు ఈ రక్కసు లందరు దిగ్భ్రమజెందిరి యేమిచేయుదమా యని మునిగియున్నంతలో ఈ పురమంతయు ధ్వంసముగావించి సీతాదేవి సెలవుగైకొని సముద్రము దాటిపోగల నని బిగ్గరగా కేకలు వేసెను దానిని సింహనాదమనియే చెప్పవలెను యుద్ధమాడబోవుచో సేన మున తన ఉత్సాహము చూపవలెను అతడు తన్నుగూర్చి చాల అతిశయముగ చెప్పుకొనవలసియుండును కావున హనుమంతుడును ఇట్లే గావించెను

అతడు రావణుని సమీపించినపుడు అతని ప్రభావమునకు ముగ్ధుడై సుగ్రీవుని సందేశ మును పలికి యథార్థముగ పలికినాడు సుగ్రీవుడు నీ క్షేమమడిగె నని ప్రారం భించి అతడు ఉట్టిమర్యాదల నుల్లంఘించి రావణుని ఎదిరింప మొదలిడెను రావణా! నీవు చాలకాలముగ ఈ ప్రపంచమునకంతయు వేదనపై నీ యిష్టము చొప్పున పెం గుచు రాజ్యముల నాశముగావించి రాజకుమార్తెల బంధించి వారి శీలము చెరబెట్టితివి నీవు ఇదివరకు దేవతలొసగిన వరప్రభావమున గాచియుంటివి నీ వార్జించిన తపః ఫలమంతయు సమసిపోయెను ఇక నీ వాచరించిన పాపఫలము ననుభవింప గలవు వానరముఖ్యులైయుండి సీత నపహరించిన వానిని సమూలముగ నాశము గావించెద నని శ్రీరాముడు ప్రతిన బూనియుండెను నీవు అపహరించిన సీత సామాన్యురాలని తలంచితివా? ఆమె నీపాలిటి కాళరాత్రియే! ఆమె నీలంకను నాశము గావించుటకే జనించినది. ఆమెను నీకంఠమునకు జుట్టుకొనియున్న కాలపాశమని తలంపుము. కొలదికాలములో అది బిగిసికొనగలదు నీకు మృత్యువాసన్నమైనది నీవు నిన్ను రక్షించుకొనదలచినయెడల సీతాదేవిని శ్రీరామున కర్పించి శరణు వేడుము శ్రీరాముడు మహాయోధుడు స్వర్గమర్త్యలోకములందు చెప్పదగిన అతని యెదుట నిలువజాలరు శివ బ్రహ్మేంద్రాదులును వచ్చి యుద్ధమున నెదుర్కొన జాలరు అని రావణుని హెచ్చరించెను ఇచ్చట వాల్మీకి జాగ్రత్తగ విష్ణుశబ్ద మును వదలివేసెను దాని యభిప్రాయమేమన శ్రీరాముడు విష్ణుని యవతార మైనందున, విష్ణువు శ్రీరామునెదుట నిలువలేడనిన అర్థరహితముగ నుండును లంకను చాల సందర్భములందు విష్ణుశబ్దము వదలివేయబడెను యుద్ధమునందు శ్రీరాముడు గాంధర్వాస్త్రము నుపయోగించి ఆశ్చర్యకరముగ ప్రతి రాక్షసునెదుటను నొక రాముడై కనబడుటయే యిందుకు నిదర్శనము వాల్మీకి యభిప్రాయమున ఇచ్చటనే శ్రీరాముడు మానవబలము సంపూర్ణముగ నాశముగావించెను దేవతలు పుష్పవృష్టి గురిసి గంధర్వులాడి పాడిన యానందోత్సవమున ఆశ్చర్యచకితులై యుద్ధవిధి చూచు చుండిన సుగ్రీవ విభీషణాదులగాంచి శ్రీరాముడు విజయోత్సవమున నిట్లు పలికెను

[శ్లో॥ ఏతదస్త్రబలం దివ్యం మమవా త్ర్యంబకస్యవా॥

యుద్ధ 94 స. 33 వ శ్లో

"ఆ యస్త్రము దానిని ప్రయోగించినవానిని ప్రతిపక్షమున ప్రతివాని నెదు టను సాక్షాత్కరింపజేయును నేనును శివుడును మాత్రమే దానిని ప్రయోగింప గలము అని బోధించెను ఇట్టిదను వాల్మీకి యతని నిట్టు చేయుటని యెంచి ఎట్టి పేరును ప్రత్యక్షముగ మన్మరింప జాలెను రామాయణమునం దప్పుడప్పుడు నిటువంటి ప్రకరణములు కలపించుచుండును

నేనిపుడు శ్రీరాముడే హనుమంతుని ప్రశంసించిన పద్ధతిని తెల్పెదను. అతనికంటె మరెవ్వరును హనుమంతుని కీర్తింపజాలరు. కావున శ్రీరాముడతనిని హృదయపూర్వకముగ నేమని భావించియుండెనో తెలిసికొందుము. రామాయణము నందు మూడు నాలుగు సందర్భములను పరిశీలింపవలయుచున్నది. కిష్కింధాకాండ మున సుగ్రీవుడు తన మంత్రివర్గముతోడ ఋశ్యమూకపర్వతముపై నుండెను. సంపాతకమున హనుమంతుడు భిక్షురూపమున రామలక్ష్మణులను కలిసికొని వారెవ రని యడిగెను ఆ సంభాషణమున నతడు తన వ్యాకరణశాస్త్రపాండిత్యమునందును ప్రాచీనసంప్రదాయమునందును రాజ్యతంత్ర పదజాల ప్రయోగమునందును తన ప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించి వారిని ముగ్ధుల గావించెను.

రాజాస్థానములందొక మర్యాద గలదు. ఒకరాజు వేరొకరాజుతోడను ఒక మంత్రి వేరొక మంత్రితోడను మాటాడుట ఉచితమగును హనుమంతు డడిగిన ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పగలిగియు శ్రీరాముడు తన సోదరుని చెప్పుమని హను మంతుని వినబడునట్లు సూచించెను ఆ కొద్దినిమిషముల సంభాషణములో శ్రీరామునివంటి విశేషమానవునకు అత్యద్భుతమైన అభిప్రాయము నేర్పడునట్లు తన కలిగింపగలిగెనను నా తాత్పర్యము గొప్పదగుటను శ్రీరాముడు హనుమంతుని చాల అధికముగ ప్రశంసించెను శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో

శ్లో॥ నానృగ్వేద వినీతస్య నాయజుర్వేద ధారిణః
నా సామవేద విదుషః శక్యమేవం ప్రభాషితుమ్॥
నూనం వ్యాకరణం కృత్స్నమనేన బహుధా శ్రుతమ్
బహువ్యాహరతానేన న కించి దపశబ్దితమ్॥
న ముఖే నేత్రయోశ్చాపి లలాటేచ భ్రువోస్తథా
అన్యేష్వపిచ గాత్రేషు దోషః సంవిదితః క్వచిత్॥

అవిస్తర మసందిగ్ధ మవిలంబిత మద్రుతమ్
ఉరస్థం కంఠగం వాక్యం వర్తతే మధ్యమేస్వరే ॥
సంస్కార క్రమసమ్పన్నా మద్రుతా మవిలంబితామ్
ఉచ్చారయతి కల్యాణీం వాచం హృదయ హారిణీమ్ ॥
అనయా చిత్రయావాచా త్రిస్థాన వ్యంజనస్థయా
కస్య నారాధ్యతే చిత్త ముద్యతా సేరరే రపి ॥
ఏవం విధో యస్యదూతో నభవే త్పార్థివస్యతు
సిధ్యంతి హి కథం తస్య కార్యాణాం గతయో నఘ ।
ఏవంగుణ గణైర్యుక్తా యస్యస్యుః కార్యసాధకాః
తస్యసిధ్యంతి సర్వార్థా దూతవాక్య ప్రచోదితాః ॥

కిష్కింధ 3 స 28 35 శ్లో

ఎవరైనను ఈవిధముగ మాటాడుటకు వేదత్రయమును నేర్చియుండవలెను అతడు చాలవిస్తారముగ మాటాడినను ఒక్క అపశబ్దమైనను కానరాదు. అతడు వాగ్ధాటియందు అతిశేరి వాడుగ నుండవలెను వాగ్ధాటి మూలమైన అంగము లన్నియు నతని హస్తగతమైయున్నవి వానిలో నేకొక్కటైనను లోపించియుండ దాయెను అతని మధురమైన వాక్కు నా హృదయము నాకర్షించి నామనమ్మున కాహ్లాదము కలిగించెను ఎవ్వడైనను ఇట్టి మాటాడగలిగినయెడల అది పట్టినపట్టు వదలని అధమశత్రువైనను మోహింపజేయును ప్రభువుగానుండువాడు మంత్రికార్యములు నెరవేర్పదలచినయెడల హనుమంతునివంటి మంత్రి నొకనినైనను తన యాస్థానమున గలిగియుండవలెను అట్టివారతనియొద్ద నెక్కుడుగ నున్నయెడల, అతడు నిర్వహింపజాలని కార్యమే యుండదు పనులన్నియు సక్రమముగ నెరవేరగలవు అని వచించెను అతడు తన సంస్కృతభాషాపాండిత్యమువలన, వచోనైపుణ్యమువలన తన ఎదుట కర్తవ్యమును నెరవేర్చుటయందుగల శక్తి కర్థం కాదను ఎంత ప్రయాసకరమైన ఘనకార్యమునైనను నెరవేర్చగలడను విశ్వాసము పుట్టించుటచేతను ఆయన్నదమ్ములకు గలిగిన ఆ మొదటి అభిప్రాయమును తుది వరకు దిగ్విజయముగ నిర్వహించెను. అతడు తన యజమానుని అభీష్టసిద్ధికై యెంత కష్టమైన అపాయమును కోరాదని శత్రువును శేదించిన సత్యదూరము కాజాలదు

సీతాన్వేషణకై నలుమూలలకు వెడలిన వానరసమూహములలో నాయకు లనేకులుండిరి. వారిలో హనుమంతుడును గలడు. వీరిలో నెవరైనను

సీతను గాంచినయెడల, నతడు తన దూతయని ఆమె విశ్వసించుటకు అనవాలుగ నేమియొసగగా యీయవలసినది యీయవలెనా యనియు శ్రీరాము డాలోచించెను కావున నతడును సుగ్రీవుడును హనుమంతు నీ కార్యమునందు నియోగింప నిశ్చయించిరి. అంత సుగ్రీవుడు హనుమంతుని చేరబిలచి హనుమా! ప్రపంచమునం దెచ్చటను నిన్ను ప్రతిఘటింపగలవాడు లేడు గమనవేగమున నిన్ను మించువా డెవడు. కావున నీ వానరయూథమునకు [illegible] శ్రీరాముడు నేనును నీ కార్యభారమంతయు నీపై నుంచియుంటిమి దీనిని సాధించుటకు బలమును దేశకాలజ్ఞానము గుణదోష విచారశక్తియు దేశకాలానువృత్తియు నీయందే కలవు అని పలికెను శ్రీరాము డదివిని హనుమంతుని విశ్వసించి తన పేరుగల యుంగరము నతనియొద్ద నొసంగి యిటు పలికెను

శ్లో॥ అనేనత్వాం హరిశ్రేష్ఠ చిహ్నేన జనకాత్మజా
మత్సకాశా దనుప్రాప్త మనుద్విగ్నానుపశ్యతి ॥
వ్యవసాయశ్చ తే వీర సత్త్వయుక్తశ్చ విక్రమః
సుగ్రీవస్య చ సందేశః సిద్ధిం కథయతీవ మే ॥

కిష్కింధ 44 స 13 14 శ్లో

నీవు సీతనుగాంచి ఈ యుంగరమును నామె కొసగినయెడల నామె నిన్నెమాత్రమును సంశయింపక నా దూతవని విశ్వసించును సుగ్రీవు డీకార్యమునకు నిన్ను ప్రత్యేకముగ నియోగించినందున, నాకు వేరొక నిదర్శన మవసరము నీవలననే కార్యసిద్ధి యగును హనుమంతునందు శ్రీరామునకు సంపూర్ణమైన విశ్వాస ముండెననుట కిదియే ప్రబల నిదర్శనము.

అంత హనుమంతుడు సీతాదేవి జాడలనారయు గొనివచ్చిన సంతోషకరమైన సన్నివేశమును పరికించెదము వానరులు సీతాకుశలము క్షేమముగ నున్నదని వచించి, ఆమెను ప్రత్యక్షముగ జూచి మాటాడి వచ్చినవాడు హనుమంతుడు గావున, నతని మాటవలనే తెలుపుమని యడిగిరి హనుమంతుడు [illegible] సీతాదేవి యందు [illegible] అతని హృదయ మెంత కోమలమైనదో ఆమెయెడల భక్తిప్రపత్తు లెంత గాఢమైనవో తన విధ్యుక్తధర్మము నెంత చక్కగ నెరిగినవాడో గమనింపుడు. అది, అతడు [illegible]

యుండెనని చూడిందియున్నది. అంత నతఁడామె వృత్తాంతమును దెలిపి యామె యొసంగిన చూడామణిని శ్రీరామునిచేత నుంచెను శ్రీరాముడు దాని నక్కునఁజేర్చి దుఃఖాతిశయమున హనుమంతునివైపు దిరిగి

శ్లో॥ కిమాహ సీతా వైదేహీ బ్రూహి సౌమ్య పునః పునః।
పిపాసుమివ తోయేన సించంతీ వాక్యవారిణా॥
చిరంజీవతి వైదేహీ యది మాసం ధరిష్యతి।
న జీవేయం క్షణమపి వినా తామసితేక్షణామ్॥
కిమాహ సీతా హనుమన్ తత్త్వతః కథయాద్య మే।
ఏతేన ఖలు జీవిష్యే భేషజే నాతురో యథా॥
మధురా మధురాలాపా కిమాహ మమ భామినీ।
మద్విహీనా వరారోహా హనుమాన్ కథయస్వ మే॥

సుందర 66 స 8 10 14 16 శ్లో

హనుమా। సీత పలికినవాక్యములను సవిస్తరముగ దెలుపుము మిగుల దాహముచే స్మృతి దప్పినవానికి నానీరు ప్రాణము పోయునట్లు ఆమె వాక్సుధారసము నన్ను పునర్జీవితుని గావించెను నీవు వర్ణించనరీతిగ నామె యింకొకనెల ప్రాణము బిగబట్టి జీవించియుండగలదేని ఆమె చిరంజీవియే। నేనామె విరహితుఁడనై యొకక్షణమైనను జీవింపఁజాలను ఆమె పలుకులు పరం వినిపింపుము వ్యాధిగ్రస్తుడు ఔషధముపై ఆధారపడునట్లు నేనామెపలుకు లాధారముగ జీవించెదను," అని వాపోయెను

శ్లో॥ కృతం హనుమతా కార్యం సుమహద్భువి దుష్కరమ్।
మనసాపి యదన్యేన న శక్యం ధరణీతలే॥

యుద్ధ 1 స 2 శ్లో

అంత నతఁడు వేరొకరు తన మనమున నూహింపనైనను వలనుకాని కార్యమును హనుమంతుడు సాకారమై ప్రత్యక్షముగ నెరవేర్చెనని హనుమంతుని ప్రశంసించెను

యుద్ధకాండమున ప్రఖ్యాతినపొందిన ప్రకరణ మొకటి కలదు అందు ఒక కార్యమున నియోగింపదగిన దూత లక్షణములను దెలుపు మూడుశ్లోకము లున్నవి. శ్రీరాముడు దూతలను మూడువర్గములుగ విభాగించెను అట్టి దూత లెవరు అగ్రో

తరుల ఉపద్రవయం దుపయోగించిన పదజాలము వాల్మీకికిది అనుగుణముగ దాని అర్థము తెలియజెప్పగ వ్యక్తపరుపజాలకున్నది కాని భావము స్పష్టముగనే యున్నది

శ్లో॥ యోహి భృత్యోనియుక్తః సన్ భర్త్రా కర్మణి దుష్కరే।
కుర్యాత్తదనురాగేణ తమాహుః పురుషోత్తమమ్॥
భృత్యస్తు యః పరంకార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్।
భృత్యో యుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరమ్॥
నియుక్తో నృపతేః కార్యం న కుర్యాద్యః సమాహితః
భృత్యోయుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుః పురుషాధమమ్॥

యుద్ధ 1 స 8 10 శ్లో

తరువాతి వాక్యములను ఏ దూత స్వీకరించ ప్రఖ్యాతిచె దినది మన అనుభవమును దీనికి చేర్చి దాని భావము గ్రహింపవలెను దూతలలో తొలి రకమువారు తమ యజమాని యభిప్రాయమును స్పష్టముగ గ్రహించి దానిని నెరవేర్చుటయేగాక అతని ప్రయోజనమునకు అనుగుణముగ నుండు ఇతరకార్యములను కూడ నెరవేర్తురు వారు మేధావంతులై స్వామి భక్తిపరాయణులై యుందురు రెండవ వర్గమువారు యజమాను డాజ్ఞాపించినదానిని మాత్రమే చేయువారు అంత కెక్కువ తలపెట్టరు మూడవ వర్గమువారు పవిత్రమైన కర్తవ్యముగలిగియు దానిని నిర్వహింపజాలకపోవుటకు తెగినవారు హనుమంతుడు తొలివర్గమునకు చేరి అత్యధిక శ్లాఘాపాత్రుడాయెను శ్రీరాము డతనిని స్తుతించి నిన్ను ఉచితముగ సత్కరించుటకు నేను రిక్తహస్తముతో నుంటిని ఏమి చేయగలవాడ నని చింతించెను దాని ప్రఖ్యాతిచెందిన సూర్యవంశమున జనించిన రాజుమాతుడై తన సర్వస్వమును దానము గావించిన శ్రీరాము డిప్పుడు సుగ్రీవుని అతిథియై చేత కాసైన లేనివాడాయెను ప్రపంచమునందు మహాపురుషులు తమకు సంతోషము కలిగినచో తమ యొద్దగలట్టి ఐశ్వర్యమైనను పలమైనను కానుక గావించుచుందురు వారి కాగ్రహము కలిగినచో వారి పరాక్రమమును చూపుచుందురు వారి యాని మనకు సర్వథా అనుసరణీయము వారి యాగ్రహ మెల్లవేళల శాశ్వతము ప్రయత్నపూర్వముగా నుండువారు ఒక మహాయోగ్యుని సత్కరింపలేని దీ స్థితియం దుండినయెడల అతని పరితాపము వర్ణనాతీతముగ నుండును దీనికెట్లు ప్రఖ్యాతిచెందిన పారంపర్యముగూర్చి మీరు వినియుండలేదా? అత డెల్లవేళల ఇద్దరు మగ్గురు సేవకులను బంగారు వెండి

వానిములతో నిండిన వంటలతో తనయొద్ద సిద్ధముగ నుంచుకొని యుండెడువాడు అతడు, అపూర్వమైన విషయము గాంచినను అద్భుతమైనవిషయము నెవరైన ప్రదర్శించినను అసాధారణమైన జ్ఞానము జూపినను అట్టివారికి గొప్పబహుమాన మిచ్చెడివాడు ఇది గొప్పవారిలక్షణము. యోగ్యులగా నుండువారిలో చాలమంది తమకు సంతోషమును తృప్తియు కలిగించి వారిని తమచేతిలో ద్రవ్య మెక్కుడు లేకపోయినను సత్కరింపక యుండలేరు. శ్రీరాముడు తాను దీనుడనని యెంచి హనుమంతునితో —

శ్లో॥ ఇదంతు మమదీనస్య మనో భూయః ప్రకర్షతి ।
యదిహాస్య ప్రియాఖ్యాతు ర్నకుర్మి సదృశం ప్రియమ్ ॥
ఏషసర్వస్య భూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః ।
మయాకాల మిమం ప్రాప్య దత్తస్తు మహాత్మనః ॥

యుద్ధ 1 స 13 14 శ్లో

ఇట్టి సంతోషవార్త దెలిపిన వానిని తగినట్లుగ సత్కరించుటకు సాధ్యమేమియు లేదాయెను కావున నన్నే సమర్పించుకొందును ఇదిగో నా కౌగిలి అని పలికి యతనిని గాఢముగ నాలింగనము గావించుకొనెను. హనుమంతున కంతకన్న భాగ్యమేమిగావలెను? హనుమంతుడు తరించిపోయెను. అతనిజన్మ సార్థకమాయెను రామాయణమునందు ఆలింగనమునకు అంతటి అధికమైన విలు విచ్చిన యింకొక ప్రకరణము గలదు. అరణ్య కాండమున శ్రీరాముడు ఖరదూషణాదులను పదునాల్గువేల రక్కసులను సంహరించెను. ఆ తత్పూర్వ మతడు సీతా లక్ష్మణుల నొక బిలమునందుండ నియోగించియుండెను. సంహారానంతరము పర్ణశాలకు జేరుకొనిన సీతాదేవి యానందమునకు మేరలేకుండెను. ఆనంద ప్రముఖ వాల్మీకి యిట్లు వర్ణించెను

శ్లో॥ తం దృష్ట్వా శత్రుహంతారం మహర్షీణాం సుఖావహమ్ ।
బభూవ హృష్టా వైదేహీ భర్తారం పరిషస్వజే ॥

అరణ్య 30 స 39 40 శ్లో

కట్టు మర్యాద పెరిగిన నాగరిక కుటుంబములందు భర్త భార్యను నాలింగనము గావించుకొనుట పరిపాటి కాని భార్య భర్తనే నలుగురుముందుగ కౌగిలించుకొనుట కాదు. సీతాదేవి దానినంతయు మరచి తన భర్తను గాంచగనే ఆనందపార

కళ్యాణమున నతనిని గౌగలించెను. ఇది శత్రుఘ్నుడందువారు అనుభవించు అద్వైత సంతోషము.

రావణుడు సంహరింపబడి విభీషణుడు పట్టాభిషిక్తుడైన పిదప శ్రీరాముడా సంతోషకరమైనవార్తను సీతకెరింగింప హనుమంతుని నియోగించెను. సీత యా వార్త వినగనే హనుమా! ఈ ప్రియమైనవార్తను గొనివచ్చిన నిన్ను సత్కరింపఁ దగిన బహుమతి యేదియు నా దగ్గర లేదాయెను. ఈ సంతసమునకుఁ దగిన రతత వాహనంబులను త్రైలోక్యాధిపత్యము నిచ్చినను దానికి సరిగాదని తోచుచున్న దని పలికెను. ఆమె రాజకులము నందు పుట్టి పెరిగి రాజభోగము లనుభవించెను గావున శ్రేష్ఠమైన వస్తురూపముగనే యొసగి సంతోషింపదలంచెను.

మన మిక శ్రీరాముని పట్టాభిషేకఘట్టమును పరిశీలింతము. ఆ మహోత్సవ సమయమున సుగ్రీవాది వానరులు రాక్షసులలో విభీషణుడును వసిష్ఠాది మంత్రులు మొదలగువారందరు కొల్వుకూటమున జరిగిన యా వేడుకలు చక్కగ నలంకరింపబడిన శ్రీరాము డతిథులందరకును తమ తమ స్థానములకు తగిన యాసనంబుల నొసంగెను. అందు హనుమంతునిగూర్చిన ముచ్చటను పరిశీలింతము. రామాయణమున యుద్ధకాండాంతమునను ఉత్తరకాండమునందును రెండు ప్రస్తావన లున్నవి. అవి యొండొంటితో సంపూర్ణముగగాక ముఖ్యాంశములందు మాత్రమే సరిపడును. ఆ యుద్ధకాండమునందు శ్రీరాముడు హనుమంతున కేదియు బహుమతి యీయదాయెను. ఆతడు సీతకు రత్నములతో గూడుకొని చంద్రుని వలె ప్రకాశించు ముత్యాలహారము నొసంగెను. ఆమె దాని నొక క్షణకాలము ధరించి చెంతకు దీసి ఇది యెవనికిత్తునా? యని వానరులందరను కలయజూచి, పిదప శ్రీరామునివైపు పరమార్థముగ వీక్షించెను. శ్రీరాము డామె తలంపెరింగి యిట్లు పలికెను.

శ్లో॥ ప్రదేహి సుభగే హారం యస్య తుష్టాసి భామిని।
తేజో ధృతిర్యశో దాక్ష్యం సామర్థ్యం వినయో నయః॥
పౌరుషం విక్రమో బుద్ధిః యస్మిన్నేతాని నిత్యదా॥

యుద్ధ 131 స 81 82 శ్లో

జానకీ! ఏ పురుషుడు తన గుణములచేతను బలపరాక్రమములచేతను నీకు మెప్పు గొలిపెనో, యతని కా ముక్తాహారము నిమ్ము అని పలికెను. అనవిని యా హనుమం

తుదియందు మూర్తీభవించియున్నందున సీత దానిని హనుమంతునకు బహూకరించెను. ఉత్తరకాండము నందలి యొక్కవివరముతో వర్ణింపబడియున్నది. హనుమంతునకు మౌక్తికహారమేగాక వస్త్రాద్యలంకరణములను ఇయ్యబడినవి. ఇతరులందరును శ్రీరాముని సెలవుగైకొనిపోవగ హనుమంతుడు తనప్రేమ నిట్లు విజ్ఞాపించెను

శ్లో॥ స్నేహో మే పరమో రాజ౯ త్వయి తిష్ఠతు నిత్యదా।
భక్తిశ్చ నియతా వీర భావో నాన్యత్ర గచ్ఛతు॥
యావ ద్రామ కథా వీర చరిష్యతి మహీతలే।
తావచ్ఛరీరే వత్స్యన్తి ప్రాణామమ నసంశయః॥

ఉత్తర 40 స 16 18 శ్లో

దేవా! నీయెడ నాకు ప్రేమ యెన్నటికిని తరుగకుండునట్లును సర్వకాల సర్వావస్థలయందును నీ నామస్మరణ మేమరకుండునట్లును నీయం దనన్యమైన ప్రేమ భక్తి ప్రవర్తిల్లునట్లును ఈ మానవలోకమున నీపవిత్రమైన నామ మెంతవరకు వ్యాపించియుండునో అంతవరకు నేను జీవించియుండునట్లును నిరంతరము నీ పాదసేవకుడనై యుండునట్లును వరమిమ్ము అని ప్రార్థించెను. అంత శ్రీరాము డతనితో అట్లే యగుగాక! ప్రపంచమునందు రామాయణ మెంతకాలము వ్యాపించియుండునో అంతవరకు నీకీర్తి స్థిరముగ నిలిచియుండుగాక యని యనుగ్రహించెను

అంత నొక ఆశ్చర్యకరమైన ప్రకరణ మున్నది. శ్రీరాముడు హనుమంతునితో —

శ్లో॥ ఏకైకస్యోపకారస్య ప్రాణా౯ దాస్యామి తే కపే।
శేషస్యేహోపకారాణాం భవామ ఋణినో వయమ్॥

ఉత్తర 40 స 22 శ్లో

హనుమా! నీవు నాకు అత్యున్నతమైనసేవ లెన్నియో గావించియుంటివి. వానిలో నొకదానికే నా జీవితమంతయు ధారవోసిననే సరిపోదను అసంఖ్యాకమైన నీ సేవలకు నేను శాశ్వతముగ ఋణపడియుంటిని

శ్లో॥ మదంగే జీర్ణతాం యాతు యత్త్వయోపకృతం హరే।
నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాంక్షతి॥

ఉత్తర 40 స 23 శ్లో

ఇతరులు కష్టము ననుభవించునప్పుడు, ప్రతిఫలాపేక్షముగ సహాయము గావించుటయే సత్పురుషలక్షణము ప్రాణికోటికి ఇదియే ఉత్తమోత్తమమైన ధర్మము నీవు కష్టములందుండినపుడే నిస్వార్థ సహాయకుడనై యుండుచు కావున అమృతుడు నీకొక ప్రతిఫల మపేక్షించనేని, అట్లయిన అది సంభవింపవలె యునుగదా! ఓ పుత్ర రామా! నీవు నాకు గావించిన సహాయమునకు ప్రతిఫలమపే క్షించరాదు నేను ఎక్కువలో నుండి భయంకరమైన యుద్ధము గావించవలసి యుండెను నీవు వాలి నుంచియుద్ధరీతితో సహాయము గావించితివి నీకు ప్రతిఫల పేక్షతో సహాయము గావించియుండిన యెడల నేను నీకి ప్రతి గావింపగలనని, నీకు కీడు సంభవించి నేను విన్న దానినుండి రక్షింపబడియుందుము కావున నీవు గావించిన యుత్తమకార్య మను ప్రతిఫలాపేక్షముగ నాకొప్పింపుము, అది వచించెను లేక దీని కింకొక అర్థమును చెప్పుచున్నాను నీవు గావించిన ఉపకార కారమునకు నేను ప్రత్యుపకారము గావించలేను అందుకైనను మేలు చేయదలచిన వాడిగూడ ప్రత్యుపకారార్హి యగును

21 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

హనుమంతుడు సీతాదేవిని లంకయం దన్వేషించునపుడు రాక్షసులు తన్ను గుర్తింపకుండుటకును సులభముగను శీఘ్రముగను సంచరించుటకు, పిల్లియంత రూపు ధరించెను. ఆతడు రావణ ప్రాసాదమంతయు వెదకి తుదకు అంతఃపురమును ప్రవేశించెను. అట తనకు చూడదగినదంతయు జూచెను. అచ్చటనున్న ఆ యువతీ తారకలలో వివిధ అంతస్థులవారిని అన్ని యవస్థలయందున్నవారిని, మధుపానమత్తులై యొడలెరుంగక నిద్రించువారిని గాంచెను. వారియందు మిగుల సౌందర్యవతియు, పట్టమహిషియునగు మందోదరి యాతని కంటబడెను. ఆమె రాచఠీవియునుగాంచి యాతడు ముగ్ధుడయి, ఆమెయే సీతయని యెంచి సంతోషభరితుడైనవాడై కొన్ని మర్కటచేష్టలు గావించెనని వాల్మీకి హాస్యరసము నొలికించెను. ఇది చాల ప్రసిద్ధమైన శ్లోకము.

శ్లో॥ ఆస్ఫోటయామాస చుచుంబ పుచ్ఛమ్
నన్ంద చిక్రీడ జగౌ జగామ
స్తంభానరోహ న్నిపపాత భూమౌ
నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనామ్॥ సుందర 10 వ 54 శ్లో

అతడు తనవాలమును నేలపై రాచి, ముద్దిడుకొని, ఆనందమున గంతులు వేయుచు, స్తంభములెక్కి దూకుచు మెల్లగ బాడుచు నైజమగు జాతిస్వభావమును వెల్లడించెను. అతడు సద్గుణసంపన్నుడై యెంత ఔన్నత్యము నొందినను, వాల్మీకి అతని జాతిని మన కప్పుడప్పుడు స్మరింపజేయుచుండును. కాని, యతడు కేవలం వానరమాత్రుడు గాదనియు వేదవేదాంగములను క్షుణ్ణముగ అధ్యయనము గావించినవాడనియు నైతికశాస్త్ర పారంగతుడనియు, ఎరుగుదుము. పిదప నిద్రావస్థయందు అంతఃపురమందు వివస్త్రలై యున్న రాజపత్నులను గాంచినపుడు, తాను ధర్మహాని గావించె నని పరితాపమును బొందుట గమనింపగలము. అతడు తనలో "నే నిపు డేమి చేయవలెను? వీరిని గాంచుట నా కర్తవ్యమగునా?"

శ్లో॥ నిరీక్షమాణశ్చ తదా తాః స్త్రియః స మహాకపిః ।
జగామ మహతీం చింతాం ధర్మ సాధ్వస శంకితః ॥
పర దారావ రోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణమ్ ।
ఇదం ఖలు మమాత్యర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి ॥
నహిమే పరదారాణాం దృష్టి ర్విషయవ ర్తినీ ।
అయంచాత్ర మయాదృష్టః పరదార పరిగ్రహః ॥
సుందర 11 స 38 40 శ్లో

నేను నీతిశాస్త్రము నుల్లంఘించితిని నాకంత్రాక పస్త్రీల నైపరటి స్త్రీలందు పరదేశమునకు గొనివచ్చి పాపవుతాలోకనలు చేసినట్లు గావించెను ఇది నాకనుచితమైనకార్యము ' అని తలపోయు హనుమంతునకు పిదప యాలోచన స్ఫురించెను

శ్లో॥ కామం దృష్ట్వామయాసర్వా విశ్వస్తా రావణస్త్రియః ।
నహిమే మనసః కించి ద్వైకృత్య ముపపద్యతే ॥
మనోహిహేతుః సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవ ర్తనే ।
శుభాశుభా స్వవస్థాసు తచ్చమే సువ్య వస్థితమ్ ॥
నా న్యత్రహి మయాశక్యా వైదేహీం పరిమార్గితుమ్ ।
స్త్రియోహిస్త్రీషు దృశ్యంతే సర్వదా పరిమార్గణే ॥
యస్య సత్త్వస్య యాయోని స్తస్యాం తత్పరి మృగ్యతే ।
నశక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమార్గితుమ్ ॥
తదిదం మార్గితం తావ చ్ఛుద్ధేన మనసామయా ।
రావణాంతః పురం సర్వం దృశ్యతే నచ జానకీ ॥
కిం నుమాం వానరాః సర్వే గతం వక్ష్యంతి సంగతాః ।
గత్వా తత్ర త్వయావీర కిం కృతం తద్వద స్వనః ॥
అదృష్ట్వా కిం ప్రదాస్యామి తామహం జనకాత్మజామ్ ।
ధ్రువం ప్రాయ ముపైష్యన్తి కాలస్య వ్యతివ ర్తనే ॥
సుందర 11 స స 42 46 శ్లో 12 స స 7 8 శ్లో

నేను రావణుని స్త్రీలనందరి గాంచితిని నామనస్సు ఇంతమాత్రమున చలించినది గాదు మేలుకీడులయెడ ఇంద్రియములను ప్రవర్తింపజేయునది మనస్సు అట్టి

మనస్సు నా యధీనమందే యున్నది. కావున నేరమేమియు లేదు. అదియునుగాక ఆమె స్త్రీలయందుగాక మరెచ్చట నుండును? ఏజాతివస్తువు ఆజాతియందే వెదక తగును. స్త్రీని జింకలమందలో వెదకఁదగునా? నేను విశుద్ధ హృదయమున చక్కగ వెదకితిని. కాని నా ప్రయత్నము వ్యర్థమాయెను. ఏమి చేయుదును? తిరిగిపోయినయెడల వానరులు నీవేమి చేసినావని ప్రశ్నింతురు. నే నేమని ప్రత్యుత్తర మీయ గలను? గరుడు దాటినందున ప్రాయోపవేశము గావించి నా జీవిత మును చాలించెదను. అని యొకతఱి ఆలోచించెను. అంత వేరొక ఆలోచన స్ఫురింప నతడు రావణు ప్రాసాదమున నలుమూలల మరల వెదకదొడంగెను. అందతడు గాలి వెలి ప్రవేశము నాలుగంగుళముల మేరయైనను లేదాయెను. అంత నతని కింకొక యాలోచన పుట్టెను.

శ్లో॥ అనిర్వేదః శ్రియోమూలం అనిర్వేదః పరం సుఖమ్ ।
అనిర్వేదో హి సతతం సర్వార్థేషు ప్రవర్తకః ॥
కరోతి సఫలం జంతోః కర్మ యత్తత్కరోతి సః ।
తస్మాదనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్టేఽహముత్తమమ్ ॥

సుందర 12 వ స 10 11 శ్లో

నేటి ఓరాకాలెందరాదు. ఇంతవరకు వెదకని ప్రదేశములను మరల గాలిం చెదను మా వృత్తాంతము గావింతును జయాశను వీడరాదు. అనంతరమున సుందర కాండమునందు 13 వ సర్గయంతయు నతని వ్యగ్రతను ఆలోచనలతో నిండియున్నది. ఈ యుపన్యాసాంతమున నేను దాని సారాంశమును వెల్లడించెదను. అంత హనుమంతుడు అశోకవనము ప్రవేశించి సీతను గాంచి శ్రీరాముడామె సౌందర్యమును శుభలక్షణములను సంపూర్ణముగ వివరించియుండినందున కొంచెమైనను తడవుకాలము లేక ఆమెయే సీతయని నిశ్చయించెను. త్రిలోకములందును సర్వోత్కృష్టములు సాత్త్వికములు విశేషములగు వాయువాహనుడైన ఆమె యీ వనము మునందున్న దైన్యస్థితిని జూచి త్రిలోకములను బాగుగ నెరింగిన హనుమంతుడు చేసిన విలాపించినదియు వాల్మీకి యిట్లు వర్ణించెను.

శ్లో॥ ప్రణష్టాపి సతీ యస్య మనసో న ప్రణశ్యతి ॥
ఇయం సా యత్కృతే రామశ్చతుర్భిః పరితప్యతే ।
కారుణ్యేనానృశంస్యేన శోకేన మదనేన చ ॥

స్త్రీ ప్రణష్టేతి కారుణ్యా దాశ్రితేత్యానృశంస్యతః ।
పత్నీ నష్టేతి శోకేన ప్రియేతి మదనేన చ ॥

సుందర 15 వ స 50 శ్లో

శ్రీరాముడు కోల్పోయిన సీత ఈమెయే. అత డామెను గానకను తన మానసమును హృదయమున నేమెయుండెనో పలువిధములగు బాధల ననుభవించు చుండెనని పలికెను. శ్రీరామున కామెయెడల చతుర్విధములగు భావము లుండెను. అవి యాతనిని క్రుంగదీయుచుండెనని వాల్మీకి చెప్పెను. అవి బహుళః బాల అసాధారణముగ నున్నవి. అవి శ్రీరాముని మనమును మండెనని యెట్లు వచింపగల మని? సీతాదేవి హరింపబడెను. ఆమె యతనిపై యాధారపడి అతనినే విశ్వసించి అతని సంరక్షకత్వక్రింద నుండెను. మరియు నామె యతని భార్యయు ప్రాణ ప్రియయునై యుండెను. కావున శ్రీరాముడు సత్ప్రార్థనుడై బాల బాధపడు చుండెను. అతనిదుఃఖము భరింపరానిదై అరాటముగ రెట్టించెను. కావున నతడు చతుర్విధ దుఃఖము వేదనలచే క్రుంగుచుండెనని హనుమంతుడు పలికెను.

శ్లో॥ దుష్కరం కృతవాన్ రామో హీనో యదనయా ప్రభుః ।
ధారయత్యాత్మనో దేహం న శోకేనావసీదతి ॥

సుందర 15 వ స 53 శ్లో

ఇది బాల మనోహరమైన శ్లోకము. శ్రీరాముడు బాల కఠినహృదయుడు. అత డసాధ్య దురావహమైన కార్యమును గావించియుండెను. ఈమె వెడబాసియు నత డింతవు జీవించియుండెను. అతనిహృదయము పాషాణమై యుండవలెను.

శ్లో॥ తుల్యశీల వయోవృత్తాం తుల్యాభిజన లక్షణామ్ ।
రాఘవోఽర్హతి వైదేహీం తం చేయ మసితేక్షణా ॥
యది రామః సముద్రాంతాం మేదినీం పరివర్తయేత్ ।
అస్యాః కృతే జగచ్చాపి యుక్తమిత్యేవ మే మతిః ॥
రాజ్యం వా త్రిషు లోకేషు సీతా వా జనకాత్మజా ।
త్రైలోక్యరాజ్యం సకలం సీతాయా నాప్నుయాత్ కలామ్ ॥

సుందర 16 వ స 5 13,14 శ్లో

హనుమంతుడు తనలో నిట్లు తలంప నారంభించెను. శీల వయో వృత్తము లందు సీతారాము లన్యోన్యమెంతయు తగియుండిరి. వారి వంశములును సదృశే

ఆ దాంపత్యము దివ్యమైనది అట్టి నాయికామణియైన సీతాదేవిని గోర్పోయి యత ద్గ్రహణమున సాగరము నింకించినను బ్రహ్మాండమును సర్వనాశము గావించినను నదేమియు వతికయము కాజాలదు ఆమెను మరల బడయుటకు అత దేమిగావించి నను సమర్థమే యగును ఆమె నొకవైపునను త్రైలోకాధిపత్యము నొక వైపునను నుంచినయెడల త్రైలోకాధిపత్య మామెకళ నొకదానికి సరితూగజాలదు

అంత రాముడు తకోళవచనము ప్రోత్సింపగ హనుమంతు డప్పుడు జరిగిన ఘోరమైన చూదృశ్యమునుగాంచి భరింపరాని మనోవ్యధ నొందెను అంత్యమునం దెల్లను నెదలిపోయినపిదప రాక్షసస్త్రీలు నిద్రించుచుండినటులుండ హనుమంతుడు సీతాదేవితో మాటాడ నిర్ణయించుకొని కోసలదేశమందుండు వ్యవహారభాషలో మాటాడ నెంచెను అటుగాక సంస్కృతమున మాటాడినయెడల నామె రావణుడు మారువేషమున వచ్చెనని భ్రమించును కావున నామె కొరకసకుండ నత డామె మాతృభాషయందే మాటాడ నెంచెను అంత నతడు చాల వివేకముతోడను దూర దృష్టితోడను యాలోచించి తానామెయెదుట హఠాత్తుగ కనుపడగూడదనియు శ్రీరాముడే యామెకు సర్వస్వమైనందున అతనినిగూర్చియు అతని వంశమును గూర్చియు వినుట ప్రశంసించినయెడల నామె కింపుగ నుండుననియు తలంచి శ్రీరాముని కీర్తించెను కాని యామె కింకను సంశయ నివృత్తి గ్రహించి తా నుండు వృక్షాగ్రమునుండి క్రిందకు దిగి ఆమె సీతాదేవియేయని స్పష్టముగ తెలిసి యు సుదీర్ఘముగ నామెను ప్రశ్నింపదొడగెను

శ్లో॥ రోదనాదతి నిశ్వాసాత్ భూమి సంస్పర్శనాదపి
తత్వాం దేవి మహం మన్యే రాజ్ఞ స్సంజ్ఞావధారణాత్ ॥
సుందర 33 వ స 10 11 శ్లో

దేవీ నీ వెవ్వతెవు ? నీవు దుఃఖించుచున్నందునను నిట్టూర్పు లందుటవల నను నీపాదములు భూమిని స్పృశించుచున్నందునను దేవతాస్త్రీవి గావని యెంచె దను నీవు రామనామస్మరణ గావించుచున్నందున సీతాదేవివనియె తలంచెదను నాయూహ సరియైనదని విశ్వసించెదను అని పలికెను అంత నామె తన స్వీయ వృత్తాంత మెరిగించి అంత్యమున నిట్లు పలికెను

శ్లో॥ ద్వౌమాసౌ తేన మే కాలో జీవితానుగ్రహః కృతః ।
ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాంతు మాసాభ్యాం తత స్త్యక్ష్యామి జీవితమ్ ॥
సుందర 33 వ స 31 32 శ్లో

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ఇతీవ దేవీ వచనం మహార్థమ్
తం వానరేంద్రం మధురార్థ ముక్త్వా
శ్రోతుం పునస్తస్య వచోభిరామమ్।
రామార్థయుక్తం విరరామ రామా॥ సుందర 36 స 30 31 శ్లో

నా హృదయాధినాథుడైన శ్రీరామునికి ప్రపంచమున నాయంత ప్రియమైన ప్రాణి మరెవ్వరును లేరు అతనికి కన్నతల్లికన్నను తండ్రికన్నను సోదరుల కన్నను నాపై ప్రేమ మెండు నేను శ్రీరాముని వార్త వినుచున్నంతవరకే జీవించియుండును అని పలికెను వాల్మీకి చాల వివేకముతో రామనామస్మరణ నాలుగు పర్యాయములు గావించెను ఆ శ హనుమంతుడు చాల మృదువుగ వీటికి ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను అతడు రామ లక్ష్మణుల నుద్దేశించి మాటాడినపుడెల్ల శిరసా నమస్కరించును అతడు పలికిన శ్లోకములు చాల మనోహరములైనవి అతడు సీతాదేవితో

శ్లో॥ తవాదర్శనజే నార్యే శోకేన స పరిప్లుతః।
న శర్మ లభతే రామః సింహార్దిత ఇవ ద్విపః॥
మలయేన చ వింధ్యేన మేరుణా మందరేణ చ।
దర్దురేణ చ తే దేవి శపే మూలఫలేన చ॥
యథా సునయనం వల్గు బింబోష్ఠం చారుకుండలమ్।
ముఖం ద్రక్ష్యసి రామస్య పూర్ణచంద్ర మివోదితమ్॥
క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి వైదేహి రామం ప్రస్రవణే గిరౌ।
శతక్రతు మివాసీనం నాక పృష్ఠస్య మూర్ధని॥
న మాంసం రాఘవో భుంక్తే న చాపి మధు సేవతే।
వన్యం సువిహితం నిత్యం భక్త మశ్నాతి పంచమమ్॥
నైవ దంశా న్న మశకా న్న కీటా న్న సరీసృపాన్।
రాఘవోపనయే ద్గాత్రా త్త్వద్గతే నాంతరాత్మనా॥
నిత్యం ధ్యానపరో రామో నిత్యం శోకపరాయణః।
నాన్య చ్చింతయతే కించి త్స తు కామవశం గతః॥

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

గింపఁబడదని హనుమంతుఁడు పలికెను. శ్రీరాము డెల్లవేళల నామెనే తలంచుచు నామెకై శోకించుచు నామెను మరల బడయుటకు చాల ప్రయత్నములు చేయుచుండె నని విని సీతాదేవి తన హృదయమున హర్షించెను. ఆమెముఖము శరత్కాల చంద్రునివలె ప్రకాశించెనని వాల్మీకి వర్ణించియున్నాడు.

ఇక నే నాంగ్లీకరించిన ఈ హనుమంతుని సుదీర్ఘమైన స్వగతభాషణమును మీకు చదివి వినిపించెదను. సుందరకాండమునందు హనుమంతు డాలోచనా పరంపర యందు నిమగ్నుఁడగుటను వాల్మీకి అత్యద్భుతముగ వర్ణించెను. దానిని సంపూర్ణముగ మెచ్చుకొనుటకు, మనము హనుమంతునితో తాదాత్మ్యము నొందవలెను. అతఁడు సంపూర్ణముగ నిమగ్నుఁడై యుక్తాయుక్తముగ నొకటి యాలోచించుచు పిదప వేరొక ఆలోచనకు తరలుచుండును. అది చాల మనోరంజకముగ నుండును. నేను భిన్నప్రకరణ ముల నుండి వేరుకొంటిని. అందులో నీ క్రింది ప్రకరణము పదమూఁడవసర్గలోనిది —

హనుమంతుఁడు పుష్పకవిమానమును విడిచి కోటప్రాకారము పైనుండి యొకసారి తనలో విచారించెను. నా ప్రయత్నమంతయు వ్యర్థముగ నిష్ఫలమాయెను. ప్రతిచోటను వెదకితిని. ఎడారులు చెరువులు జలాశయములు నదులు కాలువలు నదీతీరములు కోటలు దుర్గములు అంగళ్ళు రణస్థలములు వీనిలో నొక్కటియును వదలివేయలేదు. సీతాదేవి నిర్బంధింపబడియున్నదని సంపాతి చెప్పిన దీ పట్టణము నందే. అయోనిజయై జన్మించి బ్రహ్మవిదుడైన జనకునింట పెరిగి ప్రఖ్యాతిగాంచిన ఇక్ష్వాకువంశమును మెట్టిన యామె నైరాశ్యమున రావణునకు లోనై వశపడుట సంభవమా? శ్రీరాముని బాణములు వెంబడించునను భయముచే రావణు డామెను క్రింద జారవిడిచెనా? ఉత్తుంగతరంగాభీల సాగరమును గాంచి భయముచే నామె మరణించెనా? ఒకవేళ రావణు నాకాశగమనవేగమును సహింపలేక దారుణమైన బాహుపీడనమును సౌకుమార్యశాలిని ప్రాణములు బాసెనో? తన శీలమును కాపాడు ప్రయత్నమున ప్రతిఘటించుటవలన నతఁడు నామె నాగ్రహమున వధించెనో ఎవ రెరుంగుదురు? అతఁడు గాకపోయినను అంతఃపురమునగల యువతి రాక్షసస్త్రీ లామె నమాయకురాలని భక్షించిరో? పూర్ణచంద్రముఖుడును పద్మపత్రాయతాక్షుడును నగు శ్రీరాముని ధ్యానించుకొనుచు నామె స్వర్గలోకమేగెనో? ఆమె పరలోకమున కేగుచు రామా లక్ష్మణా అయోధ్యా యని దీనముగ నరచెనో? ఒకవేళ పంజరమున చిలుకవలె చెరసాల యందు బంధింపబడి రామా రామా యని యరచుచు జీవించియున్నదో? ఆమె

అప్రతిహతుడైన రక్కసుని చేతం బడవలసినదేనా ? ఆతురముగా వచ్చిన నాపై భర్తను ఆమె కానరాదనియో దండియుంచబడినదనియో మరణించెననియో నేనేమని సమాధానమీయవలెను ? అది వాడు కచ్చితముగ తెలియదు గావున నేనేమని చెప్ప వలెను ? సమాధానము చెప్పినను చెప్పకున్నను యుక్తముకాదని తోచుచున్నది నేను కిష్కింధకు మరలిపోయి నా సాగరలంఘనమును లంకానందర్శనమును తెలియ జేసి సీతాదేవిని గాంచనైతినని అంగీకరించినయెడల సుగ్రీవుడును వానరసోదరు లును నన్నేమని భావింతురు ? సీతాదేవిని గాంచనైతినను దారుణవార్తను వినిన తోడనే శ్రీరాము డసువులబాయును. ఆత డావల నొకక్షణమైనను జీవింపనోపడు సున్నితమైన హృదయముగలవాడును సోదరునం దనురక్తుడును నగు లక్ష్మణుడును వెంటనే మరణించును ఆ సోదరయుగ్మము గతించుట వినినంతనే భరతుడు ప్రాణ ముల విడగలడు భరతుని పాటుగాంచి శత్రుఘ్నుడు జీవము దాల్చడు వారి తల్లు లగు కౌసల్య కైక సుమిత్రలు వారి ననుసరింతురు ప్లవగాధిపుడైన సుగ్రీవుడు శ్రీరాముడు తనకు గావించిన మహోపకారమును దానికి తాను గావింపవలసిన మరు మేలును స్మరించి యీ యుపద్రవమును భరింపజాలక ప్రాణములను విడగలడు దుఃఖోపహతయు తపస్వినియు దీనయు నగు రుమ ఆకస్మికముగ సంభవించిన భర్తృ శోకమున సంతత్వము నొందగలదు వాలి వియోగదుఃఖముచేత సంపూర్ణముగ స్వస్థత నొందని దౌర్భాగ్యురాలైన తార వెంటనే మరణించును అనాథుడగు నంగ దుడు తలిదండ్రులను పినతండ్రియు గతించినపిమ్మట నెట్లు జీవింపగలడు ? దాన మానావమానాదులచే సుగ్రీవునిచే రక్షింపబడిన వానరులు అతడు లేని తమ నిస్సహా యతమూలంబడి ముష్టిఘాతములచే తలలు మోదుకొని మరణింతురు వారికమీదట వన గుహాదులయందుజేరి వినోదముగ క్రీడింపరు అమాత్యప్రేరితులై వారు దార పుత్రాదుల తోడ పర్వతశిఖరములనుండి దూకియో విషము గ్రోలియో ఉరితోసికొనియో ప్రజ్వ లించుచున్న అగ్నిం బ్రవేశించియో ప్రాయోపవేశముగావించియో శస్త్రముచే కంఠము నుత్తరించుకొనియో పదులు సందలు వేలుగా మరణింతురు నా తిరుగుప్రయాణము వలన అయోధ్య రాజ్యకుటుంబమును వానరజాతి సమూలముగను వినాశ మొంద గలదు సీతాదేవిని గాంచక కిష్కింధ కెట్లేగగలను ? సుగ్రీవుని మోమెట్లు చూడ గలను ? నేనిచ్చటనే యుండినయెడల ధర్మాత్ములును మహారథులు నగు నా సోదర యుగ్మమును వానరసోదరులును ఆశతో నా రాకకై నిరీక్షించుచు జీవించియుందురు భగ్నమనోరథుడనగుటచే నేను వానప్రస్థుడనై వృక్షచ్ఛాయల వాసముండి చేతకో నోటికో రాలిన ఫలాదులచే జీవించుటయే యుత్తమము లేక సాగరతీరమున వృక్ష

గుల్మ లతా ప్రదేశమున దాగిపేర్చి యీ శరీరము నగ్ని కాహుతి గావించెద లేక కదలక కూర్చుండి, క్రూర మృగపక్ష్యాదులకు నా శరీర మెరగావించెద కాని నేనీ ప్రబల ప్రయత్నము లెందుకు చేయవలెను ? అంత్యదశయందున్న నాయట్టివాడు నీటమునిగి ప్రాణము వీడదగునని మహర్షులు యూగించియుండలేదా ?

కాదేయి ఆగంతుకము శాస్త్రోక్తముగ నుండెను యశస్సును గడించువాని యువీక్షించును కాని సీతాదేవిజాడ తెలియకయే అది నిరాశాదైన్యముతో గడచిపోవుచున్నది

నేనెంత తెలివిమాలినవాడను ! నిరాశకు తావొసంగినయెడల చాల అనర్థములు సంభవించును బ్రతికియుండిన శుభములు బడయగలము కాన ప్రాణత్యాగము కావింపక జీవించియుందును అదియే జయమూలము

నా ధైర్యపరాక్రమములు లేమైనవి ? మహాబలుడగు నీ రావణుని సంహరింతెదను సీతాదేవి సంహరింపబడియుండినయెడల ప్రతీకారము చేయవలసియుందును లేక యతనిని పట్టి బంధించి యీ వార్ధిమీదుగ నీడ్చుకొనిపోయి శ్రీరామున కప్పగించెదను అది యగ్నిదేవునకు పశుబలి యిచ్చినట్లగును

కాని ఈ లోకనాయకుడు కాని యాలోచనలను దుర్నిమిత్తములను నెందు కెరమియకరలెను ! నేటంతను సీతాదేవికొరకు కార్యసిద్ధి నొందువరకు అన్వేషింపవలసియున్నది కలవరపడిన నామనస్సున కింకొక యూహ స్ఫురించుచున్నది సీతాదేవి యిచ్చట నున్నదని సంపాతి అభయమిచ్చియుండెను మేము కిష్కింధకేగి శ్రీరాముని గొనివచ్చియుండినయెడల నతడు బాహుబలముల తన పరాక్రమమును జూపియుండును కాని ఆమె యిచ్చట నుండనియెడల నతడు తన క్రోధాగ్నిచే నీ వానరుల భస్మము గావించియుండును కాన నేనిచ్చటనేయుండి నియమితాహారినై జితేంద్రియుండనై తపశ్శక్తిచే కాలము గడపుదునేని ఏకైకమార్గము అట్లైన యెడల నావలన నీ వానరజాతి నశించిపోకుండును

అదిగో ! విశాలవృక్షయుక్తమగు అశోకవనము. నేనింతవరకు దానిని వెదకిన వాడగాను కాన బయలుదేరి కదలెదను ఈ యాలోచన మాకు ప్రయత్నమున కుత్సాహము గలిగించుచున్నది నేను వసురుద్రాదిత్యులకును అశ్వినీదేవతలకును నమస్కరించి ఈ సాహసకార్యమున కుపక్రమించెదను రక్కసులెవరైన నన్నాటంకపరచినచో వారిని తుదముట్టించెదను అంత నేను సీతాదేవిని గాంచి దేవతలు తన

స్వకీ తపఃఫలము నందజేయునట్లు ఆమెను శ్రీరాముని కర్పించెదను, అని త
ఆత యాశ నిమిషముపాటాలోచించి శేది, సీతా రామ లక్ష్మణులారా! మీకు సాష్టా
ఘంశప్రణామములు రుద్రేంద్ర యమ వాయు చంద్రాగ్ని మరుత్తులారా! [illegible]
ప్రణామములు సుగ్రీవా! నేను నిన్ను మరువజాలను నన్నాశీర్వదింపుము
మహానుభావుల ఆశీర్వాదములతో నేను బాగుగ కాపాడిన ఈ యశోకవనము
ప్రవేశించుచుంటిని చాతంద్రి హాయి నేర్పడు మెల్లగ వీచుచుండెను శ్రీరాము
త్రపై రావణుకంట బడకుండుటకై నేటి హ్రస్వరూపము ధరించితిని. శ్రీరామ
నాడు సీతాదేవిని చక్కగ వర్ణించియుండెను నాయామెను గాంచినయెడల తెలి
సుకొనగలుగుదును ఆమె చంద్రమండలమునకున్ను కించిదున్నతవాసికల
పాండురదంతములును పద్మదళాయతాక్షములును. చిరునగవుచే నెంతయు శోభ
మానముగ ప్రకాశించుచుండును నాకామెను గాంచు భాగ్యమబ్బునా! శీఘ్ర
శూరుడునైన ఆ రాత్రించరుడామెను మాయవేషముతో మోసగించి బలాత్కా
ముగ గొనివచ్చి యిచ్చట దాచియుంచెను దేదీప్యమానముగ ప్రకాశించు నాదే
వా తిన్నుండ కటపటీక గాంచగలనా!

అటుపిమ్మట గూడిక యనుమానములు రూపరేఖలు చెల్పినట్లు అద్భుతను
వర్ణించబడిన సీతాక ప్రకరణము సుందరకాండమునందు కలుప్తింపను

హనుమంతుడు రక్కసులు తన్ను నాశము గావింపనెంచి తగిల్చిన యగ్
తోకచే వారినగరము సర్వనాశనముగావించి తనచేతను తానే ఆశ్చర్యచకితుడాయె
అతడంతట తన వాలాగ్నిని సాగరమునందు చల్లార్చ వేగెను

హనుమంతుడు లంకను భస్మము గావించినపిదప దాని సర్వవసామును
తప్పనిసరిగా నాలోచింపక పిదపదాయెను. ఆరంభమున ఆతని కది తోచినది కాదు

శ్లో॥ తత్ర దేవాః సగంధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః।
దృష్ట్వా లంకాం ప్రదగ్ధాం తాం విస్మయం పరమం గతాః॥

సుందర 54 వ స 60 శ్లో

లంకాదహనముగాంచి దేవతలు ఆశ్చర్యచకితులైరని వర్ణించెనేగాని పం
పించి ఏని వాల్మీకి వచింపడాయెను వారట్లు గావించియుండినయెడల వారి కది అ
ర్థమై యుండెడిది

శ్లో॥ తస్యాభూత్సుమహాంస్త్రాసః కుత్సా చాత్మన్యజాయత।
లంకాంప్రదహతా కర్మ కింస్వితగ్కృత మిదం మయా॥
సుందర ౫౫ వ స ౩ శ్లో

హనుమంతుడు వెనుదిరిగి తాను గావించిన సర్వనాశనమును గాంచినంతనే అతని హృదయము నొక భీతి యావేశించెను దానితో నతడు తన్నే గర్హించుకొనెను మానవుడు కామక్రోధ ద్వేషములకు లోనైనయెడల నతడు చాల వింతగ మాటాడి వింతయాలోచనలకు గడంగును మహాత్ములుగానుండువారు క్రోధముచే తమ యొక్క హృదయము కలుషితమై క్రుంగిపోవునెడల తమ యాత్మశక్తిని వినియోగించి వేదాంతజ్ఞానమును పురస్కరించుకొని దానిని జయింతురు వేనాని గావించియుండవలసినది క్రుద్ధుడగునవాడు చేయని యపరాధమే యుండదు అతడు క్రోధమునకు లోనైనచో తన తలిదండ్రులనైనను గురువునైనను హత్య గావించును పెద్దలను అవమానించును దూషించును అతనికి వాచ్యావాచ్య వివేకముండదు చేతలందును మంచిచెడ్డల విధినిషేధములుండవు అతడు చేయరాని పని దూషణయు నుండదు సర్పము తన కుబుసమును విడుచునట్లు మానవుడు క్రోధము ప్రజ్వలించునప్పుడు క్షమచే దాని విడిచిపెట్టవలెను అతడే మానవుడని చెప్పబడును ఆలోచనాపరుడనై యింతవరకు ముందు గుణ నేను తెలివిమాలినవాడను ఆలోచనారహితుడను మహాపాపిని స్వామి ద్రోహిని లంకయంతయు దగ్ధమైయుండినయెడల సీతాదేవియు దానిలో దగ్ధమైయుండును నా స్వామికార్యమును చెరచితిని సీతాదేవి క్షేమమే నా యుద్యమమున్నదియో అయ్యది వ్యర్థమైయుండెను అయినను లంకయంతయు దగ్ధమగుచుండ నేనామెను రక్షింపనైతిని అగ్నిని రగుల్చుట చాల సులభము కాని ఆగ్రహమే మూలక్షయము గావించితిని సీతాదేవి దగ్ధమైయుండుట నిశ్చయము అట్లయినచో వెలితిలేక లంక సంపూర్ణముగ భస్మమాయెను నా యజ్ఞానతవలన నీ ఘోరమహోపద్రవము సంభవించినందున వేసారి ప్రాణముల విడుట యుక్తము అగ్నిలో దూకుదునా? బడబానలము జొత్తునా? సాగర జంతువుల కప్పగింతునా? సుగ్రీవ వానరసోదరుల ముఖ మెట్లు చూడగలను? వారి కిష్టమైన యామెను భస్మముగావించి ఆ వీరయుగ్మమును ఎట్లు గాంచగలను? కామక్రోధములకులోనై నా చపలత్వముచే ముల్లోకములను వేదనింపు కలిగించితి నేనామెను సుకరముగ రక్షింపగలిగియు రజోగుణప్రభావమున వధ గావిం

నైతిని ఆమె మరణవార్త విని యా సోదరులు ప్రాణము విడగలరు సుగ్రీవ సబాంధవులై వారి ననుసరింతురు ఆ వార్త భ్రాతృవత్సలుడైన భరతుని విగతజీవిని చేయగలదు ధర్మాత్ముడైన శత్రుఘ్నుడెట్లు ప్రాణముతో నుండగలడు? ఇక్ష్వాకువంశమీవిధముగ నంతమొందుచు ప్రజానీకము నయము శోకసంతాపములను బొందుచుండ అదిహేతువగు అధర్మమున్ జేసిన పాపకర్ముడనై నేను లోకవినాశకంతయు మూలకారణమగుదును

ఈవిధమైన విచార మతని మనస్సును బాధించుచుండ బాహ్యజ్ఞానము లనుకూలముగా నుండెను అంతరాత్మ యది యథార్థముగ గోచరించుచుండెను కాని యతడు దానిని గమనించడాయెను ఇపుడు అతనికి క్రొత్తయాలోచన స్ఫురించెను

అంతటి ఘోర మెన్నటికిని సంభవింపదు మహాపతివ్రతయగు నామె ఆమె పాతివ్రత్యమే రక్షించును ఆమె అభ్యుదయమును బొందుచున్నది కావున నా మరణించియుండదు అగ్నిని వేరొక అగ్ని దహింపజాలదు మహాధర్మాత్ముడైన వాని భార్యయు తన పాతివ్రత్యమహిమచే రక్షింపబడునదియు నగు నామె నెట్లు దహింపగలడు? యథార్థముగ శ్రీరాముని ప్రభావమువలనను సీతాదేవి నిష్కళంకమైన పాతివ్రత్యమువలనను అగ్ని నా కాపద కలిగింపడాయెను భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నుల పాలిటి దేవతయు శ్రీరాముని యర్ధాంగియు నగు నామెను కీడు సకిపి దహింపదు. సర్వమును దహింపగల అగ్నిదేవుడు నే నామెనేమియుం జేయున్నకారమున నా పుచ్ఛమును గాల్పలేకపోయెను ఆమె నెట్లు స్పృశింపగలడు? సత్యసంధుడై శ్రీరాముని కార్యార్థినై వెంటనే మైనాకుడు సాగరమధ్యమున నా కాతిథ్యమిచ్చె నట్టి శ్రీరాముని భార్యయగు నామె తన పాతివ్రత్యమహిమచే అగ్నినే దహింపగలదు అదిగో! వినుడు! ఎవరో చారణ మహర్షుల ఆకసమున మాట్లాడుచుండిరి రాక్షసనిలయమగు లంక గోపుర ప్రాకార తోరణయుతముగ నంతయు భస్మమైనది జానకీదేవిమాత్రమే క్షేమముగ నున్నది మాకెంతో సంతసముగను ఆశ్చర్యకరముగను నున్నది భగవంతునకు సహస్రప్రణామము లర్పించుచుంటి మని వారు పలుకుట విని హనుమంతుడు తన సంతోషము నాపజాలకపోయెను

శ్లో॥ తతః కపిః ప్రాప్త మనోరథార్థః।
తామక్షతాం రాజసుతాం విదిత్వా।

ప్రత్యక్ష తప్తాం షవరేవ దృష్ట్వా।
ప్రతి ప్రయాణాయ మతిం చ కార॥

కిష్కింధ ౬౬ వ వ ౩౧ శ్లో

హనుమంతుడు ప్రాప్తమనోరథుడై జానకీదేవి క్షేమముగ నున్నదని విని హృదయాహ్లాదమున ఆమెను మరల దర్శించి తిరుగుప్రయాణమునకు నిశ్చయించు కొనెను

సీతాదేవి మహాపూర్వకముగ నగ్నిదేవుని ప్రార్థించినకారణమున త కు కొంతవరకు క్షేమము కలిగినదని హనుమ తుడు క్రమముగనే తెలిసికొనగలిగెను అది సుందరకాండమున ఏబదియాఱవ సర్గయందు నాలుగు శ్లోకములలో చెప్పబడి యున్నది

22 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

మన మిప్పుడు రామాయణమునందు రెండవ గొప్పనాయకుడగు రావణునిగూర్చి చర్చింతము. అతడు కథానాయకుడగు శ్రీరామునకు కేవలం భిన్నప్రవృత్తి వాడు. అతనికి సరియైన శుద్ధి ఘనతయు కౌశల్యమును విభిన్నలక్షణములు ఈ యెల్లప్పుడును కలిసియుండవు. కొందరియందవి యెక్కువపాళ్ళలో కలిసియుండును. అవి మానవున కెంతయు నవసరమైనవని దృష్టాంతమునకును, సాధనకును చారిత్రక ప్రమాణమునందును ఘనతయు కౌశల్యమును రెండును పెంపొందించినవారే లోకసంరక్షకులను ప్రవర్తకులునై యుండిరి. కాని అట్టివారు చాల కొద్దిమందియే కలరు. రావణుడు, ఘనతయు కౌశల్యమును కలిసియుండని తరగతికి చెందినవాడు. కాని మనకు ప్రత్యేకమైన ఆకర్షణ గలది. యథార్థముగ నది మానవ మనస్సులందు వ్యామోహమును గలిగించి దుర్మార్గములకు వానిని గావించును. అమెరికాదేశమందు భయంకరమయిన నవలలను అపరాధములను వివరించు కథలను విపరీతముగ పఠించువారికి జలదరింపు కలుగును. అపరాధమునైనను అతిక్రమణమును గావించినయెడల అవి మానవ మానస మాకర్షించి వానికి బానిసగావించును. యథార్థముగ చలనచిత్ర వ్యాప్తివలన కలిగిన ఘోరమైన దుష్ఫలితములలో ఎయ్యొకటి. కాల్పులు కన్నపు దొంగతనములు బలాత్కారముగ స్త్రీలను వ్యక్తుల నపహరించుట, వీనిని చాతుర్యముగను ముందు జాగ్రత్తగలిగియు నాదరించి, పోలీసు వారినిసైతము కలవరపరచి దిక్కులు తెల్లబోయినట్లు వర్ణించిన కథలు నవలలు ఘోరమైన దుష్ఫలితములను గలిగించి మానవ మానసమునందు వానిపై వ్యామోహము కలిగించును. మన అంతరాత్మ వాని నంగీకరింపకున్నను మన కన్నులాదృశ్యములు తిలకింపకుండ నుండజాలవు. నిర్మలహృదయులను వారిమనస్సు లాకర్షించదిగిన గ్రంథకర్తలను దూరుచునే యీ భయంకరమైన నేరములను చిత్రించు నవలలను కథలను పఠించుచునే యుందురు. రావణుడీ విపరీతమైన జాతికి చెంద అపరాధి. అపరాధియనగనే అతని మనకు తోచునట్టి అరుదైన లక్షణములను శ్రీ పిపేయకాలము అసాధారణమైన ధీ మనోబలములం గూడినగాని అపరాధి కానేరడు. కావున నైతికముగ నింద్యమైనను మనము రావణశీలమును చాల శ్రద్ధగ పరిశీలించి విదిత మత దెవ్విధమున ఘనతకెక్కెనో కనుగొందము. నేను దానికి

ముందుగ నింకొక మాటను గావించెదను. రావణ రాక్షసుని యందు నొక గొప్ప తారతమ్యమున్నది. శ్రీరాముడు అపూర్వమైన ఘనతా సౌశీల్యముల కలయిక. రావణుడు సౌశీల్యరహితమైన ఘనతాస్వరూపము. అంతియగాక శ్రీరాముడు జననమొందుటకు పూర్వమే అత డత్యద్భుతదశ నందుకొనియుండెను. యథార్థముగ నతని జీవితమున వేలసంవత్సరములు గడచినపిదపనే దేవతలు మునులు నతని దుష్కృత్యముల రాయిడి కోర్వజాలక అతని బారినుండి రక్షింపుమని శ్రీ మహావిష్ణువు శరణుజొచ్చిరి. అంతట చతుర్విధరూపములతో భగవంతుడు అవతరించెను. కావున వయస్సున రావణుతో పోల్చినయెడల శ్రీరాముడు కేవలం మొక శిశుప్రాయుడు. వాల్మీకి సూచించిన వివరముల ననుసరించి లంకయందు ఘోరయుద్ధము జరిగినపుడు శ్రీరాముడు ముప్పది తొమ్మిది లేక నలుబది సంవత్సరముల వయఃప్రాయమువాడై యుండవలెను. రావణు డాసమయమునకుపూర్వమే ఘోరతప మాచరించి బహువరాధికుడై సంహరింపబడలేనివా డాయెను. మనము రామాయణమునందు గమనింపవలసిన మరియొక చిత్రమైన పండ్రెండుమాసములలో రావణుడు తన జీవితమును సమాప్తి గావించెను. ఆ నియమితకాలమున అతని కార్యకలాపము చాల హెచ్చియుండెను. అపరాధముపై నింకొక అపరాధము చేసికొని తుదకు మరణము నందుకొనెను. రావణునితో పోల్చిన శ్రీరాముడే శిశుప్రాయుడైనయెడల సీతాదేవి చిన్నబాలికగ నుండవలెను. రావణునకు సీతాదేవియందుగల అనురాగమే యీకావ్యమునకు మూలమై దుఃఖాంతముగ పరిణమించెను. ఇరువదివేల సంవత్సరములకు పైబడినవాడు ఇరువది లేక ఇరువదియైదు సంవత్సరముల బాలికను ప్రేమించుటతో కథ యారంభమగును. ఎంత విపరీతమైన విషయమిది! దీని కొద్దిమందిమాత్రమే ఆ యపరాధముయొక్క వైపరీత్యమును గమనించిరి. కాని సీతారాములు రావణుతో సంభాషించునపుడు సమానమైనవయస్సు శక్తిసామర్థ్యములు గలవారివలె మెలగిరి. ఇది చాల విచిత్రమైనవిషయము. రావణుని దుండగములను క్రౌర్యమును శ్రీరాముడు జననమొందుటకు పూర్వమే పరాకాష్ఠ నందుకొనుట కథాప్రణాళిక కెంతయు అనివార్యమాయెను. కాని ప్రౌఢదశయందున్నవాడు ఒక చిన్నబాలికను ప్రేమించుటపై కథ యాధారపడుట గమనార్హము.

వాల్మీకి రావణుపాత్ర నెంత వైభవముగ చిత్రించెనో పరిశీలింతము. సామాన్యమానవులను మునిపుంగవులనేగాక దేవతలను సైతము భయభ్రాంతులనుగావించి ప్రకృతినే జయింపగలవరముల బొందుట కతడు గావించిన కఠోరతపస్సును మీకు

వివరించెదను. జటాయువు సీతాదేవిని రక్షించుటకు రావణునితో పోరాడిన సందర్భమున అతనితో రావణా! నేను వయోవృద్ధుడను నీవింకను యువకుడవు అని పలికెను. ఇది చాల విచిత్రముగ నున్నది. కాని జటాయువు తనకు అరువదివేల సంవత్సరముల వయస్సని పలుకుటకు మనము ఆశ్చర్యం పొందనక్కరలేదు. రావణుని వయస్సు అరువదివేల సంవత్సరములుమాత్రమే అయినప్పుడు జటాయు వతనిని యువకుడని పిలుచుట యుక్తమే।

శ్లో॥ షష్టివర్ష సహస్రాణి మమ జాతస్య రావణ ।
పితృపైతామహం రాజ్యం యథావ దనుతిష్ఠతః ॥
వృద్ధోఽహం త్వంయువా ధన్వీ సరథః కవచీశరీ ॥
తథాప్యాదాయ వైదేహీం కుశలీ న గమిష్యసి ॥
న శక్తస్త్వం బలాద్ధర్తుం వైదేహీం మమ పశ్యతః

అరణ్య 50 వ స 20 22 శ్లో

రావణా! నేను తండ్రితాతల రాజ్యమును అరువదివేలేండ్లనుండి పరిపాలించు చుంటిని. ఇది నాకు వంశపారంపర్యముగ సంక్రమించినది. నేను వృద్ధుడనైతిని. నీవు యువకుడవై బలిష్టుడుగ నుంటివి. నీవు ధనుర్విద్యాపారంగతుడవు రథికుడవునై యుంటివి. అయినను నీవు నిరుపద్రవముగ సీతాదేవిని గొంపోజాలవు. నేనూపిరితోనుండ నీ యపరాధమునకు తగిన శిక్ష విధింపక పోవను అని హెచ్చరించెను.

రావణుడు దశకంఠుడై జన్మించెను. అతడు తపమాచరించినపుడు వేయి సంవత్సరముల కొక శిరస్సును ఖండించి అగ్నియందు వేల్చెను. ఈవిధముగ శిరోనవకము నాహుతిగావించి పదియవశిరస్సును వేల్చునంత బ్రహ్మదేవుడు సంతసించి ప్రత్యక్షమై నీకేమి కావలెనని యడిగెను. రావణుడు అమరత్వ మడిగెను. బ్రహ్మ నేను దాని నీయజాలను. ప్రాణికోటికి అమరత్వ మెట్లబ్బును? కాని నీవు గాయపడజాలని శరీర మడుగవచ్చునని పలికెను. అంత రావణుడు దేవాసుర యక్షరాక్షస గంధర్వ కిన్నర పన్నగాదులచే మరణములేకుండ వర మడిగెను. అతడు మానవులను తృణప్రాయముగనెంచి తన్ను జంపగలరని యూహించుటకైనను వీలులేదని యెంచి వారిని ప్రస్తావింపడాయెను. ఈయంశము స్పష్టముగలేదు. బాలకాండము నందొకవిధముగను ఉత్తరకాండమునందు మరియొకవిధముగను చెప్పబడి

యున్నది. కాని వారి తారతమ్యము అసంతృప్తికరముగ నున్నది. రావణుడు మానవులను ప్రస్తావించి తనకు వారివలన భయములేదని వదలివేసెనో లేక మిగత వారినందరిని ప్రస్తావించి వారిని వదలివేసెనో స్పష్టముగ తెలియుటలేదు. ఉత్తరకాండమునందు రావణుడు

శ్లో॥ సుపర్ణ నాగయక్షాణాం దైత్య దానవ రక్షసామ్ ।
అవధ్యోఽహం ప్రజాధ్యక్ష దేవతానాం చ శాశ్వత ॥
న హి చింతా మమాన్యేషు ప్రాణిష్వమర పూజిత ।
తృణభూతా హి తే మన్యే ప్రాణినో మానుషాదయః ॥
ఉత్తర 10 వ స 19 20 శ్లో

వీరినుండి నేను రక్షణ కోరెదను. మానవులను తదితరులను నేను లెక్కింపను. వారు తుచ్ఛులు. వారివలన నాకాపద కలుగునని యూహింపను. అది సరి కాదు. బాలకాండమునందు కథాకథనము వేరొకవిధముగ నున్నది

శ్లో॥ స హి తేపే తపస్తీవ్రం దీర్ఘకాల మరిందమ ।
యేన తుష్టోఽభవ ద్బ్రహ్మా లోకకృల్లోక పూర్వజః ॥
సంతుష్టః ప్రదదౌ తస్మై రాక్షసాయ వరం ప్రభుః ।
నానావిధేభ్యో భూతేభ్యో భయం నాన్యత్ర మానుషాత్ ॥
అవజ్ఞాతాః పురా తేన వరదానే హి మానవాః ॥ బాల 16 వ 4 8 శ్లో

బ్రహ్మదేవుడు మానవులనుమాత్రమే వదలి ఇతరులనుండి అతని కభయ మొసంగెను. రావణుడు మానవులను తుచ్ఛులుగా నెంచినందున తాను కోరినవరమున వారిని చేర్పడాయెను. కావున దేవతలు విష్ణుదేవుని ప్రార్థించినపుడు అతడు మానవునివలననే సంహరింపబడగలడు మరెవ్వరివలన గాదని పలికెను. అంత ఇంకొకప్రశ్న ఉదయించుచున్నది. ఉత్తరకాండమునందు మానుషాదయః అను శబ్ద మువయోగింపబడియున్నది. రావణుడు నరులనే ప్రస్తావించినపుడు వానరులను గూర్చి యోచించుట సంభవమా? అతడు వారినింకను తుచ్ఛులుగనెంచి తాను కోరిన వరమునందు వారిని పూర్తిగ వదలివేసియుండును. దీనియందొక కీలకమున్నది. అది చాలమనోహరమై అనుసరింపదగియున్నది. యుద్ధము వచ్చుటకాని విరోధిసైన్యముల ముఖాముఖి పోరాడుచున్న తరుణమున హనుమంతుడు రావణు నెదుర్కొనెను. అతడు రావణునితో

శ్లో॥ దేవదానవ గంధర్వైర్యక్షైశ్చ సహరాక్షసైః ।
అవధ్యత్వం త్వయాప్రాప్తం వానరేభ్యస్తు తే భయమ్ ॥

యుద్ధ 60 వ స 56 శ్లో

దేవాదులంతే మానవులు లేకుండ వరములు బడసితివి కాని మా వానరులవల్ల నీకు ముప్పుతప్పదు కావున నిన్ను సంహరింపగలము అని పలికెను రావణుడు వానరులనుగూర్చి బ్రహ్మదేవునితో ప్రస్తావించెనా ? యను ప్రశ్న యుత్పన్నమగు చున్నది ఏలన బాలకాండమునందు యుద్ధమున శ్రీరామునకు సాయము గావించు టకే వానరజాతి సృష్టింపబడెనని చెప్పబడియున్నది వారు శ్రీరాముని జననమునకు పిదపనే సృష్టింపబడియుందురు అకారణమున రావణుడు వారివిషయమై బ్రహ్మతో ప్రస్తావించుటయందులో నాశ్చర్యమేమియునులేదు కాని పరిష్కరింప వలసినది ఒక రకమైన సమస్యలను సృష్టించుట వాల్మీకికి పరిపాటి వానరులలో మిగతవారికన్న వాలి వయోధికుడై యుండవలెను దేవతలవంటి అమృతముగ్రోలి సుగ్రీవుడు నలుడు నీలుడు మైందుడు ద్వివిదుడును అటులే వయసు మిగిలినవారై యుండ వలెను వానరులందరును రావణుని వెనుక జనించియుందురని యూహించుట అసా ధ్యము రామాయణమునందు మిగతవాని కాలపరిమితినరిలనే వీరి జననకాలమును వానరుల కలవరపరచుచున్నది సుందరకాండమునందు రావణుడే చెప్పియుండిన ప్రకారము అప్పటికే కొంతమంది వానరులు జన్మించియుండి చాల ప్రఖ్యాతిబడసి యుండిరనుట స్పష్టము హనుమంతుడు సీతాదేవిని గాంచినపిదప అశోకవనమును లంకానగరమును ధ్వంసము గావించిన వింతవార్తను రావణున కతని వార్తాహరు లెరిగించినపుడు అతడీ విషయమును బలికెను

శ్లో॥ దృష్టాహి హరయః పూర్వం మయా విపుల విక్రమాః ।
వాలీ చ సహ సుగ్రీవో జాంబవాంశ్చ మహాబలః ॥

నీలః సేనాపతిశ్చైవ యే చాన్యే ద్వివిదాదయః ।
నైవ తేషాం గతిర్భీమా న తేజో న పరాక్రమః ॥

న మతిర్న బలోత్సాహౌ న తథా రూప కల్పనమ్ ।
మహత్సత్త్వమిదం జ్ఞేయం కపిరూపం వ్యవస్థితమ్ ॥

సుందర 46 వ స 10 12 శ్లో

నేను వాలి పరాక్రమవంతుడైన వానరుడు బలశాలియని స్వయముగ నెరింగి యుంటిని. ఈ వానరులగూర్చి మీకు చదివిన సమయమంతయు వారి అపారమైన వారి శక్తిక్రమము చూచుచున్నది. నేను వీరినిగురించి వినియుండలేదు. ఈ హనుమంతుడు వానరజాతిలో నేను వినియుండిన అందరికన్న అధికపరాక్రమశాలిగ నున్నాడు కావున వానరజాతి ఆ సమయమునకు పూర్వమే నష్టమై యుండి రావణుడు వారిని గూర్చి వినియుండెననుట యథార్థము అని యెటులైనను రాముడు హనుమంతుని గూర్చి వినియుండలేదనుట నిజముగదా? హనుమంతుడు సీతాన్వేషణమై లంక కేతెంచినప్పుడు వాలి ఆ సమయాన యుండుట కదా మంచపలేదు. అతడు శిశువుగ నున్నప్పుడే సూర్యగ్రహణమునాడు అతడిని పట్టుకొని మింగబోయెను. సూర్యుని గ్రహణా గ్రహమగు రాహువును రక్షించుటకు ఇంద్రుడు తనవజ్రముచే హనుమంతుని వజ్రాయుధ మునే దక్షిణహనువుపై కొట్టెను. అతనిపుత్రుడు సంభవించిన యీ దెబ్బకు వాయు దేవుడు కుపితుడై తన శ్వాసమును బంధించెను. కావున ప్రపంచమంతయు ఊపిరి యాడక వివశమై యుండ చింతమాయెను. దేవతలు గుమిగూడి బ్రహ్మదేవుని ప్రార్థింపగ వారలు వాయుదేవుని శాంతింపజేసెను. హనుమంతుడు అనేకవరము పొందగలిగెను. రాముడీ దేవతలతో పోరాడినవాడు గావున ప్రకృతియందు చింత ప్రముఖమైన సంఘటన అయియుండ దానిని తప్పక వినియుండవలెను. రావణు నధిక పరాక్రమ సంపన్నుడైనందున అతడు బయలువెడలినంతనే దేవత లతని గాంచి భయభ్రాంతులగుదురని వాల్మీకి వచించుచున్నాడు. సూర్యుడు మిక్కిలిగ వేడి కాయుటకు, వాయుదేవుడు మెల్లగ వీచుటకు, సాగరము తనఘోషమును తగ్గించు కొనుటకు నదులు శాంతముగ ప్రవహించుటకు సర్వకాలము తమ కర్తవ్యమును విడుచు ప్రకృతియంతయు ప్రాణభయమున నిశ్శబ్దమగును. ఈవిధముగనున్న దేవతలందరును హనుమదాది పరాక్రమమునుగాంచి భయభ్రాంతులైయుండగ ఆనార్త తపస్వి రావణు డెటుల పోరాడవలెను. కావున అతడు సుగ్రీవ నం నీలాదులగూర్చి వినియుండి హనుమంతునిగూర్చి వినియుండలేదని అంగీకరింప యెడల ఈ కథలోని యితర అంశములనుగూడ మనము పరిష్కరించవలెను. కాని యిటువంటి అసంగతవిషయము లీకథలో నున్నవి. ఇంతకన్న రావణుని విషయ ములు నున్నవి.

శ్రీరాముడు తన జీవితాంతముననే మానవాతీతమైన లక్షణములు గలవాడని యాబావుగాయండి తన ప్రతిష్ఠను నెలకొల్పుకొనెను. అతని ఘనతయు ఈ తప్పుగా

అద్భుతావహమైన యతని కౌశలమును ప్రకృతి విశేషత్వమును యుద్ధమునందు శత్రువు నెదుర్కొనుట యందతని సామర్థ్యమును అవంచకత్వమును మానిన లోకమంతయు నెరిగి యుండెను అనుమయమునను దాలరుంది అత డవతారపురుషుడని యెంచి భావించుచున్నను రామాయణము నంతంతటను రావణు డతనిని మానవాతీతుడని గుర్తింపజాలక ఒకగణములోనికి కాని కేవలమానవమాత్రునిగనే గుర్తించెను అనేకములగు వి ర్య ... లాగడినను అతడు మానవాతీతుడని నమ్మజాలక పోయెను అరణ్యకాండమునందు సుదీర్ఘమగు మారీచ వృత్తాంత మున్నది ఆసర్గలు చాల మనోహరముగ నుండును మారీచునకు శ్రీరాముని విషయము సంపూర్ణముగ తెలియును శ్రీరాముని యమోఘమైన బల పరాక్రమము లతని అనుభవములో నుండెను శ్రీరాముడు మానవాతీతుడని అత డెరుంగును శ్రీరాముని సుగుణము లతని నాకర్షించెను అతడావిషయము నంతయు రావణునకు తెలియజెప్పెను అయినను రావణు డీవిధముగ మాటాడెను

శ్లో॥ అసక్త్వా ఏవం కించిత్ ధృత్వైర్వ్యాపారితం ... ।
చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసా ముగ్రతేజసామ్
నిహతాని ఖరైశ్చైవ మానుషేణ పదాతినా
ఖరశ్చ నిహతః సంఖ్యే దూషణశ్చ నిపాతితః
హత్వా ... దండకాః కృతాః ।
పిత్రా నిరస్తః క్రుద్ధేన సభార్యః క్షీణజీవితః
సహాయతస్య సైన్యస్య రామః క్షత్రియ పాంసనః ।
దుశ్శీలః కర్కశ స్తీక్ష్ణో మూర్ఖో లుబ్ధో ఽజితేంద్రియః ॥
త్యక్తధర్మా త్వధర్మాత్మా భూతానామహితేరతః
యేనవైర వినారణ్యే సత్త్వమాశ్రిత్య కేవలమ్ ॥
కర్ణనాసా ప్రహారేణ భగినీ మే విరూపితా ॥

అరణ్య 36 స 8-13 శ్లో [illegible]ప్రతి

అనగా కేవలము పెక్కు మానవుడే అనేకవిధముల గర్హణీయుడు రథహయ విరహితుడై పదాతియైన మానవమాత్రుడు నేనతనికి అతడు నాతో సమము కాడని భావించియుండెను వరుసముగ నొకమాటయైనను పర స్త్రీ నాదిననీతియుండ అతడు ఎప్పుమిత్తముగ పదునాల్గువేల రక్కసులను

న హరించి చాల గాసిగావించెను కావున వాడు నాకు శత్రువాయెను దండకారణ్యమున నన్నుగాంచి భయకంపితులగువారికి అతడు అభయమిచ్చెను అప్పటివరకు నాయాజ్ఞ చెల్లనేరదు నా సోదరియగు శూర్పణఖ వతడు విరూపిణిగను క్రూరముగను విరూప చేసెను అంత మారీచ తనతో శ్రీరామునిగూర్చి నీకెవరో అత్యద్భుతమైన వాక్యము లాడిరి అతడు చాల యోగ్యుడు

శ్లో॥ రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః సాధుః సత్యపరాక్రమః ॥

అరణ్య 37 వ 18 శ్లో

అతడు ధర్మస్వరూపుడు అని వచించెను ఇవన్నియు నతని మతి శత్రువాయెను కూడ ఈ కొన్ని సందర్భములలో నెంత మౌఢ్యముగ ప్రవర్తించునో గమనింపుడు వాల్మీకి యతనిని ప్రాజ్ఞవృత్తిగలవానిగ వర్ణించెను అతడు శ్రీ రాముని ప్రశంసించి అతని సుగుణములు రావణుని దృష్టికి తెచ్చెను అతడు వానిని క్రోధపరచి యిటు మాటాడెను

శ్లో॥ త్వద్వాక్యైర్నన్తు మాం శక్యం భేత్తుం రామస్య సంయుగే।
పాపశీలస్య మూర్ఖస్య మానుషస్య విశేషతః॥
యస్త్యక్త్వా సుహృదో రాజ్యం మాతరం పితరం తథా।
స్త్రీవాక్యం ప్రాకృతం శ్రుత్వా వనమేకపదే గతః॥

అరణ్య 40 వ 4 5 శ్లో

ఒక స్త్రీమాట లాలకించి తన స్నేహితులను రాజ్యమును వృద్ధులయిన తల్లి దండ్రులను విడి యొక దౌర్భాగ్యుడగు అడవులకు వచ్చెను నీవు అతని దారి పేరునని ను నే నతని గౌరవింపవలయుననియు పలికెను అతడు శ్రీరాముని గూర్చి మాటాడినపుడంతయు తాను బ్రహ్మనుండి వర మడిగినపుడు తప్పించిన మానుష శబ్దము పలుమారు ఉపయోగించును అతడు దండకారణ్యమున సీతాదేవితో మాటాడునపుడు తన్ను భర్తగ వరింపుమని ప్రార్థించెను అతనికి వివాహమునుగూర్చి వింత యభిప్రాయము లుండియుండవలెను అతడతని పిడుగు తనకోర్కె నెరిగించె

శ్లో॥ అంగుల్యాన సమో రామో మమ యుద్ధే స మానుషః ॥

అరణ్య 48 వ 10 శ్లో

అతడు నా ప్రేలెంతలేడు నాతో యుద్ధమున సరిగాడు అని పలికెను

అతనికి మానవజాతియెడగల ప్రేయభావ మెంత గాఢముగనుండెనో గమనింపుడు. తరువాత గ్రంథమందు సీతాదేవితో పలికిన విషయములే మరల చెప్పను

శ్లో॥ శక్యాత్యాం మానసేనాపి మయా నాప్రీయతామ్ ।
రాజ్యాచ్యుత మసిద్ధార్థం రామం పరిమితాయుషమ్ ॥
కైర్గుణైరనురక్తాసి మూఢే పండిత మానిని
యా త్వమేవ వనాద్రాజ్యం విహాయ మనుష్యాణ్ణకమ్
అస్మిన్ వ్యాళానుచరితే వనే వసతి దుర్మతిః ॥

అరణ్య 49 వ 18 16 శ్లో

శ్రీరాముడు మరణింపనున్నాడు. కొన్ని దినములలోనే దేవతలు సంహరించెదను. రాజ్యభ్రష్టుడు నిన్ను రక్షింపజాలడు. మానవులందు ప్రీతికలిగి గల యందుల విశ్వాసమును పూర్తిగ వదలివేయుము. ఈలోకమున యశోదాయకమై చతురంగబల సమేతమై విస్తృతమగు రాజ్యమును ఐశ్వర్యమును పొందక వనమునందే తిరిగెదవు. ఆడవి మొకగు మధ్య వసించు తెలివిమాలినవానిని నీవు ప్రేమించుట అర్థరహితము. అంతఃపురమును తన ప్రాసాదమునందు గా ఉండి సర్వాలంకారశోభితమైన గదులన్నియు కలియదిరిగి వెంటాడి వస్తువాహనములను చూచి

శ్లో॥ వదేవేషు వయక్షేషు నగంధర్వేషు ఋషు ।
అహం పశ్యామి లోకేషు యోమే వీర్య సమోభవేత్ ॥
రాజ్యభ్రష్టేన దీనేన తాపసేన పదాతినా ।
కిం కరిష్యసి రామేణ మానుషేణాల్పతేజసా ॥
యస్య్రాప్తం యదు రాజర్షి వనవాసేన తద్గతమ్ ।
యుక్షరీ ను ఫలో ధర్మ స్త్రస్యేహ ఫల మాప్నుయాత్ ॥

అరణ్య 60 వ 20 21 27_28 శ్లో

ఇప్పుడు నేను అంతింది నాకైతే జాగ్రత్తము అవల శ్రీరాముని తలలో నైత తలంపవలదు. నీవు దాని పాపమొనర్చియుంటివి పదమూడు సంవత్సరము లరణ్యములందు ఎవర్తను గూర్చి యూప ఫల మనుభవించితివి ఇక నీవు గావించిన పుణ్యఫల మనుభవించి సగౌరవము మాన సైన్యమైరి అని పలికెను శ్రీరాముడు మానవ జాతిని, థానము నెల చెయుట నుడు వాలలో గమనింపుడు అతడు మరల

శ్లో॥ స్వధర్మో రక్షసాం భీరు సర్వథైవ న సంశయః ।
గమనం వా పరస్త్రీణాం హరణం సంప్రమథ్య వా ॥
కిం కరిష్యసి రామేణ మైథిలీ చీరవాసినా ।
నిక్షిప్త విజయో రామో గత శ్రీర్వన గోచరః ।
వ్రతీ స్థండిలశాయీ చ శంకే జీవతి వా న వా ॥
న హి వైదేహి రామస్త్వాం ద్రష్టుం వాప్యుపలప్స్యతే ।
న చాపి మమ హస్తాత్త్వాం ప్రాప్తుమర్హతి రాఘవః ॥
న రామస్తపసా దేవి న బలేన న విక్రమైః ।
న ధనేన మయా తుల్యస్తేజసా యశసాపి వా ॥

సుందర 20 స 5 26 28 34 శ్లో

పరస్త్రీల చేపట్టుటయు అపహరించుటయు మా జాతికి ప్రత్యేక హక్కు అధికారమునై యున్నవి. శ్రీరాముడింకను ప్రాణముతో నుండెనో గతించెనో యెవ డెరుంగును? అతడిప్పటి కరుదెంచి నిన్ను చూడనైన సమర్థుడుగాడు. నీవాతని కొత్తగ చూడగలవు? ఒకవేళ అతడిప్పటికేతెంచి నిన్ను గాంచినను నా బారినుండి విడిపించి నిన్ను గొంపోగలడని విశ్వసించితివా? అదెన్నటికిని జరుగదు.

అటుపిమ్మట శ్రీరాముడు సాగరమున వారధి నిర్మించి తరించుటవలన తన ఘనతను నిస్సంశయముగ స్థాపించి లంకను ముట్టడింపగ దగ రావణుడు మంత్రాలోచనసభ జరిపెను. అంత నతని మేనమామయగు మాల్యవంతుడు విధముగ నతనికి హిత ముపదేశించెను. శ్రీరాముడు నిస్సంశయముగ భగవదంశ సంభూతుడు. అతడు మానవజాతిని దేవతలను ప్రాణికోటిని రక్షింప భూమిపై నవతరించిన శ్రీమహావిష్ణువని నా యభిప్రాయము. కావున నతనితో సంధిగావించి సీతాదేవిని సమర్పించి సఖ్యము నెరపుటయే శ్రేష్ఠమయిన కర్తవ్యము. అది రావణున కింతమాత్రము అంగీకారము కాదాయెను. అతడు చాల కుపితుడై మాల్యవంతుని తన మేనమామయనియు నెంచక చాల తీవ్రముగ మందలించెను.

శ్లో॥ మానుషం కృపణం రామమేకం శాఖామృగాశ్రయమ్ ।
సమర్థం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్ ॥ యుద్ధ 36 స 4 శ్లో

శ్రీరాముడు మహానుభావుడని యేల పొగడెదవు? అతడు మనుష్యమాత్రుడు, వానరుల ఆశ్రితుడు, తండ్రియే అతనిని రాజ్యమునుండి వెడలనడిచెను. నాశరహితమయిన

క్షేమమున్నంతవరకు సీత నీయను అని పలికెను. అనంతరమ్మున అతడు త్రివిక్రమశక్తేయమ్ అను శబ్దము నుపయోగించెను. దమ్ము రెండుగ చీల్చినను నేనొకరికి తలవంచను. అది నాయందుగల వ్యసనమని యెంచవచ్చు. అగుగాక అది వ్యసనమే యైనను అది నాకు పుట్టుకతోడనే సంక్రమించినది. ప్రకృతిచేత సంక్రమించినదానిని ఎవరు దాటగలరు? ఈ పట్టుదలయే నాకు జన్మసిద్ధము. నేను దానిని విడిచిపెట్టజాలను అని పలికెను.

కాని యథార్థములు చాల కటువుగనుండును. యుద్ధమునందు శ్రీరాముని అమానుషమైన పరాక్రమములను గాంచినంతనే మానవమాత్రుడని తలంచిన వాని యందు కొంత విశేషమున్నదని గ్రహించుటకు పూర్వము రావణుడు చాల దుష్కరమైన ప్రయాసను సమర్పించవలసి వచ్చెను. నేనిదివరకు ప్రస్తావించియుండిన తీవ్రమైన తొలి యుద్ధానంతరము రావణుడు సంపూర్ణముగ ఓడిపోయి తన్ను తానై విల్లును బాణము చేజారవిడిచి నేలపై నిలిచియుండుట వానితో పొడచూపినది. శ్రీరాముడా సమయమును వినియోగించుకొని యుండినయెడల వాని నొక్కకోలనే అంత మొందించియుండును. కాని యతడు సాహసౌదార్య గుణగణాన్వితుడయినందున, నిరాయుధుడై దీనుడై యున్న యతనిగాంచి జాలిపొంది అతనికి హాని గావింపవలదని యభయమిచ్చి లంకకేగి నీ కిష్టమైనపుడు మరల యుద్ధమునకు రమ్మని సెలవిచ్చెను.

శ్లో॥ కృతం త్వయా కర్మ మహత్సుభీమమ్
హతప్రవీరశ్చ కృతస్త్వయాహమ్ ॥
తస్మాత్ పరిశ్రాంత ఇతి వ్యవస్య
న త్వాం శరైర్మృత్యువశం నయామి
గచ్ఛాను జానామి రణార్దితస్త్వం ।
ప్రవిశ్య రాత్రించర రాజ లంకామ్ ॥
ఆశ్వాస్య నిర్యాహి రథీ చ ధన్వీ
తదా బలం ద్రక్ష్యసి మే రథస్థః ॥

యుద్ధ 59 వ 142 143 శ్లో

అతని కాపట్యము విషముపూసిన శరము వంటిదై యుండెను. కాని శ్రీరాముడు వానిని సంపూర్ణౌదార్యముతోడనే పలికియుండెను. సీతాదేవి అద్భుత

ముగ బోరాడియుంటివి నావక్షమున యోధుం వేశుల మడిసిరి రావణ నీవలసి యుంటివి ఆ దుచే నీపై బాణప్రయోగము గావింపక యున్నవాడను సంపూర్ణముగ పేదదీర్చుకొని వేరొక రథ మారోహించి రమ్ము నేను నేలపై నిలిచియున్నాను నీ బలములయందు నా ప్రతాపమెట్టిదో దరి చూడగలవు అని పలికెను రావణుడు కొలిపోరిగ తన శివికయున గర్వమడిగి లంకకు మరలెను భ్రాంతుడయినా వదలిని భయ మావేశించెను

శ్లో॥ స ప్రవిశ్య పురీం లంకాం రామబాణ భయార్దితః ।
భగ్నదర్పస్తదా రాజా బభూవ వ్యథితేంద్రియః ॥
మాతంగ ఇవ సింహేన గరుడేనేవ పన్నగః ।
అభిభూతోఽభవద్రాజా రాఘవేణ మహాత్మనా ॥
బ్రహ్మదండ ప్రకాశానాం విద్యుత్సదృశ వర్చసామ్ ।
స్మరన్ రాఘవ బాణానాం వివ్యథే రాక్షసేశ్వరః ॥

యుద్ధ ౬౦ స ౧ ౩ శ్లో

ఈ శ్లోకములందు విశదపరచిన గతముగ దెలుప గరుత్మంతుచే కొట్టబడిన సర్పమువలె రావణుడు సంపూర్ణముగ అవమానింపబడెను వాల్మీకి ఋషి అతడు భయపడెను సూర్యాంగి ను శ్రీరాముని ప్రజ్వలింపు దుర్నిరీక్ష్య బ్రహ్మదండముల వలె దుస్సహములగు బాణములు అది సుదీర్ఘమైన ప్రకరణము ఆ యుద్ధము నలుగురు గెలిచినది ఏలన రావణుడు అన్నివిధముల తన మానసమైన విరోధి చేత ఓడింపబడిన కొలిపోరిగ బలము రాముని యశోజయముల కొలిపోరిగ ఎంగి ఉండె ఘట్టము

శ్లో॥ స కాంచనమయం దివ్యమాశ్రిత్య పరమాసనమ్ ।
విప్రేక్షమాణో రక్షాంసి రావణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥
సర్వం తత్ఖలు మే మోఘం యత్తప్తం పరమం తపః ।
యత్సమానో మహేంద్రేణ మానుషేణాస్మి ధర్షితం ॥
ఇదం తద్బ్రహ్మణో ఘోరం వాక్యం మామభ్యుపస్థితమ్ ।
మానుషేభ్యో విజానీహి భయం త్వమితి తత్తథా ॥
దేవదానవ గంధర్వైర్యక్షరాక్షస పన్నగైః ।
అవధ్యత్వం మయా ప్రాప్తం మానుషేభ్యో న యాచితమ్ ॥

యుద్ధ ౬౦ స ౪ ౭ శ్లో

ఆతడు తన్ను పరివేష్టించియున్న రాక్షసుల నుద్దేశించి, ఓరా! వేలకొలది సంవత్సరములు గావించిన నాతప మేమాయెను? దేవేంద్రునితో సమునని పరిగణింపదగిన నేను ఒక మానవునిచే జయింపబడితిని అని వాపోయెను తనకు ఎదురు కావలసిన సమయమున బ్రహ్మదేవుడు చెప్పినమాటలను రావణుడు చింతనము చేసెను ఉత్సాహమై కలుగుచుండవలసిన సమయమున అతడు బ్రహ్మదేవుడు తనకు పలికినది యథార్థమగుచున్నది అని ఎంత భయంకరముగ మాటాడెను; అది యతనిపై నిందారోపణ గావించెను బ్రహ్మదేవుడు దేవాదులచే తనకు మరణము లేకుండగాక అని మాత్రమే పలికెను కాని రావణుడు మానవునివలన నీ కపాయము కలుగును అని చెప్పినది దానికి అపార్థము కల్పించెను మన మెప్పుడు స్వస్థత లేనికారణమున విషయములు విపరీతముగ కనుపించును రావణుడిప్పుడు శ్రీరాముని పరాక్రమమునుగూర్చి తెలిసికొనుచున్నాడు. ఆతనిచే తాను సంహరింపబడవనియూ తెలుసుకొనెను

శ్లో॥ విదితం మానుషం మన్యే రామం దశరథాత్మజమ్

యుద్ధ 60 స 8 శ్లో

రావణుడు శ్రీరాముని మానవుడని అలక్ష్యముగ పేర్కొనిన మొదటిసందర్భమిదియే అతని కిపుడు శ్రీరామునియందు విశేషమేదోయున్నదని తోచెను

శ్లో॥ ఇక్ష్వాకుకుల నాథేన అనరణ్యేన యత్పురా ।
ఉత్పత్స్యతి హి మద్వంశే పురుషో రాక్షసాధమ ॥
యస్త్వాం సపుత్రం సామాత్యం సబలం సాశ్వసారథిమ్ ।
హ ష్యతి సంగ్రామే త్వాం కులాధమ దుర్మతే ॥

యుద్ధ 60 స 9 10 శ్లో

రావణుడు దిగ్విజయము గావించినపుడు అనరణ్యునితో పోరాడెను అతని నవమానపరచుచు మాటాడినందున అనరణ్యుడు మా ఇక్ష్వాకువంశమున శ్రీరాముడనువాడు జనించి నిన్ను యుద్ధమున సంహరింపగలడని శపించెను రావణుడా శాపమును తనజీవితమున సంప్రాప్తించిన యితర శాపములతోపాటు సంస్మరించెను

శ్లో॥ శప్తోఽహం వేదవత్యా చ యదా సా ధర్షితా పురా ।
సేయం సీతా మహాభాగా జాతా జనకనందినీ

యుద్ధ 60 స 10 11 శ్లో

వేదవతి యను యువతిని బలాత్కారముగ బట్టితివి ఆమె నే కారణమున నీకు మృత్యుకారణమగుదు నని శపించెను ఆమెయే సీతయని దను నేను నీ ప్రాణాపాయమును నా ప్రాపాదము లోకి న్యాయముగ దెచ్చు చి ఉచితక్కు ఉన్నియు దానిఫలితములే। అంత నతడు తాను పొందిన ఇతర శాపము జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనును

ఉమానందీశ్వరశ్చాపి రంభా వరుణ కన్యకా।
యథోక్తాస్తన్మయా ప్రాప్తం న మిథ్యా ఋషి భాషితమ్॥

యుద్ధ 60 స 11 12 శ్లో

ఉమాదేవియు నందీశ్వరుడును అనుమయమునందే అతనిని శపించియుం డిరి రావణుడు కైలాసమునకు పోయి ఆ పర్వతము నెత్త ప్రయత్నించి మహా దేవ గృహమునకు పోవుచుండగా అడ్డగించిన నందీశ్వరుడు వానిని లోన బడని నివారించెను రావణుడు వెనుదిరిగి యాతని వింతముఖమును గాంచి నవ్వెను నందీశ్వరుడు కుపితుడై మహాదేవుని నిలయమున యుద్ధమాడ ఆతని యపహాస్యము చేసిన రావణుని కిట్లు శపించెను

యస్మాద్వానరరూపం మాం అవజ్ఞాయ దశానన।
అశనీపాత సంకాశ మవహాసం ప్రముక్తవాన్।
తస్మాన్మద్రూప సంపన్నా మద్వీర్య సమతేజసః॥
ఉత్పత్స్యంతి వధార్థం హి కులస్య తవ వానరాః।
నఖదంష్ట్రాయుధాః క్రూరాః మనస్సంపాత రంహసః॥
యుద్ధోన్మత్తా బలోద్రిక్తాః శైలా ఇవ విసర్పిణః।

ఉత్తర 16 స 16 18 శ్లో

వానరాకారముగల నన్ను అవహేళనముగ పరిహసించితివి గాన నిన్ను నీ వంశ నిర్మూలించుటకు నన్నుబోలి నాబలపరాక్రమములు గల వానరజాతి యొకటి ఉదయించనున్నది గాక వారు పర్వతాకారులై గోళ్ళు కోరలు ఆయుధము లతో పోరాడగలరు

నేనిపుడు కొంత ప్రాధాన్యముగల యొక ప్రకరణమును మీకు చదివి వినిపించెద వినుడు రావణాసురుడు అతని మహాబలశాలియు అతనికే యుపాయమును ప్రియ అవమానమును కలుగనుంటియు తలచియుండిరి కాని యతడు శ్రీరా

మునిచే చాలసేపుగ భంగపడుటయు శ్రీరాము డతని కపటమానవము ఇమనుసింపజేసెను,
వ కేగి అప్రకృష్ణధనుడై యుద్ధమున సకల దమ్మనటయుగాంచి వారికి గర్వ
భంగమాయెను రావణు డంతట ఈ భ దుని వ్యసనము దెస గానెను అతడు
వేలా ఉపదేశినవి యు చాల వినోదముగ నుండును కా మనకది యుపవనర
ముంగొద్దును నిదలేచి తన్ను మేలా దింప కారణమేదిగను ఏదో గొప్ప యూద
వంతవం యుండు లేనియెడల రావణుడు నన్ను మేల్కొలుపయుండడు అని
యతడు తలంచెను యూపాక్షుడనువాడు ఇట్లు బదులిడెను

శ్లో॥ నోద్విగ్న కృతకం వీరం వ్యయమస్తి కదాచన।
మానుషాన్నో భయం రాజం స్తుములం సంప్రబాధతే
దైత్య దానవ లోకైర్వా భయమస్తి హి నాశ్యహమ్।
యాదృశం మానుషం రాజన్ భయమస్మాన్ ప్రబాధతే॥

యుద్ధ 80 స 72 73 శ్లో

మనకు దేవతలవలన భయ [illegible] కాని [illegible] మానవునివలననే
[illegible] తనపై [illegible] ఎటమోకొన్న మానసమంత యుద్ధమున ను రావ
ణుడు పీడితుడై నిరాయుధుడై నిల బడియుండ శ్రీరాము డతని సంహరింపక
మారుగ లంకకేగ సెలవ నిచ్చెను ఈ యవమానము మమ్ము వేచి యున్నది
అంగి [illegible] తలవంపుల ననుభవించుచు [illegible] కుంభకర్ణుని లేపవలెనని
[illegible] యుతమాట మీ నాథుడు మానవునిచే [illegible]

రావణుడు సంపూర్ణముగ ఓడిపోయెనని యుక్తుచేయు లింకా ముఖ్య
మైన మాటను యుద్ధకా [illegible] మాట ఆ వ సర్గయందు వర్ణింపబడియె ప్రతి
రావణా [illegible] [illegible] పోరాడుచుండిరి శ్రీరాము డతనిని తీవ్రముగ నొప్పిం
చెను రావణు డపాయమునొందెను కాని అతడు యుద్ధోన్మాదమున తన
[illegible] యుద్ధము సాగించుచుండెను రక్తము లందుండు యోగ్యులలో
[illegible] అతని సారథి [illegible] [illegible] గమనించి అతడు
శ్రీరాము [illegible] రథము యుద్ధభూమియందు తొలగించి
యుంచు [illegible] గొంపోయెను రావణుడు దానిని వెంటనే గమనింపజాలపోయెను
అంతట అతడు తన సారథి [illegible] కతనిపై మండిపడెను

శ్లో॥ త్వయాద్యహి మమానార్య చిరకాలం సమార్జితమ్ ।
యశోవీర్యంచ తేజశ్చ ప్రత్యయశ్చ వినాశితః ॥

యుద్ధ 106 స 6 శ్లో

నేనునేల సంవత్సరములుగ నేను మహాయోధుడనని ప్రఖ్యాతిగాంచితిని యుద్ధమునం దెన్నడును వెనుదిరిగియుండలేదు అసమానమైన పరాక్రముడనని కీర్తి గడించితిని నన్నెందును ప్రతిఘటింప సాహసింపరైరి నాశత్రువులు చూచుచు వక్కాణము లించి, నా కవమాన మొనగూడ జేసితివి। నేను చిరకాలమునుగ నార్జించిన యశస్సు నొకక్షణమున నాశము గావించితివి నేనింతకు పూర్వము అత్యల్పుడనుగ తిరస్కరించిన ఈ శ్రీరాముడు యుద్ధమాడదగిన యోగ్యుడను వాస్తవము గుర్తించితిని నేటితనియెదుట నా పరాక్రమమును ప్రతిష్ఠింపగోరి నిలచితిని

శ్లో॥ శత్రోః ప్రఖ్యాత వీర్యస్య రంజనీయస్య విక్రమైః ।
పశ్యతో యుద్ధ లుబ్ధోహం కృతః కాపురుషస్త్వయా ॥

యుద్ధ 106 స 8 శ్లో

శ్రీరాముడు జగత్ప్రసిద్ధమైన వీర్యముగలవాడు ఆహవరంగమున శత్రు శౌర్యమును మెచ్చుకొను స్వభావము గలవాడు నేను సాహసముగ పోరాడగోరితిని, నీవలన సంభ్రమాశ్చర్యముల పొందగలడు. నేను యుద్ధప్రియుడను నీవు నన్ను పిరికిపందను గావించితివి అని తూలనాడెను అతని సారథి సమయస్ఫూర్తి గలవాడు తాను గావించినది సరియైనదనియు, రావణుడే పొరబడెననియు కచ్చితముగ నిరూపించెను అంత రావణుడు తా నాపదయందుండెనని గ్రహించి చాల సంతోషముతో తన కంఠమందున్న రత్నహారమును దీసి సారథికంఠమున నలంకరించెను

23 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

గతపర్యాయమున, రావణు డారంభమున శ్రీరాముని కేవల మొక మానవుడని తృణీకరించి నిర్లక్ష్యముగ మాటాడి పిదప నతనిచే పరాభూతు డగుటచే తన అభిప్రాయమును మార్చుకొని శ్రీరాముడు తనకు సమానుడేగాక తనకంటె అధికుడనియు నంగీకరించెనని మీకు వివరించియుంటిని. కాని అంతమాత్రమునవే రావణుని ఘనత కన్యాయము చేకూర్చిన వారముగాము. ఈనాటి చర్చనీయాంశ మిదియే.

మొట్టమొదట లంక రావణుని సవతితల్లి కుమారుడగు కుబేరునకు నిలయమై యుండెను. రావణుడును అతని యనుచరులును పాతాళలోకమున నెందెందో నివసించి యుండిరి. రావణుడు పరమ[illegible] తన బలపరాక్రమసంపన్నుడై పెంపవసిదవ [illegible] మంత్రులలో నొకడగు ప్రహస్తు డతనిని లంకను వశపరచుకొన ప్రోత్సహించెను. అతడు తన సోదరుని పురము వెడలనడచి యతని పుష్పకవిమానమును గైకొనెను. పిదప అతడు లంకను రాజధానిగ జేసికొని త్రైలోక్యవిజయమునకై కడంగెను. పేరొందిన వాడెవడును అతని బారినుండి తప్పించుకొనజాలడాయెను. అతడు దేవతలను జయించి ఋషులను బాధించెను. అతనియొద్ద నతనికి [illegible] సమాన బలాఢ్యులైన రాక్షసు లనేకులుండిరి. వారందరును దేవతలను పరాక్రమవంతులైన రాజులను జయించినవారే. అతని సోదరుడగు కుంభకర్ణుడు, దేహబలమున అతనికి సమానుడు. అతడు దీర్ఘనిద్రాళువు గాకుండినయెడల నతనిని ఎదుర్కొనుట [illegible] యానక పైయుండెడిది. రావణుని కుమారుడగు మేఘనాదుడు కూడ యోధులలో నగ్రగణ్యుడు. అతడు నికుంభిలయందు అగ్నిలో తన దివ్యాస్త్రములను హోమము గావించి అగ్నిదత్తములగువానిని మరల పొంది రణమున విజేతయై వెలిగెనివాడు. అతడొకపరి [illegible] యుద్ధమునం దొకపరి ఇంద్రుని జయించి బంధించి లంకకు దీసికొనిపోయె. బ్రహ్మదేవుని వేడికోలుపై యతనిని విడిచిపుచ్చెను. ఆనాటినుండియే అతడు ఇంద్రజిత్తను బిరుదమును పలువరములను పొందెను. కావున మనము రావణుని ఘనతను పేర్కొనినపుడు దాని నినుమడింపజేసిన అతని యనుచరుల ఘనతనుగూడ నాలోచింపవలసియున్నది. అతని కుమారుడగు అతికాయుడు మహాయోధుడు.

రావణుడు సక్రమమైన పరిపాలనావిధానమును ప్రవేశపెట్టియుండనిచో అతని రాజ్యము అట్టి యున్నతస్థాయి నందుకొని అభ్యుదయము నొందియుండదు. అతడు మహాబలపరాక్రమసంపన్నుడై యుండుటయేగాక రాజ్యపరిపాలన దక్షుడగు విశిష్ట గుణసంపన్నుడై యుండవలెను. ఆ పుర మెట్టిదనుట విశ్వకర్మ నిర్మించినదనియు అది జ్ఞానమునకు పాండిత్యమునకు నెలవై శోభాయమానముగ నెట్లు వెలుంగుచుండె నదియు ఆతని యనుచరు లతనికి పరిపూర్ణముగ విధేయులై యెట్లు మెలగుచుండి రనియు అత డెట్లు మంత్రాలోచనపరుల నెరపుచుండెననియు వాల్మీకి కావించిన వర్ణనను పరికించినయెడల అది అతని పటుబలముచేగాక రాష్ట్రములను ప్రజలను సుస్థిరముగ పాలింప నేర్పుగల రాజ్యతంత్రజ్ఞతను పైతము వెల్లడించును. అంతియుగాక బలపరాక్రమములందును యుద్ధకౌశలమునందును రావణుడు శ్రీరామునకు మాత్రమే తరువాతివాడుగ నెన్నదగినవాడని వాల్మీకి వర్ణించుటను మనము జ్ఞప్తి నుంచుకొనవలెను. లక్ష్మణు డతని శక్త్యాయుధముచే రెండుపర్యాయములు మూర్ఛ నొంది జీవితసంశయ దశయందుండి సంజీవనీయౌషధిచే పునర్జీవితు డాయెను. కావున ఆనాటి గొప్పవారియందును యుద్ధవీరులందును మేటియగు శ్రీరామునకు రెండవవానిగా రావణు నెంచుట యెంతయు యుక్తమగును. వానరులందు సుగ్రీవుడును హనుమంతుడును అతనితో నప్పుడప్పుడు సమముగా పోరాడినను అతనిని జయించుటను అంతమొందించుటకును తగిన బలాఢ్యులని యెంచజాలము. అని శ్రీరాముడే తెల్లము. అతనికైనను అది యంత సులభము కాకపోయెను. చివరివరకును యుద్ధసమయమున అగస్త్యు డుపదేశించిన ఆదిత్యహృదయముయొక్క సాయము నొందవలసిన అవసరమును రావణు సారథి అతని రథమును అపాయస్థలమునుండి దూరముగ గొనిపోయిన తరుణమును, ఏకకాలమున ఉనగూడెను. వారిరువురును జీవితాంతదశను చేరికొన్నట్లగపడిరి. ఇంద్రుడు తన రథమును సారథిని దివ్య బాణములను శ్రీరాముని కంపెను. రావణు డపుడు ఇంచుమించు శ్రీరామునితో సమానుడై తుదివరకు పోరాడె. అతడు భగవదంశ సంభూతుడు గావున అతని చేతులం దణగిపోయెను.

మన మిప్పుడు వాల్మీకి కొల్పియెడల న్యాయమునుగను కొల్పియెడల ప్రఖ్యాతి చెందిన వీరుడైనవానిని రావణుని పుస్తకము మన కెరుకపరచిన పద్ధతులను పరిశీలింతము. నాటకమునందు జీవితము శ్రీ మహావిష్ణువును ఎదిరించు రావణుని బలపరాక్రమములచే మరింది పెద్దచిన్నలను తారతమ్యములేకను ఎదిరించినను, ఎల్లరకును వారి గావించుట నిట్లు మొరపెట్టుకొనిరి

శ్లో॥ ఉద్వేజయతి లోకాంస్త్రీ నుచ్ఛ్రితాన్ ద్వేష్టి దుర్మతిః ।
శక్రం త్రిదశరాజానం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి ॥
ఋషీన్ యక్షాన్ సగంధర్వాన్ నసురాన్ బ్రాహ్మణాంస్తథా ।
అతి క్రామతి దుర్ధర్షో వరదానేన మోహితః ॥
నైనం సూర్యః ప్రతపతి పార్శ్వే వాతి న మారుతః ।
చలోర్మి మాలీ తందృష్ట్వా సముద్రోపి న కంపతే ॥
తత్త్వం మానుషో భూత్వా ప్రవృద్ధం లోకకంటకమ్ ।
అవధ్యం దైవతై ర్విష్ణో సమరే జహి రావణమ్ ॥

బాల 16 స 6 10, 20 21 శ్లో

దేవా అతనికి అత్యాశ అధికమై దేవేంద్రుని పదవిమాయ జయింప సంకల్పించెను ముల్లోకములను సంక్షోభ పరచి ప్రబలోద్ధతుడై పరగెను ఏ దైవము ఉద్ధతుల నందుకొన్నయెడల రావణు డమాయకెంది వెంటనే యతని నణగద్రొక్కును దేవత లనుగ్రహించిన వరబలగర్వమున ప్రతివాదిని దానవాధం కెర గావించు చుండెను లోకపాలకులైన దేవత లతనిని గాంచి భయభ్రాంతులగుచుండిరి సూర్యు డతనిని జూచిన మెండగాయడు వాయువు వీచదు ఉత్తుంగతరంగాభీలుడైన సముద్రుడు నిశ్చలుడగును కావున మీరు మానవరూపమున భూమిపై నవతరించి యతనిని సంహరింప ప్రార్థించెదము అత డజేయుడు అతని నెవరును నెదిరింప సాహసింపజాలరు అతని దుర్మార్గమును క్రౌర్యమును మేరమీరె నని విన్నవించిరి

రావణుడు దండకయందు సీతను సన్న్యాసిరూపమున సమీపించెను ఆయాతన ప్రకృతి యతనిని గుర్తించెను అతనియందు అమానుషమైన బలముండుటవలన అతడు సమీపించినపుడు

శ్లో॥ తముగ్ర తేజః కర్మాణం జనస్థాన మహాద్రుమాః ।
సమీక్ష్య న ప్రకంపంతే న ప్రవాతి చ మారుతః ॥
శీఘ్రస్రోతాశ్చ తందృష్ట్వా వీక్షంతం రక్తలోచనమ్ ।
స్తిమితం గంతు మారేభే భయా ద్గోదావరీ నదీ ।

అరణ్య 46 స 6 8 శ్లో

అరణ్యమందలి వృక్షములు నిశ్చలములాయెను వేగముగ ప్రవహించు గోదావరి మెల్లగ సాగెను అది యెవని మంత్రమైనను జపము కమైన కాదు దేవత

లను పంచభూతములను ఆతనినిగాంచి విస్మితుడయుండెను. మహానాటక మను రూపక మొకటి గలదు. అది ప్రకృతి రాణినిగాంచి కీర్తించినవిధము సంభాషణ రూపమున వర్ణించబడియున్నది. ఆ నాటకరచయిత రావణుడు సీతను చేసి చెర దుర్గమమున ప్రవేశపెట్టను యత్నించెను. నాదివంతనె కామోద్రేకమున ఒకని మొద శిల్పము ప్రాగల్భ్యము అతని కంటబడిన దుర్మతి తనమాయావలతో అత్యున్నత వ్యాకులమైన కోట్లకు దైవమంతగ కాకుండ తనమనమునుగూడ పాడుచేయబోయెను. అతని దినచర్య యంతయు విచిత్రముగ నుండెను. ప్రాతఃకాలమున బ్రహ్మాదిదేవత లందఱు మను సేవార్థము వచ్చినటుల తేలిపోవుచుండిరి. ఒకనాటి యుదయమున దేవతలు మామూ లాగ వచ్చి దర్శనార్థమై వెళ్లిరి. బృహస్పతి తన యజమాని అత్యున్నత పెరిగియు దీనుడై వారికి దైవమంది కార్యమును విరమించుకొనుమని చతురోక్తి నిటు లాడెను.

శ్లో॥ బ్రహ్మన్నధ్యయనస్య నైష సమయ స్తూష్ణీం బహిః స్థీయతామ్ ।
స్వల్పం జల్ప బృహస్పతే జడమతే నైషా సభా వజ్రిణః ॥
వీణాం సంహర నారద స్తుతికథాలాపై రలం తుంబురో ।
సీతా యల్లక భల్ల భగ్నహృదయః స్వస్థో న లంకేశ్వరః ॥

మహానాటకము

వేదాధ్యయనమునకు సమయము కాదిది, బయట నిలిచి విశ్రమింపుము. మందబుద్ధి బృహస్పతీ! నీవు వక్తృత్వమును మానుము. ఎరిగిపోటి నీవు సౌమ్యముగ మాటాడ వలెను. ఇది ఇంద్రసభ గాదు. నారదా! నీ వీణాగానము మానుము. నీ పిచ్చి నావల ను చాలు. రావణుడు అను ముగ్ధుడయుండెను. ఎవని కిదపకుడు అర ధన ధారణమైన ఎటువంటి సంభాషణచే బ్రేమపడియుండెను. అతనిని గాంచిన తుంబురు! అతడు మనశ్శాంతముగ లేడు అని పలికెను. రావణుడంతటి అతీయుడు కావునసే అతనిని సహరించుటకు శ్రీ మహావిష్ణువు మానవుడై అవతరింపవలసెను.

రావణుడు తమ్ము జూచి వారికి తమ్ము వరీక్షింప యోగ్యతగలవారికి ఇంత వరకు తనతో సమానమైన బలము గలవారికి యెట్టివాడుగ స్ఫురించెనో తమ గ్రంథము హనుమంతుడతనిని కాంచ పురమునందున జూచి నపుడు అతనికెట్టి అభిప్రాయము కలిగెనో వాల్మీకి వర్ణించియున్నాడు.

శ్లో॥ అహో రూపమహో ధైర్యమహో సత్త్వమహో ద్యుతిః ।
అహో రాక్షసరాజస్య సర్వలక్షణయుక్తతా ॥

యద్యధర్మో న బలవాన్ స్యాదయం రాక్షసేశ్వరః ।
స్యాదయం సురలోకస్య సశక్రస్యాపి రక్షితా ॥
అస్య క్రూరై ర్నృశంసైశ్చ కర్మభి ర్లోక కుత్సితైః ।
తేన బిభ్యతి ఖల్వస్మా ల్లోకాస్సామర దానవాః ॥
అయం హ్యుత్సహతే క్రుద్ధః కర్తు మేకార్ణవం జగత్ ।
ఇతి చింతాం బహువిధా మకరో న్మతిమాన్ హరిః ।
దృష్ట్వా రాక్షస రాజస్య ప్రభావ మమితౌజసః ॥

సుందర 49 స 17 20 శ్లో

ఈ రక్షోధిపతియందు రాజలక్షణము లన్నియు అమరియున్నవి అధర్మప్రవర్తకుడు గాకుండినయెడల తన శక్తిసామర్థ్యములచే స్వర్లోక మేలదగినవాడు ఇంద్రాదు లతని పాదాక్రాంతులై యుండవలసినవారు ఇతడు విగ్రహములేక అనుచితమైన దుష్కృత్యములెన్నియో గావించియుండెను క్రూరుడు ఘాతకుడయి దూరుడై లోకనాశనకార్యములు గావించుటచే ప్రతివాడును నితనికి శత్రువాయెను సంవా రందరు నితని ద్వేషింతురు అని హనుమంతుడు తలంచెను అంగరి యొక్క యథార్థమైన యోగ్యతలను పరీక్షింపగల హనుమంతుడు రావణునిపై తొలిసారి దృష్టి పొంగనే యీ యాలోచన తోచెను హనుమంతుని జూడగనే రావణుడేమని తలంచెనో తెలిసికొనుట ఆసక్తికరముగ నుండును హనుమంతుడు తన నగరమంతయు కొంతభాగము ధ్వంసము గావించెననియు నేలవేలరక్కసుల నుక్కడంచెననియు మహావీరుడగు తన అక్షయకుమారుని సంహరించెననియు రావణునకు నివేదించియుండిరి కావున తడు హనుమంతుని జూడగనే అతని పునరాగమ గ్రహించెను అతడు పూర్వమొకనాడు కైలాసమున కే నవ్వుచు నదిని జూచి పరిహాసించితిని ఆ నంది యీ హనుమంతునిరూపమున నిచట కరుదెంచెనా? లేక బాణాసురుడే యీ రూపమున వచ్చెనా? యని తలంచెను ఆ మహాయోధు లిరువురు పరస్పర మీవిధముగ భావించిరి

రావణుడు తన అపారమైన సేనలను సమీకరించుకొని శ్రీరామునిపై తొలిసారి యుద్ధమునకు గడంగినపుడు విభీషణుడు శ్రీరామునకు అతని సైన్యమునందు గల యోధులను ఎవరెవరైనదియు వివరించి అంత్యమున రావణుని గూర్చి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ యత్రైత దిందుప్రతిమం విభాతి
ఛత్త్రం సితం సూక్ష్మశలాక మగ్ర్యమ్।
అత్రైష రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా
భూతై ర్వృతో రుద్ర ఇవావభాతి॥
అసౌ కిరీటీ చలకుండలాస్యో
నగేంద్ర వింధ్యోపమ భీమకాయః।
మహేంద్ర వైవస్వత దర్పహంతా
రక్షోధిప స్సూర్య ఇవావభాతి॥ యుద్ధ 59 స 24 26 శ్లో

మీ కీవిషయము మనవ్యాగ్రత్తగ గమనింపవలెను రావణుడు యథార్థముగ చాల గొప్పవాడనియు శుద్ధుడు హేయమైనవాడు తిరస్కరింపదగినవాడు కాడనియు మనము గ్రహింపవలెనని వాల్మీకి ఆశయము అది అతడుపయోగించిన సామ్యము లందును ఉపమానములను వెల్లడియగును అతడు పై శ్లోకములందు రావణుని రుద్రునితోడను సూర్యునితోడను పోల్చి చెప్పెను విభీషణుడు రావణునిగూర్చి సంపూర్ణముగ ఎరిగినవాడు గనుక శ్రీరాముడు వీక్షణమాత్రముననే తాను సంహరింప వలసిన విరోధిస్వభావమును గ్రహించెను ఇతడిట్లు తలపోసెను

శ్లో॥ అహో దీప్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః।
ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యో రశ్మిభి ర్భాతి రావణః॥
సువ్యక్తం లక్షయే హ్యస్య రూపం తేజస్సమావృతమ్
దేవదానవ వీరాణాం వపు ర్నైవంవిధం భవేత్
యాదృశం రాక్షసేంద్రస్య వపురేత ద్భ్రాజతే॥
యుద్ధ 61 స 20 28 శ్లో

ఇతడు సూర్యునివలె దుర్నిరీక్షుడు అతని తేజము వలన కన్నులకు కూడ పడుచున్నదే కాని స్పష్టముగ గాంచ వీలుకాదు దేవదానవులందును ఇట్టి తేజ మెవరికిని కలుగదు అది యుద్ధరంగమున వీక్షణమాత్రముననే వానిని శ్రీరాముడు ఆ యుద్ధము తోడిన యెడల వాని మైన ఎవని వాకరి వంశ వేరని కొనియాడగలము అతడు సంహరింపబడిన పిదప విభీషణుడీవిధముగ పలికెను:

శ్లో॥ యోఽయం విమర్దేషు న భగ్నపూర్వః
సురైః సమేతైః సహవాసవేన

తనంబమాపాల్య రతే విధగ్నే
వేదా విమాపాద్య యథా సము(ద్రః
అనేవ విత్తాని ముఖ్యాతితాని
దుక్త్వేగ తోగా విశ్వతోళ్ళు ళృతాః
ధనాని ప్రతేను నమరి తాని
వైరాణ్య మిత్రేను వి యాంతాని ।
వి శోహితాగ్నిళ్ళ మహాతిపాళ్ళ
వే ంతగః శర్మను దార్క్ష టిర్భః
ఏతన యుత్ పేత గతిన్య కృత్యమ్
తత్కృత్య మిత్యాయి తివ(ప్రాదత్ ॥ యుద్ధ. 112 వ 22 24 శ్లో

అనర్ఘ్యమైన వీరుదని పెంపొందినవా డీనాడు పరితపించెను ఎప్పటి కేగినను ఎవరితో పోరాడినను ఇతడే జయించి వారిని సంహరించును ఉత్తుంగ తరంగాభంగమై నట్టి ఉదధి వేలాంత భంగమంది విషమీరా రా దుమ్ము విహ్వలా విగత జీవుడై యుండగూలెను ఇతడు తన జీవితకాలమున నెన్నియో మహాకావ్యముల గాంచి పండితోత్కృష్టుడు అనేకములగు దానధర్మములు గావించి శత్రువులను వేధించెను అట్టి మహా బలుని గని చెను అత్యంతపురుషుడై యుండెడి వాడు హతుండై దర్పమంత తొలగించెను తనిచ్ఛెవ్వరును నా సాయుతమును వరా తనయుని క్రతువునైన శాపెను లక్ష్మణునితో తుముల యుద్ధరాగములగల ప్రభువునై పెం పెను అ ప్రాశించెను శ్రీరాముడు ధర్మాత్ముడునగు విభీషణుడే తన సోదరుని అంతటి యాతకీర్తింపజేసి అతి దెంతల పవిత్రుడై గ్రహింపుడు అతడు వేదవేదాంతవిదుడై కర్మాచరణశీలుడై యుశము గాంచెను అట్టి నా సోదరుని కంత్యక్రియలు గావింప నిమంతింపు మని శ్రీరాముని ప్రార్థించెను విధవ నతదు పురాలోచించుకొని

శ్లో॥ అధర్మానృత సంయుక్తః కామం త్వేష నిశాచరః ।
తేజస్వీ బలవాన్ శూరః సంయుగేషు చ నిత్యశః ।
శతక్రతు ముఖైర్దేవైః శ్రూయతే నపరాజితః ॥

యుద్ధ 111 వ 99 100 శ్లో

అత డిచియన్నియు గావించెనో లేదో వ్యయముగ నెఱుంగను కాని

యథాతథముగ వివరించుచుండెను. కేవల అతని యుద్ధమునం దెదుర్కొనువాడు ఎవడును లేడు అని పలికెను.

ఈ సందర్భమున చాల ఆసక్తికరమైన ప్రకరణము వర్ణనాత్మకముతో నున్నది. అది రామరావణుల చివరి యుద్ధ వర్ణన. అదెంతయు పఠింప దగినది. నేను దాని ననువదించక విడిచితిని. కాని దానిని చదివి వినిపించెదను. అద్భుతమ్ముల పోకడ రెండు పక్షముల కర్మము ఓపరించి, శేషమును మీరే గ్రహింప గలరు. ఆ చివరి యుద్ధమే యథార్థముగ మహత్తరమైనది. ఆ రమారమి సముద్రతీర ఇరువురిమధ్య జరిగిన యుద్ధమనియు వారెరిగిన మహాస్త్రములన్నియు పరస్పరము ప్రయోగించిరనియు వాల్మీకి వర్ణించెను.

శ్లో॥ గతానాం ... పతితాంత పరిభూతాంచ విన్యసైః ।
కలహానాం ... పార్శ్వేశ్చ ... చ సాగరం ॥
తీర్థానాం సాగరాణాంచ పాతాళ తలవాసినః ।
వ్యధితాః పర్వ్నగాప్సర్వే దానవాశ్చ మహోరగాః ॥
చ కంపే మేదినీకృత్స్నా సశైల వనకాననా ।
భాస్కరో నిష్ప్రభశ్చాసి న్నవవౌ నాపి మారుతః ॥
తతో దేవాశ్చ గంధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః ।
చింతా మాపేదిరేసర్వే సకిన్నర మహోరగాః ॥
స్వస్తిగో బ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకా స్తిష్ఠన్తు శాశ్వతాః ।
జయతాం రాఘవః సంఖ్యే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్ ॥
ఏవం జపన్తో ఽపశ్యం స్తే దేవాస్సర్షి గణా స్తదా ।
రామరావణ యోర్యుద్ధం సుఘోరం రోమహర్షణమ్ ॥
గంధర్వాప్సరసాం సంఘా దృష్ట్వా యుద్ధ మనూపమమ్ ।
గగనం గగనాకారం సాగర స్సాగరో పమః ।
రామ రావణ యోర్యుద్ధం రామరావణ యోరివ ।
ఏవం బ్రువన్తో దదృశు స్తద్యుద్ధం రామరావణమ్ ॥
తతః క్రుద్ధో మహాబాహూ రఘూణాం కీర్తి వర్ధనః ।
సంధాయ ధనుషా రామః క్షురమాశీ విషోపమమ్ ॥

రావణస్య శిరోఽచ్ఛింద చ్ఛ్రీమజ్జ్వలిత కుండలమ్ ।
తచ్ఛిరః పతితం భూమౌ దృష్టం లోకైస్త్రిభిస్తదా ॥
తస్యైవ సదృశం చాన్య ద్రావణస్యోత్థితం శిరః ।
తత్ క్షిప్తం క్షిప్రహస్తేన రామేణ క్షిప్రకారిణా ॥
ద్వితీయం రావణ । ఛిన్నం సంయతి సాయకైః ।
ఛిన్నమాత్రంతు తచ్ఛీర్షం పునరన్యత్ స్మదృశ్యతే ॥
తదప్యశని సంకాశై శ్ఛిన్నం రామేణ సాయకైః ।
ఏకమేవ శతం ఛిన్నం శిరసాం తుల్య వర్చసామ్ ॥
నచైవ రావణస్యాంతో దృశ్యతే జీవితక్షయే ।
తతః సర్వాస్త్రవిద్వీరః కౌసల్యానంద వర్ధనః ।
మార్గణైర్బహుభి ర్యుక్త శ్చింతయామాస రాఘవః ॥

యుద్ధ 110 స 17 21 శ్లో

ఆ యుద్ధము చాల భయంకరముగ నుండెను సప్త సముద్రములును క్షోభిల్లెను [illegible] మూర్ఛల కాంతిరహితుడాయెను [illegible] బృందములు దివ్య- లోక [illegible] శ్రీరామునితో [illegible] చేయుచుండ [illegible] లక్షణము [illegible] శ్రీరాము [illegible] రావణుని [illegible] యుద్ధ భగవం [illegible] శ్రీరాము [illegible] ఆశీవిషతుల్యములగు శస్త్రములను ప్రయోగించి [illegible] దేవతలు [illegible] సన్నుతులు గంధర్వులు [illegible] అట్టితల అప్పుడే అప్పుడే వేరొకటి మొలిచెను శ్రీరా [illegible] ఖండింప అప్పటనే మరియొకటి మొలిచెను అవిధముగ శ్రీరాముడు నూరుపర్యాయములు ఖండింపగ [illegible] మరియొకటి మొలచుచుం డెను [illegible] లగపడదాయెను అంత శ్రీరాము డిట్లు తలపోసెను

శ్లో॥ మారీచో నిహతో యైస్తు ఖరో యైస్తు సదూషణః ।
క్రౌంచారణ్యే విరాధస్తు కబంధో దండకావనే
యైః సాలా గిరయో భగ్నా వాలీ చ క్షుభితోంబుధిః ॥

త ఇమే సాయకాః సర్వే యుద్ధే ప్రాత్యయికా మమ ।
కిం ను తత్కారణం యేన రావణే మందతేజసః ॥

యుద్ధ 110 వ 31 33 శ్లో

ఇట్టి యుద్ధములు గావించి, బలపరాక్రమసంపన్నులైన యోధానుయోధుల ననేకుల హతము గావించిన బాణములు ఎన్నడును వ్యర్థమైనవిగావు. కాని రావణుని దాకి పడిపోవుచున్నవి వాని పాపమా? అంతట శ్రీరాముడు తర్కరము గురించెను. కాని రావణుడు వెగటాంత ముసలి గదాద్యాయుధములను వానిపై బరపెను. వారిటులు వినయపన్నులైనను వినక సప్తవాసరము లహోరాత్రము పోరాడిరి. అంత దేవేంద్రునిచే ప్రేషితుడైన సారథి మాతలి రావణుపై ప్రయోగింపవలెనని శ్రీరాముని గాంచి బ్రహ్మాస్త్రమును ప్రయోగింపుమని రహస్యముగ చెప్పెను. శ్రీరాముడు యుద్ధమునందు ఏకాగ్రచిత్తముగ నిమగ్నుడై యుండినందున అతని కది తోచినదికాదు. అసమయమున నే యటువంటి ఆలోచన యతనికి స్ఫురించలేదాయెను. మాతలి ఆ యుక్తి రామునకు జ్ఞప్తికి దెచ్చగానే శ్రీరాముడట్లు చేసెను. కావున యుద్ధమంతమొంది సర్వలోకభయంకరుడగు రావణుడు నామశేషుడాయెను.

రావణుని పుణ్యము ఎంత బలపరాక్రమవంతుడును యోధాగ్రేసరుడై ప్రఖ్యాతిగాంచుటయు నీతి నెంత ... ప్రతిభావంతుడు ఎమాత్రమాయెను. ఎదవ అతని అనుచరులెల్లరు దుర్గుణ విర్వాసులతోడను అటువంటి దుర్బలులతోడ అతని కెట్టి సాయము గావించినదియు విభీషణు బహిష్కరించెదనను ఉచ్ఛ్రాయమును పొందుటకు గొప్ప లక్షణము అమరియుండక పోయెను అని కుల ఇంగితము నెరుగుటను వారిపేరల నక్షిపందించుటయు యుద్ధమాని ఉదారుడై యుండవలెను. వారిని దానమానాదిసత్కారములచే దన్వదియొక్క వారు హృదయపూర్వకముగ తమసాయము న దలేయరు. రావణున కీ యుపాయము లన్నియు బాగుగ తెలియును. కుంభకర్ణుని మానవాతీతమైన ప్రయత్నములతోడను వింతవికారములతోడను పెల్లుబికినప్పుడు అతడు తొలుదొలుత రావణునితో శ్రీరామునితో సంధిగావింపుమని చెప్పెను. రావణుడు చాల కుపితుడై యతని దూషించెను. అంత కుంభకర్ణుడిటు పలికెను. నీవు నరకమున గూలనుంటివి నే దిక్కానిచూను కాని నీవటుమనవే పోరాడెదను. నీవు గావించిన హేయమైన కార్యము నే నంగీకరింపకపోయినను పెనుకంజవేయను. నా శక్తిసామర్థ్యము లన్నియు నీ పక్షముననే వినియోగించెదను. తన సోదరుడిట్లు ప్రోత్సాహకరముగ మాటలాడగా విని రావణుడు తన రత్నహారముతీసి వానికంఠము నలంకరించెను.

శ్లో॥ అథ సన్నాహమత్యర్క ప్రభం మణి కృతాంతరామ్ ॥
ఆబబంధ మహాతేజాః కుంభకర్ణస్య రావణః ।
అంగదా న్యంగుళీ వేష్టాన్ వరాణ్యాభరణానిచ ॥
హారంచ శశిసంకాశ మాబబంధ మహాత్మనః ।
దివ్యానిచ సుగంధీని మాల్యదామాని రావణః ॥
శ్రోత్రే చాసంజయామాస శ్రీమతీ చాస్య కుండలే ।
కాంచనాంగద కేయూర నిష్కాభరణ భూషితః ।
కుంభకర్ణో బృహత్కర్ణ స్సుహుతోఽగ్ని రివాబభౌ ।
సర్వాభరణ నద్ధాంగః శూలపాణిః స రాక్షసః ॥
త్రివిక్రమ కృతోత్సాహో నారాయణ ఇవాబభౌ ॥
యుద్ధ 65 స 26 28 31 శ్లో

కుంభకర్ణుడు రావణుని రత్నహారముచే అలంకరింపబడి ఘృతముచే వేల్చబడిన అగ్నిహోత్రమువలె ప్రజ్వరిల్లెనని వాల్మీకి కుంభకర్ణుని శ్రీమన్నారాయణునితో పోల్చెను. ఆతని సృష్టియందు ఈ రాక్షసవీరులు ఋష్యాదులు మనము సాధారణముగ నమ్మునట్లు మహాక్రూరులుగారు కాని వారు తమ శక్తిసామర్థ్యములను దుర్వినియోగము గావించిరి. ఘోరసంగ్రామానంతరమున కుంభకర్ణుడు శ్రీరామునిచే హతుడయ్యెను. రావణుని రాక్షసవీరులును ఇంద్రజిత్తును మరణించిరి.

మహాయోధులందరు మరణించినను రావణుడు ధైర్యము గోల్పోవక యుద్ధము వింకను సాగించుచుండెను. శేషించిన వారెల్లను యుద్ధరంగమున సంహరింపబడుచుండ ఆతడొకడే ధైర్యముగ నిలచెను. ఆది యతని ప్రత్యేకమైన వ్యక్తిత్వము. పేరొందిన యోధాగ్రేసరులను ఒక్కరొక్కరి యొకరు మరణించుచుండిరి. యా మృత్యువు తన్ను సమీపించుచున్నదనియు తెలియును. ఆతడు విద్వేషముతో నిరంతరము ముప్పై క్షీణవత్తు నిలుపకుండెను. శేషించినవారు తమ మరణము నిశ్చయమని తెలిసియు సంతోషముగ చావు నెదుర్కొన సిద్ధముగ నుండిరి. యుద్ధకాంక్ష ఆతనికి క్రోధమును కలిగించును. అంతట రావణుడు ప్రత్యక్షముగ మహోదరుని తలంచెను. ఆతడు మహోదరా! నీవు నాయందు శ్రద్ధను గలవాడవు. ఈ యానపాత్రలయందు నా ఆప్తులందరును నీపై నిలిచియున్నారు. ఈ యోధులను విజయముగ మార్పుగంపు నీ బలపరాక్రమములను మా శత్రువులను చంపుము పొమ్ము

కాలము దీర్ఘకాలముగ తగిన సమయమిదియే మన అదృష్టమును మరలించి లంకను రక్షింపుము అని పలికెను తన మర్త్య మున్ముందుగనున్నను రావణుడు తన బుద్ధి కుశలతను వినియోగించియు అట్టి దివ్యదశయందును ఆ కార్యభార మంతయు సతుపై యున్నదని భావించునట్లు ఒక యోచన ప్రోత్సహించెనటియు సూచించుటకే నేను ప్రకరణము వివరించితిని మహోదరుడు రణరంగమున కేగని సుగ్రీవు నెదుర్కొనెను సుగ్రీవు డతనిని నిమిషములో వధమొనర్చెను కాని మహోదరుడు సంకటమున ప్రాణములు వదలెను ప్రాణాపాయసమయమందును తన యజమానుని తనకొరకై పోరాడి సంతసముగ అసువుల బాసెనే యుంటకు సం సిద్ధపడుటను బట్టి రావణుడు వారిపై గలిగియుండెనో అది రావణుని ఘనతను చేకూర్చుచున్నది.

ఈ ప్రకరణమున కొన్ని సర్గలంతయు మారీచుడు అభిమానముతో తనతో వాదించిన రావణుడు తన ప్రాపంచికమైనదయుగాని వానిని లోగొనెను వారి వాగ్వాదము తుదిముట్టి నానావిధములుగ కొనసాగెను రావణు డాద్యంతము తనపట్టు విడువ కాయెను మారీచుని సహేతుకమైన వాదన అతనిని మరల్పజాలకపోయెను అంత్య మున రావణు డతనిని తన మార్గము తప్పకొని తన యాజ్ఞానుసారము గావించు నట్లు చేయగలిగెను మారీచుడు పరమదుర్గతుడై అద్భుతక విన్యాసముల సంచరించి శ్రీరామునిచే ధ గ ది బాధనుభవించి తుదకు విన్యసించి తనను గావించుట యథార్థముగ యోగ్యుడాయెను రావణుడు సీతాపహరణోద్దేశమున అతనిని నియమించె

శ్లో॥ ఆర్తోఽస్మి మమ రామస్య తవ ప్రహ పరమాం గతిః॥

అరణ్య 36 వ 1 శ్లో

నేను తీవ్రమైన ఆర్తిలో నుండిన వినుమగాక మరెవ్వరికి మాయము చేత కలను ; నీవే నాకాధారము అని పలికెను అంత మారీచుడు నీ శ్రేయస్కరమును గోరి యాలోచన నిను వారము గావింపవెంచిన హిత ప్రతుపెనతో నీయొద్దకగలుగు వానినతని అతడి నలహాప పాటించుట మరి బోధించెను

శ్లో॥ సులభాః పురుషా రాజన్ సతతం ప్రియవాదినః ।
అప్రియస్యచ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుర్లభః॥

అరణ్య 37 వ 2 శ్లో

రాజుల దురదృష్టవశంతుకు వారు తమ మంత్రులను అనుచరులను చావమా టలచే పోషించి రక్షింతురు కాని హితాపదలో నుండి సముచితమైన హితోప

దేశము ఉపద్రవమైయుండ, తన యజమానునకు క్షేమకరమైనమార్గమును ధైర్యముగ చెప్పుటకుమారుగ వీరు వాని ముఖప్రీతిమాటలు లాడెదరు సముచితమైన యింపౌ విచ్చరు ఎల్లప్పుడును చెవి కింపుగ ప్రియమాడువారు వేలాదిగ నుందురు కాని అప్రియమైనను హితమాడువారు అరుదుగ నుందురు అప్రియమైన పథ్యమును పలుకువారున్నను వినువారంతకు అరుదుగ నుందురు అని మారీచుడు స్పష్టముగా పలికెను అంతట నతడు పూర్వవృత్తాంతము ఇట్లు చెప్పదొడగెను శ్రీరాముడు పదు నైదుసంవత్సరముల బాలుడుగ నున్నపుడే నేను వాని పరాక్రమమును చవిచూచితిని విశ్వామిత్రు డతనిని ధనుర్విద్యాపారంగతుని గావించెను అతడు దశరథుని నడి పించి తన యాగరక్షణకై శ్రీరాముని బంపుమని కోరి తోడ్కొనిపోయె శ్రీరాముడు పెక్కు ఋషుల నాపగెను అతడు శ్రీరాముని వాతో పోరాడుటకై కొనివచ్చెను అతని బాలబాణముల నన్నే దాకెను ఆ దగ్ధ గుణం చెప్పుటను స్మరణ ప్రమత్త లేదు అంతట నతడు శ్రీరామునిగూర్చి తన యభిప్రాయమును అతనికి తలంచి నంతనే నావెల్లు భయకంపితుడగునని యూ వెల్లడించె ॥

శ్లో॥ వృక్షే వృక్షేచ పశ్యామి చీరకృష్ణాజినాంబరమ్।
గృహీత ధనుషం రామం పాశహస్త మివాంతకమ్॥
అపిరామ సహస్రాణి భీతః పశ్యామి రావణ॥
రామభూత మిదం సర్వ మరణ్యం ప్రతిభాతిమే।
రామమేవ హి పశ్యామి రహితే రాక్షసాధిప
దృష్ట్వా స్వప్నగతం రామముద్భ్రమామి విచేతనః।
రకారాదీని నామాని రామత్రస్తస్య రావణ।
రత్నానిచ రథాశ్చైవ త్రాసం సంజనయంతిమే

అరణ్య 39 స 14 18 శ్లో

శ్రీరాము డతనికి పాశహస్తుడైన యమునివలె గన్పించెను ప్రతి వృక్షము కందున అతడు శ్రీరాముని గాంచెను అరణ్యమంతయు రామమయమై కన్పించెను. ర కార మాదియందుగల నర్వము రతము అను శబ్దములపైతి యతనికి భయము గొలిపెను తన యనుభవము లెవరైన ఓస్కృ ఇమాగా మాటాడినపు డంతయు రాక్షసు లెట్లు భావించెనో వాల్మీకి వెల్లడించును రావణు డతని కింపుగ మాటాడు వాడే చెవి విన్నునుగాని హితమాడువారికి చెవియీయడు అతడు మారీచునితో

శ్లో॥ దోషం గుణం వా సంపృష్ట స్త్వమేవం వక్తుమర్హసి ।
అపాయం వాప్యుపాయం వా కార్యస్యాస్య వినిశ్చయే ॥
సంపృష్టేన తు వక్తవ్యం సచివేన విపశ్చితా ।
ఉద్యతాంజలినా రాజ్ఞే య ఇచ్ఛే ద్భూతి మాత్మనః ॥
వాక్య మప్రతికూలం తు మృదుపూర్వం హితం శుభమ్ ।
ఉపచారేణ యుక్తం చ వక్తవ్యో వసుధాధిపః ॥
సావమర్దం తు యద్వాక్యం మారీచ హితముచ్యతే ।
నాభినందతి తద్రాజా మానార్హో మానవర్జితమ్ ॥

అరణ్య 40 స 8 । శ్లో

నేను నిన్ను హితమేదియో అహితమేదియో చెప్పుమని అడుగలేదు ఇంతటి సాయము చేయుమనిమాత్రమే అడిగితిని నీ తీర్పు ఎవడు అడిగెను వచ్చిన వాడగాను మంత్రిగా నుండవారు గనే యైనపుడల ప్రవర్తించినగాని నలనా పీయబడదు పౌరుషముగల రాక్షసరాజు ఏహాంగినపలనా నంగీకరించ దని ఎరుకపముగ బలికెను రావణుడు మారీచునితో సంభాషించినప్పుడు తన ప్రావీణ్యమును దూరదృష్టిని వదర్శించెను అతడు మారీచున కొనకంటకముగ ఆజ్ఞాపించెను మారీచుడు గోచరమానమగు కాంచనమృగమై పోయి పీడకుడు సీత ఎంతో ఆశ్చర్యాంతపన గలదై ఆమె హృదయము నాకర్షించి యెక్కువ మక్కువ గలిగించి పారిపోవ కావచ్చు దానిని బట్టి తెగ శ్రీరాముని లంపుమ మారీచు శరమిడి దూరముగ గొంపోయి శ్రీరాముని స్వరము ననుకరించి లక్ష్మణా సీతా యని కేక వేయవలెను ఆ సూచి వెను ఇ ముంకయు రావణుడు తన పరిషతము నెంత శ్వరితనగ విడ్డు బుకొంగలడో వెల్లడించును రావణుడు తన ఎన్నాగము న చే విమగు చెయుందుబాగాంచి మారీచ దశనని దూషింప నారంభించెను ఒకడు దుర్మార్గుడై పాపము గావించును పాపము చేయకయు నరని పాంగతక్కి మిన పక్షము కేవలు కాద అనుభవింతురు కాద అనుభవించునది ఆ దుర్మార్గుడొక్కడే గాదు ఈ ప్రపంచము వంటిది తరచు సంభవించుచుండును

శ్లో॥ అకుర్వంతోఽపి పాపాని శుచయః పాపసంశ్రయాత్ ।
పరపాపై ర్వినశ్యంతి మత్స్యా నాగహ్రదే యథా॥

బహవః సాధవో లోకే యుక్తధర్మ మనుష్ఠితాః ।
పరేషా మపరాధేన వినష్టా సపరి చ్ఛదాః ॥

అరణ్య 38 స 26, 41 42 శ్లో

ఒక సరస్సునందుండు సర్పముల వలన పొందుచున్న ప్రయత్నమున మత్స్యము అనేకము నశించినట్లు సాధువులు దుర్మార్గుల సాంగత్యమున తాము కష్టముల ననుభవింతురు

యుద్ధకాండమున శ్రీరాముడు

శ్లో॥ ఏకో హి కురుతే పాపం కాలపాశవశంగతః ।
నీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి ॥ యుద్ధ 38 స 7 శ్లో

రావణుడు గావించిన దుష్కృత్యములచే సకలి వంశము రాక్షసజాతియు నశించవలెనని పలికెను మానవుడు గొప్ప అధికారమున నున్న కారణమున అనేకు లతని నమస్కరించుచు అతనిని మన్నించి అతని యాజ్ఞను పాలించుచుందురు వారే నాయకమణి యని మానవుడు గొప్ప అధికారమున నుండియెడా అతడు గావించిన దుష్కృత్యముల వలనగాక అతడు గావించిన పాపముల కొరకు అతని యాధీనమందుండు తీర్పుల యందు మనుజుల ప్రమాదముల పేరుకొనిన అమాయకులు కష్టము ననుభవించవలసియుండును ఇది ప్రత్యక్షము మన అనుభవములో నున్నదే రావణుని నీకుటోము సమస్తము విభీషణుడు గాక చిన్న పెద్దలకు మీద క్షతి యుండునట్లుండు మారీచుడు చాలినే ఉపదేశించెను మానవునకు మృత్యు కాసన్నమై మరణము స్థిరమైనపుడు అతని ప్రాణస్నేహితులు హితము నుపదేశించినను అతడు పెడచెవిని పెట్టును ఇది అంత లోకమునకు తెలియనిది ' రావణుడు మారీచునితో

శ్లో ఏవం కృత్వా త్విదం కార్యం యథేష్టం గచ్ఛ రాక్షస ।
రాజ్యస్యార్ధం ప్రదాస్యామి మారీచ తవ సువ్రత ॥
ప్రాప్య సీతామయుద్ధేన వంచయిత్వా తు రాఘవమ్ ।
లంకాం ప్రతి గమిష్యామి కృతకార్యం సహా త్వయా
నచేత్కరోషి మారీచ హన్మి త్వామహమద్య వై
ఏతత్కార్య మవశ్యం మే బలాదపి కరిష్యసి ॥
రాజ్ఞో హి ప్రతికూలస్థో న జాతు సుఖమేధతే ॥

అరణ్య 40 స 28, 26 28 శ్లో

వినిటు గావించి లక్ష్మణా సీతా యని కేకవైచి లక్ష్మణుడు సీతను విడిచిపోవునట్లు చేసి నా ప్రయోజనమునకు రంగము సిద్ధముగావించి వెడలిపోయెను. వికర్త వ్యుడు మిత్రుడను వీనిని గావించవలెనని నీకు మరియొకసారి చెప్పెదను. ఎవని కైనను వీనిని గావింపవలదను దుష్ట సన్ను ధిక్కరించి నీవు తప్పు తోవ దొక్కుచుంటివి అని రావణుని తలవిరిచి నిందించుచు హెచ్చరిక చేసెను. అంత మారీచుడు కార్యార్థమై నీవు నిశ్చయించితివి నాకిది నైనను మరణము సిద్ధము కాని శ్రీరాముని చేతనైన మరణించి ధన్యుడ నగుదును వనెను రావణునకు సంతృప్తినొసగెను.

శ్లో॥ ప్రాప్యాద్య సత్యం తవ కృతే దేహం సందీపయామ్యహమ్ ।
పతిష్యామి మన శ్లాఘ్యం తదా గమ్యతే ॥
ఏత చ్చాన్యత్ర యుక్తం తే మన్యే తద్దాసితమ్ ।
ఇదానీమపి మారీచః పార్శ్వమాగ్నే దివాచరః ॥

అరణ్య 40 వ స 6 శ్లో॥

అనగా మారీచుని హృదయపూర్వకముగ అనుమతి చేసి వీనిపుడు యథార్థ ముగ మారీచుడైతివి ఇంతకుపూర్వ మెన్నడో మా మారీచుడవు కాదనుగదా అని యతనిని ప్రశంసించెను

24 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

నేటివరకు రావణుడు స్త్రీల యెడల నెట్లు ప్రవర్తించెనో దర్శించితిమి అతడు పతివ్రతనే వశపరచుకొన చూచెను కావుననే అతని శీలమును గురించి యింతయు మనము కథాగ్రంథమున పరిశీలింపవలసిన యవసరమేర్పడెను అతడు తన జీవితారంభమున పాపియై యెట్లు స్త్రీలను చెరబట్టి వారంగీకరించని యెడల బలాత్కారముగ మానభంగము చేసెనో కనుగొనుటకు ఉత్తరకాండమును పరిశీలింపవలసియున్నది అతడీవిధముగ పలువు రను విరోధియైనందున దేవ స్త్రీలను యక్ష కిన్నర గరుడ విద్యాధర కన్యలను బలాత్కరించెను

శ్లో॥ యస్మాదేష పరక్యాను రమతే రాక్షసాధమః ।
తస్మాద్వై స్త్రీకృతేనైవ ప్రాప్స్యతే సుమహద్భయమ్ ॥
పతివ్రతా నారీం దేవ వాక్యేఽథ తీరితే ।
నేదుర్దుందుభయః స్వస్థాః పుష్పవృష్టిః పపాత చ ॥

ఉత్తర 24 స 20 22 శ్లో

ఈ పతివ్రతలు స్త్రీలను చెరబట్టువాడవు దానవశక్తిగలవాడవగుటచే చెరబట్టిన స్త్రీమూలముగనే మరణము వచ్చుగాక యని శపించిరి వెంటనే దేవదుందుభులు మ్రోగెను

అటు తరువాత ఇతనిని గూర్చి యింకొక ఉపకథ గలదు కుబేరుని కుమారుడగు నలకూబరుడు అప్సరసయగు రంభను ప్రేమించియుండెను ఆమె యతని సంకేతస్థలమునకు పోవుచుండగ రావణుడామెను మార్గమధ్యమున అడ్డగించి బలాత్కారముగ చెరచి విడచెను ఆమె యావార్త నలకూబరునకు తెలిపింప అతడు రావణుని ఈవిధముగ శపించెను

శ్లో॥ అకామా తేన యస్మాత్త్వం బలాత్త్వద్రే ప్రధర్షితా ।
తస్మాత్ స యువతీమన్యాం నాకామాముపయాస్యతి ॥
యదాహ్యకామాం కామార్తో ధర్షయిష్యతి యోషితమ్
మూర్ధా తు సప్తధా తస్య శకలీభవితా తదా ॥

ప్రజ్వాలన దశగ్రీవ త్రగ్నాం రోమహర్షణమ్
వారీశు మైథునేఛానం వారామా స్వర్గలోకయత్ ।
తేన దీతాప్రియా ప్రీతి మావ్రు నర్యా పతివ్రతా ॥

ఉత్తర 26 వ 55 56; 59 60 శ్లో

తన్మొల్లగి విను బలాత్కారముగ మానభంగము గావించినందున ఆత పాపము వికెన్నడును చేయకుండ చేసెను అత డెన్నడైనను పన్మతింపని స్త్రీని చెరబట్టెనేని అతని శిరము సప్తధా భిన్నమగుగాక అనాటి నుండి పోయినది మొదలు ఆత రక్తపాపమున కొడిగట్టుట మానివేసెను అతడు గుణమయిన అతని చెర బట్టి తన అంతఃపురమున నుంచిన స్త్రీలు ఎంతను తమభర్తలు దనరాగము గలవారై వానికి లొంగని పాపుల శాపము విని హర్షించిరి నలకూబరు డొసగిన శాపము వలన ఉన్మాదనిను ఉన్న రావణు డొంటి దిన కతోరతపమున కొంతవాగ కుమమాత్రమే హరించినది ఆతడు మమ మాటల విత్తలవిడి వంచించబడ్డ గెను శ్రీరాముడు సాగరమును దాటి కుంట ఆగడు మంత్రాలోచన సమయమున మహాపార్శ్వునితో స్వయముగ చెప్పిన వృత్తాంతము ... పరమ ప్రమాణముగ జీవిగొనవలెను

శ్లో॥ మహాపార్శ్వ ... రహస్యం ... ।
చిరం ... యాగాప్త ... ॥
... భవనం గచ్ఛ తీ ... ।
... మాకాశే ... ॥
సాప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా ... ।
స్వయంభూ భవనం ప్రాప్తా లోలితా నలినీయథా ॥
తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాతమా ... ।
అత సంకుపితో వేదా మామిదం వాక్య మబ్రవీత్ ॥
అద్యప్రభృతి యామన్యాం బలాన్నారీం గమిష్యసి ।
తదా తే శతధా మూర్ధా ఫలిష్యతి న సంశయః ॥
ఇత్యహం తస్యశాపస్య భీతః ప్రసభమేవతామ్ ।
నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం గమనే స్వకే ॥

యుద్ధ 13 వ 10 16 శ్లో

మహాపార్శ్వా! పూర్వమొకనాడు పుంజికస్థలయను నప్సరసరోరి బ్రహ్మ భవనము వేవార్త మరుగుచుండగ నేనామెను గాంచి మోహితుండనై బలాత్కరించి చెరచి వివస్త్రగజేసి విడిచితిని ఆమెయు నలిగిన నలినమనగ దావుకెడి బ్రహ్మను దర్శించె. ఆతడు కుపితుండై దశకంఠా! ఇకమీదట నిన్నొల్లని మానిని నిట్లు గావించినయెడల నీ తల నూరు ముక్కలగు నని శపించెను ఈ శాపభీతిచే నేనామె తుండ బలాత్కారము తల పెట్టకుంటిని సీత నా ప్రాసాదమున నున్నది నేనామె యెడ సౌమ్యముగ మెలగుచు దీర్ఘమ్యము వహించి నాయందు మోహాంధ్వమై బలాత్కరించుట లేదు అని పలికెను ఈ ప్రకారముచే సీతకు అతడు స్పష్టముగ తన వ్యామోహము మార్పు గావించుకొని శీలమెరిగి సౌమ్యుడు సమమునై శాశ్వాభయములు వర్తించెను అన్యమార్గము లేనందున అతడు ఉపాయము లన్నియుండేసి తప్పు హందిన వారి కోరికయనుచ్చిన్నది వారి అంగీకారమును అసలు పుండెను కొందరు రతికాముకులు దాసులైరి కొందరు స్త్రీలు, వారి భర్తలు యుద్ధము నందు జయించి వందున అతనికి వశులైరి మరికొందరు రతిని మోహాంధ కామ యతని గలసికొనిరి హనుమంతుడు అతని యంతఃపురమున స్త్రీలను గాంచినపుడు ఈవిధముగ పలికెను

శ్లో॥ రాజర్షి పితృదైత్యానాం గంధర్వాణాం చ యోషితః।
రాక్షసానాం చ యాః కన్యాస్తస్య కామవశంగతాః॥
యుద్ధకామేన తాః సర్వా రావణేన హృతాః స్త్రియః।
సమదా మదనేనైవ మోహితాః కాశ్చిదాగతాః॥
న తత్ర కాశ్చిత్ప్రమదాః ప్రసహ్య
వీర్యోపపన్నేన గుణేన లబ్ధాః।
న చాన్యకామాపి న చాన్యపూర్వా
వినా వరార్హాం జనకాత్మజాం తామ్॥
న చాకులీనా న చ హీనరూపా
నాదక్షిణా నానుపచారయుక్తా
భార్యాభవత్తస్య న హీనసత్త్వా
న చాపి కాంతస్య న కామనీయా॥ సుందర 9 స 68,71 శ్లో

సీత వినా ఈ అంతఃపురమునగల స్త్రీలెల్లరు అతనిని ప్రేమించి అంగీక రించినవారే. అతడుని ప్రేమించినవారు, అంతఃపూర్వమె వేరొకరిని వివాహమాడి

మరియు వారియందు లేదు" రావణుడు స్త్రీలయెడ తన విధానమును మార్పుగావింప గావలెననియు వారికి మనకు సాంగత్యము వసేకించునంతటి ఆకర్షణీయముగ నతడు మెలగెననియు విని పెల్లకించును రావణుడు దుర్మార్గుడనియు స్త్రీల మనమాదింత వెట్టుననియు గాని హనుమంతుడు విచారించి గాంచి ఆశ్చర్యమునొంది యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ బభూవ బుద్ధిస్తు హరీశ్వరస్య
యదీదృశీ రాఘవ ధర్మపత్నీ
ఇమా యథా రాక్ష రాజ భార్యాః
సుజాత మస్యేతి హి సాధు బుద్ధేః ॥ సుందర 9 వ 72 శ్లో

హనుమంతుడు బుద్ధిమంతుడు ఎక్కువ నెమ్మదైనందున తనలో నిట్లు తలంచెను స్త్రీలు రావణునితో సంబంధముగ వ్యామోహము జెందినయెడల సీతయు తనని మృదుమధుర భాషణంబు మగ్నమై యుండినచో ఇతడే చాల సుకృతవంతుడని యెంచవలెను నవికంచి వెఱనే యట్టి యాలోచన గల్గినందుకు పశ్చాత్తప్తుడై।

శ్లో॥ పునశ్చ సోఽచింతయ దార్తరూపో
ధ్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా
అథాయమస్యాం కృతవాన్ మహాత్మా
లంకేశ్వరః కష్ట మనార్య కర్మ సుందర 9 వ 73 శ్లో

కాని సీతాదేవి ఈ స్త్రీలవంటిది కాదు ఆమె మహాపతివ్రత రావణు నతని తలపడియుండదు రావణుడామెను బలాత్కారముగ దెచ్చి క్షమింపరాని యపరాధము చేసెను అని విచారపడెను

రావణుడీ కారణమున తన విధానములను మార్పుగావించుకొని స్త్రీల ప్రతిపాత్రుడై కామ్యముగ వారి మనముల నాకర్షించినందున అతడు యుద్ధమునందు సంహారం జరగనే రాక్షసస్త్రీలగు వారి భార్యలు మిక్కిలి శోకించిరి. అతడు దుర్మార్గుడనియు పైశాచముగ బలత్కరించెననియు సీతాదేవి నపహరించి తెచ్చుటచేతనే మీకు ఈయవస్థ వాటిల్లెనను యథార్థము తెలిసికొనియు వారతని మరణమును గూర్చి ఘోరముగ విలపించిరి వారి దుఃఖము యథార్థమైనదే।

శ్లో॥ ఇహామాదాయ పరిష్వజ్య కాలిదేశం దురోదహ
చరణౌ కాలినాలింగ్య కాలిక్యాంతే ఒనభద్రజ ॥

ఉత్ప్లుత్య చ భుజౌ కాచిత్ భూమౌ స్మ పరివర్తతే
హతస్య వదనం దృష్ట్వా కాచిన్మోహ ముపాగమత్ ॥
కాచిదంకే శిరః కృత్వా రురోద ముఖమీక్షతీ
స్నాపయంతీ ముఖం బాష్పై స్తుషారై రివ పంకజమ్

యుద్ధ 113 స 8 10 శ్లో

అతని భార్యలలో నొకతె యతని నృతకళేబరమును నమీపించి ఆలింగనము గావించుకొనెను ఇంకొకతె అతనిపాదములను శిరమున దాల్చెను మరియొకతె అతని కంఠమును కౌగలించెను వారిట్లు దీనముగ విలపించు చుండిరి

శ్లో॥ బ్రువాణోపి హితంవాక్య మిష్టో భ్రాతా విభీషణః
ధృష్టం పరుషితో మోహా త్త్వయాత్మ వధ కాంక్షిణా
యది నిర్యాతితా తేస్యా త్సీతా రామాయ మైథిలీ ॥
నస్యా ద్వ్యసనం ఘోర మిదం మూలహరం మహత్
త్వయా పున ర్నృశంసేన సీతాం సంరుధతా బలాత్
రాక్షసా యమ మాత్మాచ త్రయం తుల్యం నిపాతితమ్
న కామకార కామంవా తవరాక్షస పుంగవ ॥
దైవం చేష్టయతే సర్వం హతం దైవేన హన్యతే
దైవార్థే వశాగా విక్రమేణ ... ॥
తత దైవ గతిర్లోకే నివర్తయితు మక్షమ ॥

యుద్ధ 113 స 19 28 శ్లో

నీకు మృత్యువు ప్రాప్తమాయెను నాథ విభీషణుని హితబోధ పాలింప నైతివి అతని హితము పాలించి సీతాదేవిని రామునకు ఒప్పించియుండినయెడల మాకీ వైధవ్యము సంప్రాప్తమయ్యెడిది కాదు నీ యొక్క దుస్సాహసమున ఈ రక్కసులను నిన్నును నాశము గావించుకొంటివి విధి నెవరు తప్పింపగలరు! అది వారోయిరి ఎవరైన దుఃఖించుచుండ ఒక దశయందు దానిని నివారింతురే ప్రపంచమునెల్లను విధి నెవరు తప్పింపగలరు? అంతయు పూర్వమే నిర్ణయము అని పలుకుచు మనకు వెంపాటి రావణు భార్యలలో మిగత వారికన్న ప్రేమపాత్రమైన మండోదరియొక్క విలాపము ఒక నిర్గమంతయు వ్యాపించి యున్నది పతివ్రత్యమువంటి దది దాని ఉన్నతస్థాయి కందుకొన్నది

శ్లో॥ ఇంద్రియాణి పురా జిత్వా జితం త్రిభువనం త్వయా
స్మరద్భిరివ తద్వైర మింద్రియై రేవ నిర్జితః ॥

అప్రాప్య చైవ తం కామం మైథిలీ సంగమే కృతమ్
పతివ్రతాయా స్తపసా నూనం దగ్ధోసి మే ప్రభో ।
తదైవ యన్న దగ్ధ స్త్వం ధర్షయం స్తను మధ్యమామ్ ॥

దేవా బిభ్యతి తే సర్వే సేంద్రాః సాగ్ని పురోగమాః
నకులేన నరూపేణ న దాక్షిణ్యేన మైథిలీ
మయాధికా వా తుల్యా వా త్వం తు మోహాన్న బుధ్యసే
మైథిలీ సహ రామేణ విశోకా విహరిష్యతి
అల్పపుణ్యా త్వహం ఘోరే పతితా శోకసాగరే ॥

పితా దానవ రాజో మే భర్తా మే రాక్షసేశ్వరః
పుత్రో మే శక్రనిర్జేతా ఇత్యేవం గర్వితా భృశమ్ ॥

ప్రవాదః సత్య ఏవాయం త్వాం ప్రతి ప్రాయశో నృప
పతివ్రతానాం నాకస్మాత్ పతంత్యశ్రూణి భూతలే ॥

యుద్ధ 114 స 18; 23 26 28 29 శ్లో

నీవు తొలితొలి నారంభమున జితేంద్రియుడవై ప్రలోభనములకు లొంగక కఠోర మైన తపమాచరించి దేవతలవలన వరములను బడసియుంటివి ఇంద్రియము లపుడు నీ స్వాధీనములో నుండెను ఆ యింద్రియము లిపుడు పగదీర్చుకొనినవి నిన్ను జయించి నీ సంపదను హరించెను సీతాదేవి పాతివ్రత్యమహిమచే నీ తపఃఫలము చాలవరకు దహించెను నీ వామెను అపస్థానమునకు ఎత్తుకొని పట్టినపుడే ఆమె కోపాగ్నిచే దగ్ధుడవై యుండవలసినది నీపతన మపుడే ప్రారంభమైనందున అటు జరుగ దాయెను నీ తపఃఫల మింకను కొంత మిగిలియుండినందున ఒక సంవత్సరకాలము గడచినది దేవతలెల్లను నిన్నుగాంచి భీతిచెంది సమీపించ సాహసింపరైరి ఈకాలము పరిపక్వమగువరకు నిన్ను స్వేచ్ఛగ వదలిరి ఎవ్విధమునను సీత నాకు సాటియైనది కాదు నాకన్న ఎక్కువైనదియు గాదు నీ వామెనెట్లు కామించితివో నేనెరుగను నీవు మోహాంధకారమున ఉన్మత్తుడవై క్రొంగ్రొత్త పోకడం బోతివి నీకు దక్కవ దది ఆమె నిప్పటికి దెబ్బినఫలితముగ నీ వెడబాసిన తన భర్తనుగూడి యామె శాశ్వత సుఖము ననుభవించుచుండగ మరి మిక్కుటముగ నే శాశ్వతముగ నెడబాసితిని నేను

దానవనాయకుడగు మయుని కుమార్తెననియు సర్వలోకభయంకరుడగు రావణుని భార్యననియు ఇంద్రజిత్తు తల్లిననియు గర్వించియుంటిని ఇపుడు నాగర్వము నణగి పోయెను నీవు ఉత్తమపతివ్రతల భర్తల నెందరనో జంపి వారిని విధవల జేసితివి వారి కన్నీరు మున్నీరై ప్రవహించెను పతివ్రతల కన్నీరెన్నటికిని వ్యర్థముగబోదు అంతకు కారకులైనవారిని నాశనముచేయక విడువదను నానుడి నీయెడ సార్థక మాయెను అని విలపించెను

రావణుడు తన వివాహమును మార్పు గావించుకొనెననియు స్త్రీలయెడ కామ్య ముగ ప్రవర్తించెననియు న్యాయమార్గమునను తన బలైశ్వర్యముల ప్రభావమువల నను వారి హృదయముల నాకర్షించెననియు నేను వధించినను వారిలెవరు స్వార్థ మైనదనియు అతడు యోగ్యుడాయెననియు మీరు భావించవలదు వాని మనతతును యోగ్యతను కొత్తకు లేదాయెను ఆతని దింకను నీచపుకార్యములను గావించుచునే యుండెను అతడు క్రూరకృత్యముల గావించి కుతంత్రములెన్ని అనర్థములు, అతిగొప్ప ప్రతిభను సంపాదించుకొనెను అతని శీలమునం దీయంశముగూర్చి వివరించెదను అది చాల అసమానతరముగను దుర్భరముగను గదించుచుండగను నున్నది మానవులు దానవులు యోగ్యత సత్ఫలము నొందితీరవలెను గొప్పవరములను దుర్మార్గ మైన కార్యములకై దుర్వినియోగము గావించి దానిని తాననర్థము అలవరచెను అతడు తన యుక్తిమాయలనైపుణ్యమునుంచెను అతడు ధైర్యశాలియై యుద్ధ మునం జేసినైనను నెదుర్కొనకపోయి సమయము ఇంద్రుని పాదాక్రాంతుని గావించె నను ఆతనితో ముఖాముఖి యుద్ధము చేయుటకు వీలుగాక మాయోపాయముల తన ప్రయోజనము నెరవేర్చుకొనెను రావణు డారంభమునందు శ్రీరామునెడ చాల అల క్ష్యమును తిరస్కారభావమును గలిగియుండెను అటులైనను తరువాత శ్రీరాముని ధ్వయముగ నెదుర్కొనక, సన్యాసివేషమున ధరించవలెను; కొందరి స్వభావమునకు శక్తి మోహము చాల ఆకర్షణీయముగ నుండును రావణుడును అటువంటి చెందినవాడే। సీతారాముల తిరస్కారమునకు వాని లోపములు తెలియును ఇతరులను వలెనే తనను ఈ దుష్పరిణామములను నిందించిరి మారీచుడు రామలక్ష్మణులను మాయోపాయముచే దూరముగ దీసికొనిపోవనట్లుచేసి తాను సన్యాసివేషమున సీతను సమీపించి బంధింప యత్నించెను కాని ఆమె లొంగదాయెను లేదిమొదలు తనతో పాయసముచే వర దాసుకు ప్రలోభము కలుగజేయుచుండెను సీతాదేవి యతనిని తీవ్ర ముగ దూషించెను

శ్లో॥ నవ్యపత్రపసే నీచ కర్మణానేన రావణ।
జ్ఞాత్వా విరహితాం యన్మాం చోరయిత్వా పలాయసే॥
త్వయైవ నూనం దుష్టాత్మన్ భీరుణా హర్తు మిచ్ఛతా
మమాపవాహితో భర్తా మృగరూపేణ మాయయా॥
పరమం ఖలు తే వీర్యం దృశ్యతే రాక్షసాధమ
విశ్రావ్య నామధేయం హి యుద్ధే నాస్మి జితా త్వయా॥
ఈదృశం గర్హితం కర్మ కథం కృత్వా న లజ్జసే
స్త్రియాశ్చ హరణం నీచ రహితే చ పరస్య చ॥
ధిక్ తే శౌర్యం చ సత్త్వం చ యత్త్వయా కథితం త్వదా
కులాక్రోశకరం లోకే ధిక్ తే చారిత్ర మీదృశమ్॥

అరణ్య 53 స 3 4 6 7 8 శ్లో

ఈ పనికి యేమటికి నీకు లజ్జలేదా। దశకంఠా నే నొంటరిగనుండ నీవు నన్నపహరించి దయాత్మారమున పారిపోవనెంచితివి. నీవు నాభర్తను మఱదిని రణరంగమున నెదుర్కొనజాలని పిరికివందవు నీ మాయోపాయముచే మారీచుడు వారి నెడగల్గ గొంపోయెను నీవు స్వయముగ వేతెంచి శ్రీరామునితో యుద్ధము గావించి యుండినయెడల అది ప్రశంసనీయమే కాని నీవు చౌర్యమున కొడిగట్టితివి శ్రీరాముడు రావణుని చివరియుద్ధమున వధించినపుడు తన సహజగాంభీర్యమున నిట్లు పలికెను

శ్లో॥ మయా విరహితాం దీనాం వర్తమానాం మహావనే
వైదేహీం ప్రసభం హృత్వా శూరోహ మితి మన్యసే॥
స్త్రీషు శూర వినాథాసు పరదారాభిమర్శక
కృత్వా కాపురుషం కర్మ శూరోహ మితి మన్యసే॥
భిన్నమర్యాద నిర్లజ్జ చారిత్రేష్వనవస్థిత
దర్పా న్మృత్యు ముపాదాయ శూరోహ మితి మన్యసే॥
శూరేణ ధనద భ్రాతా బలైః సముదితేన చ
శ్లాఘనీయం యశస్యం చ కృతం కర్మ మహత్త్వయా॥

శూరోహమితి చాత్మాన మవగచ్ఛసి దుర్మతే
నైవ లజ్జాస్తి తే సీతాం చోరవద్వ్యపకర్షతః ॥

యుద్ధ 105 స॥ 16, 17 శ్లో

నేను లేనిసమయమున నాసతిని బలాత్కారముగ నపహరించితివి, నీవే పిరికివాడవియు ధీరుడవనియు తలచుచుంటివి. నీ పరాక్రమము నే నెరుంగుదును. యక్షనాయకుడగు కుబేరునకు తోబుట్టువైయుండియు దొంగవలె నామె నపహరించితివి. ఈ నీచకృత్యము గావించుటకు నీకు సిగ్గైనను లేదాయెను అని దూషించెను.

అంత నలుడు గావించిన పేరొక నీచకృత్యమును పరిశీలింతము. వానరులచే సేతువు నిర్మింపబడినపిదప శ్రీరాముడు సాగరమును తరించి లంకానగర ఉత్తర ద్వారమును ముట్టడించెను. అతడు కోటపరిసరములను నగరరక్షణకై వచ్చిన మహా సేనను విరోధిబలమును తనుగొనుటకు పిలిచి పంపెను. రావణుడు మాయావిద్యా విశారదుడైన విద్యుజ్జిహ్వుని రావించి ఇందుకై తనకు తెలియకుండ శ్రీరాముని శిరమును ధనుర్బాణములను మాయచే గల్పించి తెమ్మని యాజ్ఞాపించెను. అతడు సీతయొద్దకు స్వయముగపోయి రక్తము స్రవించుచున్న ఆమె భర్తశిరమును ధను ర్బాణములను జూపి సుదీర్ఘముగ మాటాడెను. శ్రీరాముడు సాగరము తరించి లంకజేరె ననువార్త నామె కెరిగింపక దాచియుంచెను. అత డామెతో "నగరాత్రి శ్రీరాముడు అపారమైన సేనాబలముతో సముద్రపు టొడ్డున విడిసెను. నా సేనానాయకుడగు ప్రహస్తుని బంపితిని. వారెల్ల గాఢనిద్రాపరవశులై యుండగ, అతడు రామలక్ష్మణులను సంహరించి వానరసేనను పీనుగుపెంటగా గావించెను" అని చెప్పెను. అంతయు విన్న సీతాదేవి అది నిజమని విశ్వసించి వాపోవ దొడగెను. ఆమె దీనికి తనయుక్తి కైకేయియే కారణమని యెంచి బాధపడెను. రావణు డామెకు భర్తశిరమును చూపించి తనను వరింపగ దని యూహించెను. కాని రక్తము స్రవించుచు ధూళిధూసరితమై నేలపై యున్న అదిగో తల చూడు మని దాని నామె యెదుటకు ద్రోసెను. అంతటి యుపద్రవపాదకునకు దిగ్భ్రాంతయైన సీత యావార్త విని శోకించుచుండగ ఒక ప్రభాతవేళలో నొక దూతవచ్చి శ్రీరాముడు సింధువు దాటి యావలియొడ్డు చేరెనని విన్నవింపగ రావణుడు హుటాహుటిగ వెడలిపోయెను. ఆసందర్భమున వాల్మీకి యిట్లు వచించెను.

శ్లో॥ అంతర్ధానంతు తచ్ఛీర్షం తచ్చ కార్ముక ముత్తమమ్ ।
జగామ రావణస్యైవ నిర్యాణే న మనంతరమ్ ॥ యుద్ధ 32 స 40 శ్లో॥

అతడు వెడలిపోయినవెంటనే శ్రీరాముని మాయ శిరము అదృశ్యమాయెను అది యతని మాయాకల్పితమేయని వెల్లడియాయెను సీతాదేవి దిగ్భ్రమజెందెను అంత విభీషణుని భార్య సరమ యేతెంచి సీత రక్షకు సకల గోడునతను యే యాపదయు సంభవింపదు వారు క్షేమముగ నున్నారు ఇది రావణుని బుద్ధికల్పన

శ్లో॥ సహితో రాఘవ శ్రీమాన్ ... నిర్గతః ।
అయుక్తబుద్ధికృత్యేన సర్వభూతవిరోధినా ।
ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదాత్మనా ॥

యుద్ధ 33 స 13 శ్లో

సీత సరమ ప్రసంగము విని యెడ్డను ... నగ నేను ప్రత్యక్షముగ జూచితిని ఆతనికై యేల దుఃఖించెద ... అని యూరడిలెను

రామ లక్ష్మణులు నాగపాశబంధములచే ... ఇంద్రజిత్తు తన తండ్రి యొద్దకుపోయి వారిరువుర సంహరించితినని పలికెను రావణుడు దివ్యరథముపై నెక్కి సీతను చేర్చుకొనెనని యెంచి యుండెను ... యోధులైన ... కావలియున్న రాక్షసస్త్రీలను పిలిపించి ఆమెను పుష్పకవిమానమున దీసికొనిపోయి రణరంగమున నేల కూలియున్న యామె భర్తను ... జూపుడని యాజ్ఞాపించెను రామ లక్ష్మణుల గాపాడిన ప్రయత్నము భంగమాయెనని యెంచి ఆమె తన పతి మనుగడ యందు నిరాశచెందెను ఆ తరుణమున త్రిజట యామె నోదార్చెను ఆమె సీతవెంట పుష్పకవిమానమునబోయి ఆమెతో రామ లక్ష్మణుల మోహముగాంచినను వారు మూర్ఛిల్లియుండిరి వారు శీఘ్రముగనే స్మృతినొందగలరు ఈ పుష్పక విమానము చాల పవిత్రమైనది ఏవు వైధవ్యము నొందియుండినయెడల అది నిన్నిందెక్కి తీసికొనిపోదు అని యూరడించెను

ఇచట రావణుడు సీత యన్నిటికన్నను తను సీతపైనవలె చేయబూనెను మహాయోధుడగు ఇంద్రజిత్తు సంహరింపబడగ అతడు తన విజృంభణము గోల్పోయి సీత వలన తనకీ కష్టములన్నియు సంభవించెను ఆమెను వధించినయెడల నాపీడ వదలిపోవును నా కుమారుడగు ఇంద్రజిత్తు ఇంతకుపూర్వము మాయాసీతను గల్పించి హనుమంతుని మ్రోల సంహరించెను నేనిప్పుడు యథార్థమైన సీతనే సంహరించెదనని పలికి ఖడ్గము ఝళిపించుచు నామెపై కురకెత్తెను ఇది అతనెంత అధః పతితుడాయెనో సూచించును అత్యుత్తమున్నవారు అతడు దానిని గాంచి

మట చాల అవమానకరమని తలంచెను దీనురాలైన సీత అగ్రహస్తురాలైన ఆతని గాంచి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ హనూమతోఽపి యద్వాక్యం న కృతం త్వద్విధయా మయా ॥
యద్యహం తస్య పృష్ఠేన తదా యాయా మనిందితా
నాద్యైవ మమ శోచేయం భర్తురంక గతా సతీ ॥

యుద్ధ 92 స 54 55 శ్లో

నే నెంత తెలివిమాలినదానను ! హనుమంతుడు నన్ను తనమూపుపై దీసి కొనిపోయెదనని చెప్పినపుడు నేనెందుకు నిరాకరించితిని ? నే నటుగాపోయి యుండినయెడల నాభర్త ఆయుదేరరాని దుఃఖముచెందియుండడుగదా ! ఇప్పు డీయాపద సంభవించియుండదుగదా ! అని వాపోయెను అంత సుపార్శ్వుడను మంత్రి యత నితో ఎట్లనెను ఆమె ఒక స్త్రీయే ! నీవు వీరుడవై దేవతలతో సమానుగ పోరాడి వారిని జయించిన వీరుడవై ఆడుదానిని చంపబోయెదవా ? పోయి శ్రీరాముని సంహరింపుము అని బోధించెను

శ్లో॥ స్వయమేవతు హనిష్యామి రాఘవే క్రోధ మూర్ఛితః
అభ్యుత్థానం త్వమద్యైవ కృష్ణపక్ష చతుర్దశీమ్ ॥
కృత్వా నిర్యాహ్యమావాస్యాం విజయాయ బలైర్వృతః
శూరో ధీమాన్ రథీ ఖడ్గీ రథప్రవర మాస్థితః
హత్వా దాశరథిం రామం భవాన్ ప్రాప్స్యతి మైథిలీమ్ ॥

యుద్ధ 92 స 65 66 శ్లో

నీవు సీతను వధయించుటచేత అనుసరింపదగినది మార్గమదియే ! అని బోధించెను రావణునందుగల ఆత్మగౌరవలేశము జాగృతి నొందెను

నేటి రావణు చరిత్రయందు చిత్రప్రకరణము దర్శించెదము అందు రావణుడు సీతాదేవినిగూర్చి కామపాశిగ నిలిచి ఆమెను వరించుట సంభవించుటు రావణుడు మహాపతివ్రతయైన సీతాదేవిని మాయోపాయమున వంచించి బలాత్కారముగ అపహరించినందువలన మృత్యువును కొనితెచ్చుకొనినవాడై అంతమొందె నమట మనము ఇష్టప్రయాణముందు కొనవలెను ఆతని కామెయందుగల కామోద్రేకమున ఉన్మత్తుడై దాని వంచనాలకుండెను. కాని ఆమె పాతివ్రత్యమహిమ ఆతని వేంచి

యుండెను. రావణునకు సీతపై అనురాగమును సృష్టించినవాడు అకంపనుడు. అతడు శ్రీరామ ఖరదూషణాదుల నడుమ జరిగిన యుద్ధమునందు శ్రీరాముడు మహా బలపరాక్రమసంపన్నుడై, ఒంటరిగనే ఆ వీరత్రయమును పదునాల్గువేలరక్కసులను ఎట్లు నాశనము చేసినదియు ప్రత్యక్షముగ చూచెను. యుద్ధము సంపూర్ణముగ అంతమొందకపూర్వమే అతడు పరుగిడిపోయి యీ వృత్తాంతమంతయు రావణున కెరిగించెను. అందు ఆతంకముచే విస్మితపాటక గ శ్రీరాముని అద్భుతమైన పరాక్రమమును సీతాదేవి సర్వోత్కృష్టమైన సౌందర్యమును గూర్చియు మిక్కిలి వర్ణించియుండెను. అతడు రావణునితో శ్రీరాముని సంహరించుటకు మార్గ మొకటియే కలదు. అతని జీవితమంతయు సీతపై ఆధారపడియున్నది. ఆమె నపహరించినయెడల వియోగబాధచే నతడు మరణింపగలడని పలికెను. అంతట రావణుడు మారీచునియొద్దకు పోవుచు ఆ సమయమున అతని సహాయము నడుగదలంచు చుండెను. మారీచు డతనిని తన ప్రయత్నమునుండి విరమింపజేసెను. రావణు డతని విశ్వసించి వెంటనే వెనుదిరిగిపోయెను. కాని దురదృష్టవశమున అచిర కాలమునకే యతని కోటకు శూర్పణఖ అరుదెంచె. రావణుని సన్నిధికేగి సీతను గూర్చి ఆమె స్వచ్ఛమైన శీలమును సాటిలేని సౌందర్యమును సుందరమైన స్వభావమునుగల త్రిలోకసుందరి సీతామెకు తగిన భర్తవనియుం జెప్పెను గాని చేర నచటి కేగిన ఆ సోదరు లిరువురు కుపితులై తన్ను పరిభవించిరని విన్న వించెను.

శ్లో॥ యది తస్యా మభిప్రాయో భార్యార్థే తవ జాయతే ।
శీఘ్ర ముద్ధ్రియతాం పాదో జయార్థ మిహ దక్షిణః ॥

అరణ్య 34 వ 22 23 శ్లో

శ్రీరాముని జయించుటకు నీ దక్షిణపాద మెత్తుమని శూర్పణఖ అతనిని ప్రోత్సహించెను. రావణుడు రామ లక్ష్మణులను సంహరింపవలెనని ఆశయము. రావణు డంతదూరము సాహసింపలేకపోయెను. రామ లక్ష్మణులతో యుద్ధమాడవలెనని గాక, సీతాపహరణమునందే అతని పట్టుదల. రామ లక్ష్మణులు సీతను విడిచి మారీచుని వెంట పోవగ రావణుడు యతివేషమున సమీపించి ఆమె గుణగణములను అంద చందములను స్తుతించి పిదప నీ వెవతెవని ప్రశ్నించెను.

శ్లో॥ కమలానాం శుభాం మాలాం పద్మినీ వహి బిభ్రతీ
హ్రీః శ్రీః కీర్తిః శుభాలక్ష్మీ రప్సరా వా శుభాననే ।

భూతిర్వా త్వం వరారోహే రతిర్వా స్వైరచారిణీ
సమాః శిఖరిణః స్నిగ్ధాః పాండురా దశనాస్తవ ॥

విశాలే విమలే నేత్రే రక్తాంతే కృష్ణతారకే
విశాలం జఘనం పీన మూరూ కరి కరోపమౌ ॥

ఏతా వుపచితౌ వృత్తౌ సంహతౌ సంప్రవల్గితౌ
పీనోన్నత ముఖౌ కాంతౌ స్నిగ్ధే తాలఫలోపమౌ ॥

మణి ప్రవేకా భరణౌ రుచిరౌ తే పయోధరౌ
చారుస్మితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని ॥

మనోహరసి మే రామే నదీకూల మివాంభసా
కరాంతమిత మధ్యాసి సుకేశీ సంహత స్తనీ ॥

నైవ దేవీ నగంధర్వీ నయక్షీ నచకిన్నరీ
నైవం రూపా మయానారీ దృష్టపూర్వా మహీతలే ॥

రూప మగ్ర్యంచ లోకేషు సౌకుమార్యం వయశ్చతే
ఇహవాసశ్చ కాంతారే చిత్తమున్మాదయంతి మే ॥

నాసికస్య కుతశ్చత్వం కిం నిమిత్తంచ దండకాన్
ఏకాచరసి కల్యాణి ఘోరాన్ రాక్షస సేవితాన్ ॥

అరణ్య 46 వ 16 23; 31 శ్లో

ఆమె కాగ్రహము కలుగదాయెను. తన అందచందములను పేర్కొనినందున ఆమె యతనిని దూషింపక సన్న్యాసికర్హమైన సత్కారము కావించెను. కాని, తన భర్తయు మరదియు వెనుదిరిగి రాలేదని ఆమె వ్యాకులత నొంది నలువంకలు పరికించు చుండెను. ఏ పరిస్థితులలో వారు వెడలిపోయిరో జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొని రాముని కేక విని యుండినందున తన భర్తకు ముప్పు వాటిల్లి యుండునని ఆమె యనుమానించెను. ఆమె తన మనోవ్యాకులతను సంపూర్ణముగ దాచుకొనలేకయు ఆ సన్న్యాసికి హృదయ పూర్వకముగ అతిథిసత్కారములు గావించెను. అంత నామె అతనికి తన వృత్తాంత మును విస్పష్టముగజెప్పి అత డెవడైనదియు తెలుప ప్రార్థించెను. రావణుడు తా నెవడైనదియు నెరిగించి తన కామెయందుగల కోర్కెను వెల్లడించెను.

శ్లో॥ తాంతు కాంచనవర్ణాభాం దృష్ట్వా కౌశేయ వాసినమ్
రతిం స్వకేషు దారేషు నాధిగచ్ఛామ్య నిందితే ॥
బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీణా మాహృతానా మితస్తతః
సర్వాసామేవ భద్రంతే మమాగ్ర మహిషీభవ ॥

అరణ్య 47 స 27 28 శ్లో

అకాలమున బహుభార్యాత్వము నిషిద్ధము కాదు ఆకాలపు మర్యాదననుసరించి, అత డామెను న్యాయసమ్మతముగను గౌరవనీయముగను వివాహమాడుమని ప్రార్థించెను సీతాదేవి దానిని సంపూర్ణముగ నిరాకరించెను అంత నతడు దశరమ్మకుడై నిజరూపము జూపి, ఆగ్రహముచే బెదరించుచున్నట్లు ఆమె యతనిని తీవ్రముగ దూషించెను నిజమైన ప్రేమ ఎప్పుడును నిరాకరింపబడదు ఇది భోగనిరతులైన వారి యందుగల మాత్రము కాదు దానితో ఊర్వశి పురూరవుని నిరాకరించి, పదవ పశ్చాత్తాపము నొందినట్టుల నీవును వ్యథ నొందెదవు అని పలికి ఆమెను బలాత్కారముగ గ్రహించి తన ప్రాసాదమునకు తీసికొనిపోయి అందుగల కోశాయ మానమైన ధన కనక వస్తువాహనముల జూపెను

శ్లో॥ అలం వ్రీడేన వైదేహి ధర్మలోప కృతేనత
ఆర్షోఽయం దైవనిష్యందో యస్త్వామభిగమిష్యతి ॥
ఏతౌ పాదౌ మయాస్నిగ్ధౌ శిరోభిః పరిపీడితౌ
ప్రసాదం కురుమే క్షిప్రం వశ్యోదాసో ఽహమస్మితే ॥
ఇమాః శూన్యాః మయావాచః శుష్యమాణేన భాషితాః
న చాపి రావణః కాంచి న్మూర్ధ్నాం స్త్రీం ప్రణమేతహ
ఏవ ముక్త్వా దశగ్రీవో మైథిలీం జనకాత్మజామ్
కృతాంత వశమాపన్నో మమేయ మితి మన్యతే ॥

అరణ్య 55 స 34 37 శ్లో

అతడు కామాంధుడై చాల దీనముగ నామె పదములపై బ్రాలి రావణు డెన్నడును ఒక స్త్రీపాదములపై బ్రాలియుండలేదు ఆకీర్తి నీకే దక్కెను అని యామెను స్తుతించి ఆమె తనవశమగునని భ్రమపడెను కాని లాలనపాలనములును బెదరింపులును నిష్ఫలములాయెను అటులయ్యును అతడు తన ప్రయత్నమును విర

చింపడాయెను సుందరకాండమున 20 వ సర్గయందు రావణు డామెతో ఏవిధముగ పలికెను ఆ దుర్మార్గునకు హనుమంతుడే సాక్ష్యము

శ్లో॥ కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వ మాం ప్రియే
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వలోక మనోహరే ॥

స్వధర్మో రక్షసాం భీరు సర్వథైవ న సంశయః
గమనం వా పరస్త్రీణాం హరణం సంప్రమథ్య వా ॥

ఏవంచైవ దకామాంతు నత్వాం స్ప్రక్ష్యామి మైథిలి
కామం కామః శరీరే మే యథాకామం ప్రవర్తతామ్ ॥

ఏకవేణీ ధరాశయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరమ్
అస్థానే౽ప్యుపవాసశ్చ నైతాన్యౌపయికాని తే ॥

త్వాం కృత్వోపరతో మన్యే రూపకర్తా స విశ్వసృట్
నహి రూపోపమా హ్యన్యా తవాస్తి శుభదర్శనే ॥

త్వాం సమాసాద్య వైదేహి రూపయౌవన శాలినీమ్
కః పుమానతివర్తేత సాక్షాదపి పితామహః ॥

సుందర 20 వ 3; 6; 18; 9 14 శ్లో

మానవజాతి నీతినియమాచారములు; మాజాతి కన్వయింపవు పరదారాపహరణము, పరస్త్రీసంగమము మాకు స్వధర్మమే। నీపై ప్రేమ నన్నెంత తపింప జేసినను, నన్ను ప్రేమించని నిన్ను, స్పృశింపనొల్లను నీ భర్తకొరకై కష్టపరంపరల ననుభవించుట నీకు ఉచితము గాదు మహాసౌందర్యవతివగు నిన్ను సృష్టించి, బ్రహ్మదేవుడు కృతకృత్యుడాయెను అని వచించెను

25 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

గతఉపన్యాసము నందు రావణుడు సీతయెడల కామోద్రేకమున ఉన్మత్తుడై యుండెనని మీ కెఱిగించియుంటిని. అతడు దాని నెవ్విధముగను అణచుకొనలేకుండెను. మిక్కిలి అది యతనిని క్రుంగదీసి ఇతరుల గురిచేసి అంతఃపురమున ప్రాణము లపహరించెను

శ్లో॥ యద్యత్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశు సదృశాననే
తస్మింస్తస్మిన్ పృథుశ్రోణి చక్షుర్మమ నిబధ్యతే ॥

సుందర 20 వ 16 శ్లో

అత డశోకవనమున ఆమెను సమీపించినపుడు శశివదనా! నాచూపు నీ శరీ రావయవములపై నెచ్చటెచ్చట వ్రాలెనో అచ్చటనే స్థిరముగ నిలిచి వెనుకకు మరలదాయెను

శ్లో॥ చారుస్మితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని
మనోహరసి మే భీరు సుపర్ణః పన్నగం యథా ॥

సుందర 20 వ 28 శ్లో

నీ మనోజ్ఞమైన మందహాసము సుందరరదములను కనుల సొంపును, గరుత్మంతుడు సర్పముల హరించునట్లు నా హృదయమును హరించుచున్నది

శ్లో॥ పిబ విహర రమస్వ భుంక్ష్వ భోగాన్
ధన నిచయం ప్రదిశామి మేదినీంచ ।
మయి లల లలనే యథా సుఖం త్వం
త్వయి చ సమేత్య లలంతు బాంధవాస్తే ॥

సుందర 20 వ 36 శ్లో

మన సింధుపురమును కలసి మెలసి, తనివితీర త్రాగి క్రీడలాడి, భోగము లనుభవింతము. నీకు గావలసిన ధనకనక వస్తువాహనముల గైకొను మిచ్చెదను. నే జయించిన ఈ భూమండలమంతయు నీవు గూడి పాలింపుము. నీకృపాదృష్టి నాపై

ఆపై నన్ను ధనుర్బాణేసినయెడల నీబంధువులను అరకుదును సకలయత్నముల సమర్థించగలరు అని ఆశ గొలిపెను ఇదంతయు నామెకు చాల కటువుగను వెగటుగను నుండెను మీదు మిక్కిలి ఆమె వ్యధచెంది అనుగ్రహపరవశయై ఆతనిని దూషించెను కాని ఆతనికి నయభయముల చేత నుపదేశించి అతని హృదయ పరివర్తన గావింప నిట్లు ప్రయత్నించెను

శ్లో॥ యథాతవ తథాన్యేషాం దారారక్ష్యా నిశాచర
ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రమ్యతామ్ ॥

సుందర 21 స 7 8 శ్లో

రావణా! నీకు వివాహముయొక్క పవిత్రత గోచరించినట్లు కనుపించదు నీ యర్ధాంగిని నీ వెట్లు మన్నించి రక్షించవలెనందువో నీవశమందున్న పరసతిని నీవు నైతము అట్లనే మన్నించి రక్షింపవలెను కావున నన్నే ఉపమానముగ గైకొని ఇతరులను నీవలె భావించి నీదారలతో రమించి సంతృప్తిచెందుము

శ్లో॥ ఇహసంతో న వాసంతి సతోవా నానువర్తసే
తథాహి విపరీతాతే బుద్ధి రాచార వర్జితా ॥

సుందర 21 స 9 10 శ్లో

లంకయందు నీకు బుద్ధిగరపు యోగ్యులు సాధుపుంగవులు లేరా? వారు నీకు హిత ముపదేశింపరా? అట్లు జరుగకుండుట అసంభవము వేదాధ్యయనసంపన్నులు నీతి సదాచారవిదులు అనేకు లుండురు కాని నీవే వారిని దాసియుండవు నీవు దురాచారపరుడవై యుంటివి కనుక ఆ సాధుజనుల హితబోధ నీ చెవి కెక్కియుండదని తలంచెదను అని పలికెను

ఈసందర్భమున మిత్రుల కర్తవ్యమును గూర్చి యొకమాట పరిశీలింపదలచితిని రావణుడు యోగ్యుల హితమును పెడచెవిని బెట్టియుండునని సీతాదేవి అభిప్రాయము అది ఒక పర్వమునందు యోగ్యులగు పెద్దవారి విద్యుక్తధర్మమేదియో సూచించును. పెద్దవారు ఎవడు దుర్మార్గుడై తమ హితవచనమును వినడో ఆతడు పెద్దలను వారి అభిప్రాయమును మన్నింపడు కనుక నుపదేశించుట విరసయోగము అని తలంతురు ఎవరు ఎంతటివారైనను యోగ్యులుగా నుండువారు సహించవలసిన పైని అది గాదు నీకు నిజమైన మిత్రులున్నయెడల వారిక్షేమము నీవు నిజముగ కోరిన

షించినయెడల వారెట్లు భావించినను వారికి తగినసలహానిచ్చుట ఏ ధ్యక్తధర్మము వారు దుర్మార్గులై అధఃపతితులై నంతన వారి తల్లిదండ్రులు శోకించి వేనా తమ్ముముగ నిన్ను హెచ్చరించియుందును కాని నీకల లెక్కయుండదు అది వాపోవుటయె ఎదుటివారు వినినను వినకున్నను మిత్రుడుగా నుండువారు, అతనికి రానున్న అపదనుగూర్చి నిర్భయముగ హెచ్చరింపవలెను ఒకవేళ అతడు తన హితము గ్రహింపక నిరాకరించినను సరియే కాని అతనికి హితము నుపదేశింపక యుండరాదు వాం ఛించి తనకు తెలియునది ఆతడు గ్రహించుచుండెనని యెరుగకయు అంత్యమున అది తమ్ము సర్వనాశము గావించునని గ్రహింపకయు అపరాధములు గావింతురుందురు అట్టివారిని సకాలములో హెచ్చరించినయెడల చాల ప్రయోజనముండును మనము పవిత్రగ్రంథములను మహాపురుషుల సుభాషితములను పఠించి బాగుపడవలెనన యెడల సీతాదేవి రావణునితో పలికిన వాక్యములలోని అంతరార్థమును గ్రహింపవలెను నీపర్వమునందుండునను యోగ్యులుగానుండువారు ప్రమాదావస్థయందున్న వారియెడల తమ కర్తవ్యమును సంకటమునందున్నవారు వారిహితము నాలోచించి చేయదగినవిధానమును ఆమె బాలయుక్తముగ బోధించెను

రావణుడింకను సీతను దుర్బోధ గావించుచుండెను అతడామెతో మధురముగ భాషించుచు, ఆమె సౌందర్యమును వివేకమును స్తుతి చేయుచు, ఆమె భర్తను అందును సమానముగ దూషించుచుండెను

శ్లో॥ యథా యథా సాంత్వయితా వశ్యః స్త్రీణాం తథా తథా
యథా యథా ప్రియం వక్తా పరిభూత స్తథా తథా।
సన్నియచ్ఛతి మే క్రోధం త్వయి కామః సముత్థితః
ద్రవతోఽమార్గమాసాద్య హయానివ సుసారథిః॥
వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కిల నిబధ్యతే
జనే తస్మిం స్త్వనుక్రోశ స్స్నేహశ్చ కిల జాయతే
ఏతస్మాత్ కారణాన్నత్వాం ఘాతయామి వరాననే
వధార్హామవమానార్హాం మిథ్యాప్రవ్రజితే రతామ్॥
పరుషాణీహ వాక్యాని యానియాని బ్రవీషిమామ్
తేషు తేషు వధో యుక్త స్తవ మైథిలి దారుణః॥

ద్వౌమాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యోఽవధిస్తే మయాకృతః
తతశ్శయన మారోహ మమత్వం వరవర్ణిని ॥

ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాంతు మాసాభ్యాం భర్తారం మా మనిచ్ఛతీమ్
మమ త్వాం ప్రాతరాశార్థ మాలభంతే మహానసే ॥

సుందర 22 స. 8 & 9 శ్లో

ఈ ప్రపంచమున స్త్రీల నతిశయముగ స్తుతించి ఇంపుగ మాటాడి, వారి హృదయమును హరించువాడు వారి కెక్కువ ప్రియుడగును అతడా చిన్నదానితో ముద్దుగ మాటాడినయెడల ఆమె ఓ తన్వంగి నేనే అదృష్టవంతుడనని భావింతును ఆమె న్యాయముగ నన్నిట్టే ప్రేమింపవలెను కాని, నా అదృష్టము కేవలము భిన్నముగ నున్నది నేను నిన్ను స్తుతించి ప్రతిమాలుకొంటి నీవు నన్ను అవమానించి నిరాకరించుచుంటివి నీపై నా కాగ్రహ మతిశయించుచున్నది నే నెవరనో ఎరుగవా ! త్రిలోకభయంకరుడగు దశకంఠుడగు రావణుడను నా కసాధ్యమైన దెద్దియును లేదు ప్రకృతియే నన్ను జూచి భయకంపితమగును సూర్య చంద్రాదులు గ్రహనక్షత్రములు నా కనుసన్న మెలగుచుండును అయినను నేను నీపదములపై వ్రాలి ప్రతిమాలుచుంటిని నీ పాదదాసునిగ నుండ దల్చినను నీకు దయరాదాయెను నీపై కామ మొకప్రక్కను నన్ను నిర్లక్ష్యముగ తిరస్కరించితివను అవమాన మొక ప్రక్కను నన్ను పట్టి బాధించుచున్నవి ఆత్మకామము నిన్ను మన్నింపుమనిన నిన్ను నే దండింపనెంచినను నీపై ప్రేమ నన్ను అడ్డుకొనుచున్నది పెడత్రోవల బడు హయముల రథసారథి అదుపున బెట్టినటుల నీపై ప్రేమ నా క్రోధాగ్నిని ఉపశమింపజేయుచున్నది కామము కుటిలమైనది దానిని విశ్లేషింపనీయ జనదు (అది మోహాంధుగా పరిణమించినప్పుడు ప్రేరణలేకయే నిను శాసింపగలదు) ప్రేమించిన వారియెడల కోపకారణమున్నను కఠినముగ ప్రవర్తింపరు కావున నీవు వధ్యవైనను సహించి యుంటిని కామము క్రోధమును జయించి ఇతరభావములను తొలగించును నీ వాడిన పరుషోక్తులకు ఒక్కొక్కదానికే నిన్ను చిత్రవధ గావింపదగును ఈ అపరాధములను చాలకాలము సహింపజాలను నీకిచ్చిన పండ్రెండు మాసములగడువులో ఇక రెండునెలలే మిగిలియున్నవి ఆలోపల నాశయన మారోహింపుము అటు గావింపనియెడల వంటవారు నా ప్రాతఃకాలభోజనమునకు నిన్ను ఖండఖండములుగ ఖండించివేయగలరు అని ఆత డామెను తీవ్రముగ హెచ్చ

రించెను. ఇంతైనను ఆమె యతనికి లొంగదాయెను. ఆమె తన పాతివ్రత్యబలగర్వముచే నతనిని ధిక్కరించి పరుషముగ మాట్లాడెను.

శ్లో॥ అవేక్షమాణో వైదేహీం కోపసంరక్తలోచనః।
ఉవాచ రావణః సీతాం భుజంగ ఇవ నిశ్శ్వసన్ ॥
అనయే నాభిసంపన్న మర్థహీన మనువ్రతే
నాశయామ్యహ మద్యత్వాం సూర్య స్సంధ్యా మివౌజసా ॥

సుందర 22 స 30 31 శ్లో

రావణు డాగ్రహోదగ్రుడై సర్పమువలె బుసకొట్టుచు, సూర్యుడు ప్రాతఃకాలమున చీకటిని హరించునట్లు నీ ప్రాణములను హరించెదను జాగు మరి వలదని సీతను రక్షించుచున్న రాక్షసిమూకలవైపు జూచెను. వారు కడు క్రూరులై దయాదాక్షిణ్యములేక వికటమూర్తములతో సీతాదేవికి భీతి గొల్పుచుండిరి. ఇచ్చట వాల్మీకి వారిని పరిహాసముగ నిట్లు వర్ణించెను.

శ్లో॥ ఏకాక్షీమేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా
గోకర్ణీం హస్తికర్ణీంచ లంబకర్ణీ మకర్ణికామ్ ॥
హస్తిపాద్యశ్వపాదౌచ గోపాదీం పాదచూళికామ్
ఏకాక్షీ మేకపాదీంచ పృథుపాదీ మపాదికామ్ ॥
అతిమాత్రశిరోగ్రీవా మతిమాత్రకుచోదరమ్
అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ దీర్ఘజిహ్వా మజిహ్వికామ్ ॥
అనాసికాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీమ్
యథా మద్వశగా సీతా క్షిప్రం భవతి జానకీ ॥
తథా కురుత రాక్షస్య స్సర్వాః క్షిప్రం సమేత్య చ
ప్రతిలోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదనైః ॥
ఆవర్జయత వైదేహీం దండస్యోద్యమనేన చ
ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునః పునః ॥
కామమన్యుపరీతాత్మా జానకీం పర్యతర్జయత్ ॥

సుందర 22 స 33 39 శ్లో

రావణుడు వారితో మీరు ఇంటగనో వ్యక్తిగతముగనో గుసగుసగాడియో ఆమెతో ప్రియముగ మాటాడి ఆమె నన్ను వరించునట్లు నా భోగభాగ్యాతిశయముల వర్ణించి నాకు వశమగునట్లు గావింపుడు అని నుడువగా విని సీతనుగాంచి గద్దించుచు హింసింపబోయెను అంత నతని రాణులలో నొకతెయై మహాబలపరాక్రమ సంపన్నురాలైన అతికాయుని తల్లియగు ధాన్యమాలిని అతనిని కౌగిలించుకొని, యెదగ్గర దీసికొనిపోయి శాంతింపజేసెను ఆమె పలికినవానిలో నొక విషయము గమనార్హము

శ్లో॥ అకామాం కామయానస్య శరీర ముపతప్యతే
ఇచ్ఛంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా ॥

సుందర 22 వ 42 43 శ్లో

ఇది ప్రేమరహస్యములలో నొకటై అలరారుచున్నది ఆమె యతనితో మనసార ప్రేమించినకాంతతో రమించినయెడల సుఖము శతగుణమై వర్ధిల్లును కాని ప్రేమింపని యువతిని బలాత్కరించిన, సుఖము శూన్యమై ఆరోగ్యము నశించును

యుద్ధకాండమునందు రావణుడు మంత్రాలోచన సభ గావించి తన కర్తవ్యమునుగూర్చి వారి హితమునపేక్షించువానివలె నటించెను సలహా వర్ణించుటలో రామ రావణుల విధానములందు రాజకీయము గన్పట్టును శ్రీరాము డా విషయమును తన మిత్రులతో ప్రస్తావించి తాను తటస్థుడుగానుండి వారి అభిప్రాయమును సేకరించును విభీషణుడు శరణుజొచ్చినపుడు అతడు తన యిష్టమున్న సుగ్రీవాదులను కర్తవ్యమును బోధింపుడని కోరెను అతడు విభీషణున కాశ్రయమీయ నిశ్చయించుకొనియు అది వారి కెఱింగింపడాయెను రావణుడు సీతను తానెట్లు అపహరించినదియు, పరస్త్రీల చెరబట్టుటకారణమున తానెట్లు కామగ్రస్తుడైనదియు తన మంత్రుల కెఱిగించి, ఇప్పుడేమి చేయదగునో మీ సలహా నొసగుడు కాని సీతను తిరిగి యిచ్చివేయు ప్రసక్తియే లేదు శాశ్వతము లభించుటయు అవమానపడి అపకీర్తిపాలగుటయు సీత నిచ్చివేయుటచే; కావున సీత నీయకుండుటకే తగిన సలహా నొసగుడు అని యడిగెను ఆ కఠినమైన నియమమునకు లోబడిన హితమే, అతని కవసరము ఇతరముగాదు

శ్లో॥ ఇయంచ దండకారణ్యాద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
రక్షోభిశ్చరితాద్దేశాదానీతా జనకాత్మజా ॥ యుద్ధ 12 వ 12 శ్లో

ఈసందర్భమున మీరొకవిషయమును గమనింపవలెను. రావణుఁ డిచట తనకు న్యాయశాస్త్రసమ్మతమని తోచినదానిని పలుకును. అతఁడు సీతను బలాత్కారముగ గ్రహించియుండెను. ఆతని పలుకుల అతఁడు తన రాజ్యపు టెల్ల దాటిక్రమించి ఆమె ననపహరించెననియు, కావున ఆమెను వదలిపెట్టవలెననియు సూచింతురని ముందు గనే యూహించి అతఁడు వారికో నే నామెను మనవారు నివసించు స్థానము నుండియే గ్రహించితిని. మనరక్షకులు తనముగ సంచరించు ప్రదేశమది. అప్పటనే నేనామెను గొంపోతిని. నేనామెను గ్రహించుట న్యాయసమ్మతమే. యని సమర్థించెను. ఏకన వీరుఁడు తన కామెయందుగల వ్యామోహమును వారికి స్పష్టముగ తెలియఁజెప్పెను. ఎవరైనను రహస్యముగచేయు కార్యమును ఆవిధముగ ప్రకటించు కొనుట ఎవ్వరైనను వినియుంటిమా? పరపురుషుని భార్యను దుర్మార్గముగ గ్రహించి సిగ్గులేక తన సామర్థ్యప్రకటనకై తానామె నపహరించితినని ప్రకటించి తన ఉద్దేశము నెరవేరుటకు సహాయము సేయుమని అడుగువానికి ఇక ఏమి చూచుచుంటిమి. అతని ఉద్దేశము నెరవేరునట్లు చేయుట మంత్రులకర్తవ్యము అంత నతఁడు ఆమె స్పష్టముగా కోపోద్రిక్తమైన కన్నులట్టివాని నేనెప్పుడును చూచియుండలేదు అని అనుకొనెను

రావణుఁడు సీతాదేవి పదములనే తేరిచూచియుండెను. అతఁడు

శ్లో॥ సులోహిత తలౌ శ్లక్ష్ణౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ
దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః ॥

యుద్ధ 12 వ 16 శ్లో

నేనామె పదములఁ గాంచినప్పుడెల్లను అవి నన్నాకర్షించుచున్నవి. అవి రక్త సరోజములు సుప్రతిష్ఠితములునై ఆమెయొక్క కామమును ఉద్దీపనము చేయు చున్నవి అని పలికెను. ఈసందర్భమున పాదములనుగూర్చి యొకమాట చెప్ప దలఁచితిని. మీలో చాలమంది ఇట్టి అంశములను గమనించియుందురు. స్త్రీల పాద ములు వారి ఆకారమునకు శ్లిష్టముగను అనుగుణ్యముగా నుండవు. భగవంతుఁడేదో ఒకటి లోపముచేయును. మామూలుగ పాదములందు లోపముండును. వ్రేళ్ళనడుమ చాల ఎడముండుటయో ఒకపాదముకన్న మరియొకటి కొంచెము చిన్నదిగనుండుటయో, వ్రేళ్ళు వికారముగ వొంకరగ కలిపియుండుటయో లేక చాలదూరము చీలియుండు టయో సంభవించును. రావణుఁడు సీతాదేవి పాదములను చాల జాగ్రత్తగ గమనించి అవి చక్కగ నమరియున్నవని పలికెను

శ్లో॥ తన్మనం వదనం కర్ణా విపులం చారు లోచనమ్
పశ్యం స్తదా వశ స్తస్యా కామస్య వశమేతి వాన్ ॥
క్రోధహర్ష సమానేన దుర ర్ణ కరిణేపద
శోకసంతాప నిత్యేన కామేన కలుషీకృతః ॥
సాతు సంవత్సరం కాలం మామయాచత భామిని
ప్రతీక్షమాణా భర్తారం రామ మాయత లోచనా ॥
తన్మయా చారునేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచశ్శుభమ్ ॥

యుద్ధ 12 స 17 20 శ్లో

ఆమె నాసికాగ్ర మొందక ఎత్తుగనుండును నామెను గాంచగనే క్రోధ హర్షము లొదవెను అవి నా దేహకాంతిని వివర్ణమొనర్చి తుదారావిని జేసెను ఆమె కన్నాక సంవత్సరకాలము గడువడిగెను నేనందుకు సంతోషముగ నంగీకరించితి నని లికెను వ్యాఖ్యాతలు దాని నాక్షేపింతురు ఆమె అతని నేమియు గడువిమ్మని కోరదాయెను అతడే సంవత్సరము గడువిచ్చెదనని చెప్పెను వ్యాఖ్యాతలు సంకటము పొక్కి చెప్పె రు ఏలన గడువడుగుట ఆమెకు అవమానకరమైనది యనియు ఆమె అడిగియుండదనియు వారి అభిప్రాయము రావణుడు తన మంత్రులకు ఆమెను పెండ్లాడదలచినట్లు తెలిపి తనలో ఆమె మాట నిమ్మని యర్థించెను

శ్లో॥ అదేయాచ యథాశా ద్విశ దశ త్యాజ్యతా ॥
తదవృష్ట్యా స్త్రీకాం మంత్రః సమీక్ష్యాం చీయతామ్ ।

యుద్ధ 12 స 26 28 శ్లో

రామ లక్ష్మణుల దండెత్తి లెవని అతని కోరిక ఈ రెండుకోర్కెలను నెర వేరు మార్గముల నాలోచించి తనమంత్రులు సూచింపవలెనని యున్నది

అతని కామోన్మాదము ప్రతి నాక్కికి మెండై యుండెను అతడే దానిని స్పష్టముగ వెల్లడించెను ఇందువలననే మాయాసీతను సృష్టించి హనుమంతుని కనులయెదుట సంహరించగ హనుమంతు డేమియు చేయలేకపోయె ఆ యుదంతమును శ్రీరాముడు నిజమేయనియు మీకు జ్ఞాపకముండును శ్రీరాము డాప్పుడు తనువు విశ్వసించి దిమ్మపోయెను అతడు దాని ప్రయాణమునకు సంసిద్ధుడైనాడు ఇందుకు తరువాత విభీషణుడు దేశించి విషయమంతయు గ్రహించి దుర్మార్గుడైన ఇంద్రజిత్తు అన్నకుమారుడు ఈ మాయాసీతను వధించి హనుమంతుని మోసపుచ్చి వారిని చిక్కుండకని వర్ణ్యా

జెంచెను. అంత నతడు రావణుడెప్పటికిని సీతాదేవిని సంహరింపనీయడని శ్రీరాము నితో రూఢిగ జెప్పెను.

శ్లో॥ అభిప్రాయంతు జానామి రావణస్య దురాత్మనః।
సీతాం ప్రతి మహాబాహో విఘాతం కరిష్యతి॥
యాచ్యమానస్తు బహుశో మయాహిత చికీర్షుణా
వైదేహీ ముత్సృజస్వేతి నచత త్కృతవాన్ వచః॥
నైవ సామ్నా నదానేన నభేదేన కృతో యదా
ప్రద్రష్టు మపి శక్యేత నైవదాన్యేన కేనచిత్॥

యుద్ధ 31 స 10 12 శ్లో

నా కోపమును మహోగ్రమును వేవరుంగుమను అత డామె నెప్పటికిని సంహ రింపనీయడు నే నతని కెన్నియో హితవాక్యములు సీత నిచ్చివేయుమని పలుమా రొసగి తిని ఆమె యునికి లంకానగర వినాశహేతువనియు చెప్పుచుంటిని కాని అతడు పెడచెవిని పెట్టెను అతని కింకను ఆమెను పొందగలనను ఆశ యున్నందున అట్లు గావింపడు

అతని కామోద్రేకము అద్దరికి చందకొన్నది ఎవడైనను ఆమెను దర్శింప నీయడు అత డామెను సంహరించునదేశమున గూడ రానీయడు అని పలికెను (భావా॥ వారి అంతరార్థము ఆమెను అతని సంహారించునని యుండవోపును) ఏమైనను ఈ సందర్భమున విభీషణుడు కొంత అతిశయోక్తిగ పలికెను ఏలన, వేద గత వాక్యము వలెనే ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతను రావణుని కోటలో క్రమ్మర తెచ్చి మూగ్రాముమున చంపెను సీతయే కారకురాలని యెంచి, ఆమెను సంహరింప నిర్ణయించుకొనెను అతడామెను సీతాదేవి తనలో నే చింతచే తిరిగిరావలెనని హనుమంతుడు చాల ఉదారముగ సూచించినమార్గము నను సరించి నైతిని నే పుడు వాక్యమువలన ప్రశ్నించితిని అని సత్యవ్రతపరాయణుడు రా ముడు రాక్షసమున ఎంతను సంహరింప తలచినచే నిర్ణయించెను కావున రా ముడె న్నడును సీతను వదింపవలెనని విభీషణుడు తనలో చింతిక అతిశయోక్తి గోచ రించును కాని అతడు పలికినదియు సత్యోక్తియే యతని అంతరాత్మయు సత్యమునే పలికెను ఏలన రాముడు సీతాదేవిని సంహ రింప దలచెను అతడు కృత కృత్యుడు గాడాయెను మహాత్మ్యకరుడె సంహారింపవలెనని ఆమె ధర్మము,

ఆమెను గాదని వరిక్రి అతని ప్రయత్నమును విరమింపజేసెను. అతని సుశాసితము క్రింద రాజ్యమందుగల వీరోచితభావముల జాగృతి వహించెను. అతడు సీతాదేవిని సంహరించ నిశ్చయించినను ఇందుకు పర్యాప్త అతని ఉద్దేశమును వాడుమాట గావించెను.

సీతాదేవి

ఉత్సాహకముగా ఒకమాట చెప్పదలంచితిని (దాని వివరముగ చెప్పియున్నను, అదియెంతయు మరల చెప్పదగియున్నది) వాల్మీకి వర్ణించిన సీతాదేవివంటి యువతిని, నేనెన్నడును వినియు కనియు నెరుగను. ఏ యువతి యామెకు సాటిగాదు. స్త్రీ సహజమగు సౌందర్యము కోమలహృదయము అసామాన్యమైన దయ భక్తి విశ్వాసము వివేకము మనోధైర్యము సాహసము ఇవన్నియు నామెయందు మూర్తీభవించి యుండెను. ఆమె జీవితమున సౌఖ్యమనుభవించిన దశ ఏదైన గలదా యని పరిశీలించెదము. వివాహ దినమునకు పూర్వము ఏకాకియై ఎల్లప్పుడును దుఃఖము చెందు దశను తర్కించెదము. కాని ఆమె అరణ్యమునందు గడపినకాలము వింతగ ఉత్సాహకరమైనది. పెళ్లిగను ఎంచవలెను. అమెకు రాజ్యమేల? ఆమెకు శ్రీరాముడే సర్వస్వము. అతడున్న ప్రదేశమే స్వర్గము. అతడు లేనిచో అది నరకమే. అయోధ్యయందును ఆమె సుగుణములు పరిపూర్ణముగ ప్రకాశించినందున బాగ వినదగిన గమనింపవలెను. దానికన్న వాల్మీకి పలికిన మరియొక ముఖ్యాంశమును మనము ముందుగ గమనింపవలెను. పెద్దవారి కన్యలందుట కలిదండ్రులకు దుఃఖహేతువు. కాని సీతాదేవి కన్యారత్నము. ఆమెకు వివాహ మెటులగునోయని యొసనము చింతించియుండక పవనరమేదు కాని ఆమెనుగూర్చి జనకు డెంతయు పరితపించెను. సీతాదేవి అరణ్యమునందు అనసూయతో తన వివాహము స్వయంవరమని చెప్పినపుడు వాల్మీకి ఆమె వయస్సు ఆరుసత్సరములే యని పలికెను. ఆమె

శ్లో॥ పతి సంయోగ సులభం వయో దృష్ట్వాతు మే పితా
చింతామభ్యగమద్దీనో విత్తనాశాది వాధనః ॥
సదృశాచ్చాపకృష్టాచ్చ లోకే కన్యాపితా జనాత్
ప్రధర్షణ మవాప్నోతి శక్రేణాపి సమోభువి ॥
తాం ధర్షణా మదూరస్థాం దృష్ట్వాచాత్మని పార్థివః
చింతార్ణవ గతఃపారం నాససాదా ప్లవోయథా ॥

అయో 118 స 34, 36 శ్లో

కం డిగ యుండువాడు వరని అధికారము సంపద గా వయులందు ఇం ద
సమానుడై యుండవచ్చును అయినను అతనికి పెండ్లికాని కుమార్తె యున్నయెడల
కొంచు వనులను తనకన్న అల్పులనుగ వారియందు దూషణ తిరస్కారములం
పొం ను అమె జనకుని వష్టముగ గమనించి యుండుము కాని జనకు డామెను
గూర్చి చింతనుగ ఆ దోషమి ని వినట్లు వాల్మీకి వర్ణించ డాయెను అర దట్లు
వ్రాయుట లేదే చి యుండినయెడల కిష్ణిందిల్లు వంచినవానికే నాకుమార్తె నిత్తును
కిగోంచియుమనుగల వ్వతు వరమును ధాటించియుండుగా చాలకొద్దిమం మాత్రమే
ఆ వింటిని పై కెత్తు పనియు యయా దరి దానిని కికట పైకెంచి ప్రయాశో
వేలగుటు అప్పుకొనినావలని యు డెను ఈ విల్లు వంచినా తే నాకుమార్తె
నిచ్చి వివాహము గావించెద నని జనకుడు చెప్పె నను బ ననుక్రా ని అది యేమ
యైనను ఎవరేని అనసూయతో సారంగి నాకు వివాహయోగ్యమగుప్రాయము
వచ్చె దుటలాలి చింతాక్రాంతు డాయె నని వలికెను బా కార్యసాధ్యమగుయున్న
సీతాదేవి ఆ వచనమును అనసూయను చెప్పుటలో నాకు ద్వము లేదయు లేదు
చున్నా పలుక వాల్మీకి నాకా మున కుక్తు తగినవతని దొంచుట చాల
దురర్థము గాచు డెను వాని తలిదండ్రులు వివాహగ ఆ దోషమ తె మనుంకిరి
వాల్మీకి తనకాలమునగల అతి సామ్యమును జనకునిదోష వటించెను వాల్మీకి
దానితో తృప్తిజె ఎక అంతకు చాలమందగ ఇంగిత వేరొక దృష్టాంతమునుగూడ
మం చి చెను గావలెని ఋత్వాయు మమారి తకుమార్తెమను నై తెనకి బహు
కాలము గావింపకొంచిన వ దుర్గ్రసుడు అటి నంటనును చెయుర్యా వెను వీరివు
రును బ్రహ్మదేశ్వని అసంతనమ ఒకటి రెండు తరములవారే। కావున లోకమున
బాలవివాహ అంత త్వరితము గ పెరిగియుండదు సుమారి తనకుమార్తెను బాలకమ
వరు డెంగని చ్చి అమెతో

శ్లో॥ పుత్ర ప్రద కాలోయం యౌవన కే ఒ అవ ర్తతే
ప్రత్యాఖ్యానాచ్చ భీతస్య త్వం న వర్తే ప్రతిగృహ్య పే॥
త్వత్కృతేన వయం సర్వే య త్రితా ధర్మబుద్ధయః
త్వంహి సర్వగుణోపేతా త్రి॥ పాతిదేవ వ్రతే॥
కాన్య సిశ్చ్యరం ద తంహి సర్వేషాం మానకాంతినామ్
వ జ్జాయితేద తే॥ తవ్యం వరయేతి తద్యతే॥

మాతుః కులం పితృకులం యత్ర చైవ ప్రదీయతే
కులత్రయం సదా కన్యా సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి ॥

ఉత్తర 9 స 7 10 శ్లో

సీత పదునారేండ్ల వయస్సుకలదై విద్యా వినయ సంపన్నయై అలరారుచుంటివి అట్టి యుక్తవయసు నీకు తగినవరుని బడయజాలకుంటిని ఆత్మగౌరవముగలవానికి కూతురున్నయెడల ఆత్మగౌరవము నామె తప్పక కలుగజేయును అని పలికెను మయుడు తన కుమార్తెయగు మండోదరిని వెంటనిడుకొని వరుని వెదకుచు సంచరించుచుండగ రావణు డెదురుపడెను రావణు డతనిని నీవెవరవు? అని యడిగెను మయుడు తన వృత్తాంతము దెలిపి తన కుమార్తె నామెకు తగినవరుని వెదకుచు బోవుచుంటి నని బల్కెను వాల్మీకి మహర్షికి ఆ రావణునెడ చాల ప్రేమయున్నట్లు గనబడుచున్నది కావున అతడు దానిని ప్రతిపక్ష తండ్రినోటను బలికించుచుండెను రావణు డది విని వివాహమును చేసికొనదగు సంతసమును బడెను అత డామెను పెండ్లియాడి మయునకు మానసిక విశ్రాంతిని చేకూర్చెను మయుడు తనయల్లునకు 'శక్తి' యను ఆయుధమును కట్నముగ నిచ్చెను అతడు దానినే లక్ష్మణుపై ప్రయోగించి మూర్ఛిల్లజేసెను

అయోధ్యాకాండమునందు శ్రీరాముడు సీతను వదలివెంచి వా వనవాసమునకు బోవుట నెరిగించగ ఆమె సేవను వీడుట వలదనెను శ్రీరాము డంతట తంగీకరింపక ఎన్నియో నీతులు బోధించి ఆమె తన తల్లిదండ్రుల యొద్దనుండి భరతునియెడను యెట్లు మెలగవలయునో సూచించెను భరతునివిషయమై అతడు ప్రత్యేకముగ నొక్కి చెప్పిన శ్లోకము మీకు దరిని వివరించెదను అంత గొప్ప అంతర్మధనుడంత సీత భరతునిపై కోపించుటయు అత యొక తన్మ్య పహాయు లయు అతనికి కీడు కలుగుగాక యని కోరుటయు అతనిని వరించి పంపుశంకయు గుణగణములందు అతనికన్న తనభర్త చాల ఉత్తముడనియు అత డిట్టి బనే యున్న యెడల అయోధ్యయు సామ్రాజ్యమును మహదంతోషముతో నెంత తులనాగు ముందునోకదా! యనియు తలచుట నైజముగు మాతవత్సలమై యుండును శ్రీరాము డరియుంతయు మెందుగ నూహించెను కావున నతడు సీతతో భర్త సందర్భమునతో పుణ్య సామాన్యముగ చేయు తప్పిదములకు లోనుగాకుమని హెచ్చరించెను

శ్లో॥ బుద్ధి యుక్తాహి పురుషా న పశ్యన్తి పరస్పరమ్
తస్మాచ్ఛత్రే గుణాః కర్తుం భరతాన్య గతో మమ॥

ఉత్తర 28వ 25 శ్లో

మన మీ ప్రవచనమున ముఖ్యాంశమైనది ముఖ్యముగ గమనింపవలసిన
విశేషమిది మానవుడు గొప్పవాడు పరంపరాప్రాప్తమైన మాట చెల్లించి
కడగి తన ధర్మ కార్యము చేసిన చాలునని ఆతడు కోరదగినది
మరియొకటి లేదు అతడు పరలోకమును చింతించుట లేదు కావున శ్రీరాముడు
సీతతో అడవియందున్నవాడు పరలోకమును గూర్చి సహింపడు కావున నీవు
వివేకము గలదానవు వేదశాస్త్రములను చదివినదాన భరతుడు మేలు వహించి
రాజ్యమును పాలింపవలయును అని చెప్పెను శ్రీరాముడు రాజ్యము వదలి వనమునకు
పోవు యోగ్యతను తెలిసికొని ఈ విషయము నెట్లు చెల్లించెనో యూహింపుడు
అది మానవ ధర్మము 'కావేరి దాటి చెప్పిన దాని నిజము తెలిసికొని' ఆరణ్యము
నందుగల దాని సంతోషముగ తీర్థయాత్రలను గూర్చి పలికితివి నీవు నాకెంత
చెప్పితివో ఆ వాక్యములు నన్ను మెప్పింపగలవా? నీవు మహారాజవై రాజ్యము
నందున్నప్పుడు నీకెంత సుఖమున్న దాని నిర్ణయము ఆలోచించినచో నాకు తెలియును,
పోయిన తరువాత నాకెట్టి భయము కలుగునని చెప్పగ వింటిని ఆ దుఃఖమునుండి నన్ను
రక్షింప ఎప్పుడెప్పుడు వచ్చెదవని యుద్విగ్నుడనై యుందును భవిష్యము నెరిగిన
జ్యోతిష్యులు దానిచే బాధింపబడిన నేను నీవు ఇందు దిక్కుగా తిరుగ వలదని
ప్రార్థించుచుంటి నీవును నన్ను విడువకుండుము అప్పుడు సదవకాశము లభించును
కావున మన మిరువురము ఎంతయును తోడుగ నుండి వేడుకొనెను

అంతట శ్రీరామ చంద్రమూర్తి నాకు పోవునంది ఉత్తమోత్తమమైన వచనము
పలికెను

శ్లో॥ ఇహాలి కేశ పిత్రుణిర్ఞ త్రి యస్య మహామతే
అగ్న్యాత్ర స్వపర్యేణ ప్రేత్యాపి తస్యచా॥
ఏవమాహ్య త్పితాం నరీం మున్యక్రాంహి గతి పరాం
నాకో యుచే నేతుం త్వం మాం తేనేహ హేతునా॥
తస్యాంపతి పరాం దీనాం మాం నమాం హితం ఇహ సో
నేతు ఉర్హ్యం కాకత్య సమాన మభిమనశీలమ్॥

యదిమాం దుఃఖితామేవం వనం నేతు నచేచ్ఛసి
విషమగ్నిం జలంవాహ మాస్థాస్యే మృత్యుకారణాత్ ॥

అయోధ్య 29 స 18 21 శ్లో

అని సర్వదా పతిగ్రహుల తండ్రిచే ధారాదత్తం చేయబడిన కన్య పరుని [illegible] రాజ్యభర్తను అహంకారము దను వేర్పాటు గాదు [illegible] మరణా నంతరమును ఆమె అతనిపొందు। ఈ [illegible] ఎప్పుడు [illegible] శాస్త్ర ప్రమాణ [illegible] [illegible] గోదావరి [illegible] సీతమ్మ దుఃఖములందు [illegible] [illegible] [illegible] నానల [illegible] [illegible] అగ్ని [illegible] [illegible] చేత [illegible] అని వాపోయెను ఇట్టి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నెదర్కొనుట [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వాని [illegible] [illegible] [illegible] వారి అది [illegible] [illegible] వారు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] అని [illegible] అది వారి [illegible] [illegible] త్వరగా [illegible] [illegible] చేయుట [illegible] శ్రీరాము [illegible] [illegible] అంత [illegible] [illegible] ప్రతివాదులకు మారుగ [illegible] [illegible] [illegible]

శ్లో పొరను త్తమ సంవిగ్నా సీతా విపులం వక్షసమ్
ప్రణయా చ్చాభిమానాచ్చ పరిచిక్షేప రాఘ వమ్ ॥
కింత్వా మన్యత వైదేహః పితామే మిథిలాధిపః
రామ జా మాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పురుష విగ్రహమ్ ॥

అయోధ్య 30 స 33 శ్లో

నేరిప్పడు దాశరథిని వ్యతిరేకించెను అతడు పరుడొకరని ప్రపంచ మంతయు వెదకగ [illegible] సీత [illegible] అతడు ప్రేమకరమైన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] తెలియరానిదౌనే। అతడు [illegible] పురుషాకారము [illegible] [illegible] అని పలికెను అనితరము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], తన [illegible] [illegible]

తీరమై వారోపింతురు నే నేమాత్రము నిది కంగీకరించజాలను ఇది సీతాదేవి యొక్క ధైర్యముగల ఉత్తరము ప్రీతుని చూపించుచు న్నది

శ్లో॥ అనృతం బత లోకో౽య మజ్ఞానాద్యది వక్ష్యతి
తేజో నాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే॥
కింహి కృత్వా విషణ్ణ స్త్వం కుతో వా భయమస్తితే
యత్పరిత్యక్తుకామ స్త్వం మా మనన్య పరాయణామ్॥
నత్వహం మనసా ప్యన్యం ద్రష్టాస్మి త్వదృతే౽నఘ
స్వయంతు భార్యాం కౌమారీం చిరమ ధ్యుషితాం సతీమ్॥
శైలూష ఇవమాం రామ పరేభ్యో దాతు మిచ్ఛసి॥
యస్య పథ్యంచ రామాత్థ యస్యచార్థే౽వరుధ్యసే।
త్వం తస్య భవ వశ్యశ్చ విధేయశ్చ సదానఘ॥

అయోధ్య 30 వ 7 8 శ్లో

అనన్యశరణ్యరాలనగు నన్ను నీ వీడిపోవుట నీకేమియు తగియుండదు. నేను గంధర్వుడగ నీదానను అటు యౌవన నీవు నన్ను తరతరాలుగాను నీ పరాక్రమ మెంతటిదో? నీవు పూర్తిగ ధైర్యము గోల్పోవుట మహా తప్పు పాప మేదియో నే యుండదెవు నిన్నెదిర్చి అపకీర్తి తెచ్చునట్టి జాతుల నుగావు నన్ను త్యజించి పోవుదువు అని యూహించ చుపమగ మాటాడెను. శ్రీరాముడు నీవు తరకుదిలోర వంటు మని పలికినపుడు అమె చదిని చెరియైన ధనుర్ గ్రహించి దాని పెంచుక ప్రకీర్తి గలిగించి దాంపత్యము గట్టి బోధించి ప్రేమించి అనేకవిధ్యము లనుభవించి ప్రసంపాదనపై తీయంచు నైలాం చినది విన్నెల అన్యులపాలు గావించెదవు? నేను నీతో మంగిన దాని ప్రపైన తోడన మనవనరవ అతులలగుల గాయగరవుకే బాలుమ నీపాదములు తోకిన అంత్యము లందలి ధూళియే నా హృదయమునకు గంధపుపొడి శీతల్యకవే వృథకయ్య నన్నుగూర్చి వాక్యములెంతయును పీకేశ్వమును గలగిలియను పిల్చుకొని ఎదేనె దాని పెరిగి పీవులదిడే రకము

మహైప కి దిమ్మహాద షి వనంశయః — కి చి దిర్వచనీయమ్
మహద్దుఃఖ మనుప్రేక్ష్య నేన॥ కింత్వా మనుత్రత మైరేహ॥

ఇత్యాదిశ్లోకో భగవదవతారః ఉక్తం హి ।
కీర్త్యతాం మయాప్యేవం పురాదేవ త్వయైవ కృతం —
(సుందర 28 స 18 శ్లో — దేశాన్తరే కాలాన్తరే

నావిషయమందు కించిత్తు లోపమున్నదనుటలో సందేహము లేదు కించిత్తు అనగా చెప్పదలచినది గొప్ప దుష్కృత్యమున్నదని కాదు కిం అనఁగా భగవదవతారము చెప్పబడినది దేశాంతరమున నే నెటనో చేసితినో దేశాంతర మనగా — కాలాంతరమని వ్యాఖ్యాతలు — గోవిందరాజీయము

అది ముమ్మాటికి నిజము నామాట విశ్వసింపుము ప్రమాణముచేసి చెప్పెదను నన్ను నీవెంట తీసుకొనిపోయిన చాల సౌఖ్యముగ నుండగలవు నేను త్రిమూర్తులను కైకేయీ భరతాదుల అదుపు ఆజ్ఞలలో నుండజాలను నీవు నన్ను విడిచిపోయినయెడల నేనొక్క క్షణమైనను జీవింపజాలను వనవాసమునకు గనుక నంతమున నీవు నన్నెట్లైనను తీసుకొనిపొమ్ము అని యామె శ్రీరాముని గౌరవించుచు హాయిని పలికెను

సీతాదేవి బాల్యదశయందే గంభీరముగ నెంతటి ఉత్కృష్టాయుదందుకొన గలదో సూచించునట్టి మాటలను మీకు వెల్లడించెదను ఆమె శ్రీరాముని ప్రార్థించెను, బెదిరించెను విద్యుక్తధర్మము నుపదేశించెను వివాహము పవిత్రమైనదని ప్రకటించెను సేవచేసిన ఆశ్రమములను వర్ణించుటలో వాల్మీకి తన కౌశలమునంతయు చూపెను కొంతవరకు దైవసను వాని నెట్లు అనుభవింపగలదో నే సూచింపజాలను ఆమె బాల మనోవ్యథచే కష్టసుఖములను లాదెను ఆ పతిసంగమునకుద్ది, స్త్రీయొక్కయుమునే పెట్టి ప్రసంగమున ఉత్తమోత్తమురాలి పేరొందె వానిని సేవట్టిన, ఒక గౌరవముగ స్త్రీ భాగ్యమున తన భర్తతో కలసి నివసింపజాలని ప్రకటింప యగునా అనేకులకు చెప్పవలెసియున్నవి మరల చెప్పుచుండ ఆమె అట్టి మాటాడక తప్పదనగాదు ఒక స్త్రీ తనభర్తతో నిజమైనట్టి దైర్యముగ చెప్ప దగు మాటలుగలదు ఆమె అంగీకరించును విచారింపకొనుటకు అట్లు మాటాడెను ఆమెను భర్తయు తిన్నగా కొప్పడి భార్య దైర్యముగ మాటాడినందుకు భర్తకు కోపమేల కలుగును? దంపతుల స్థితియు అవ్యవస్థయుగల పురుషులకే అట్టి చెడు భావము లుండుతను పతిపుగూర్చి చెడుగా మాటాడువారిని నేను క్షమింప జాలను

శ్రీరాముడు దానినొల్ల స్వీకరింపడనో యనుచు దాని మందిచెడ్డ మనోవ్యథయందు క్రిందపడి సీత భార్యయెట్లు ఎంతకాల వనవాసమో శ్రీరామునకు బాగుగ తెలియును. శ్రీరాముడు ప్రేమను అదియును ధర్మస్వరూపుడు కావున ఆ యుత్తమురాలిని నోదార్చికొనెను. దానినంతయు నిశ్చయించి స్వీకరించెను. అంత శ్రీరాము డేమని పలికెనో వినుడు.

శ్లో॥ తాం పరిష్వజ్య బాహుభ్యాం విసంజ్ఞామివ దుఃఖితామ్
ఉవాచ వచనం రామః పరివిశ్వాసయంస్తదా ॥

న దేవి తవ దుఃఖేన స్వర్గమప్యభిరోచయే
నహి మేఽస్తి భయం కించిత్ స్వయంభోరివ సర్వతః ॥

తవ సర్వమభిప్రాయ మవిజ్ఞాయ శుభాననే
వాసం న రోచయేఽరణ్యే శక్తిమానపి రక్షణే ।

యత్సృష్టాసి మయా సార్ధం వనవాసాయ మైథిలి
న విహాతుం మయా శక్యా కీర్తిరాత్మవతా యథా ॥

అయోధ్య 30 స 26 27 శ్లో

ఆమెవలన బాధ కలిగి యున్నదనియెడ దుఃఖితమగు మాటలాడియుండగా దేవీ! నిన్ను కష్టములందు నేను స్వర్గమైన అనుభవింప వొల్లను. అరణ్యమునకు రావలసినదని యెట్లు చెప్పవలెనో అట్లు చెప్పనివాడగాను. నిన్ను రక్షింపగల పరాక్రమము సామర్థ్యము నాకున్నను నాకు గలదని నాకు తెలిసినను, అయినను నేను మొదట బాధపడి నీ తాత్పర్యము గాని యుండగను నీవు నిజముగ వింతగ ధైర్యముగా నీ సేవయుగను నీవు సామాన్యముగ వలెనని తలచియుండి గాని చెప్పను. దైవ్యశక్తి కర్తవ్యసేవావసరముల నాకు అనుమానమున నీయొద్ద నిల్లు చేయునను నిశ్చయము వీరి కొరకు వారికోరి అరణ్యవాసము చేయుటకే బ్రహ్మ నిన్ను సృష్టించెను. జితేంద్రియుడై విశ్వసించి యున్న తన కీర్తిని విడిచిపెట్టు వంతటివాడెట్లు విడువలేనో నిన్ను వీడగా నుండజాల. ఇక యాజ్ఞానుసారము నేనవశ్యముగా నీకు తప్పక నావెంట నిన్ను గొనిపోవుటకే నిశ్చయించితిని. అరణ్యములందు నాయాదర్శ పాతివ్రత్యమును గాంచుము అని పలికెను.

శ్లో॥ సర్వథా సదృశం సీతే మమస్వస్య కులస్య చ
వ్యవసాయమతిక్రాంతా సీతే త్వమతిశోభనమ్॥

అయోధ్య 30 స 41 శ్లో

పైశ్లోకము [illegible] దుండగొనవలసిన శ్లోకమిది ఈ దివ్య దంపతుల [illegible] శ్రీరాముడు సంపూర్ణముగ తన [illegible] సూచ్చుకొని, ఆమెతో, [illegible] నీవలన నాకు [illegible] మన వంశము [illegible] నాదే [illegible] అని పలికెను అంతట [illegible] మన [illegible] సమర్పించుటకై బ్రాహ్మణోత్తములకు [illegible] దానము గావింప నిశ్చయించినది [illegible] శ్లో [illegible] పలికెను

శ్లో॥ తతః ప్రహృష్టా పరిపూర్ణమానసా
యశస్వినీ భర్తురవేక్ష్య భాషితమ్
ధనాని రత్నాని చ దాతుమంగనా
ప్రచక్రమే ధర్మభృతాం మనస్వినీ॥ అయోధ్య 30 స 47 శ్లో

వనమునందు [illegible] తనభర్త [illegible] ఆమె తన [illegible] పాత్రమైనంతవరకు [illegible] తగ్గినదిగా [illegible] దానధర్మములు గావించ మొదలిడెను

26 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

సీతాదేవియు శ్రీరాముడును తమ సర్వస్వము దానము గావింప నారంభించెననని లోగడ చెప్పియుంటిని. వారంతట గంగను సమీపించిరి. వారు గంగను తరించుటకు గుహుండు దాని యుత్తరపు ఒడ్డున నావను సిద్ధపరచెను. అంతట శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో

శ్లో॥ ఆరోహ త్వం నరవ్యాఘ్ర స్థితాం నావ మిమాం శనైః।
సీతాం చారోపయాన్వక్షం పరిగృహ్య మనస్వినీమ్॥

అయోధ్య 52 వ 76 శ్లో

నీవు ఎదుటను వదలముగ పట్టుకొని మెల్లగ నెక్కుము. సీతను చేయూతనిచ్చి ఎక్కించుము అని పలికెను. ఇచట వాల్మీకి మనస్విని అను శబ్దమును ప్రయోగించెనని వ్యాఖ్యాత పలికెను. వ్యంగ్యార్థముగ శబ్దములను ప్రయోగించుట వాల్మీకి యొక్క నైపుణ్యము. మనస్విని యనగ ధైర్యములేని స్త్రీ యని గాక, సర్వం యని వాల్మీకి అభిప్రాయము. నీవు పడవ నెక్కుచున్నప్పుడు ఆమె భయపడునని యర్థము.

శ్లో॥ స భ్రాతుః శాసనం శ్రుత్వా సర్వమప్రతికూలయన్।
ఆరోప్య మైథిలీం పూర్వ మారురోహాత్మవాం స్తతః॥

అయోధ్య 52 వ 77 శ్లో

తరువాత లక్ష్మణుడు రామును ముందుగ నెక్కించి తా వెనుక నెక్కెను. అతడు తన సోదరుని యాజ్ఞను ఎందుచేత కాదని గావించెను. అయితే ఇచట అతడు తలంచెను. ఇట్టిసందర్భములందు లక్ష్మణునకు ఎక్కువ వ్యవహారజ్ఞానము కలదని ఎంత చెప్పిన వాల్మీకి లక్ష్మణుడా అని పలికెను. లక్ష్మణుడు రామాజ్ఞను ముందు వెనుకలు చేసినట్లు అగపడును. వాల్మీకి అట్లు చేయలేదనెను. దాని అర్థమేమన, లక్ష్మణుడు రామాజ్ఞను యథాతథముగ నిర్వహింపలేదాయెను. అంతకన్న మేలు చేకూర్చునది దాని అంతరార్థమును గ్రహించి, అట్లు చేసెను. మరి స్వామి ఆత్మవాన్ అను శబ్దమునకు ప్రత్యేకమైన ప్రాధాన్యము కలదని వ్యాఖ్యాత అభిప్రాయము.

లక్ష్మణుడు సీతను తాకి గట్టిగ పట్టుకొని పడవ నెక్కించియుండెను వారు దిగఁదేండి యుండిన నూరింటకె సీతను పవిత్రురాలని యు లక్ష్మణుని ఆక్షేపించుదవియు తలచి ఏ మనము గ్రహింపవలెను సీతవెనుక శ్రీరాముడు పడవ నెక్కెను అటు పిమ్మట లక్ష్మణు డెక్కెను

శ్లో॥ రాఘవోఽపి మహాతేజా నావమారుహ్య తాం తతః ।
బ్రహ్మవత్ క్షత్రవచ్చైవ జజాప హితమాత్మనః ॥
అయోధ్య 52 వ 78 శ్లో

శ్రీరాముని సదాచారములు చోకరి యుద్ధ గాంచదగినవి వేదము లను గ్రహము పొందుటకు అతడొక మంత్రమును పఠించెను అంత వారెల్లరు గంగా నదుల నావయందెక్కి వారు గంగను దాటిన తోవుడు కాళిందినదిని పొందినపుడు అనుసరించిన క్రమము అంతఃకరణముండునటుల మార్గమైనదను అది ఆచారముగ నుండెను

శ్లో॥ సీతామేవాగ్రతః కృత్వా కాళిందీం జగ్మతుర్నదీమ్ ॥
అయోధ్య 55 వ 13 శ్లో

పిదప శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో సీత ముందుగ పోవ్వు సీత పిమ్మట మనమిద్దరము విల్లుపట్టుకొని వేరు వెనుక నడువవలెనని చెప్పెను ఆ యాజ్ఞకొండదు పండితులు చేయుదురు శ్రీరాముని యాజ్ఞ అయిన అనవసరమునకు తగినట్లు చూచు చుండును కాళిందిని దాటునపుడు చేరాతక్రకృత్యము గాంచుము అది లోతై వేగముగ ప్రవహించుచుండెను దానిని దాటునప్పుడు ప్రమాదము కలుగునని వారు తెప్ప ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసికొనవలసినవారైరి పైనా శ్లోకము దానిని వివరించెను

శ్లో॥ తౌ కాష్ఠసంఘాట మథో చక్రతు స్సుమహాప్లవమ్ ।
శుష్కై ర్వంశై స్సమాస్తీర్ణ ముశీరైశ్చ సమావృతమ్ ॥
అయోధ్య 55 వ 14 శ్లో

లక్ష్మణుడు కష్టించి పనిచేయుచుండగ శ్రీరాముడు కూర్చుండి ఊరక చూచు చుండెనని మన మూహింపరాదు. అతడును సాహాయ్యముచేసెను వారు కొయ్యలను చేర్చి తెప్పగానించి, తీగెలతో దట్టంగ కట్టించిరి

శ్లో॥ తతో వేతస గారాశ్చ జంబూశాఖాశ్చ వీర్యవాన్
చకార లక్ష్మణశ్ఛిత్వా సీతాయా స్సుఖసూన మ్॥

అయోధ్య 55 స 16 10 శ్లో

సీతాదేవి కూర్చుండుటకు లక్ష్మణుడు మెత్తని ఆసనమును గూర్చి ఆమెకు అలంకరణము చేయుచుండెను. అరణ్యమందు చిన్న యుత్సవములున్నచో ఆ యన్నదమ్ము లామెను ప్రత్యేకముగ గమనించి స్త్రీయెడ చూపదగిన గౌరవమును పాటించిరి

శ్లో॥ తత్ర శ్రియమివాచింత్యాం రామో దాశరథి ప్రియామ్
ఈషత్సం లజ్జమానాం తా మధ్యారోపయత ప్లవమ్॥

అయోధ్య 55 స 10 11 శ్లో

అంత వారా తెప్పపై యమునదిని దాటిరి. ఈసందర్భమున సీతను తెప్పయందెక్కించుటకు లక్ష్మణుని ఆజ్ఞాపింపక శ్రీరాముడే ఆమెను ఎక్కించెను. భార్యాభర్తల సంబంధమందు మెలగునపుడు ఇతరుల ప్రమేయము ప్రత్యేకముగ లేకుండ వ్యవహారములందును గొప్ప నియమములను పాటించుచుండిరి. శ్రీరాముడు సీతను నదకలోని తెప్పయందెక్కించునపుడు లజ్జమాన యను విశేషణమును ప్రయోగించెను. ఆమెకు లక్ష్మణుని యెదుట శ్రీరాముడు తన్ను తాకి సాయముచేయుట లజ్జాకరముగ నుండెను.

శ్లో॥ పార్శ్వతస్తత్ర వైదేహ్యా వసనే భూషణాని చ
ప్లవే కఠినకాజంచ రామశ్చక్రే సహాయుధైః।
ఆరోప్య ప్రథమం సీతాం సంఘాటం ప్రతిగృహ్య తౌ॥

అయోధ్య 55 స 17 18 శ్లో

నా రయోధ్యకు తిరిగిపోవునపుడు సీత తన భూషణములెల్లను ధరించి, వనవాసమునకు తన వెంట వచ్చినందున ఆమెయందు మిక్కిలి ప్రేమ గాని చేసి లాలన జేసి గొప్పమోతయై యుండుటకు ఆ భారమంతయు నా యన్నదమ్ము లిరువురును సమముగ పంచుకొనిరి. అందుచే లోకుల వారికి తమ ఆయుధములు గంప కట్టపారయు పంచెను వారు వనములందు ... చెను లాపించిరో చూతము

శ్లో॥ యద్యత్ప్రార్థయతే తస్యంతా జనకాత్మజా
తత్తత్ ప్రదద్యాత్ వైదేహ్యా యత్రాస్యా రమతే మనః॥
అయోధ్య 55 వ 28 29 శ్లో

శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో సీత ఏదైన పూవో పండో కోరి, కావలయునని కోరినచో వెంటనే దానిని తెచ్చియిమ్ము అని ఆనతిచ్చెను

శ్లో॥ ఏకైకం పాదపం గుల్మం లతాం వా పుష్పశాలినీమ్
అదృష్టపూర్వాం పశ్యంతీ రామం ప్రపచ్ఛ సాబలా॥
అయోధ్య 55 వ 30 31 శ్లో

సీత వనమునందలి వివిధమైన తీవలను పువ్వులతో నిండిన వృక్షములను జూచి నపుడు ఆమె వినిచి వానినిగూర్చి శ్రీరాముని నడుగును శ్రీరాముడు వెంటనే ప్రక్క తరయిచ్చుటకు వృక్షముల పుష్పములను త్వరగ తెచ్చియుండవలెను

శ్లో॥ రమణీయాన్ బహువిధాన్ పాదపాన్ కుసుమోత్కటాన్
సీతా వచన సంరబ్ధ ఆనయామాస లక్ష్మణః॥
అయోధ్య 55 వ 31 32 శ్లో

లక్ష్మణుడు వానినంతయు తెచ్చియిచ్చెను

శ్లో॥ విచిత్రవాలుకజలాం హంససారస నాదితామ్
రేమే జనకరాజస్య తదా ప్రేక్ష్య సుతా నదీమ్॥
అయోధ్య 55 వ 32 33 శ్లో

ఆమె యమునానదియందు తేలియాడుచున్న హంసలను తామరలనుగాంచి ఆనందపరవశ యాయెను

శ్లో॥ క్రోశమాత్రం తతో గత్వా భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
బహూన్ మేధ్యాన్ మృగాన్ హత్వా చేరతుర్యమునావనే॥
అయోధ్య 55 వ 33 శ్లో

వారా వనమునందు కొన్ని క్రోసుల దూరమేగి, పలుయు లేళ్లను జంపి ఆ మాంసమును భుజించిరి వారు మాంసమును భక్షించినవారు కారని తెలుపుటకే దీనిని పేర్కొంటిని

శ్లో॥ విహ్వార్యశే ఒష్టిల పూగ నాదితే
ఉపేవనే వానర వారణాయుతే
వసం జటీవ్ర ముపేత్య సమ్మతమ్
నివాస మాజగ్మురదీనదర్శనాః॥ అయోధ్య 56 స 14 శ్లో

వారా నదీతీర మంద ప్రకృతి దృశ్యములను తిలకించుచు కొంతదూరము నడచి తమ పర్ణశాలకు వెనుదిరిగిరి

లక్ష్మణుడు అరణ్యమునందు పదునాలుగేండ్లు శ్రీరామునకు సేవ చేయుచు నిద్రాహారములు లేకుండెనని ప్రజల యందొక నమ్మకము కలదు అది నిజము కాదని ఋజువు చేయు సందర్భ మిదిగాదు

శ్లో॥ అథరాత్ర్యాం వ్యతీతాయా మవసుప్త మనంతరమ్
ప్రబోధయామాస శనైర్లక్ష్మణం రఘునందనః॥

అయోధ్య 56 స 1 శ్లో

వేకువజామున లక్ష్మణుడు నిద్రించుచుండ శ్రీరాము డాతని మేల్కొలిపె అనగా మనము తొలుత నమ్మకమైనది చెప్పు అంతయు నమ్మకము అది పరిశీలించిన దానిని వ్యాఖ్యాత ఇట్లు వచించెను

శ్లో॥ ఇత్యేన చతుర్దశ వర్ష పర్యంతం లక్ష్మణః స్వాపహీనః
అనాహారశ్చ ఇతి లోకోపవాదః అపాస్తః॥

లక్ష్మణుడు పదునాలుగు సంవత్సరములు నిద్రాహారములు మానియుండెనను ప్రజల విశ్వాసమునకు ఆధారము లేదు వారు చిత్రకూటము చేరగనే లక్ష్మణుడు యొక్క ఆకుటీరము గట్టిరి శ్రీరాము డంతట వాస్తుదోషములు హరించుటకై మంత్రములు జపించి వాస్తుపూజ గావించెను

శ్లో॥ సురమ్య మాసాద్య తు చిత్రకూటమ్
నదీం చ తాం మాల్యవతీం సుతీర్థామ్
ననంద హృష్టో మృగపక్షి జుష్టామ్
జహౌ చ దుఃఖం పురవిప్రవాసాత్॥ అయోధ్య 56 స 38 శ్లో

వారక్కడ నదిని దాని పరిసరములను తిలకించి, ఆనందముగ కాలము గడపుచు తాము విడిచివచ్చిన అయోధ్యను సంపూర్ణముగ మరచిపోయిరి

సీత చాల సంస్కారము కలిగి ఆకాలమునందు చాల గొప్పవారైన మహా పురుషుల సరసనుండియు నామెయందు స్త్రీ సహజమైన దౌర్బల్యముండెను. ఒక సంసారమునందు కష్టమో అపాయమో ఎట్టి భీతియో, కలిగినప్పుడు భర్తకును మామగారికి తెలుపకయే భార్య ఇంటివేల్పులకు దేవతలకు మ్రొక్కు. చిరకాలము నరచితమండి చాల అనవుకాలముగనుండు సమయమున స్త్రీ చేయుట మన కందర కును తెలిసినవిషయమే. సీతకును అట్టి దౌర్బల్యముండెను. వారు గంగను దాటు చున్నప్పుడు నడిమధ్యమున

శ్లో॥ మధ్యం తు సమనుప్రాప్య భాగీరథ్యాస్త్వనిందితా
వైదేహీ ప్రాంజలిర్భూత్వా తాం నదీ మిదమబ్రవీత్
పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్య ధీమతః
నిదేశం పాలయత్వేనం గంగే త్వదభిరక్షితః
పాల్యం దేవి నమస్యామి ప్రశంసామి చ శోభనే
ప్రాప్తరాజ్యే నరవ్యాఘ్రే శివేన పునరాగతే ॥
గవాం శత సహస్రాణి వస్త్రాణ్యన్నం చ పేశలమ్
బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రదాస్యామి తవ ప్రియ చికీర్షయా ॥
సురాఘట సహస్రేణ మాంసభూతౌదనేన చ
యక్ష్యే త్వాం ప్రయతా దేవి పురీం పున రుపాగతా ॥
యాని త్వత్తీర వాసీని దైవతాని చ సంతి హి
తాని సర్వాణి యక్ష్యామి తీర్థాన్యాయతనాని చ ॥
పునరేవ మహాబాహుర్మయా భ్రాత్రా చ సంగతః
అయోధ్యాం వనవాసాత్తు ప్రవిశత్వనఘోఽనఘే ॥

అయోధ్య 52 స 82 83, 87 91 శ్లో

సీతాదేవి చేతులు జోడించి తల్లి! భాగీరథీ! శ్రీరాముడు క్షేమముగ నిన్ను తరించునట్లు అశీర్వదించుము. నిన్ను నమస్కరించెదను. రాజ్యభోగము చేపట్టుటకు నా భర్త మముగూడి క్షేమముగ తిరిగివచ్చినప్పుడు నీకు ప్రీతిగ బ్రాహ్మణులకు ఒక లక్ష గోవులను దానము గావించెదను. నే విల్లు తెచ్చినప్పుడు వేయి సురాభాండములను మాంసపుక్రోవులను నీ కర్పించెదను అని మ్రొక్కెను. ఆ నదీతీరమందలి క్షేత్ర ములను దేవాలయములను తీర్థములను సేవించి, పూజ గావించెదని గంగాదేవిని

ప్రార్థించెను కాళిందీనదిసొద్దగూడ ఆమె యిట్లే చేసెను కాని మ్రొక్కు చెల్లిం
చెదనని గోవులసంఖ్య వేయిమాత్రమే। సురాఘటములసంఖ్య నూరే।

అంత వారు శ్యామ మను వటవృక్షమును జేరి

శ్లో॥ నమస్తేఽస్తు మహావృక్ష పారయేన్మే పతివ్రతమ్
కౌసల్యాం చైవ పశ్యేయం సుమిత్రాంచ యశస్వినీమ్
ఇతి సీతాంజలిం కృత్వా పర్యగచ్ఛ ద్వనస్పతిమ్॥

అయోధ్య 55 స 6 38 శ్లో

సీతాదేవి ఆ వృక్షరాజమునకు నమస్కరించి నా భర్త వనవాసగేయుల అరణ్యవాసవ్రతము పూర్తి గావించునట్లు ఆశీర్వదింపు మని ప్రార్థించెను ఆమె ఇక్కడ ఏమియు మ్రొక్కలేదు

శ్లో॥ తాం తథా దర్శయిత్వాతు మైథిలీం గిరి నిమ్నగామ్
నిషసాద గిరిప్రస్థే సీతాం మాంసేన ఛందయన్॥
ఇదంమేధ్య మిదంస్వాదు నిష్టప్త మిద మగ్నినా
ఏవమాస్తే స ధర్మాత్మా సీతయా సహరాఘవ॥

అయోధ్య 96 స 1 2 శ్లో

సీతారాములు వనవాసమున సౌఖ్యముగ జీవించిరనుటకు నిదర్శనమిది ఒకటిగ కలిసి భుజించుట వారి కలవాటు గనుక శ్రీరాము డామెను సంతోషపెట్టుటకు ఇది స్వాదువైనది ఇది మంచిది ఇది బాగుగ ఉడికిన దని మాంసము నామెచేత నిడు చుండెను వారలు పరస్పరసౌఖ్యమును గమనించుకొనుచు పరస్పరము సాయము గావించుకొనుచు భోగభాగ్యములతోగూడిన తమ అయోధ్యానగరమును పూర్తిగ మరచి ఆనందముగ కాలము గడపిరి

కొంతకాల మిట్లు జరుగ, వారొకనాడు విరాధుడను రక్కసుని జూచిరి అతడు హఠాత్తుగ వారిపైబడి సీత నెత్తికొనిపోయెను పిమ్మట ఆమెను విడిచి ఆ సోదరుల నెత్తికొనిపోయెను రామ లక్ష్మణు లొక ఉపాయమునబన్ని మనను తోడలించినదెవరకే అతడు దేగుచుండెను మనల మోసికొనిపోనిమ్ము మనకు నడువ వలసిన శ్రమయే తప్పిన దని పలికిరి కాని వారు సీతను విడిచి దాంఘారము వచ్చి రనుట మరచిరి

శ్లో॥ హ్రియమాణౌ తు తౌ దృష్ట్వా వైదేహీ రామలక్ష్మణౌ
ఉచ్చైస్స్వరేణ చుక్రోశ ప్రగృహ్య సుమహాభుజౌ ॥
ఏష దాశరథీ రామ స్సత్యవాన్ శీలవాన్ శుచిః
రక్షసా రౌద్రరూపేణ హ్రియతే సహలక్ష్మణః
మాం వృకా భక్షయిష్యంతి శార్దూలా ద్వీపినస్తథా
మాం హరోత్సృజ్య కాకుత్స్థౌ నమస్తే రాక్షసోత్తమ ॥

అరణ్య 4 స 1 8 శ్లో

అంతట రామ లక్ష్మణులను విరాధుడు తీసికొనిపోవుచుండగా సీత హాహా కారెత్తి ఓయీ విరాధా! నీవు వారిని వదలి నన్నెత్తికొనిపొమ్ము. ఏలాగుననైనను నను పులులు సింహములు మ్రింగగలవు వారికంటెను నీవే నన్ను మ్రింగి, వారిని వదలివేయుము అని బిగ్గరగ అరచెను. సామాన్యముగ నీవు అపాయమునందున్న యొకల, నిద్దరి నీదట్టను తెలియున్నను మొదట నన్ను నీవు రక్షించుకొని పిదప వారిని రక్షించవలెనవు కాని సీతాదేవి అందుకు భిన్నముగ నడుచుకొనెను. ఆమె తాను జీవించియుండుటకు మారుగ రామలక్ష్మణులు జీవించియుండుటే మేలని తలంచెను. సీతాదేవి ఎలుగెత్తి యరచినవాక్యములను విని రామలక్ష్మణులు ఆతని బాహువులను ఖండించి తుదముట్టించిరి

అంతట వారు శరభంగుని ఆశ్రమమున ఒకదినమును సుతీక్ష్ణుని ఆశ్రమమున ఒకదినమును గడపి, మరునాడు తెల్లవారగనే ప్రయాణము సాగించిరి

శ్లో॥ తతశ్శుభతరే తూణీ ధనుషీ చాయతేక్షణా
దదౌ సీతా తయోర్భ్రాత్రోః ఖడ్గౌ చ విమలౌ తతః ।
ఆబధ్య చ శుభే తూణీ చాపే చాదాయ సస్వనే ॥

అరణ్య 8 స 18 19 శ్లో

సీతాదేవి ఆశ్రమమునందుంచు విల్లులను అమ్ములపొదులను దెచ్చి ఆ యన్నదమ్ములచేతి కందివ్వగా వారు ధరించిరి. అది ఆమె అను వను చేయునవియని వాల్మీకి వచించియుండలేదు. కాని ఆమె అట్లు చేసెను. అందొక విశేషము కలదు. అరణ్యమునందలి మౌనులు వారిని సమీపించి శ్రీరాముని వదమునకై వ్రాలి తమ్ము వారందరు రక్కసులవారినుండి రక్షింపుమని వేడుకొనిరి. శ్రీరాముడు వారి కభయమిచ్చెను. అంత వారు ఆ మౌనుల సెలవుదీసికొని బయలుదేరగనే,

సీతాదేవి శ్రీరామునితో నీవు మౌనివేషం ధరియించి నీధర్మము నతిక్రమించితివి నీధర్మ క్షత్రియునకు తగినదై అహింసాధర్మము నాదరింపదగినదిగాని మౌనివలె నాదరించుచు అరణ్యమునందు ఆదరింపదగినది కాదు అది సామాన్యగృహస్థునకె తగినదని పలుకుచు క్షత్రియధర్మమునకై ఆక్షేపించెను మౌనులవలె మెలగువారికి ఆయుధములు ఇంత సంధించదగినవి యని సూచించుటకై సీత వాకిచ్చి ఆక్షేపించెనని వాల్మీకి వర్ణించెను

శ్లో॥ అయం ధర్మ స్సుసూక్ష్మేణ విధినా ప్రాప్యతే మహాన్
నివృత్తేన తు శక్యోఽయం వ్యసనా త్కామజాదిహ ॥
త్రీణ్యేవ వ్యసనా న్యత్ర కామజాని భవన్త్యుత
మిథ్యావాక్యం పరమకం తస్మా ద్గురుతరావుభౌ ॥
పరదారాభిగమనం వినావైరం చ రౌద్రతా
మిథ్యావాక్యం నతే భూతం న భవిష్యతి రాఘవ ॥
కుతోఽభిలషణం స్త్రీణాం పరేషాం ధర్మనాశనమ్
తవ నాస్తి మనుష్యేంద్ర న చాభూ త్తే కదాచన ॥
మనస్యపి తథా రామ నచైత ద్విద్యతే క్వచిత్
స్వదారనిరత స్త్వం చ నిత్యమేవ నృపాత్మజ ॥
ధర్మిష్ఠ స్సత్యసంధశ్చ పితుర్నిర్దేశ కారకః
సత్యసంధ మహాభాగ శ్రీమాన్ లక్ష్మణ పూర్వజః ॥
తృతీయం యదిదం రౌద్రం పరప్రాణాభి హింసనమ్
నిర్వైరం క్రియతే మోహా త్తచ్చ తే సముపస్థితమ్ ॥
ప్రతిజ్ఞాత స్త్వయావీర దండకారణ్య వాసినామ్
ఋషీణాం రక్షణార్థాయ వధ స్సంయతి రక్షసామ్ ॥
త్వం హి బాణ ధనుష్పాణి ర్భ్రాత్రా సహ వనంగతః
దృష్ట్వా వనచరా న్సర్వా న్కచ్చిత్కుర్యాః శరవ్యయమ్ ॥
క్షత్రియాణాం చ హి ధను ర్హుతాశస్యేంధనాని చ
సమీపత స్థ్సితం తేజో బల ముచ్ఛ్రియతే భృశమ్ ॥

అరణ్య 9 వ స 9 10 14, 15 శ్లో

మానవుడు అతిక్రమించు ధర్మములు మూడు కలవు. అందు మొదటిది అసత్య మాడుట. దానికన్న అధమమైనది వ్యభిచారము. నిష్కారణముగ పరుల హింసించుట. సీతాదేవి శ్రీరామునితో నీ వెన్నడును అసత్యమాడినది లేదు. ఇక పరదారోప వ్యభిచారమును కలలోనైన దలంపవు [మనలో కొందరి భార్యలు తమ భర్తల నిష్కళంకమైన నడవడి తెలిసియు బహిరంగముగ చెప్పుటకు వెనుకాడెదరు] మూడవది యగు నిష్కారణముగ పరుల హింసించుట లేక యుద్ధమాడుట యను అధర్మమునకు నీవు పాల్పడితివి. ఈ మౌనులు రాక్షసులు తమపైబడి హింసించుచుండిరని తమ్ము రక్షింపవేడుకొనిరి. నీవు వారి కభయమిచ్చితివి. విలువిద్యయం దారి తేరిన నీ కోదండమునకు నీవు అరణ్యములో సంచరించుచు ఎవరిపైనైనను బాణములను విడువగలవు. అంత కలహారంభమగును. యుద్ధమునకు దారితీసిన క్షత్రియునిచేత శస్త్రమున్నను అగ్ని సమీపమున ఎండుకట్టెలున్నను అపద సంభవించును. అది అతనిని తనబలము జూప ప్రేరేపించును. మౌని యొకరు తీవ్రమైన తపమాచరింప దేవత లసూయచెందిరి. ఇంద్రుడు వేటకాని రూపమున వచ్చి ఒక ఖడ్గ మతనియొద్దనుంచి మరలవచ్చి తీసికొనిపోదునని చెప్పి వెడలిపోయెను. దానిప్రభావమున ఆ మౌనియందు గొప్పమార్పు కలిగెను.

శ్లో॥ స తచ్ఛస్త్రమనుప్రాప్య న్యాసరక్షణ తత్పరః
వనే తం విచరత్యేవ రక్షన్ ప్రత్యయ మాత్మనః ॥

యత్ర గచ్ఛత్యుపాదాతుం మూలాని చ ఫలాని చ
న వినా యాతి తం ఖడ్గం న్యాసరక్షణ తత్పరః ॥

నిత్యం శస్త్రం పరివహన్ క్రమేణ స తపోధనః
చకార రౌద్రీం స్వాం బుద్ధిం త్యక్త్వా తపసి నిశ్చయమ్ ॥

తతః స రౌద్రాభిరతః ప్రమత్తో ధర్మకర్షితః
తస్య శస్త్రస్య సంవాసా జ్జగామ నరకం మునిః ॥

అరణ్య 9 స 18 22 శ్లో

వనమున కందమూలములను ఫలములను గ్రహింపబోయినను అమాయకు డయిన అతడు దాని వేరుచేయకుండెను. అనుదిన మిటుచేయుటచే, అతనికి దానిపై రక్తి కలిగెను. చిన్నవస్తువును ఖండించుటకును దానినే ఉపయోగించుచుండెను. క్రమక్రమముగ నతని క్రౌర్యము హెచ్చెను. తప మాచరించుటమాని క్రూరకర్మ

ములు చేయఁబూనెను అధర్మ ప్రవర్తనపైఁ గొప్ప కలకలము ప్రోచెను శత్రుసేనాంగణ్య
సృష్టిని దానిలో నాగసర్పము దాగియున్నది క్రూరమగు దృశ్యములు బాధించు మొదల
మనభావములు కలిగించును క్రూరులతో క్రూరస్వభావుల క్రూరస్వ భావోద
యము మనస్వభావమును పూర్తిగ మార్చివేయును కావుననే యుద్ధమునందు
ఉయుండగల సామర్థ్యముగల దేశనాయకులు గావించు నిరసనలను ఆశ్రయించ వేను
పొత్తుగ నమ్మించి సహాయము పొందినవారిని నిరాయుధులఁజేసి కొన్ని తరములవరకు
వారు గజలె త్తకుండ జేయవలెనని వీరి సంకల్పము వారిని కయ్యమునకు కాలు
ద్రవ్వెదువారని వీరు పేర్కొందురు కాని ఉయుండు సామర్థ్యముగల వీరు తమ్ము
శాంతి కాముకులమని పేర్కొని తమకు బాధ్యతల నెరవేర్చి ఆ పరమగు సేన
లకు ఎల్లప్పుడును తమయొద్ద సిద్ధముగ నుండునట్లు యుంచవలెనని వాదింతురు
ఈవిధముగ ప్రజలకు యుద్ధప్రియులని శాంతికాములని వర్ణించుట తప్పు కాదు
నమ్మదగదు కాకాలయు. చాలదేశములు అభివృద్ధికొరకు అధికధనసంపన్నమై యుద్ధ
ప్రీతితో కయ్యమునకు గాలు ద్రవ్వుచుండును ప్రపంచమునకు రక్షకులమను, చాల
కాలముగ శాంతి కాముకులమనియు చాటుకొనుచుండిరి ఈ దేశములన్నియు తమవద్ద
అపారమైన సేనలను గలిగియుండుటవలన ... నుండగాంచు ఈ సేనలే
వారిని యుద్ధమునకు పురికొల్పును దీనియందు వేమాత్రము సందేహము లేదు
సర్వసమృద్ధిగల వారులు తాము సంపూర్ణముగ శాయుధులై యుండుటకును ఇతరుల
నిరాయుధుల జేయుటకును వారలను యుద్ధప్రియులని శాంతికాములని విభజించి
సమర్థించుకొందురు కాని ఏదేశమునొద్దను మారణాయుధములు లేకుండజేసి అంత
ర్జాతీయసంస్థయొద్ద సకల మారణాయుధములనుంచుటే చేయదగిన కర్తవ్యము ఏలా
వృత్తాంతము మనకందరకు మార్గదర్శిని ఏదేశమైనను అణ్వాయుధములతోడను
విస్తారమైన సేనలతోడను గూడుకొని కొంతకాలమో ఎక్కువకాలమో శాంతికాములుగ
నుండవచ్చును అపరిమితముగా శాంతికాములుగనే యుండుటకు వీలు లేదు.
అట్టిస్థితి మానవస్వభావమునకును అందును ముఖ్యముగ సంపూర్ణాయుధులై యుండు
వారి స్వభావమునకును వ్యతిరేకమైనది

శ్లో॥ స్నేహాచ్చ బహుమానాచ్చ స్మారయే త్వాం న శిక్షయే
న కథంచన సా కార్యా గృహీత ధనుషా త్వయా ॥

అరణ్య 9 వ 24 శ్లో

ఇది చాల ప్రసిద్ధిచెందిన శ్లోకము. పెద్దవారికి వలెనే పిన్నవారును దీని నుదాహరింతురు.

అప్రసాంగత్యమువలని ప్రమాదమునుదెలిపి తనవుతో తనభర్తను హెచ్చరించి సీతాదేవి యుక్తితో, సీత నే బోధించునానవుగాను సీత తెలిసినదే భర్తకు చెప్పినది. దురదృష్టవశమున కొన్నిసందర్భములలో మంచి యాలోచనలు మనసుకు రావు. ఆప్తుల వానిని మరల భర్తకేయ తెలుపవలసియున్నది. అవని నేటెరిగినది బోధింపు కాదు.

శ్లో॥ స్త్రీ చాపలాదేత దుదాహృతం మే ధర్మం చ వక్తుం తవ కస్సమర్థః।
విచార్య బుద్ధ్యాతు సహానుజేన యద్రోచతే తత్కురు మాచిరేణ॥

అరణ్య 9 స 33 శ్లో

* ఈ యంశమును సీత సూచనచేసినది. దీ నంగీకరింపవచ్చును లేదా తిరస్కరింపవచ్చును. నీవును నీ సోదరుడును ఆలోచించి, ఉచితనిర్ణయము చేయుడు. స్త్రీ చపలత్వమును అహంకారవ్రతముపై దృష్టియున్నందునను దీని నివేదించితిని అని పలికెను.

ఇచ్చట నొక వ్యాఖ్యాత దీని నపార్థముచేసికొని వేరొక అర్థమును కల్పించెను. ఎట్లైనను రామాయణమునందుగల ఇతర ప్రకరణములు ఈ స్మారయే త్వాం నశిక్షయే అనువాదముపై వాల్మీకి మహర్షికి మక్కువ ఎక్కువని వెల్లడించుచున్నవి.

---

* స్మారయే త్వా నతిశయే ఈ పాఠము మహేశ్వరతీర్థులును గోవిందరాజులు అనుసరించిరి. అందు గోవిందరాజవ్యాఖ్య అనుసరింపబడినది.

స్మారయే త్వాం నశిక్షయే కతకుని పాఠమిది. ఈ క్రింది తిలకవ్యాఖ్యానము దీనిని పేర్కొందును.

ఇది తిలకవ్యాఖ్యానము లోనిది. ఇది కతకునిపాఠము ననుసరించును. పై ఆపిన పాఠమునకు వేరు భిన్నమైనది. స్మారయే త్వాం నశిక్షయే అనుదానిపై తిలకవ్యాఖ్యయిట్లున్నది —

స్నేహాత్ భయ ద్విషయాత్। బహుమానాత్। త్వత్కర్తృకాస్మ మద్విషయాత్। కించబాహుమానో నామనదీమోచయం తత్రైక్యేన మణిమానః। స్మారయే పురావృత్త మితిశేషః। అత్రస్నేహో హేతుః బహుమానాచ్చ త్వాం న శిక్షయే ఇత్యర్థః॥

యుద్ధకాండమునందు మాతలి ఇంద్రునిరథమును తీసికొనివచ్చి ఏమియో చెప్పదలచి ఆలసించెను శ్రీరాము డాతని చెప్పుమని యడిగెను మాతలి యుద్ధములం దెంతయో అనుభవము కలవాడు కని అతని కొక విషయమును చెప్పుటకు తన వంతు వచ్చెను శ్రీరాముడు నేను జ్ఞప్తిచేసితిని కోపింపరాదు అని చెప్పి క్షమింప వేడెను

శ్లో॥ కామమర్థం సమాధేయః పురందర రథోచితమ్
యుయుత్సు రహమేకాగ్రః స్మారయే త్వాం నశృణు ।

యుద్ధ 108 వ 12 14 శ్లో

విభీషణుడు శ్రీరామునితో మాటాడినప్పుడును దీనినే పలికెను

శ్లో॥ ప్రణయా ద్బహుమానాచ్చ సౌహృదేన చ రాఘవ
ప్రసాదయామి ప్రేష్యోహం నఖల్వాజ్ఞాపయామితే ॥

యుద్ధ 124 వ 16 18 శ్లో

నేను నిన్నాజ్ఞాపించువాడను నీకు తెలియనిది నేర్పువాడను కాను నీ సేవకుడను నీకు సకాలమున నైన పూరించగలవాడను అని పలికెను సీతాదేవి చెప్పినదానికిని అర్థమిదియే ।

అమాయకురాలైన ప్రణయ సీతాదేవి ఏసందర్భమున నిందించుచు కావున శ్రీరాముడు దానిని గ్రహించినవిధమునే దానికి పరిష్కారముగ నెంచవచ్చును

శ్లో॥ కింను వక్ష్యామ్యహం దేవి త్వయైవోక్త మిదం వచః
క్షత్రియై ర్ధార్యతే చాపో నార్తశబ్దో భవేదితి ॥

అరణ్య 10 వ 8 శ్లో

దేవీ! దీనుల ఆర్తుల నగువారిని రక్షించుటచే క్షత్రియులకు కర్తవ్యమనియు, అందులకే వారు విల్లును బాణములను ధరింప వలయుననియు నీవే యింతకుపూర్వము పలికియుంటివి

శ్లో॥ అప్యహం జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే స లక్ష్మణామ్
న తు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః ॥

అరణ్య 10 వ 18 శ్లో

నా మాటను నిలుపుకొనుటకు లక్ష్మణునైనను నిన్నైనను, తుదకు నా ప్రాణమునైనను విడిచెదను అందులో ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణోత్తములకిచ్చిన మాటను పాలించుచున్న పవిత్రమైన దేదియును లేదు అట యతడు బదులాడెను

శ్లో॥ మమ స్నేహాచ్చ సౌహార్దా దిదముక్తం త్వయానఘే
పరితుష్టో౽స్మ్యహం సీతే నహ్యనిష్టో౽నుశిష్యతే ॥
సదృశం చానురూపంచ కులస్య తవ చాత్మనః
స ధర్మచారిణీ మేత్వం ప్రాణేభ్యో౽పి గరీయసి ॥

అరణ్య 10 స 21 22 శ్లో

ఇది కడు మనోహరమైన శ్లోకము. శ్రీరాముడు ఆమెతో ప్రేమతోడను ఎగ్గానముతోడను ధర్మమార్గమును అనుసరింపజేయు ఉద్దేశముతోడను నీవు నాకీ హితము చెప్పుటకు తగియుంటివి నేను కడు మెచ్చితిని ప్రేమించనివారికి ఎవరైనను శుంఠమగ చెప్పగలరా? ఇది నీ ఆదుపురి వంశమునకును అర్హమైనది నీవు నా సహధర్మచారిణివి గావున, నను సరిదిద్ద నీకు స్వతంత్రము కలదు, అని పలికెను

మనము పెద్దలోవ ప్రొక్కినపుడు మనల హెచ్చరింపగల స్వాతంత్ర్యమును మన భార్యల కిచ్చుచుంటిమా? (మనము కొన్ని సమయములందు వారి తప్పులనుగూడ ఒప్పుకొనవలసిన విధేయులమై యుందుము ఆది నేను నూ ంచదలచలేదు) భార్యాభర్తలు ఒకరిధర్మము నొకరు గౌరవింపుటయేగాక ఒక్కొకరిని హెచ్చరించుట గూడ అవసరమనియు తెలిసి నవలయును మనజీవితమందు వారికి కొత్తగ తెలియకుండను, వారివలన నొందకుండను వారు సరిదిద్దకుండను ఉండునంతటి ప్రత్యేకమైనకార్య మేదియునులేదు. మీతో చాలమంది వారి కేమితెలియును? వంటి సరుగడగిన అర్హత వారికి లేదని చెప్పవచ్చును అది చాల మంచిమాట మన దుఃఖములందు సమభాగినుగ నుండుటకును, సహాయులుగ నుండుటకును భార్యల విజ్ఞానమును అభివృద్ధిచేయుట భర్తల కర్తవ్యము మనము తరచుగ వారి సలహాలను తీసికొనుచుండుటను సమర్థింపకొనుటకు వారిని అమాయకులుగ నుండుట యుక్తము కాదు ఒకస్త్రీ ధైర్యముగ తనభర్త తప్పు చేయుచుండెనని చెప్పుటకు సాహసించిన దృష్టాంతము కలదు అట్టిసందర్భమున ఆమె తీవ్రముగ శిక్షింపబడుటయో తిరస్కరింపబడుటయో పూర్తిగ ఉపేక్షింపబడుటయో జరిగియుండును అది సర్వసాధారణమే; కాని అది యుచితముకాదు భార్య భర్తకన్న తక్కువయనియు కొన్ని నిరసనములు చేయుటకే యున్నదనియు పలుకరాదు ఆపె చాకలిలెక్కలు వ్రాయుటకే, అంత కెక్కువకాదు, అనరాదు అరణ్యమునందలి ముఖ్యవిషయమును శ్రీరాము డామెతో నీవిషయము తెలియదు తీరకుండు మని చెప్పియుండవచ్చును కాని ఆత డామెమాటాడనిచ్చి ఆమెసలహా నంగీకరింపకపోయినను,

తన్ను హెచ్చరించుటకు ఆమెకు హక్కు కలదనియు, అది ఆమె ధర్మమేయనియు వారి యుక్తిశీలమునకు అర్హమైనదనియు పలికెను

మారీచుడు బంగారులేడియై ఆమెహృదయము నాకర్షింప, శ్రీరాముడు దానిని వెంబడించెను. మారీచుడు శ్రీరాముని కంఠస్వరమున సీతా! లక్ష్మణా! యని కేక వేసెను. తన భర్త ఆపదలో నుండెనని యెంచి అతనికి సాయపడ సీత లక్ష్మణుని పొమ్మనెను. అతడు శ్రీరాముడు బలాఢ్యుడు ప్రపంచమున నెవ్వరును నతని యెదుట నిలువలేరు. అతని కేయాపదయు గలుగదు. భయపడకుము నిశ్చింతగ నుండుము, నిన్ను వదలి పోరాదని నిశ్చయించెను. కాని ఆమె యతనిని దూషించి అతడు నెమ వెంటనే పోవ సమ్మతింపకుండుటచే అతనినిగ్రహము గోల్పోయెను. తానేమి మాటాడుచుంటినో తనకే తెలియదాయెను. సీత స్థానములో నీవుండి యాలోచింప వలెను. ఆమె ప్రపంచమునందంత చాల ప్రేమించువానిని వివాహమాడి అరణ్యము నకు అతనిని వెంబడించుటకు రాజ్యమునుగూడ వదలి, ప్రాణాపాయమైనపుడు అతనిని కాపాడ బంపి అతనికి అపాయము కలిగెనని యూహించెను. అట్టి విషమస్థితియందు, ఆమె సర్వము మరచుట సహజమా? కాదా? ఆక్షణమున ఆమె తన చేయునదే మరచెను. ఆమె లక్ష్మణునేమి లెక్కచేసితివి? ఆమెకు అంతకన్న నెక్కువ వివేక మున్నయెడల ఆమె పలికిన పరుషవాక్యములు అంత యుండవచ్చును కాని ఆగ్రహముకలిగి అట్టి దైన్యస్థితియం దున్నపుడు ఎవరికి వివేకముండును? తీవ్ర మైన ఆర్తిలోనుండి చాల దిగులొందినపుడు నీవు కూడ మాటాడగలవా? ఎవరైనను అట్లు చేయగలరా? కాని సీతను క్రమము అట్లు మాటాడగూడదని అనుకొనుము. అట్లు మాటాడకుండినయెడల ఆమె నెంతయో కొనియాడియుందుము. ఆమె ధారాళముగ మాటాడుటకు అలవాటుపడిన స్త్రీ. ఆమె నోటికి అడ్డుకనుము అరుదుగ నుండెడిది

శ్లో॥ అహం తవ ప్రియం మన్యే రామస్య వ్యసనం మహత్
రామస్య వ్యసనం దృష్ట్వా తేనైతాని ప్రభాషసే॥

నైవ చిత్రం సపత్నేషు పాపం లక్ష్మణ యద్భవేత్
త్వద్విధేషు నృశంసేషు నిత్యం ప్రచ్ఛన్నచారిషు
సుదుష్టస్త్వం వనే రామ మేక మేకోఽనుగచ్ఛసి
మమ హేతోః ప్రతిచ్ఛన్నః ప్రయుక్తో భరతేన వా॥

అరణ్య 45 స 22 24 శ్లో

ఆమె లక్ష్మణునితో శ్రీరాము డపాయములో చిక్కియుండుట చేత సంతోషముగ నున్నట్లుల తోచుచున్నది దాయాదులం దట్టి భావముండుట ఆశ్చర్యము కాదు నీవే నను గోరి వచ్చితివో లేక భరతుడే శ్రీరాముని తుదముట్టించి నన్ను తెమ్మని నిన్నంపె నేమొగదా అని పలికెను మనము సీతను మరల నిందించుటకు పూర్వము ఆ దుఃఖ సమయ మామె యుండిన విషమస్థితి నాలోచించవలెను ఆమె మొరపెట్టుకొనుటకు లక్ష్మణుడు దక్క మరెవ్వరును లేరాయెను శ్రీరాముడు చాల బలాఢ్యుడు సమర్థుడు గావున ఆతని కేహానియు గలుగద ని అభిప్రాయమున అత డచటినుండి కదలిపోవ నిరాకరించెను శ్రీరాముని పరాక్రమమును ప్రత్యక్షముగ జూచియుండెను గావున, అతనికా నమ్మక ముండవచ్చును సీతాదేవి అతడు యుద్ధము చేయుచుండ నడుమగ జూచియుండెను ఆతని కే హానియు కలుగదని లక్ష్మణునివలె నెట్లు నిశ్చయించుకొనగలదు? కావున లక్ష్మణు డచ్చోటునుండి తరుపెత్తునట్లు చేయవలెనన్న చాల పరుషముగ మాటాడుటయే శ్రేష్ఠమగు మార్గమని ఆమె తలంచెను ఆమె బుద్ధిపూర్వకముగగాక ఏదో నోటికి వచ్చినట్లు మాటాడెను

శ్లో॥ శక్యసేద్యం హిమిత్రే ఉతవా భరతస్య వా
సమక్షం తవ సౌమిత్రే ప్రాణాంస్త్యక్ష్యే న సంశయః ॥

అరణ్య 45 స 26 18 శ్లో

ఏకాకినయు, భరతునకొరకయు నేను వేరుండక గోదావరిలో దూకియో ఉరిపోసికొనియో విషము త్రాగియో అగ్నిదూకియో ప్రాణముల విడిచెదగాని పరపురుషునకొల్లను అని పలికి ఆమె రొమ్ముల బాదుకొనదొడగెను పాపము! లక్ష్మణుడం దేమిచేయగలడు? అత డేమియు సమాధానముగ బలికెను అవన్నియు వ్యర్థములై, ఆమె ఆ దుర్నిర్ణయము గైకొనెను లక్ష్మణు డామె చేసియో కీడు మూడనున్నదని ఆమె చాల దృఢమైనమనసు గలదిగాన పై చెప్పవిధమున ప్రాణముల విడువ గలదనియు నెంచెను కాని మనము సీతాదేవిని నిందింప నవకాశము ఆమె యంత కఠోరముగ మాటాడినను, ఆ మాటలయం దామెకు నమ్మకము లేదు ఆసమయమునం దామె మనఃస్థితిని గమనించినయెడల మన మామెను క్షమించగలము ఆ దినమున మాట వినుచుండినయెడల ఆమె యోగ్యత యెంతయో తగియుండునని మాత్రమే చెప్ప గలము

దీని మంచిచెడ్డలను నిర్ణయించుటకు శ్రీరాముని వంటివాడే పరీక్ష ఈ విషయమంతయు లక్ష్మణుడు తెలిగింపగ శ్రీరాముడు తన భార్య పలుకుటకు సంతృప్తి చెందక

యుండరు ఆమె అనుచితముగ ప్రవర్తించె గాను లాలించియుండును అతడు సీతా లక్ష్మణులను సమముగనే ప్రేమించియుండెను శ్రీరాముడు విశేషముగ తనకన్న లక్ష్మణునే యెంతో యెక్కువగ ప్రేమించియుండెనని సీతయే చెప్పెను శ్రీరామునకు రసాభాసముగనైనను పక్షపాతము లేదు అతడు న్యాయము యుక్తము నగునట్లే పలికెను

శ్లో॥ నానృతోఽపి సమరం మాం రక్షసాం నివారణే
అనేన క్రోధవాక్యేన మైథిల్యా నిస్సృతోఽహమ్॥

అరణ్య 59 వ 22 శ్లో

లక్ష్మణా! రాక్షసులందరు కలసియు నన్నేమియు చేయజాలరని నీవు విశేషముగ నెరుంగుదువు మారీచుడైనను లేడియైనను నాకు కీడు కలిగింపలేరని నీ వెరుగుదువే! అట్లయ్యును సీత కోపముతో మాటాడెనని నీ వామెను విడి వచ్చితివి "

శ్లో॥ నహితే పరితుష్యామి త్యక్త్వా యద్యాసి మైథిలీమ్
క్రుద్ధాయాః పరుషం శ్రుత్వా స్త్రియా యత్త్వ మిహాగతః॥
సర్వథా త్వపనీతంతే సీతయా యత్ప్రచోదితః
క్రోధస్య వశమాగమ్య నాకరోః శాసనం మమ॥

అరణ్య 59 వ 23 24 శ్లో

నేను చెప్పి వచ్చినదానిని ఆమె కోపించినమాత్రముననే నీ విధ్యుక్త ధర్మమును మరచి ఆమె నొంటరిగ వదలివచ్చితివి ఆమె కపాయము కలిగియుండును నీవు తప్పు చేసితివి ఆమె కోపించి అసంగతముగ మాటాడెనని నీవును కోపించి వడిగొని నాయాజ్ఞను అవమతించితివని పలికెను శ్రీరాముడు సీత కోపించెనని అంగీకరించెను కాని ఆమె అట్లు చేయుటకు గల కారణమేమియనలేదు అతడు లక్ష్మణునిపై నిందమోపెం సీతను నిందింపలేదు ఆమెకు మతిపోయెను మతిపోయినవారితో మాటాడరాదు అని పలికెను ఒక వ్యాఖ్యాత శ్రీరాము డట్లు మాటాడుట సరియైనదే యనియు లక్ష్మణు డామెను విడిచి పోగూడదనియు పలికెను కాని సీత తాను సూచించిన విధముగ ప్రాణములు వదలిన యెడల అతడు నేమి చేయవలెను? లక్ష్మణుడు దూరము పోక శ్రీరాముని వెదకబోయెనని ఎక్కడనున్నట్లు నటించి వనమునదే దాగియుండి ఆమె కేమైన కీడు మూడినయెడల ఆమెను రక్షింపగలస్థితిలో నుండవచ్చునని వ్యాఖ్యాత సూచించెను అది చాల యుక్తమైనది శ్రీరాముని మాటను నిందమువది యున్నదని నా నమ్మకము

—:o:—

47 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీమణులారా!

నేను శ్రీ రామాయణమును గూర్చి ఉపన్యసించినపుడు సీతాదేవి జీవితము నందలి అనేకాంశములను ప్రస్తావించియుంటిని. కాని వాని నిపుడు వదలివేసెదను.

రావణుడు సీతను యతివేషమున వచ్చి వంచించినపుడు అతని కామె ఆసనము అర్ఘ్యము పాద్యము నొసగినది. తన భర్తయు మరదియు లేరని వ్యాకులతనొంది వారిరాకకై నలుదిక్కులు చూచుచుండెను

శ్లో॥ తతస్సువేషం మృగయాగతం పతిమ్
ప్రతీక్షమాణా సహలక్ష్మణం తదా
నిరీక్షమాణా హరితం దదర్శ తత్
మహద్వనం నైవతు రామలక్ష్మణౌ ॥

అరణ్య 46 వ 37 శ్లో

కాని వారగపడక అరణ్యమునందలి వృక్షములే అగపడుచుండెను. పూర్వ దైవ సన్యాసికి గృహమందలి పురుషులే అతిథిసత్కారములు గావింపవలసియుండ ఆ భారమంతయు తనపై బడెనని తెలియగా, వారు ప్రాణాపాయకరమైనపనిపై పోయియుండిరనియు నామె వ్యాకులత నొందెను. ఆమెయే దానికి కారకురాలనియు, వారు నిరపాయముగ తిరిగి రానిచోననియు, ఆమె తన హృదయమున తలచియుండవలెను.

అంత రావణుడామెను నీ వెవతెవు? అని యడిగెను. ఆమె తన వృత్తాంత మంతయు చెప్పుచు శ్రీరాము డెట్లు రాజ్యభ్రష్టుడై నారచీరలు ధరించి అయోధ్యను వదలినదియు తాను లక్ష్మణుడును అతని నెట్లు వెంబడించినదియు వివరముగ చెప్పెను. ఆమె లక్ష్మణునిగూర్చి

శ్లో॥ స భ్రాతా లక్ష్మణోనామ ధర్మచారీ దృఢవ్రతః
అన్వగచ్ఛ ద్ధనుష్పాణిః ప్రవ్రజంతం మయాసహ ॥

అరణ్య 47 వ 18 20 శ్లో

ధర్మచారి దృఢవ్రతుడు అని పలికెను. అందరకుపూర్వమే ఆమె అతనిని గూర్చి చాల తక్కువగ మాటాడియుండెను. తనపై దురుద్దేశముగలవాడని, యావ

వినయముగ గౌరవముగ బలుకదగినమాటలు కావని కావున నా శకునిని అమర్యాద
ముగ నట్లు మాటాడెనని ఇట్లు దాని స్పష్టముగ గ్రహించెను అని అమాటలు
అర్థము తెలియ మాటలాడలేదనియు లక్ష్మణుడు వెంటనే శ్రీరాముని వెదకబోవ
నొత్తిడి చేయుటకు ఏదో నోటికివచ్చినట్లు మాటాడెననియు మనము గ్రహింప
వలెను

శ్లో॥ ఆగమిష్యతి మే భర్తా వన్యమాదాయ పుష్కలమ్
రురూన్ గోధాన్ వరాహాంశ్చ హత్వాఽఽదాయామిషాన్ బహూన్॥
అరణ్య 47 వ 28 శ్లో

ఆమె రావణునితో యతీశ్వరా। అరణ్యమందలి ఫలమూలములను మృగ
మాంసమును నా నాథు డిప్పుడే సమృద్ధిగ తేగలడు అని పలికెను వారు మాంసా
హారమును వదలుకొనలేదనుటకే దీనిని పేర్కొంటిని శ్రీరాముడు మారీచుని చంపి
తిరిగివచ్చునప్పుడు తన ఆశ్రమము సందేహియో ఆపద కలుగనున్నదని అనుమానించి,
చాలవేగముగ ఇంటికి మరలుచుండెను

శ్లో॥ నిహత్య పృషతం చాన్యం మాంసమాదాయ రాఘవః।
త్వరమాణో జనస్థానం ససారాభిముఖస్తదా॥
అరణ్య 47 వ 21 శ్లో

కావున అతడు ఒక్క లేడినే వధించి యా మాంసమును దెచ్చుచుండెను

రావణుడంత తన నిజస్వరూపము జూపి తన కోర్కె వెలిబుచ్చ సీతాదేవి
ఆగ్రహముతో అతని నిట్లు తృణీకరించి పలికెను ఓరీ। నా భర్త మహేంద్రపర్వతము
వలె అచంచలుడు ఇంద్రునివలె తేజుడు సముద్రమువలె గంభీరుడు నేనతని
ప్రాణప్రియను అతనియందు శ్రేష్ఠములైన గుణములన్నియు మూర్తీభవించి
యున్నవి అతడు వటవృక్షమువలె ప్రాణికోటికి ఆశ్రయమైనవాడు సత్యసంధుడు
మహాతేజస్వి అతడే నాకాధారము అతడు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుడగు నర
కేసరి పూర్ణచంద్రునిబోలు నెమ్మోముగల రాజకుమారుడు జితేంద్రియుడు అతడే నా
కాశ్రయము నీవు అలవికాని అడుగంటిన సగోరు నక్కవంటివాడవు సూర్య
రశ్మివలె నను తాకజాలవు చావు మూడినవానికి అగుపడునట్లు నీకును కాంచన
వృక్షములు అగుపడుచున్నవని తలచెదను అతనిగొన్న సింహముయొక్కయు క్రో
ధించిన సర్పముయొక్కయు కోరల పీకుటయు మందరపర్వతమును అరచేత నెత్తు

ఱయు, హాలాహలమును త్రాగదలచుటయు నను గోరుటయు నసుపుని తలంపుము సూదులతో కం౹౹ దురదుకొనుటయు కత్తివాదరను నాకుటయు పెనుబండకంఠమునఁ బేసి సముద్రము నీదుటయు సూర్యచంద్రుల చేఁబట్టుటయు నన్ను కామించుటయు నొకటియె యొందును జ్వలించుచున్న అగ్నిని వస్త్రమున దాచుటయు శూలాగ్రముపై నడచుటయు నన్ను దాకుటయు నొక్కటిగ తలంపుము సింహమునకు నక్కకును సముద్రమునకు పిల్లకాలువకును అమృతమునకు పులిసికిని బంగారమునకు సీసమునకును గల భేదమే శ్రీరామునకును నీకును కలదు గంధమునకును బురదకును, ఏనుగునకు పిల్లికిని గరుత్మంతునకు కాకమునకును నెమలికిని నీటికాకిని హంసకును గద్దకును గల తారతమ్యమే శ్రీరామునకును నీకును కలదు నీవు నన్ను వ్రుపు అపహరించుకొని పోవచ్చును కాని ఇంద్రసమానపరాక్రముడగు శ్రీరాముని చేత ధనువుండగ, నేతిలోపడిన ఈగ దానిని జీర్ణించుకొనజాలనట్లు నీవు నాపనన్నును దిపైశ త్రిప్పుకొనజాలవు అని దృఢముగ బలికెను

(అరణ్య 47 స 82 43 శ్లో)

రావణు డామెను పంపానదీతీరమునుండుగ తీసికొని పోవుచున్నపుడు ఆమె ఋశ్యమూకపర్వతముపై వానరుల నైదుగురఁజూచి శ్రీరాము డిటు వచ్చెనేయెడల, వారైనను తన దుస్థితి చెప్పగలరనియెంచి మనోనిబ్బరముతో పైటచెంగున తన భూషణములను మూటగట్టి వారిపైకి విడచెను ఆపదయందును మహాధైర్యము గలిగి ఏసమయమున ఏమి చేయనగునో ఆమెకు బాగుగ దెలియును అంతట రావణు డామెను అశోకవనమునందుంచి రాక్షసీమ ల కీవిధముగ బలికెను

శ్లో॥ తతస్త్వియం తర్జనై ర్ఘోరైః పునస్సాంత్వైశ్చ మైథిలీమ్
ఆనయధ్వం వశం సర్వా వన్యాంగజ వధూమివ ॥

అరణ్య 56 స 31 శ్లో

ఆమె కానగొన్ని నయమునవో భయమునవో, ఎవ్విధముననైన నా వశమునకు తెండు

అదిమొదలు హనుమంతుడు వచ్చులోపల పదిమాసములు గడచెను ఈలో రావణు డామెను పలుమారు వచ్చి అనేకవిధముల హింసించెను కాని వాల్మీకి రెండు మూడు దృశ్యములనుమాత్రమే వర్ణించి ఆమె పడిన బాధలన్నియు మన కన్నులకు గోచరింపజేసెను

శ్లో॥ సా తు శోకపరీతాంగీ మైథిలీ జనకాత్మజా
రాక్షసీ సమావృత్తా వ్యాఘ్రీణాం హరిణీయథా ॥
శోకేన మహతా గ్రస్తా మైథిలీ జనకాత్మజా
న శర్మ లభతే భీరుః పాశబద్ధా మృగీయథా ॥

అరణ్య 56 వ 34 35 శ్లో

ఈ రెండు శ్లోకములు లావణ్యరో ఉదహరింపబడినవి. అందు రెండు ఉపమానము లున్నవి. వాల్మీకి ఉపమాలంకారములను ప్రయోగించుటలో సిద్ధహస్తుడు. ఏ సన్నివేశమును వర్ణించినను పెక్కు తన్ని ఉపమానముల నుపయోగించును. రావణుడు పెట్టుబాధలు దుర్భరములై మిక్కిలిగ సుందరకాండమున 28 వ సర్గయందు ఆమె యొంటరియై దుఃఖించెను. దానికిని నేనిప్పుడు దాని వివరించుటకిని వర్ణనయందు శోకము కలదు. అది వర్ణ్యమునందు అతిశయించినదై కరుణరసాంగముగా శోకము విశేషముగ ఉపాలంభమును గలిగియున్నది. సీత ఆత్మహత్య గావింప బోవ నిర్ణయించుటయు అందే కలదు. ఆమె రావణుని కఠోరమైన పలుకులు వినగనే దుఃఖితురాలై సింహముచే వెంటాడబడిన ఆడలేడివలె భయము గడగడ వణకెను. రాక్షసస్త్రీలు చుట్టుకొని తన్ను బెదరించుచుండ అడవిలో తలిదండ్రులచే విడువబడిన దిక్కులేని బాలికవలె ఆమె దుఃఖించుచుండెను. ఆమె తనలో ఆలోచించుచు మరణము కలుగదని వెడలించె యొంటరియు సర్వం పూర్వజన్మ పాపఫలితముగ నే నిప్పుడు అనుభవించుచున్నాను. నా ప్రాణము లో యేమి భరింపరాని దుఃఖము లనేకములయ్యెను. ఇంత వజ్రాయుధముచే పర్వతశిఖరము విన్నమగునట్లు నా హృదయము వేయిముక్కలై శోకించుటకు ఎంత కఠినమైనదో. చండాలునకు బ్రాహ్మణుడు ద్విజమంత్రపూరితమగు హవిస్సును చెప్పగూడని విధమున నేను రావణునకు నా మనస్సీయజాలను. కావున ఈ దుర్మార్గుడగు రక్కసుడు నన్ను వధించుటకన్న నేను ఆత్మహత్య గావించుకొనుట మేల మగునా! లోకరక్షకుడగు శ్రీరాముడు నన్ను సకాలమున రక్షింపరాదేని శస్త్రచికిత్సకుడు, గర్భమందు మరణించిన శిశువును కోయునట్లు ఈ రక్కసుడు నన్ను తన ఖడ్గముచే ముక్కలుగ కోయగలడు. రాజాజ్ఞచే శిక్షింపబడు మహాపరాధికి ఆనాటి వేకువ ఉరితీయబడబోవునట్లు నా కీయబడిన రెండు నెలల గడువు, చాల త్వరగ గడచిపోవుచున్నది. రామలక్ష్మణులారా! కౌసల్యా సుమిత్రలారా! సముద్రమధ్యమున తుఫానునందు చిక్కుకొనిన నావవలె, నేను కష్టములలో చిక్కి బాధపడుచుంటిని

పిడుగుపాటున నిందు ఎంహాపు అంటవలె శూరులైన ఆ సోదరులను ఒంటరిగను మారీచుడో మృగరూపముదాల్చి సంహరించియుండునో లేదా యెవరైన వారు వ రక్షించియుందురు కాంచన మృగరూపముతో మోసగించి నేను తెలిసికొనలేక దానినై మొదట శ్రీరామ ని ఎవరో దుర్మార్గులకు చిక్కిపోవుదాని వెనకటిపెంపితిని హా! రామచంద్రా! సత్యవ్రతా! ఆర్య కాహా! రిపూర్తినునా దా జగద్రక్షకా! నేను దుర్మార్గుని చిక్కియుండుట నీకు తెలియంగదా! కృతఘ్నురాలైన కైకేయి మేలువలె నిన్నే దైవముగా నెంచియుంటి అరాది మరియు ఈ కష్టములెల్ల నెం ఓర్పుతో సహించి ఈ కటికనేలపై పరుండుట నా పాతివ్రత్యము కృతఘ్నురాలై పోయెను నేను నిన్ను మరల కనులార గాంచనేరక మొదల నే జేసిన దానధర్మములు, పరోపకారములు వ్యర్థమే కదా నేను ప్రాణములు దలచుచుండు మహాత్ములు పదునాల్గవ సంవత్సరము పూర్తియగుటకు జనకుని యాజ్ఞ నెరవేర్చి మనము కలుసుకొనుటకు నీ పరిచర్యలు మరల మరల ఎవ్వాని మాట పాతివ్రత్యముతో నీతో నేను సౌఖ్యము యించెదను నేను కల్యాణము కుంటియు పియందె మనము నిలిచి ఆపిలనోగము అనుభవింతుము ఇప్పుడు నేను గాంచవలెను కష్టము అనేకము అనుభవించియు ప్రయోజనము లేకపోయెను జగత్ రక్షకుడైనాడని రక్షింతువాడు శేరేయుని యేర్పడు మరణింపవలెనది నైతని ఈ నిర్భాగ్యజీవితము గడపుట ఎందుకు కాలయాపన చేయవలెను? కావున ప్రాణము తగ్గుముచే పోయిననేమి ప్రాణము విడిచెదను కాని ఇప్పుడు రాక్షస స్త్రీలు కావలియుంది వారు నన్ను చెవిత్తురు! అని యామె తన దురదృష్టమునకు శోకించుచు భయముచే వణకుచు పూచిన అశోకవృక్షమునకు తన జడను తీసి కంఠమునకు చుట్టుకొని ఉరిపోసికొనవలెనని అనుకొనుచు కొమ్మను పట్టుకొని రాముని లక్ష్మణుని తలచుకొనుచుండ ఆమెకు శోకనాశకరము శుభసూచకములు నైన శకునములు తోచెను

పతివ్రతయగు స్త్రీ తన్ను చెరపట్ట యత్నించినవానిని తన మహిమచే భస్మము చేయగలుగును నమ్మకము మన వాఙ్మయమునందు దీనికిది గలదు సీతాదేవి అట్టి మొదల తన పాతివ్రత్యమహిమచే రావణుని దగ్ధముగావించి తన కష్టము నుండి తప్పించుకొనగలదని రామునికి విశ్వాసము హనుమంతుని కిది తెలియదు ఆతనికి అందు నమ్మకము గలదు కాని అతడు అం నుండి తిరిగివచ్చి వా లతో నిది యిట్లని చెప్పెను

శ్లో॥ సర్వథాతి ప్రకృష్టో௨యం రావణో రాక్షసాధిపః
తస్యతాం స్పృశతో గాత్రం తపసా న వినాశితమ్ ॥

సుందర 59 స 3 4 శ్లో

ఈ రావణుడు మహాతపస్వి కావున సీతాదేవిని దురుద్దేశముతో తాకియు ఇంకను జీవించియున్నాడు

శ్లో॥ విదితా న్నయమర్యాదా భర్తృశుశ్రూషణోత్తమా
యన్నిహంతి దశగ్రీవం స మహాత్మా కృతాగసమ్
నిమిత్తమాత్రం రామస్తు వధే తస్య భవిష్యతి ॥

సుందర 59 స 34 35 శ్లో

ఆమె పాతివ్రత్యమహిమ అతనిని దగ్ధము గావింపలేదనిన అతడు నిజముగ మహాత్ముడే। అట్లయ్యును అతడు సీత ననేకవిధముల బాధించి పాపము నార్జించి యున్నందున అతని తపఃఫలము త్వరగ నశింపగలదు శ్రీరాముడు అతనిపై వాడి బాణము విడిచిన దానను అతడు మరణింపగలడు

సీతాదేవి ఈవిషయమై రావణునితో నిట్లు చెప్పెను

శ్లో॥ అసందేశాత్తు రామస్య తపసశ్చాను పాలనాత్
న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మభస్మార్హ తేజసా ॥

సుందర 22 స 20 శ్లో

నా పాతివ్రత్యమహిమచే నిన్నిపుడే భస్మము గావింపగలను కాని నా తపము వ్యర్థమై పోవునాల్లను అదియునుగాక శ్రీరాముడు ఆపదలందు నిన్ను నీవే రక్షించుకొమ్మని ఆజ్ఞ నీయదాయెను ఆ భార మతనిపైనున్నది ఆతడేవచ్చి నన్ను రక్షింపవలెను అంత్యమున శ్రీరాముడువచ్చి తన్ను రక్షించునను నమ్మకము ఆమెకు సంపూర్ణముగ నుండెను

ఆమె బాల మనసు మెత్తనిదై దయా, కనికరమునుకలిగి ఏ ప్రాణికైనను హానిగావింప నెరని అనేకకష్టము లనుభవించుచున్నను ఒకనాడు తనకోపము నిట్లు వెళ్లగక్కెను

శ్లో॥ నీకరూపా ఉల్కా గృధ్రమండల సంకులా
అచిరేణ తు లంకేయం శ్మశాన సదృశీ భవేత్

అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యామ్యేవ మనోరథమ్
దుష్ప్రస్థానోఽయమాఖ్యాతి సర్వేషాం వో విపర్యయమ్ ॥
నూనం లంకాహతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే
శోషం యాస్యతి దుర్ధర్షా ప్రమదా విధవా యథా ॥
పుణ్యోత్సవ సముత్థా చ నష్టభర్త్రీ సరాక్షసీ
భ విష్యతి పురీలంకా నష్టభర్త్రీ యథాంగనా ॥

సుందర 28 స 26 27 శ్లో

ఈలంక కొద్దికాలములోనే కాంతిహీనమై పోగలదు అలక్షణములు పెక్కు లగపడుచున్నవి రావణుడు మరణించినవెంటనే ఇది వైధవ్యమునొందిన స్త్రీవలె నగును త్వరితముగనే యుద్ధమున మరణించినవారికై ఇంటింటను యేడ్పుధ్వను లెగయును ”

హనుమంతుడామె పెల్లడిసికొనుచుండర్పణున అతని వారేయని నిజమని ఆమె ప్రార్థించిన ప్రశ్నము దశరథుడు శ్రీరాముని ఒకరేయైయునను విజయమని ప్రార్థించినప్రశ్నమునకు ప్రత్యుత్తరము చెప్పుచున్నది హనుమంతుడు శ్రీరాముని వలెనే అందులకు ప్రతింపదాయెను అతడు తోగనే రాక్షసస్త్రీల మేల్కొలిపి కొర నిద్రలో వారి సంభాషణ వినుచు వినియుండినందున ఆమెతో, నీవు మాటాడు చుండిన ఈ వానరు డెవడు? ఇతడు మహాబలవంతుడుగ నున్నాడు ఈ యశోకవన మును పాడుగావించె ననిరి సీతాదేవి దాని కిట్లు బదులిచ్చెను

శ్లో॥ అథాబ్రవీన్మహాసాధ్వీ సీతా సర్వాంగసుందరీ
రక్షసాం భీమరూపాణాం విజ్ఞానే మమ కాగతిః ॥
యూయమేవాభిజానీత యోఽయం యద్వా కరిష్యతి
అహిరేవ హ్యహేఃపాదా న్విజానాతి న సంశయః ॥
అహమప్యస్య భీతాస్మి నైనం జానామి కోఽన్వయమ్
వేద్మి రాక్షసమేవైనం కామరూపిణ మాగతమ్ ॥

సుందర 42 స 8 10 శ్లో

కామరూపులైన రాక్షసులమాయలు వారికే తెలియును, మీకే తెలియవలెను పాములకాళ్లు పాములకే తెలియును ఇతడెవరో నేనెరుగను నీతడు రాక్షసుడని యెంచెదను నేనుగూడ భయపడుచున్నాను ఇది స్పష్టముగ సత్యము దాయుచు,

ఇది దారి వివాదమునకు దారితీసెను. కాని, సీతాదేవి చర్యను సమర్థించుటకు ప్రాజ్ఞు లనేకవిధముల బలికెదరు.

ఒకపక్షమువారు ఈ శ్లోకమునందు అంతరార్థ మున్నదనియు సీత యతి ప్రాయ మదియేయనియు బలికెదరు. వారీశ్లోకమునకు విపరీతార్థము కల్పింతురు. అది అసంగతమును అవివేకమునై యున్నది. మరియొకపక్షమువారు అది అసత్య మనియు ఆమె రాక్షసస్త్రీలకు నిజముచెప్ప నవసరములేదనియు పలికెదరు. స్మృతి కనుసరించి అట్టి సందర్భములందు అసత్యమాడవచ్చునని చెప్పెదరు. ఆ యైదు సందర్భములలో సరి చినయెడల ప్రపంచమునకు పలికిన అసత్యము సత్యము అసత్యము ౹ ౨ వ

శ్లో॥ వివాహకాలే రతిసంప్రయోగే ప్రాణాత్యయే సర్వధనాపహారే
విప్రస్యచార్థే హ్యనృతం వదేయం పంచానృతాన్యాహు రపాతకాని॥

బ్రాహ్మణుని ప్రాణము రక్షించుటకును లేక వాని క్షేమముకొరకును వివాహములందును లేక వధువును కొన్నిసమయములందు నీవు బ్రాహ్మణులను రక్షింపవలయును. ఆ స్థితియందు ఆ శ్లోకము విప్రస్యచార్థే అని చెప్పవలెను. సీతను సమర్థించుటకు వ్యాఖ్యాతలుపాయమును గ్రహించెను. హనుమంతునకు ఉపనయనమై అతడు బ్రాహ్మణుడనుటకు ఆధారము చెప్పుటకు కనుపించదు. వాస్తవ మేమన సీతాదేవి కష్టములలో నున్న మానవివలె మెలగెను. మనము ప్రాణాపాయములో నున్నపుడు నీతిశాస్త్రమును లెక్కింపము. మన మేమైనను చేయుదుము. ధర్మ శాస్త్రములన్ని ఆత్మరక్షణ గావించుకొనవలెనని అంతస్స్ఫురణమే ఉచితమైనది. కావున ఈ సమస్యను పరిష్కరించుటకు అదియే సులభమైనమార్గము. ఎవరును దానిని కాదనజాలరు. వాల్మీకి తన కథానాయకులను నాయికలను మానవులనియే తలంచెను. అదియునుగాక ఈ కథయందు సీతాదేవి తానే ఆపదయందు చిక్కియుండి ఆత్మ రక్షణ గావించుకొనదలచెను. హనుమంతుడు దండకల్పాతకమే ఆమెను విడిచిపోయి యుండునను రాక్షసస్త్రీలు వారి సంవాదమును విని యుండిరందురు. రావణుని ఆగ్రహమున హనుమంతుని వధించునేమో యని ఆమె భయపడెను. కావున అతనిని రక్షించుటకు ఆమె సులభమైనమార్గ మాలోచించెను. ఆక్షణమున ఆమెకు హనుమంతునితో ఆత్మీయత కలిగెను. ప్రాణాపాయసమయమున ఆమె యెట్లు ఆత్మరక్షణ గావించు కొనునో అట్లే అతని ప్రాణములనుగూడ తెగించి తన్ను రక్షింపవచ్చినవానిని కాపు

రక్షించుట, ఆమె విద్యుక్తధర్మము. అదియెంతయు సమర్థనీయము ఎల్లరును అవసరమైనప్పుడే అవశ్యమాచరింతురు కాని అసందర్భముగ సీతాదేవి అనవసరముగా రాక్షసుల హింసింపక యుండవచ్చును ఏలన తాను రక్షింపదలచినవారు తన్ను దానే రక్షించుకొన దలచరాయెను ఆమె ఈవిధముగ మాటాడుచుండగనే హనుమంతుడు లంకానగర వీధులలో నేను హనుమంతుడనువాడను సుగ్రీవుని సేవకుడను శ్రీరాముని దూతను ఈనగరము నాశము కావించెదను వేయిమంది రావణులైనను నాయెదుట నిలువజాలరు వారిని నుగ్గునూరము గావించెదను అని యెలుగెత్తి యరచెను ఆమె పలికినది అవశ్యమే అది కేవలము అనవసరము కాని అది మానవసహజము ఇచ్చట వాల్మీకి మానవస్వభావమునందలి లోగుట్టును సంపూర్ణముగ వెల్లడించెను అతడు మానవప్రకృతిని చక్కగ వాకొనినవాడు మనలో నైతికశిఖరము నందుకొన్న మహానుభావులను ప్రలోభముచే నాక్రమణమున పతితులగుదురని అతడు సూచించెను గోవిందరాజా మిశ్రవర్యులే అను కర్మయుగం స్మృతియందలి శ్లోకము నుదాహరించుచు ఇతి స్మరణాదనశక్తిః అని వ్యాఖ్యానించెను. విశేషత్తు వైదేహ్య వదన మజ్ఞానప్రతిపాదకమ్ అనేకాత్మ్య ప్రాణారో మృషావాదోఽనదోషా ఏతి ధ్వనితమ్ అని వ్యాఖ్యానించెను ఇది హనుమంతుని శక్తిసామర్థ్యము లామెకు తెలియుటలేదని వెల్లడించుచున్నది ఈ వ్యాఖ్యానము చాల సరసముగ నున్నది అంతకుమించి మన మాలోచింప నవసరములేదు

రాక్షసులు హనుమంతుని వాలమునుగాల్చి పురవీథుల త్రిప్పుచుండిరని విన్నంతనే సీతాదేవి హనుమంతునకు తెలియకయే అగ్నిదేవు నీవిధముగ ప్రార్థించెను

శ్లో॥ యద్యస్తి పతిశుశ్రూషా యద్యస్తి చరితం తపః।
యది వాస్త్యేకపత్నీత్వం శీతో భవ హనూమతః॥
యది కించిదనుక్రోశస్తస్య మయ్యస్తి ధీమతః।
యది వా భాగ్యశేషో మే శీతో భవ హనూమతః॥
యది మాం వృత్తసంపన్నాం తత్సమాగమలాలసామ్
స విజానాతి ధర్మాత్మా శీతో భవ హనూమతః॥
యది మాం తారయేదార్యః సుగ్రీవః సత్యసంగరః।
అస్మాద్దుఃఖాంబుసంరోధాచ్ఛీతో భవ హనూమతః॥

సుందర 53 స 28 31 శ్లో

చిత్తశుద్ధితో పతిసేవ చేయుదాననేని జనకతనయుల్గొ(?)నిష్ఠతో జీవించుదాననేని నిజముగ పతివ్రతనేని అగ్నిదేవా! హనుమంతునకు చల్లగ నుండుము. నే జేసిన పుణ్యమింతకు మిగిలి, దాని సేవమహావిష్ణుభాగ్యము కలదేని నాకు రక్తము నాపై దయ గలదేని అగ్నిదేవా! హనుమంతునకు చల్లగ నుండుము. హనుమంతుని ప్రాణము రక్షింపుము అని నిర్మలచిత్తయై ప్రార్థించెను.

త్రిజటా స్వప్నవృత్తాంతము మీకు జ్ఞాపకముండుండును. రాక్షసస్త్రీలు నానా బాధల పెట్టుచుండ సీతాదేవి మిగుల నార్తి చెంది ఉదాత్తురాలై బ్రతుకుట లేకయుండ త్రిజట తన స్వప్నవృత్తాంతము నామెకు విపులముగ జెప్పెను. ప్రతి సమయము లోకమునకు హితమగు శుభకరముగను జరుగనున్నది రాక్షసులను ఆతని సేనలను సమూలముగ నశింపగలడు. ఇది సర్వనాశనము కానున్నది ధర్మము మరల స్థాపింపబడును రాక్షసవనితలారా! మీరెల్లరు చాల కష్టము అనుభవింతురు. సీతను మీరు పెట్టిన బాధలు శ్రీరామునిచే పోగనే అట్టి బాధలు మీచే వరించబడుచున్న అవకాశము లభించినది మీకు వేరే గత్యంతరము లేదు. నా మాటవిని సీతాదేవి దయమీపై నుంచి క్షమించ వేడుకొనుడు ఆమె మిమ్ము రక్షింపగలదు" వాల్మీకి ఆపద్ధర్మ ఈ క్రింది శ్లోకముచే పూర్తిగావించెను.

శ్లో॥ రక్షస్యా ప్రాణతిదాలా భర్తుర్విజయ హర్షితా
అవేదదృది తత్త్వం ఖచేయం కరుణం మహత్॥

సుందర 58 వ 90 శ్లో

త్రిజట వచనములచే సీతాదేవి ఊరటచెంది కనికరముతోను అనుగ్రహముతోను తనకు శుభము కలుగుగాకని యను తలచెను. ఆమె రాక్షసస్త్రీలతో మీరు నాపైన దయనుంచి ప్రార్థించనక్కరలేదు మిమ్ము క్షమించితిని. త్రిజట పలికినది వాస్తవముగ జరిగినయెడల నేను మిమ్ముల తప్పక రక్షింతును అని పలికెను. ఆమె వారిని రక్షింప సమయము రానేవచ్చెను. రావణుడు వధింపబడి ఎల్లప్పుడు సర్వాధి పత్యమై నిలచిన శ్రీరామాజ్ఞచే హనుమంతుడు సీతకు శుభవార్త తెలిపి చేసి, మిమ్ము వలుబాధల పెట్టిన ఈ రాక్షసస్త్రీలను కొరతగోరిక గోచకటి చంపు దరమిమ్మని వేడెను. అంత సీతాదేవి చాల ఉదారముగ మాటాడి హనుమంతుని శాంతపరచి అతనికి మంచి గుణపాఠము నేర్పెను. ఆమె యుక్తితో హనుమా! ఈ స్త్రీలు స్వతంత్రులుగారు రావణాజ్ఞచే ఎట్లు గావించిరి. కావున వారిపై కోపించుట యుక్తముగాదు. నా యార్తికి కారకులు వారుగారు. నా పూర్వజన్మదుష్కృతములే

కారణము కర్మసిద్ధాంతము కడు కఠినమైనది కావున నా దురదృష్టమునకు వారిని నిందింపకుము అది దైవనిధి కాన వీరిని క్షమించితిని వారు రావణు నాజ్ఞకు తల దాల్చిరి అతడు ఇప్పుడు మరణించినందున వారు నన్నిక బాధింపరు పూర్వమొక ఎలుగుబంటు బోధించిన నీతివాక్యమును నీకు తెలిపెద వినుము వేటకాడొకడు పులి తరుముకొనగ నొక వృక్షము నెక్కెను అంతకుపూర్వమే దానిపై నొక ఎలుగుబం టుండెను పులి ఆ చెట్టుమొదట నిలిచి దానిపైనున్నాడి తన మృగజాతికి శత్రువైన వేటగాని క్రింద ద్రోయుమని సంఘాని చెప్పెను ఆశ్రయించినవానిని అన్నివిధముల రక్షింపవలయుననియు కావా నియమము నతిక్రమింపరాదనియు చెప్పి ఎలుగు నిరాకరించెను అంతట నాపులి వేటకానితో ఎలుగుబంటును క్రింద ద్రోయుమని చెప్పగ, వాడట్లే చేసెను కాని ఎలుగుబంటు అభ్యాసవశమున క్రిందపడక వేరొక కొమ్మను పట్టుకొని తన ప్రాణము రక్షించుకొనెను ఆ తరువాత పులి దానిని జూచి ఓరీ మూర్ఖపు ఎలుగా వీడెంత కృతఘ్నుడో చూచితివా? వానిని వెంటనే క్రింద పడద్రోయు మనెను ఆ ఎలుగుబంటు పరమదయాళుత్వమున ఇట్లు పలికెను ఒకడు తనకు కీడు చేసినయెడల పగతీర్చుకొనువాడు వానికి ఎదురుకీడు చేయరాదు పరోపకారనియతి అతిక్రమింపరానిది సజ్జనులకు నిష్కళంకమైన శీలమే భూషణము ఎన్ని ఆపదలు సంభవించినను వారు దానిని రక్షించుకొనవలెను సజ్జనులైనను దుర్జనులైనను వధింపదగినవారిని ఆర్యుడగువాడు కనికరించి క్షమింపవలెను ఏలన లోకమున అపరాధము చేయనివాడెవ్వడు? కావున మనము ప్రతీకారము చేయు సిద్ధాంతము దరి, మానవజాతిని నిరంతరము పీడించు పరమదుర్మార్గులపైనను కీడు చేయరాదు అని పలికెను (యుద్ధ 116 స 37-45 శ్లో)

రామాయణమునందంతటను అరణ్యకాండములోనెల్ల చాల అద్భుతము గంభీరమైన దృశ్యము నిక పరిశీలింతము ఇందు శ్రీరాముడు సీతాదేవి శీలమును శంకించి ఆమెను పరిగ్రహింప నిరాకరించె ఆమె ప్రపంచమునందు దిక్కులేనిదని తోచునట్లు నటియు ఎవరి సంరక్షణయందైనను నుండవచ్చుననియు చెప్పెను అంతవరకు మౌనముగా నుండిన ఆమె నిరాకారగా ఆమె దాంపత్యమును నిందింపబడి ఏమి చేయుటకును తోచక తుదకు గుండె నిబ్బరముతో ప్రసంగమంతయు తనపైన చూచుచుండ నాథా! క్షుద్రుడు క్షుద్రవనితను మాటాడునట్లు పరుషభాషణము లాడి తివి నేను నీవనుమానించినట్టి దానను గాను నన్ను నమ్ముమా? నమ్ము క్షమింపుము నా పాతివ్రత్యముపై శపథము చేసెదను ఎవరో కొందరు స్త్రీలు

వెఱుగ ప్రవర్తించితివి, స్త్రీ జాతినింతయు సంశయింపదగునా? నాగుణము నీకు బాగుగ తెలియదుగదా! ఇక నన్ను అనుమానించకుము. నన్ను రావణుడు తాకినందునా? నేను వివశనై యుండగ ఆతడు దేహమును పట్టుకొనెనుగాని నాయిష్టముపైగాదు. నా హృదయము పరాధీనమైనది కాదు. అది నాయధీనమై యున్నది. అది నీయందే నిలిచి యున్నది. మా యిరువురకు చిరకాలముగ కూడియుండి పెరిగిన నా పరవశత నీకు బాగుగ తెలిసియు నీవు నన్ను వీడిపోయెదవు శాశ్వతముగ హతనైతిని. హనుమంతుని నన్ను చూడ పంపినపుడే నన్ను విడనాడిన వార్తను చెప్పి పంపియుండిన యెడల నేనప్పుడే నా ప్రాణములను వదలియుందును. నీకును నీ స్నేహితులకును ఈ కష్టమంతయు తప్పియుండునుగదా! కోపముచే మంచి చెడ్డ తెలుగక నీచమానవునివలె నేను సామాన్యస్త్రీనని తలంచినట్లు మాటలాడితివి. పేరునకుమాత్రమే జనకుని కూతురనైతి భూమినుండి అయోనిజనై జన్మించితిని. ఈ విషయమును మరచితివి. ఇంతకాలము నా ప్రవర్తనను గమనింపనైతివి. మన బాల్యమున వివాహమైనది మొదలు భర్తప్రేమ గలిగియుండునని గమనించిన ప్రమాణమును కూడ మరచితివి. నేనెంతటి భక్తితో నిన్ను సేవించితినో చెప్పవలసినదానికన్న నమ్మకము లేదు. నాకు నూతన మొక్కటియే దిక్కు. లక్ష్మణా చితి పేర్చుము. ఇట్టి శోకమున నన్ను విడనాడిన పతి సమక్షమున యుండజాలను అని పలికెను. ఆ మాటలు విని లక్ష్మణుడు రాముని ముఖము చూచెను. రామునితో దుఃఖితుడై నిలిచియున్న తన మనసునకు తెలిసి లక్ష్మణుడు చితి పేర్చెను. భర్త శంకించి విడనాడిన ఈ జీవితమును భరింపజాలను. అగ్నిప్రవేశమే యీ శోకమునకు తగిన దివ్యౌషధము అని పలికెను.

శ్లో॥ చితాం మే కురు సౌమిత్రే వ్యసనస్యాస్య భేషజమ్
మిథ్యోపఘాతోపహతా నాహం జీవితుముత్సహే॥

యుద్ధ 118 స 18 శ్లో

ఉత్తరకాండమున అయోధ్యయందు సీతారాములు లక్ష్మణుడు అశోకవనమున విహరించుచుండిరి. ఆ కాలమున ఎట్టి విచారములేక సంతోషముతో వినోదముగ ప్రొద్దుపుచ్చుచుండిరి. శ్రీరాముడు సీతతోగూడి అనేకవిధముల సుఖము అనుభవించుచుండెను.

శ్లో॥ అశోక వనికాం స్ఫీతాం ప్రవిశ్య రఘునందనః
ఆసనేచ శుభాకారే పుష్పప్రకర భూషితే।

తథా తత్రాసనే రామం సంవిష్ట సాదరా
సీతామాదాయ హస్తేన మధుమైరేయకం శుచి ॥
పాయయామాస కాకుత్స్థ శచీమివ పురందరః
మాంసాని చ సుమృష్టాని ఫలాని వివిధాని చ ॥
రామస్యాభ్యవహారార్థం కింకర్యస్తూర్ణమాహరన్
ఉపానృత్యంశ్చ రాజానం నృత్యగీతవిశారదాః ॥
బాలాశ్చ రూపవత్యశ్చ స్త్రియః పానవశంగతాః
ఉపానృత్యంత కాకుత్స్థం నృత్యగీతవిశారదాః ॥
మనోభిరామా రామాస్తా రామో రమయతాం వరః
రమయామాస ధర్మాత్మా నిత్యం పరమభూషితః ॥

ఉత్తర 42 స 17 2 శ్లో

అట రామెకు తేనెయు మైరేయకమును పానీయమును త్రాగనిచ్చెను చక్కగ వదనము చేయబడిన మాంసమును నామెచే భుజింపజేసెను పిదప వారసనికలు చక్కగ శృంగారించుకొని ఆడి పాడి యెల్లరను ముగ్ధులఁగావించిరి శ్రీరాముడు విపరీతముగ భోగము ననుభవించుచు మధుపానమత్తుడై యుండెనని తలంచుట యెంచి వాల్మీకి యిట్లు వర్ణించెను

శ్లో॥ సతయా సీతయా సార్థ మాసీనో విరరాజ హ
అరుంధత్యా సహాసీనో వసిష్ఠ ఇవ తేజసా ॥

ఉత్తర 42 స 28 శ్లో

సీతా రాములు ఆ వినోదమును జూచుచు అరుంధతీ వసిష్ఠులవలె వెలసిరి.

శ్లో॥ ఏవం రామో ముదా యుక్తః సీతాం సురసుతోపమామ్
రమయామాస వైదేహీ మహన్యహని దేవవత్ ॥

ఉత్తర 42 స 21 శ్లో

అంతట

శ్లో॥ అబ్రవీచ్చ వరారోహాం సీతాం సురసుతోపమామ్
అపత్యలాభో వైదేహి త్వయ్యయం సముపస్థితః
కిమిచ్ఛసి వరారోహే కామః కిం క్రియతాం తవ ॥

ఉత్తర 42 స 30 31 శ్లో

శ్రీరాముడామెతో దేవీ! నీవు గర్భము ధరించిన చిహ్నము లగపడు చున్నవి నీకేమైన కోర్కెలున్నయెడల నాకెరిగింపుము వానిని వెంటనే తీర్చెదను అని పలికెను ఆమె చిరునవ్వుతో

శ్లో॥ తపోవనాని పుణ్యాని ద్రష్టు మిచ్ఛామి రాఘవ
గంగాతీరోప విష్టాని ఋషీణా ముగ్రతేజసామ్ ॥
ఫలమూలాశినాం దేవ పాదమూలేషు వర్తితుమ్
ఏష మే పరమః కామో యన్మూల ఫలభోజినామ్ ॥
అప్యేకరాత్రం కాకుత్స్థ నివసేయం తపోవనే
తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాతం రామేణా క్లిష్టకర్మణా ॥

ఉత్తర 4 స 32 35 శ్లో

నాథా! నేను అరణ్యమునందలి ఋషిపత్నులంగూడి ఒక్కరాత్రైన గడప ఫలమూలాదులు భుజించి హాయిగ నుండగోరెద నని ప్రార్థించెను శ్రీరాము డది యంగీకరించెను ఇతి దురాగ్రహింపం దెండు వెలయుండు పిదప శ్రీరాముడు మరల గ్రైకొని ప్రజలకు చేరుత్రోవ జాపెరను వార్త నగరమంతయు వ్యాపించి ప్రజలెల్లను పుక్కిటిపురాణముగ చెప్పుకొనజొచ్చిరి సీత అవిధముగ పరపుకొని యుండియు శ్రీరాము డామెను క్షమించినందున మనప్రభువు అవిధముగ పరపు కొనినయెడల మనమును సహింపవలసియుండును మనకు చెడుకాలము దాపురించి నది అని ప్రజలు ఒకరితో నొకరు మాటాడుకొన జొచ్చిరి ఈ వార్త శ్రీరాముని చెవి సోకగనే అతడు తన సోదరుల రావించి ఈ కళంకమును తొలగింపవలెను దీని నేను ఎట్లైనను మాపుకొనవలెను అని చెప్పి తన మనోనిశ్చయమును వారి కెరింగించెను లక్ష్మణు డామెను గంగాతీరమునకు తీసికొనిపోయి ఒంటరిగ విడిచి దగ్గరగ నేడ్వసాగెను సీతాదేవి యతనిని ఏల దుఃఖించెద వని యడుగ లక్ష్మణుడు యథార్థము నెరిగించెను ఆమె మనసునొవ్వుట ఇది తొలిసారి కాదు ఆమె కొంత విచారించి బాగుగ నాలోచించుకొని ధైర్యముతోను విరక్తితోను లక్ష్మణుని జూచి గంభీరముగ నిట్లు పలికెను లక్ష్మణా నా చివరిమాట వినుము నేను కష్టము లనుభవించుటకే పుట్టితిని బ్రహ్మదేవుడు నాకొరకు దుఃఖమును గలిపియే సృష్టించెను నాశీలము స్వచ్ఛమైనది భర్త విడనాడదగిన దానగాను కావున పూర్వ జన్మమున నేనెవరో మహా పాత్రపానము చేసియుంటిని ఏ మహాపతివ్రతనో పతి నుండి యెడబాపియుంటిని పూర్వము పట్టాభియందు శ్రీరామునిసేవ చేసికొను

ఉండినందున నాకేలోపములను కష్టములను కలుగలేదు ఈ మౌనుల శ్రీరాముడు ధర్మాత్ముడు నిన్నేల విడనాడె నరియదగ నేనేమి నేరము చేసితిని చెప్పవలెను? లక్ష్మణా! నేనిక జీవించుట నిరుపయోగము కావున గంగలో ప్రాణములు విడచెదను కాని నా గర్భమున ఉ ఈ వంశాంకురమున్నందున నే నాత్మహత్య గావించుకొనరాదు గర్భిణి నై యున్నది నా యుత్తరావసములకును నా భర్త పదములకును నాముదుగ ప్రణమ్యము నా మాటగా ధర్మమార్గము దలగక నడచుకొనుము నా పతివి విశ్వరంగమైనది నడువకుము శాశ్వతముగ నీయందే భక్తి విశ్వాసములు గలిగియుండవలె ప్రజల అపవాదము విని నన్ను విడనాడితివి ప్రజలను నీ కోడలవలె గౌరవించి ప్రేమింపుము ప్రజలయందు సద్భావము విడనాడకుము నన్ను విడనాడుట నాకె తలయు తృప్తి కలిగినది నీవు ప్రజాసేవ చేయుచున్న యెడల నేను నీకేసిన సేవకు ధర్మము భర్తయే మనుష్యుల గురువు దైవమునై యుండెను కావున అతని సేవచుండే ప్రాణము విడచుట సాధ్యము లక్ష్మణా నేనిప్పుడు గర్భవతి నై యుంటిని శ్రీరామునకు నీది యెరుకయే। కాని నీవు కనులారా సాక్షిగ నుండుట యుక్తము అని పలికెను

అంత రామాయణమునందలి చివరిఘట్టమును పరిశీలింతము ఆ ప్రక్రియ కలు లోపవీతమైనది దానికడచే పాటి అది మని అశ్వమేధమునకు ఉపాకము ఆంద నిచె శత్రుఘ్నాంతులచే కోటమాట వెలుగదయందలేమను శ్రీరాముని కుశలవుల గుర్తించి సీతాదేవిని పిలిపింపుమని యడుగ వాల్మీకి యామెను వ్యయముగ తోడి తెచ్చెను ఆమెను స్వీకరించుటకు పూర్వము అచ్చట జేరియున్న ప్రజలు సామంతులు మంత్రులు వీంయొదుట తన పాతివ్రత్యముపై శపథము చేయుమని శ్రీరాముడామె నడిగెను సీత కాటిదిరధరించి తల్లివాల్మీ దంపూర్ణమై రాగ్యమున నిట్లు పలికెను

శ్లో॥ యథాహం రాఘవాదన్యం మనసాపి న చింతయే
తథామే మాధవీదేవి వివరం దాతు మర్హతి ॥
మనసా కర్మణా వాచా యథారామం సమర్చయే
తథామే మాధవీదేవి వివరం దాతు మర్హతి ॥
యథాతా త్సత్య ముక్తంమే వేద్మి రామాత్ పరంనచ
తథామే మాధవీదేవి వివరం దాతు మర్హతి ॥

తథా శపన్త్యాం వైదేహ్యాం ప్రాదురాసీత్ తదద్భుతమ్
భూతలాదుత్థితం దివ్యం సింహాసనమనుత్తమమ్ ॥
ధ్రియమాణం శిరోభిస్తు నాగైరమితవిక్రమైః
దివ్యం దివ్యేన వపుషా దివ్యరత్నవిభూషితైః ॥
తస్మింస్తు ధరణీదేవీ బాహుభ్యాం గృహ్య మైథిలీమ్
స్వాగతేనాభినన్ద్యైనామాసనే చోపవేశయత్ ॥
తామాసనగతాం దృష్ట్వా ప్రవిశన్తీం రసాతలమ్
పుష్పవృష్టిరవిచ్ఛిన్నా దివ్యా సీతామవాకిరత్ ॥

ఉత్త. 97 స 16 21 శ్లో

శ్రీరామచంద్రుడు తప్ప పరపురుషుని మనమునందైనను తలచియుండనిచో తల్లీ! భూదేవీ! నాకు దారినిమ్ము ఎదుటనుండి వెడలిపోయి అదృశ్యురాలనై పోయెదను ఎట్టి నిదర్శనము చూపినను నమ్మజాలని ఈ లోకులతోడను భర్తతోడను ఇక నాకేమియు పనిలేదు ఆమె యట్లు ప్రార్థింపగ అయిదుపడగలుగల నాగేంద్రులు మోయుచుండ వజ్రవైడూర్యములచే పొదగబడిన బంగారు సింహాసనము భూమినుండి వచ్చెను. భూదేవి దానిపై కూర్చుండియుండెను ఆమె సీతాదేవిని కౌగిలించి స్వాగతమిచ్చి ఈ భూమిపై నీవనుభవించిన చిక్కులు చాలును అని పలికి ఆమెను రసాతలమునకు తీసుకొనిపోయెను ఆమె మహిమను మానవులు గ్రహింపక పోయినను దేవతలు గ్రహించి ఆమెపై పూలవాన కురిపించిరి

శ్రీరాముడు మహాపురుషుడు అతనియందు మానవ లక్షణములున్నను మనలో నెక్కువ మహిమ తలపైకియున్నను పరిపూర్ణుడై వెలసెను అట్లయ్యును సీత మహాపతివ్రతయగుట నీ కఠినశిక్ష యున్నది అతడేల అంత కఠినముగ ప్రవర్తించెను? దాని నిదివరకే వివరించియుంటిని మరల తెలియజెప్పెదను శ్రీరాముని శీలము దివ్యమై దివ్యత్వ మానవత్వములు మిళితమైన మనసు దానిని చక్కగ గ్రహించి మెప్పుకొనజాలము వాల్మీకి స్వయముగ చెప్పనిదిగాక అతడు చిత్రించిన శ్రీరాముని శీలముపై నాధారపడి నేనొక మాటను గమనించెదను అతని శీలమును సీతాదేవియు సుమిత్రయు తప్ప దశరథుడు లక్ష్మణుడు భరతుడు వీరిలో నెవ్వరును అర్థము చేసికొనజాలరైరి సీతయు సుమిత్రయు మాత్రమే అతడు తన తండ్రికి చేసినవాగ్దానమును పాలింపదలచెననియు దానికై యెంతటి త్యాగమునకైనను సిద్ధపడెననియు గ్రహించిరి అతనికాలమున మరెవ్వరును దానిని గ్రహింపజాలకపోయిరి అతనినాధి

అనేకులు [illegible], [illegible], [illegible] సోదరులు ప్రజలు [illegible] [illegible] ప్రయత్నము [illegible], అతడు [illegible] [illegible] [illegible] అతి [illegible] శ్రేష్ఠమయిన [illegible] ధర్మమును [illegible] [illegible] శ్రీరాముని గొప్ప [illegible] ధర్మము [illegible] చెల్లిం[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] అతడు శ్రేష్ఠ[illegible] [illegible] [illegible] సోదరు[illegible] [illegible] అతనిని [illegible] [illegible] స్త్రీల [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] దేవి దుర్దశ[illegible] [illegible] శ్రీరా[illegible] [illegible]

౨౮ వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీ మణులారా!

కైకేయి పేరు వినబడినంతనే మనకొక చెడుభావము కలుగును. మనలో అనుచితములైన సాధనముల ద్వారా పలుకుబడిని సంపాదించి దానిని అనుచితమైన ప్రయోజనముల కొరకు ఉపయోగించు స్త్రీకి నామము రూఢ్యముడు ఈ కావ్యమునందు చెప్పబడిన విధముగనే ఆమె యంతపైన పాత్ర గాదనుట విస్పష్టము. ఆమె కొక విధమైన సామర్థ్యము బుద్ధి కుశలత కలదు కాని ఆమె దానిని స్వలాభమునకే ప్రయోగించుకొనెను. ఆమె ఇతరులపై అధికారము చేలాయించు ప్రవృత్తి కలది. ఆమెకు అధికారదాహ మెక్కువై ఆమె నాశ్రయించినవారికి ఆధారముగనుండెను అల్లయ్యును ఆమె గొప్ప పాత్ర యనుట స్పష్టముగ గోచరించుచున్నది. ఆమె ప్రాయరాలై అసూయగలిగి అసత్యములు పలుకును. ఆమె రుమపెరించిన మార్గమంతట తన భర్తకే మరణము కలుగునని సూచించినను ఆమె వెనుదీయదాయెను. ప్రారంభమునందు ఆమె శ్రీరామునియందు వాత్సల్యము చూపి అతడామెను మాతృభావముతో ప్రేమించునట్లు నడచుకొనెను అంతేకాక ఆమెకు అపకీర్తి గుండి విమోచనము కలిగించును. ఆమె శ్రీరాముని కల్యాణగుణములను గుర్తించి వానిని మనసార మెచ్చుకొనెనని మన మామెను శ్లాఘింపవలెను. శ్రీరాముడు తన తల్లియందును ఆమెయందును అభేదముగ నడచుకొనెనని వాల్మీకి మనకు చెప్పుచున్నాడు. అంతియేకాదు శ్రీరాముడే తన పుత్రుడగు భరతునికన్న తనయెడల నెక్కువ వాత్సల్యముచూపి తనసేవ చేయుచుండెనని ఆమెయే పలుమారు చెప్పియుండెను.

సుమంత్రుడామె పట్టణమునకు పోయి యామె నడవడినిగూర్చియు తెల్పు వృత్తాంతమును మీ కెరిగించెదను. ఆమె పెక్కుమాటల చాల క్రూరముగ ప్రవర్తించెనని సుమంత్రుడు గ్రహించెను. కుమారుడు తండ్రిని కుమార్తె తల్లిని పోలెదరను నానుడి ఉదాహరించి కైకతో నీ తల్లి చరిత్రము నేనెరుంగుదును. నీ తండ్రియగు అశ్వపతికి వృద్ధ దేవతలు మృగాదులభాషను అర్థము చేసికొను వరమిచ్చెను. ఒకనాడతడు పాన్పుపైనుండి రెండు చీమల మాటాడుకొనుచుండ విని గొల్లున నవ్వెను. నీ తల్లి అతనిని ఏల నవ్వితివని యడిగెను. అతడు దానిని చెప్పకూడదనియు చెప్పినచో తాను మరణించుననియు పలికెను. అతని తల్లి నవ్వితివి

యుండి ఆమె నీవు చావుము బ్రతుకుము నేను లెక్కగొనను నీవా రహస్యము చెప్పకపోతే ప్రాణములు విడుతు నని పట్టుబట్టెను ఆ రాజా ర్తను సిద్ధపడి తెలుపగ వలదు ఆమెను చావనిమ్ము కాని ఆరహస్యము తెల్పుట వలదు అదేశిం చెను కావున నీతండ్రి యామెను విడనాడి హాయిగ నుండెను అని చెప్పి నీవు నీతల్లియంతటి దానవు నీ వామె మార్గము ననుసరించి నీ భర్త ప్రాణము తీయు దువు అని హెచ్చరించెను కాని ఆమె తనపట్టువిడువక వాస్తవముగ నిట్లే చేసెను అతడింతదూరము చెప్పినను ఆమె మోహమున యుండుటచే ఆ మాత్సర్యరాశి ఘోర మగు ఆసదంకెల్లడు మూలపై గిలచెను

ఆమె తనభర్తను వశపరచుకొని తోడి కోడండ్రను ఎంత హీనముగ చూడ వలెనో మంథరయే యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ దర్పాన్నిరాకృతా పూర్వం త్వయా సౌభాగ్యవత్తయా
రామమాతా సపత్నీ తే కథం వైరం న యాతయేత్ ॥

అయోధ్య 8 స 37 శ్లో

శ్రీరాముడు యువరాజైనయెడల కౌసల్య పట్టపుదేవి అధికమగును నీవు యౌవనమందు ఆమెను ధిక్కరించి అవమానించితివి ఆమె మరచియుండునా? దానికి రెండు రెట్లు అధికముగ నీవిప్పు డనుభవింపవలసియుండును కైకేయి తన కిచ్చియుండినవరముల నిపుడు చెల్లింపుమని యడుగ దశరథు డామెతో

శ్లో॥ యస్యాః ప్రసాదే జీవామి యా చ మాం పర్యపాలయత్
తస్యాః కృతం మయా మిథ్యా కైకేయ్యా ఇతి వక్ష్యతి ॥

అయోధ్య 12 స 41 శ్లో

శ్రీరాముని అరణ్యమునకు పంపినయెడల కౌసల్య నన్నేమి యనునో ఆమె కింతటిబాధను కలిగించి నేనేమని బ్రతుకగలను? ఆమె నాకు సమయోచితముగ దాసివలెను సఖివలెను భార్యవలెను సోదరివలెను తల్లివలెను సేవించినది. ఆమె నెంతగనో ప్రేమించి గౌరవింపవలసినదయ్యును నీ కారణమున నే నామెను ఆదరింపనైతిని. నే నామెయెడ చేసిన తప్పు నీయెడ చేసిన అతిగౌరవము ఈ రెండును నన్నిపుడు బాధించుచున్నవి

శ్లో॥ సుమిత్రా ప్రేక్ష్య వై భీతా కథం మే విశ్వసిష్యతి ॥

అయోధ్య 12 స 73 శ్లో

ఈ శ్లోకమున ప్రత్యేకమై శీలా అను శబ్దమును ప్రయోగించి వారలందినవి సుమిత్ర కౌసల్యకన్న యెక్కువ అణకువ వివేకము గలది మానసికవికాసముగల గృహిణి కావున దశరథుడు నేను సుమిత్ర కేమని చెప్పగలను? కొంత కాని తీయు పొదుష్యనైన ఆమె మోమెట్లు చూడగలను? అని చింతించెను

తన తండ్రియు సవతితల్లియు నిచ్చిన ఆజ్ఞలను శ్రీరాముడు తెలిపిన కౌసల్య అతనితో

శ్లో॥ యది పుత్ర న జాయేథా మమ శోకాయ రాఘవ
న స్మ దుఃఖ మతో భూయః పశ్యేయ మహ మప్రజా ॥

అయోధ్య 20 వ 36 శ్లో

నీవు నాగర్భమునం దేల జన్మించితివి? నీవు జన్మించకుండిన నాకు గొడ్రాలను దుఃఖమొకటియే యుండెడిది

శ్లో॥ ఏక ఏవహి వంధ్యాయా శ్శోకో భవతి మానవః।

గొడ్రాలికి బిడ్డలు లేరనుచింత ఒకటియే యుండును

శ్లో॥ అప్రజాస్మీతి సంతాపో నహ్యన్యః పుత్ర విద్యతే ॥

అయోధ్య 20 వ 37 శ్లో

ఆమెకు వేరొకచింత యుండదు నీవు నా పుత్రుడవై జన్మించియు నా కేదశ వచ్చెనో చూడుము।

శ్లో॥ న దృష్టపూర్వం కల్యాణం సుఖం వా పతిపౌరుషే।

నేను రాజాధి రాజును వివాహమాడియు నేమిప్రయోజనము? నే నతనితో నేమిసౌఖ్య మనుభవించితిని?

శ్లో॥ అపి పుత్రేవి పశ్యేయ మితి రామాస్థితం మయా ॥

అయోధ్య 20 వ 38 శ్లో

నీవు పెరిగి పెద్దవాడై నప్పుడైనను నాకష్టములు తొలగి సౌఖ్య మనుభవించుదునని యెంతయో ఆశతోనుంటిని

శ్లో॥ సా బహూన్య మనోజ్ఞాని వాక్యాని హృదయచ్ఛిదామ్
అహం శ్రోష్యే సపత్నీనా మవరాణాం వరా సతీ ॥

అయోధ్య 20 వ 39 శ్లో

నేను నా పతులలో సుఖ్యాతి దురదృష్టవంతురాలను నీవు అరణ్య
ములకేగిన నాగతి యేమగును? నా పతులు న ... దుర్భాగ్యులాడెవరు

శ్లో॥ అతోదుఃఖతరం కిన్ను ప్రమదానాం భవిష్యతి
మమశోకో విలాపశ్చ యాదృశోయ మనంతకః॥

అయోధ్య 20 స 40 శ్లో

నా భర్తదుఃఖములకు అంతమే యుండదు. స్త్రీ జనము ... లో
చాల అదృష్టవంతురాలని యెంతురు. అమ్మ ఆ జనము ... యొక్క
కలిగిన పతియున్నను తెంతో కష్టము అనుభవించును

శ్లో॥ త్వయి సన్నిహితే౽ప్యేవ మహ మాసం నిరాకృతా
కిం పునః ప్రోషితే తాతధ్రువం మరణమేవమే॥

అయోధ్య 20 స 41 శ్లో

నీవుదు ఇరువదియైదు వత్సరములు ఎదిగినబిడ్డవై తండ్రిచేతను లోకుల
చేతను గౌరవింపబడిన నీచెంతనున్నపుడే నాకలవాక యిల్లింత నీవును అరణ్య
మున కేగినయెడల ఇక చెప్పెడి దేమున్నది? మరణమే శరణ్యము

శ్లో॥ అత్యంతం నిగృహీతాస్మి భర్తుర్నిత్య మతంత్రితా
పరివారేణ కైకేయ్యాః సమా వాప్యథ వావరా॥

అయోధ్య 20 స 42 శ్లో

నాభర్తకు నాపై యభిమాన మెప్పుడును లేదు ఇకమీద కైకేయి దాసీ
జనములకన్న అధమాధమముగ జూడబడుదును

శ్లో॥ విద్యతే ... కైకేయ్యాః ... ॥

... 4 శ్లో

పుత్రకా! నీవు వెడలిపోయినపిమ్మట నేనామె మొగమెట్లు చూడగలను?
ఆమెవలన తెల్లవరును చాల కఠినముగనే యుండును

శ్లో॥ దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ।

నీవు తప యున నైపై దాటిగ పదునేడు ... ... చెప్పుడు
తొంగునా? యని వేచియుంటిని

శ్లో॥ అపి రాజ్ఞి ... శాంతం ... మర్యాదాం పరిక్షయమ్ ॥

అయోధ్య 0 వ 46 శ్లో

అంతట ఆ రాణి వెళ్లి భరించితిని ఇక భరింపజాలను దురదృష్టవంతు రాలను నేను దుష్ప్రతీవితము గడుపవలసిన దానవైతిని

శ్లో॥ అపశ్యంతి తవ ముఖం పరిపూర్ణ శశిప్రభమ్
కృపణా వర్తయిష్యామి కథం కృపణ జీవికామ్ ॥

అయోధ్య 20 వ 47 శ్లో

నిన్ను పెంచుటకు నే నెన్నియో ఉపవాసములు వ్రతములు చేసి ఇదియంతా జరిగిన దంతయు వ్యర్థమాయెను అని పలికెను

శ్లో॥ ఉపవాసైశ్చ యోగైశ్చ బహుభిశ్చ పరిశ్రమైః
దుఃఖం సంవర్ధితో మోఘం త్వం హి దుర్గత యా మయా ॥

అయోధ్య 20 వ 48 శ్లో

భరతుడు తన మేనమామగారింటినుండి వచ్చి తండ్రి మరణమును విని తన తల్లినిగూర్చి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ ఆత్మకామా సదాచండీ క్రోధనా ప్రాజ్ఞమానినీ ॥

అయోధ్య 70 వ 10 శ్లో

ఓయమ్మ నా తల్లి శ్రీరాముని నెంతమాత్రము అరణ్యమునకు పంపితివి యుగాంతములు నా పెద్దతల్లియగు కౌసల్య దీర్ఘదర్శిని గావున నీ వామె నెట్లు చూచితివో నిన్ను తన తోడి చెల్లెలిగా చెప్పి చెల్లెలి దయాపరురాలుగ నడుచుకొనుచున్నది

శ్లో॥ తథా జ్యేష్ఠా హి మే మాతా కౌసల్యా దీర్ఘదర్శినీ
త్వయి ధర్మం సమాస్థాయ భగిన్యామివ వర్తతే ॥

అయోధ్య 73 వ 11 శ్లో

ఆ మహానీయురాలి కుమారుని నారచీరలు గట్టించి అరణ్యమునకు పంపియు ఇంతటితో నను గూర్చి సంతోషము పొందగలవా అని పలికెను

కైకేయి తండ్రి పెండ్లి పలుకుచుండగా దినము సుందర పట్టణమునందున పిల్లలకు చూపిన ఆపె కైకేయితో

శ్లో॥ దయితా త్వం సదా భర్తు రత్ర మే నాస్తి సంశయః
త్వత్కృతే స మహారాజో విశేదపి హుతాశనమ్ ॥

అయోధ్య 9 స 24 శ్లో

నీ వాతని ముద్దుభార్యవు. అందు సందేహములేదు నీ వాజ్ఞాపించినయెడల అతడగ్నిలోనైన దూకును నీ వతని వశస్థితిలో నుంచితివి

శ్లో॥ న త్వాం క్రోధయితుం శక్తో న క్రుద్ధాం ప్రత్యుదీక్షితుమ్
తవ ప్రియార్థం రాజా హి ప్రాణా నపి పరిత్యజేత్ ॥

అయోధ్య 9 స 25 శ్లో

అతడు నీకు కోపము తెప్పింప సాహసింపడు నీ కోపమును చూడలేడు నీకొఱకై తన ప్రాణములనైన విడువగలడు

శ్లో॥ న హ్యతిక్రమితుం శక్త స్తవ వాక్యం మహీపతిః
మన్దస్వభావే బుధ్యస్వ సౌభాగ్య బలమాత్మనః ॥

అయోధ్య 9 స 26 శ్లో

నీవు అదృష్టవంతురాలవు నీమాట జవదాటడు దానిని నీ స్వప్రయోజనము నకు ఉపయోగించుకొనుము అని ఎక్కెను

దశరథుడు కైకేయీ కోపగృహము ప్రవేశించి ఆమె తన భూషణము లన్నియు పెరికి నేలబడియుండుట గాంచి సుందరీ! ఏల ఇట్లుంటివి? నీపై నా ప్రేమ నెఱుంగవా! నీకేమి కావలయునో కోరుకొమ్ము నే నెట్టిదైనను నీయాజ్ఞ జేయ యుండనా? దంతయు నెంచెను

శ్లో॥ కః ప్రియం లభతా మద్య కో వా సుమహ దప్రియమ్

నీకై ఎవనికి కీడు గూర్చవలెనో చెప్పుము ఏ యోగ్యుని తెరువను చెదవు? ఏ దుర్మార్గునకు మేలు చేయుమనెదవు? తెలుపుము చేయుదు

శ్లో॥ దరిద్రో వా ధనాఢ్యస్త్వం కో వా ఽకించనమ్ ॥

అయోధ్య 10 స 33 శ్లో

దానికై వ్యథనొందకుము ఇట్లేల దుఃఖించెదవు?

శ్లో॥ అవధ్యో వధ్యతాం కో వా కో వా వధ్యో విముచ్యతామ్ ।

నీ సంతోషమునకై దండింపదగినవానిని వదలివేసెదను దండింపదగనివానిని దండింతును

శ్లో॥ దరిద్రః కో భవత్వాఢ్యో ద్రవ్యవాన్ వాప్యకించనః॥

అయోధ్య 10 వ 33 శ్లో

ధనికుని పేద చేసెదను బీదవానిని ధనాఢ్యుని గావించెదను

శ్లో॥ అహం చైవ మదీయాశ్చ సర్వే తవ వశానుగాః।

నేనును నా వారును నీ వశులమే

శ్లో॥ న తే కించిదభిప్రాయం వ్యాహంతు మహముత్సహే॥

అయోధ్య 10 వ 34 శ్లో

నీ మాటను నా కొల్లదే। నేను దానిని జవదాట సాహసింపను

శ్లో॥ ఆత్మనో జీవితేనాపి బ్రూహి యన్మనసేప్సితం

బలమాత్మని జానంతీ న మాం శంకితు మర్హసి॥

అయోధ్య 10 వ 36 శ్లో

నాపై నలవు దెలిసియు నీయాజ్ఞ నెరవేర్తునా లేదాయని ఏల సందేహించెదవు? నా ప్రాణమును అర్పించియైనను నీ కోరికల మన్నింతును

శ్లో॥ అవలిప్తే న జానాసి త్వత్తః ప్రియతరా మమ

మనుజో మనుజవ్యాఘ్రా ద్రామా దన్యో న విద్యతే॥

అయోధ్య 11 వ 6 శ్లో

నీవు నా ప్రాణప్రియవు పురుషులలో శ్రీరామునికన్న నాకు ప్రియతరు డెవడును లేడు

శ్లో॥ తే నాజయ్యేన ముఖ్యేన రాఘవేణ మహాత్మనా

శపే తే జీవనార్హేణ బ్రూహి యన్మనసేప్సితం।

అయోధ్య 11 వ 8 శ్లో

నీ మనస్సులో పెట్టుకొన్నదో చెప్పుము నీకన్నను ఇతరు లందరికన్నను నాకు ప్రియతముడైన శ్రీరాముని పై ఒట్టు వేసెద నని పలికెను అతడు తానేమి మాటాడుచుండెనో యెరుగడు ఆ శ్రీరామునికే యతడు హానిగావింప నుండెనని యెరుగడు అతడింకను నిట్లు పలుకదొడగెను

శ్లో॥ యం ముహూర్త మపశ్యంస్తు నజీవేయ మహం ధ్రువమ్
తేన రామేణ కైకేయి కథం తే వదవ్రియామ్ ॥

అయోధ్య 11 స 7 శ్లో

శ్రీరాముని ఒక్క నిముషమైనను చూడకుండ జాలను

శ్లో॥ ఆత్మనా వాత్మజై శ్చాన్యై ర్వృణీయం మనుజర్షభమ్
తేన రామేణ కైకేయి కథం తే వదవ్రియామ్ ॥

అయోధ్య 11 స 8 శ్లో

అట్టి శ్రీరామునిపైనను అతని కొడుకులపైనను ప్రమాణము చేసెదను

శ్లో॥ స్పృశే హృదయ మప్యేత దనుమృశ్య ద్దరస్వమే
పశ్యస్త్వమేవ కైకేయి బ్రూహి యత్తే మనస్గతే ॥
బలమాత్మని జానంతీ నమాం శంకితు మర్హసి
కరిష్యామి తవప్రీతిం సుకృతే నాపితే శపే ॥

అయోధ్య 11 స 9 10 శ్లో

నా సుకృతము సాక్షిగ ప్రమాణముచేసి చెప్పుచుంటిని నీమనము నీకోర్కెం తప్పక నెరవేర్తును అజ్ఞాపింపుము అని ఎన్నుకొంచెను కాని కైకేయికి తన కోరిక లెంత విధములైనవో తెలియును కావున ఈ ప్రమాణముల్నియు చాలవని తలంచి ఆమె అతని చింతను తీర్చ ప్రమాణములచే బద్ధునిచేయ సమకట్టెను

శ్లో॥ యథా క్రమేణ శపసి వరం మమ దదాసి చ
తచ్ఛృణ్వంతు త్రయస్త్రింశ ద్దేవా సాగ్ని పురోగమా ॥

అయోధ్య 11 స 13 శ్లో

రాజా నీవిప్పుడు చేసిన ప్రమాణముల్నియు ముప్పదిమూడుకోట్ల దేవతలు ఆలకింతురు గాక।

శ్లో॥ చంద్రాదిత్యౌ నభశ్చైవ గ్రహా రాత్ర్యహనీ దిశః
జగచ్చ పృథివీచేయం సగంధర్వా సరాక్షసా ॥

అయోధ్య 11 స 14 శ్లో

వారెల్లను దీనికి సాక్షులై యుందురుగాక

శ్లో॥ విహారాణి భూతాని గృహేషు గృహదేవతాః
యానిచాన్యాని భూతాని జానీయు ర్భాషితం తవ ॥

అయోధ్య 11 స 15 శ్లో

వారెల్లను ఆలకించినమట ఇష్టపుయుం యుడుకొనుము నీవు నాతోరనే చెప్పి తివని నన్నే తప్పిపడుగ చెయని తలపకుము ఈ విశ్వమంతయు దీని నాలకించేను

శ్లో॥ సత్యసంధో మహాతేజా ధర్మజ్ఞ స్సుసమాహితః
వరం మమ దదాత్యేష తన్మే శృణ్వంతు దేవతాః ॥

అయోధ్య 11 స 16 శ్లో

ఆమె మగవానిగాని చాలధైర్యముగ పూర్వచరిత్రనుండి గొప్పవారు ఎట్లు దుష్కరమగు వాగ్దానము లగావించియు గాని నెరవేర్చి స్వర్గ మలంకరించిన సందర్భములను ఉదాహరించెను అంతటనామె నీవు నీవాగ్దానమును చెల్లింపనియెడల యుడు గనుక నేను నీకు ధర్మమార్గమునుగూడ చూపెదను పూర్వము శిబిచక్రవర్తి అడిగినవానికి తిప్పవారికి దేహము లోని మాంసమును గోసి ఇచ్చెను

శ్లో॥ శైబ్యశ్శ్యేనకపోతీయే స్వమాంసం పక్షిణే దదౌ
అలర్కశ్చక్షుషీ దత్వా జగామ గతిముత్తమామ్ ॥

అయోధ్య 12 స 48 శ్లో

పూర్వము అలర్కుడను రాజుండెను ఎవరేది యడిగినను అది యిచ్చెడివాడు. అంధుడైన వేదవిదుడగు బ్రాహ్మణుడు సమీపించ తనకు నీ కేమి కావలెనని యడిగెను. అతడు నా కన్నులు నీకిచ్చెదను నీకన్నులు నాకిమ్ము అని కోరెను. అలర్కుడు అందులకు సమ్మతించి తన కన్నులు పెరికి అతని కిచ్చెను

శ్లో॥ సరిత్పతిస్స్వల్పాం మర్యాదాం సత్యమన్వితః
సత్యానురోధా త్సమయే స్వాంవేలాం నాతివర్తతే ॥

అయోధ్య 14 స 8 శ్లో

సముద్రుడు కూడ సత్యమును వలననే చెలియలి కట్టదాటరాడాయెను.

శ్లో॥ సత్యం సమనువర్తస్వ యదిధర్మే ధృతా మతిః
సఫల స్స వరో మేஉస్తు వరదో హ్యసి సత్తమ ॥

అయోధ్య 14 స 8 శ్లో

ఈవిధముగ నామె కఠినమగు దృష్టాంతములచే నతనిని బద్ధుని గావింపగ దశరథుడు ఆమెను నిరసించియు వేడుకొనియు బెదిరించియు దూషించియు, ప్రమాణముల గావించియు నిరుపయోగమాయెను. అంత నతడు నా కుమారుడు అమాయకుడు. అతడు అరణ్యమునకేగుమని నేనెంతమాత్రమును చెప్పకుండినను తనయా! అరణ్యమునకేగెదవా? యనినమాత్రముననే అతడు సరే యనును.

శ్లో॥ నాలం ద్వితీయం వచనం పుత్రో మాం ప్రతిభాషితుమ్ ।
సవనం ప్రవ్రజేత్యుక్తో బాఢమిత్యేవ వక్ష్యతి
యది మే రాఘవః కుర్యాద్వనం గచ్ఛేతి చోదితః ।
ప్రతికూలం ప్రియం మే స్యాన్న తు వత్సః కరిష్యతి ॥

అయోధ్య 12 స 86 88 శ్లో

అటుగాక అతడు నా యాజ్ఞ జవదాటడయెడల నేనెంతయో సంతసింతును కాని అతడట్లు చేయడు

శ్లో॥ శుద్ధభావో హి భావం మే న తు జ్ఞాస్యతి రాఘవః
సవనం ప్రవ్రజేత్యుక్తో బాఢమిత్యేవ వక్ష్యతి ॥

అయోధ్య 1 స 87 శ్లో

అంత దశరథుడు నేను మరణించినయెడల భరతుడు నాకు అంత్యక్రియలు చేయకుండుగాక అని పలికెను అనగా

శ్లో॥ ప్రియం చేద్భరతస్యైతద్రామ ప్రవ్రాజనం భవేత్
మా స్మ మే భరతః కార్షీత్ ప్రేతకృత్యం గతాయుషః ॥

అయోధ్య 12 స 92 93 శ్లో

నేను మరణించినవెనుక కైకేయినందనుడగు భరతుడు రాజ్యము చేపట్టినను అతడు నాకు అంత్యక్రియలు గావింపకయుండుగాక యని దశరథుడు మరల పలికెను

నేనిపుడు వివాదగ్రస్తమైన అంశము నొకదానిని చర్చించెదను. విషయము తేటతెల్లముగనే యున్నది కాని వాల్మీకి కొన్నియెడల ఒకవిధముగను కొన్నియెడల వేరొకవిధముగను చెప్పియున్నందున నేను దానిని పరిష్కరింప ప్రయత్నించెదను. దశరథుడు అనాలోచితముగ ఆమెకు వరములిచ్చి శ్రీరాముని రాజ్యమునుండి ఎందుకు వెడలగొట్టెను? ప్రజలు సాధారణముగ దశరథుడు తన చిన్నభార్య ప్రేమ

పాశములకిక్కి ఆమెకు లొంగిపోయెనని నమ్మరదు. రెండవవివాహము చేసికొనిన కారణము కామిగాని వృద్ధుడైనను; అది అందరకును తెలిసినదే; కైకేయి దుష్టురాలై చాల తెలివి గలిగి అతనిని సంపూర్ణముగ వశపరచుకొని తన యిష్టమొచ్చినట్లెల్ల ఆడించెను. అంతియేగాని ఆమె అసమయమున వయసున చాల చిన్నదైనందున గాదు. కొన్నివందల సంవత్సరములకు పూర్వము దేవతలు అసురులు పోరాడినపుడు దేవతల మానవప్రాణసాయము గోరినసందర్భమున అవసరము రీతి గడిసినది. మరియు రామాయణమును చక్కగ శోధించినయెడల అతడు ఆమె మోహపాశమునకు లొంగలేదని తెలియబడును. ఏలన ఆమె చాల దుర్మార్గురాలని గ్రహించినవెంటనే అతడా మోహపాశముల త్రెంచివేసెను. ఆమె ప్రభావమునకు లొంగినవాడును ఆమెకు లోనై భయపడినవాడును కాడు. కాని తాను చేసిన వాగ్దానమునకు కట్టుబడెను. ఆడినమాట తప్పని ఇక్ష్వాకువంశమున జన్మించిన సత్యవ్రతుడైనందున అతడు బద్ధుడాయెను. అతడు దానినుండి తప్పించుకొన ప్రయత్నించెను గాని వీలు కాదాయెను. అతడే యీవిధ గ చెప్పెను.

శ్లో॥ యువ తు బహవో వృద్ధా గుణవంతో బహుశ్రుతాః ।
పరిప్రక్ష్యంతి కాకుత్స్థం వక్ష్యామి కిమహం తదా ॥

అయోధ్య 12 స 66 88 శ్లో

లోకులు తన్ను గూర్చి ఏమనెదరో దశరథునకు తెలియును. అతడు కైకేయికి ఎరుకపరచియుండెను. లోకమంతయు తెలియును గావున ఈసందర్భమునను అతులే నిందింతురని అతడెరుగును. కావున శ్రీరాము దేశము ప్రవాసించినపుడు నేనేమని చెప్పగలనని యతడు దుఃఖించెను.

శ్లో॥ కైకేయ్యా క్లిశ్యమానేన రామః ప్రవ్రాజితో మయా ॥

అయోధ్య 12 స 66 శ్లో

నేను కైకేయి కోరు వరమిచ్చుటకొరకు దానిని కాదనలేక శ్రీరాముని అరణ్యమునకు పంపితిని అని చెప్పిన అది సత్యమే యగును.

శ్లో॥ యది సత్యం బ్రవీమ్యేతత్ తదసత్యం భవిష్యతి ॥

అయోధ్య 2 స 67 శ్లో

కాని నేనిట్లు చెప్పిన నన్నెవ్వరును నమ్మరు. ప్రతివారును ఈ మనసువారు అసత్యము మాటలాడితినని ప్రతివారును నన్ను నిందింతురు. అది యిప్పటి

నా యిక్కట్టు ని చెప్పి అతడింకొకమార్గ మాలోచించెను అతడు కైకేయితో నేను వృద్ధుడను నీవు చిన్నదానవు అయినను నీపదములపైబడి మ్రొక్కెదను నా ప్రార్థన నంగీకరింపుము అని బ్రతిమాలెను

శ్లో॥ న జీవితం మేఽస్తి పునః కుతః సుఖం
వినాత్మజే నాత్మ వతః కుతో రతిః ।
మమాహితం దేవి న కర్తు మర్హసి
స్పృశామి పాదా వపితే ప్రసీదమే ॥ అయోధ్య 12 స 112 శ్లో

నేను నీ పదములపైబడి మ్రొక్కెదను శ్రీరాముని వదలివేయుము అని ప్రార్థించెను

శ్లో॥ స భూమిపాలో విలప న్ననాథవ
త్స్త్రియా గృహీతో హృదయేతి మాత్రయా ।
పపాత దేవ్యా శ్చరణౌ ప్రసారితా
వుభా వసంస్పృశ్య యథాతుర స్తథా ॥ అయోధ్య 12 స 113 శ్లో

దశరథుడు నీ పాదములకు నమస్కరించెద నని చెప్పగనే మహాత్ముడగు రాజును తొలగద్రోసిన కైక తన పాదములను యెందుకు లాగెను కానీ గోప్య ప్రాప్తించినచో లోకమును దశరథుడు దీయుండెననియు నామె భావము దశరథుడు ఘోరముగ దుఃఖించుచుండినందున కనులు చరిగ గానక ఆమె పాదములపై బడి దీనముగ స్పర్శం చేయలేకపోయెను ఆమె దుర్మార్గమెంత అతిశయించెనో అది వెల్లడించును

శ్లో॥ ఏవం ప్రచోదితా రాజా కైకేయ్యా నిర్విశంకయా
నాశక త్పాశ మున్మోక్తుం బలి రింద్ర కృతం యథా ॥
అయోధ్య 14 స 11 శ్లో

అతడు వాగ్దానమను పాశముచే బంధింపబడి దానినుండి విడివడ లేకపోయెను

శ్లో॥ ధర్మబంధేన బద్ధోస్మి నష్టాచ మమ చేతనా
అయోధ్య 11 స 24 శ్లో

అతడు నాకు స్మృతిచెడి ఆలోచింపలేకుంటి ని యుద్యుక్త ధర్మమను పాశముతో బద్ధుడనైతి నని వాపోయెను

శ్రీరాముని యువరాజుగా చేయక తన కుమారుడగు భరతునే యువరాజు జేయుమని కైకేయి దశరథుని వరము నడిగినది. సుమంత్రుడు కైక గృహమున కేగెను. దశరథుడు విచారముతో నుండెను. వారితో మాటాడకుండెను. సుమంత్రుడు కైకేయిని మహారాజు శ్లోకము నందేమని యడిగెను. సుమంత్రుడు దాని విషయము ... గలవాడు. అంత కైకేయి అతనితో

శ్లో॥ సుమంత్ర రాజా రజనీం రామహర్ష సముత్సుకః
ప్రజాగర పరిశ్రాంతో నిద్రావశ ముపేయివాన్

అయోధ్య. 14 స 62 63 శ్లో

ఆత డీవిధమే కనమూసెను తన కుమారుడగు శ్రీరాముని యభిషేక విషయము లన్నియు మచ్చటించుచు రాత్రియంతయు మేల్కొనియుండెను. వానినే ధ్యానించుచు ఇప్పుడే యుండి ... రించెను

శ్లో॥ తద్గచ్ఛ త్వరితం సూత రాజపుత్రం యశస్వినమ్
రామమానయ భద్రం తే నాత్ర కార్యా విచారణా ॥

అయోధ్య 14 స 63 64 శ్లో

ఆమాటలను విని ... మని చెప్పగా నంత సుమంత్రుడు శ్రీరాము నతనికి పిలుచుకొనిరాగా శ్రీరాముడు ... తన మాట వినిపించిన ధనిర్ణయము ... మిక్కిలి విచారముగ నుండెను. అతడు కైకేయి ... తల్లీ! నాతండ్రి ఇట్లుండుటకు కారణ మేమి? నేనతని కేమి యపరాధము గావించితిని? ఏదేమైనను అతనికి నావల్ల వాడియుండెనా? అని యడుగ ఆమె యిట్లు బదులిచ్చెను

శ్లో॥ న రాజా కుపితో రామ వ్యసనం నాస్య కించన
కించిన్మనోగతం త్వస్య త్వద్భయాన్నానుభాషతే ॥

అయోధ్య 18 స 0 శ్లో

అతనికి ఏపైకీ వచ్చే లేదు అతని మనసులో నిన్ను గూర్చిన యొక సందేహమేదియో పెదవులు దాటకున్నది. అది నీకు తెల్పుటకు నీవేమనుకొందువో యని భయపడుచున్నారు

శ్లో॥ ప్రియం త్వామప్రియం వక్తుం వాణీ నాస్యోపవర్తతే
తదవశ్యం త్వయా కార్యం యదనేనాశ్రుతం మమ ॥

అయోధ్య 18 స 21 శ్లో

అతడు నాకు చేసినవాగ్దానమును నీ కెఱిగింతును నీవు దానిని తప్పక నెర వేర్పవలెను

శ్లో॥ స మహ్యం వరం దత్త్వా పురా మా మభిపూజ్య చ

అనయుయమున అతడు నన్ను చాల ఆదరించి గౌరవించెను

శ్లో॥ స పశ్చాత్తప్యతే రాజా యథాన్యః ప్రాకృత స్తథా ॥

అయోధ్య 18 స 22 శ్లో

నాకిచ్చిన వాగ్దానమున కతడు సామాన్యమానవునివలె వంతపడుచుండెను

శ్లో॥ అతిసృజ్య దదానీతి వరం మమ విశాంపతిః ।
స నిరర్థం గతజలే సేతుం బంధితు మిచ్ఛతి ॥

అయోధ్య 18 స 23 శ్లో

కుమారా! అనినమాటను తప్పనగునా! అది గతజలసేతుబంధనము గదా! అనిచెప్పి తనభర్తను ప్రతిజ్ఞాబద్ధుని గావించినట్లు శ్రీరామునిగూడ ముందుగనే తన మాట జవదాటకుండ నీవిధముగ బద్ధుని గావించెను

శ్లో॥ ధర్మమూల మిదంరామ విదితంచ సతామపి
తత్సత్యం న త్యజే ద్రాజా కుపిత స్త్వత్కృతే యథా ॥

అయోధ్య 18 స 24 శ్లో

అది మేలుగాని కీడుగాని నీ కిష్టమున్నను లేకపోయినను నీవది చేయవలెను

శ్లో॥ యది తద్వక్ష్యతే రాజా శుభంవా యదివా శుభమ్
కరిష్యసి తత స్సర్వ మాఖ్యాస్యామి పున స్త్వహమ్

అయోధ్య 18 స 26 శ్లో

నేనా విషయమంతయు జెప్పెదను

శ్లో॥ యది త్వభిహితం రాజ్ఞా త్వయి తన్న విపత్స్యతే
తతో౽హ మభిధాస్యామి న హ్యేష త్వయి వక్ష్యతి ॥

అయోధ్య 18 స 26 శ్లో

నీ తండ్రి నీకది చెప్ప జాలకపోవచ్చును కాన నేనే చెప్పెదను కాని నీవల్ల జరుగకపోనేరదని ముందుగ చెప్పవలెను అనిపలికెను శ్రీరాముడు మూర్తీభవించిన ఔదార్యము గావున తల్లి! అట్లే చేతును నీకేల సందేహము కలిగెను?

శ్లో॥ తద్బ్రూహి వచనం దేవి రాజ్ఞో యదభికాంక్షితమ్
 కరిష్యే ప్రతిజానే చ రామో ద్విర్నాభిభాషతే ॥

అయోధ్య 18 వ 30 శ్లో

నేను ఇరుమాటలాడువాడను కాను. తండ్రి చెప్పినను చెప్పకాలేకపోయినను తప్పక చేతును. నీవు చెప్పినను చాలును అని పలికెను. అంత కైక

శ్లో॥ యది సత్యప్రతిజ్ఞం త్వం పితరం కర్తుమిచ్ఛసి
 ఆత్మానం చ నరశ్రేష్ఠ మమ వాక్యమిదం శృణు ॥

అయోధ్య 18 వ 24 శ్లో

నీ తండ్రియేగాక నీవును ఇపుడు మాటనిచ్చి బద్ధుడవైతివి. వినుము చెప్పెదను. నీవు పదునాలుగేండ్లు అరణ్యమున నుండవలెను. భరతుడు నీకుబదులు యువరాజగును అని బింకముగొంతుకతో మాటాడెను.

శ్లో॥ ఏతేన త్వాం నరేన్ద్రోఽయం కారుణ్యేన సమాప్లుతః
 శోకసంక్లిష్టవదనో న శక్నోతి నిరీక్షితుమ్ ।

అయోధ్య 18 వ 39 శ్లో

నీతండ్రి నీపైని చూడజాలకనిక ఎట్లు మాటాడగలడు ?

శ్లో॥ ఏతత్కురు నరేన్ద్రస్య వచనం రఘునందన
 సత్యేన మహతా రామ తారయస్వ నరేశ్వరమ్ ॥

అయోధ్య 18 వ 40 శ్లో

నీతండ్రి గౌరవమును కాపాడి అతనికి స్వర్గప్రాప్తి కలుగునట్లు నడచు కొనుము అని పలికెను. శ్రీరాముడు తన తండ్రి వాగ్దానమును తప్పక చెల్లించునని కైకేయికి నమ్మకముండుటచే అతని ఘనతకు నిదర్శనము. దశరథుడు కైకేయి వలపుచిక్కి ఆమెకు లొంగెదనియు తన వాగ్దానమునకు బద్ధుడై అట్లు పెనగె నదియు రాణువటో ఇవన్నియు జరిగినవి. ఈ ప్రబంధమునం దెవ్వరును దీనిని తప్పుకాలేకపోయిరి. లక్ష్మణుడును దీని విశ్వసింపడాయెను.

శ్లో॥ యావత్త్వం న వనం యాతః పురాదస్మాదభిత్వరన్
 పితా తావన్న తే రామ స్నాస్యతే భోక్ష్యతేఽపి వా ॥

అయోధ్య 18 వ 16 శ్లో

తా॥ [illegible] శ్రీరాముఁడతో [illegible] వెంటనే అరణ్యమునకు బోవ [illegible] [illegible] అని వలికి [illegible] మాటాడ [illegible] నా [illegible]

శ్లో॥ [illegible] రాజా [illegible]
మూర్ఛితో [illegible] హేమభూ[illegible]

అయోధ్య 18 7 శ్లో

తా॥ [illegible] తమ్ముగూర్చి [illegible] మాడెను అని పలికి మూర్ఛపోయెను

శ్రీరాముఁడు జరిగిన వృత్తాంతమంతయు కౌసల్యతో చెప్పగ ఆమె [illegible] దుఃఖించెను లక్ష్మణుఁడామె [illegible] శ్రీరాముని [illegible] గావించెను అతడు కౌసల్యతో

శ్లో॥ న రోచతే మమాప్యేతదార్యే యద్ రాఘవో వనమ్
త్యక్త్వా రాజ్యశ్రియం గచ్ఛేత్ స్త్రియా వాక్యవశం గతః ॥

అయోధ్య 21 స 2 శ్లో

తల్లీ! శ్రీరాముని [illegible] రుచింపకున్నది

శ్లో॥ విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః
నృపః కిమివ న బ్రూయాచ్చోద్యమానః సమన్మథః ॥

అయోధ్య 21 స 8 శ్లో

తా॥ వలపులక్కి [illegible] [illegible] చేయు [illegible] వివేకము లేని [illegible] అని [illegible] పించెను లక్ష్మణుడే [illegible] [illegible] పని [illegible]

సోదర [illegible] లక్ష్మణుడే కాదు శ్రీరా[illegible] తలచి లక్ష్మణునితో [illegible] చెప్పెను [illegible] [illegible] ప్రథమదా [illegible] శ్రీరా[illegible] [illegible] నిర్ణయించుకొని అతనితో

శ్లో॥ ధ్రువమద్య మహారాజో దుఃఖం స్వపితి లక్ష్మణ
కృతకామా తు కైకేయీ తుష్టా భవితుమర్హతి ॥

అయోధ్య 53 వ 6 శ్లో

ఆమె కోరిక ఫలించెను ఆమె కిప్పుడు సంతోషము కలిగియుండును

శ్లో॥ సా హి దేవీ మహారాజం కైకేయీ రాజ్యకారణాత్
అపి న చ్యావయేత్ ప్రాణాన్ దృష్ట్వా భరతమాగతమ్ ॥

అయోధ్య 53 వ 7 శ్లో

భరతుడయోధ్యకు తిరిగివచ్చినంతనే ఆమె యౌవరాజ్యముతో సంతృప్తి నొందక ఈ వృద్ధుని ప్రాణముదీసి తనకుమారుని రాజుగనే చేయును

శ్లో॥ అనాథశ్చైవ వృద్ధశ్చ మయా చైవ వినాకృతః
కిం కరిష్యతి కామాత్మా కైకేయ్యా వశమాగతః ॥

అయోధ్య 53 వ 8 శ్లో

ఆతడు దశరథుని కామాత్మా అని పేర్కొనును నేనతని కొక వట్టికాముకుని కూడ లేక దూరముగ నుంటిని

శ్లో॥ ఇదం వ్యసనమాలోక్య రాజ్ఞశ్చ మతివిభ్రమమ్
కామ ఏవార్థధర్మాభ్యాం గరీయానితి మే మతిః ॥

అయోధ్య 53 వ 9 శ్లో

దశరథుడు శ్రీరాముని వ్యసనము తాత్కాలిక దశయందు ఈవిధముగ సంతోష పరచుటకు అతనిని రాజ్యమునుండి వెడలగొట్టెను మానవులు ధర్మార్థములను కామముకన్న ప్రధానముగ నెంతురు కాని దశరథుడు కామమును తన ధర్మార్థముల కన్నను ప్రధానముగ నెంచెనని శ్రీరాముని అభిప్రాయము

శ్లో॥ కో హ్యవిద్వానపి పుమాన్ ప్రమదాయాః కృతే త్యజేత్
ఛందానువర్తినం పుత్రం తాతో మామివ లక్ష్మణ ॥

అయోధ్య 53 వ 14 శ్లో

నేను స్వేచ్ఛగ విహరించుటకు అంగీకరించినను ఒక స్త్రీకొరకు అతడు తన్ను సేవించు నన్ను వెడలగొట్టెను సాధారణ వివేకము పాండిత్యము లేనివాడు అటులచేయుటకు ఇష్టపడడు స్త్రీ కొరకు తనయుని తాను విడిచిపెట్టడు ఈ దినము కొడుకును కోల్పోయిన వానికి దృష్టాంతము మా తండ్రియే

శ్లో॥ అర్థ ధర్మౌ పరిత్యజ్య యః కామ మనువర్తతే
ఏవ మాపద్యతే క్షిప్రం రాజా దశరథో యథా ॥
మన్యే దశరథాంతాయ మమ ప్రవ్రాజనాయ చ
కైకేయీ సౌమ్యసంప్రాప్తా రాజ్యాయ భరతస్య చ ॥

అయోధ్య 5 స 13 14 శ్లో

కైకేయి దశరథుని వధించి నన్ను రాజ్యమునుండి వెడలనడచి భరతుని రాజుచేయుటకు మన యింటికోడలై రాజైయి దాపురించినది అని పలికెను నైతికశిఖరముల నందుకొనిన శ్రీరాముని మనసుననే యిట్టి స్వల్పాలోచనలు తాత్కాలికముగ ఆశ్రయించిన కామమును ఉండెను అతడు ఎల్లప్పుడును ఇట్లు పలుకడు అతడు త్వరితముగనే యిట్టి ఆలోచనల నణచివేయగలడు కని ఇట్టి ఆలోచనలు లోపలనుండి సందర్భానుసారముగ పైకుబుకును

ఇంతయు జరిగినప్పుడు దశరథుడు కైకేయితో నన్నంటకుమా నీతో నాకిక పనిలేదు అని పలికెను దశరథుడు వాగ్దానబద్ధుడనుటకును కామదాసుడు కాదనుటకును ఇది మరియొక దృష్టాంతము

శ్లో॥ నపశ్యతి రాజోపస్యస్య యావద్రామస్య ధూళిను
తదార్తశ్చ విషణ్ణశ్చ పపాత ధరణీతలే ॥

అయోధ్య 42 స 3 శ్లో

సీతా రామ లక్ష్మణుల రథము వేగముగబోవుచుండ దశరథుడు వారల జాడనచ్చెను కాని ధూళియే కనబడెను అదియు మణగినప్పుడు వతడు మూర్ఛిల్లి నేలకొరగెను

శ్లో॥ తస్య దక్షిణమన్వాగాత్ కౌసల్యా బాహుమంగనా
వామం చాస్యాన్వగాత్ పార్శ్వం కైకేయీ భరతప్రియా ॥

అయోధ్య 42 స 4 శ్లో

అంత కౌసల్య కుడిచేతిని కైకేయి ఎడమచేతిని పట్టుకొని అతనిని లేవనెత్తిరి అతడు కైకేయితో 'ఇక నన్నంటకుము నిన్ను త్యజించితిని నీవు నా భార్యవు గావు చుట్టమును గావు '

శ్లో॥ యే చ త్వా మనుజీవంతి నాహం తేషాం న తే మమ ।

మన సంబంధము తెగిపోయెను నీకు సంబంధించిన వారితోడను నాకు పని లేదు. '

శ్లో॥ కేవలార్థపరాం హిత్వాం త్యక్తధర్మాం త్యజామ్యహమ్ ॥

అయోధ్య 42 స 7 శ్లో

నీవు ధర్మమును త్యజించితివి. నేను నిన్ను త్యజించితిని

శ్లో॥ అగృహ్ణాం యచ్చ తే పాణి మగ్నిం పర్యణయం చ యత్ ।
అనుజానామి తత్సర్వ మస్మిన్లోకే పరత్ర చ ॥

అయోధ్య 42 స 8 శ్లో

అగ్నిసాక్షిగ గ్రహించిన నీకరమును, ప్రదక్షిణపూర్వకముగ విడిచితిని ఇహపరములందును నీవిక నా భార్యవు కావు

శ్లో॥ భరతశ్చే త్ప్రతీతస్స్యా ద్రాజ్యం ప్రాప్యైత దవ్యయమ్
యన్మే స దద్యా త్పిత్రర్థం మా మాం తద్దత్త మాగమత్ ॥

అయోధ్య 42 స 9 శ్లో

నీవు తన కిచ్చిన రాజ్యమును భరతుడు పరిగ్రహించెనేని నా యనంతరము అతడు వదలు తిలోదకములు నాకు చెందకుండుగాక అని పలికెను

అంత దశరథుడు కౌసల్య గృహమునకు పోయెను కైక అచ్చటికి పోయెను అతడును ఆమెను పిలువనంపడాయెను. కావున ఆమెను మరల చూడకనే దశరథుడు మరణించెను కావున ఆమె దుర్మార్గురాలగుటయు శ్రీరామునకు ద్రోహము చేసినదియు నగుటవలనను అతడామెను త్యజించెననుట స్పష్టము కావున కైకేయి సంతోషపరచుటకును, ఆమెయెడగల ప్రేమకలనను దశరథుడు శ్రీరాముని అరణ్యమున కంపెననుట వాల్మీకియు సమర్థింపదాయెను

దశరథుడు మరణించినపిమ్మట అతని మూడువందల ఏబదిభార్యలును అచ్చట కేతెంచి దుఃఖింపసాగిరి వారితోకలసి కైకయు వచ్చెను

శ్లో॥ కౌసల్యా బాష్పపూర్ణాక్షీ వివిధం శోకకర్శితా
ఉపగృహ్య శిరో రాజ్ఞః కైకేయీం ప్రత్యభాషత ॥

అయోధ్య 66 స. 2 శ్లో

కౌసల్య దశరథుని శిరమును తన ఒడిలో నిడుకొనెను

శ్లో॥ సకామా భవ కైకేయి భుంక్ష్వ రాజ్య మకంటకమ్
త్యక్త్వా రాజాన మేకాగ్రా నృశంసే దుష్టచారిణి ॥

అయోధ్య 66 స 3 శ్లో

ఆమె పాపాత్మురాలు గనుక, స్త్రీ సహజమైన దౌర్బల్యమున, కైకను గూర్చి, "వృద్ధుడగు భర్త జీవించియుండగనే నీ తనయుని యువరాజుగా చేయుమని కోరి అతడు స్వర్గము చేరెను నా సుతుడు అరణ్యము చేరెను కావున, నేనొంటరి నున్నాను రాజ్యము నీదే ఏలుకొను".

శ్లో॥ విహాయ మాం గతో రామో భర్తా చ స్వర్గతో మమ
విపథే సార్థహీనేవ నాహం జీవితు ముత్సహే॥

అయోధ్య 66 స 4 శ్లో

నే నెంతమాత్రమును ఇక జీవింపజాలను

శ్లో॥ భర్తారం తం పరిత్యజ్య కా స్త్రీ దైవత మాత్మనః
ఇచ్ఛే జ్జీవితు మన్యత్ర కైకేయ్యా స్త్యక్తధర్మణః॥

అయోధ్య 66 స 5 శ్లో

తనపాలిటి దైవముగు మగని విడిచి, ఇంకను బ్రదుక గోరునట్టి స్త్రీ, ఏన
వక్క నుండదు

శ్లో॥ న లుబ్ధో బుధ్యతే దోషాన్ కింపాక మివ భక్షయన్
కుబ్జానిమిత్తం కైకేయ్యా రాఘవాణాం కులం హతమ్॥

అయోధ్య 66 స 6 శ్లో

"కైక కుబ్జమాటవిని రాజును చంపినది, రఘువంశమంతయు హతమాయెను
అని ఆమె పలికెను

శ్లో॥ కైకేయ్యా దన్డధారాయాం రాఘవేణ వియోజితా
కథం పతివ్రతా స్త్రీ దుఃఖితా విరహాపదమ్॥

అయోధ్య 66 స 18 శ్లో

భర్తను గోల్పోయిన మేము భర్తను జంపిన ఈమెయొద్ద నెట్లు నివసింప
గలము అని మిగత రాణులును పలికిరి. యథార్థముగ భ్రమతొల్లిన అనేకవిధముగ
పలికిరి

శ్లో॥ పరాత్పరా తార తస్య పమేత్య సంఘశో విగర్హమాణా భరతస్య మాతరమ్
తదా నగర్యాం నరదేవసంక్షయే బభూవురార్తా నర కర్మకారిణః॥

అయోధ్య 66 స 20 శ్లో

వారెల్లరును కైకేయిని దూషించిరి

అరణ్యమునకు పోవునపుడు శ్రీరాముడు కైకతో భరతుని గౌరవమ్ముతో త్వరితముగ దూతల నంపు మని చెప్పెను కైక అందులకు సమ్మతించెను సుమంత్రుడు అరణ్యమునుండి తిరిగి వచ్చునపుడు శ్రీరాము తనతో నాతండ్రితోడను పినతల్లితోడను భరతుని తక్షణమే గౌరవించి యౌవరాజ్యాభిషేకము గావింపు మని విన్నవింపుమని పలికెను కాని కైకేయి అట్లు గావింపదాయెను భరతుని ఎదుర సంపినది వసిష్ఠుడు ఆమె అట్టిది చేయుటకే అగోచరముగ నున్నది

భరతుడయోధ్యకు వచ్చినవెంటనే తన తల్లిని కలిసికొనెను తన తండ్రి గూడ అచ్చటనే యుండునని అతని యూహ కాని అతడు తండ్రిని గాంచక తల్లిని మాత్రమే చూచెను వారియొక్క రిమర్ధ్య జగిన సంతోషము సహజముగ లేదు. కుశల ప్రశ్నము జరిగినపిమ్మట అత డామెకు సాష్టాంగముగ నమస్కరించెను ఆమె యతని శిరమును మూర్కొని తనయా! తాతగారియింట నందరు క్షేమమా? నీ ప్రయాణము సుఖముగ సాగెనా యని యడిగెను భరతు డప్పుడు క్షేమవార్తల దెలిపి నేను బయలుదేరి నేటికి ఏడు రోజులు అని జవాబిచ్చెను అతనికి అయోధ్య యందు జనాదికము దుఃఖకరముగ కనబడెను అతనికి సందేహ మొదవెను కాని అత డామెను మాటిగ ప్రశ్నించదాయెను అంత్యమున అతడు, నేను బయలు దేరి ఇది ఏడ రోజు పరివారము వెనుక వచ్చుచుండ నేనింతకు ముందు వచ్చితిని నా తండ్రి యెక్కడ? కానక్క ఇంటికి రాలేదా? అతడు సహజముగ నీవద్ద అని యడిగెను అంత కైకేయి మీతండ్రి మాయవుచెల్లను అంత్యమునపొందు మగటి పోయెనని పలికెను అతడు క్రిందపడి మూర్ఛిల్లెను అతడీందుక తెలిసిగొని నా తండ్రికి అంత్యక్రియలు గావించిన రాము లక్ష్మణుల తమ్ముడా శేషము పెక్కువనూ నుడు. కావున నేనతని దర్శించెదను తల్లీ! నాతండ్రి స్వర్గమున కేగుచు నాకేమని చెప్పమనెను? ఆ చివరిమాట విన నాసక్తి యగుచున్నది అని యడిగెను

అంత కైకేయి —

శ్లో॥ రామేతిరామ భీమసే హా సీతే లక్ష్మణేతిచ
స మహాత్మా పరంలోకం గతో గతిమతాం వరః ॥
ఇమాంతు పశ్చిమాం వాచం వ్యాజహార పితాతవ
కాలధర్మ పరిక్షిప్తః పాశైరివ మహాగజః ॥

పల్గారా ప్రే కరారాను మాగతం సీతయా సహ
లక్ష్మణంచ మహాబాహుం ప్రత్యక్షంతి పునరాగతమ్ ॥

అయోధ్య 72 స 36 38 శ్లో

సీతేమియా చెప్పడాయెను అతని చిరచిరలాడ విని రామా! సీతా! లక్ష్మణా యని దుఃఖించుచు సీతా లక్ష్మణులంగూడి శ్రీరాముడు తిరిగి వచ్చినపుడు చూడగల వారే ధన్యులు అని పలికెనని చెప్పెను కైకేయి యుత్సాహమున దానిని పర్యవసానము చేయదలంచెను కాని భరతుడు తిరిగి అడిగెను నాచెవ్వటికి పోయిరని యడుగ, వారు నారచీరలుగట్టి దండకారణ్యమున కేగిరని యామె చెప్పగనే, భరతుడు శ్రీరాముడు బ్రాహ్మణోత్తముల ధనము నపహరించెనా? దోషహీనుని చంపెనా? బాధించెనా? పరభార్యను కామించెనా? ఏల దేశ రాజ్యమునుండి వెడలగొట్టించెను? అని ప్రశ్నించెను అంత కైకేయి ఆతడు బ్రాహ్మణోత్తములకు బాధలను ఏమియు నాడి గావించడు

శ్లో॥ న రామః పరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యామపి పశ్యతి ॥

అయోధ్య 72 స 49 శ్లో

అతడు పరస్త్రీని కన్నెత్తియైన చూడడు అని పలికె

శ్లో॥ తమపశ్యన్ ప్రియం పుత్రం మహీపాలో మహాయశాః ।
పుత్రశోకపరిద్యూనః పంచత్వముపపేదివాన్ ॥

అయోధ్య 72 స 51 శ్లో

యథార్థముగ జరిగినంతయు చెప్పి యిట్లు సమాప్తి గావించెను

శ్లో॥ త్వయా త్విదానీం ధర్మజ్ఞ రాజత్వమవలంబ్యతామ్ ।
త్వత్కృతే హి మయా సర్వమిదమేవం విధం కృతమ్ ॥

అయోధ్య 72 స 62 63 శ్లో

నిన్ను రాజుగ చేయుటకు శ్రీరాముని అరణ్యమునకు బంపుమని పితృని చేత ఒప్పించితిని శ్రీరాముడిపుడు సీతా లక్ష్మణుల తోడ తన ప్రియకుమారుని వీడి దుఃఖమువలన పితృండ్రి మరణించెను ఇదంతయు నీకొరకే చేసితిని

శ్లో॥ మా శోకం మా చ సంతాపం ధైర్యమాశ్రయ పుత్రక ॥

కుమారా! శోకింపకుము చింతింపకుము దుఃఖింపకుము ధైర్యము వహింపుము

శ్లో॥ త్వదధీనా హి నగరీ రాజ్యం చైతదనామయమ్ ॥

అయోధ్య 72 వ 53 54 శ్లో

అకంటకమైన ఈ నగరము ఈ సామ్రాజ్యము నీ స్వాధీనమాయెను

శ్లో॥ తత్పుత్ర శీఘ్రం విధినా విధిజ్ఞై ర్వసిష్ఠముఖ్యైః సహితో ద్విజేంద్రైః ।
సంకాల్య రాజాన మదీనసత్త్వ మాత్మాన ముర్వ్యా మభిషేచయస్వ ॥

అయోధ్య 72 వ 54 శ్లో

నీవు రాజ్యాభిషేకము గావించుకొనుము అని పలికెను

భరతుడు నేను నిన్ను సంహరించెదన నా వంశమునంతయు విధ్వంసము గావించితి వని పలుమారు పలికి తీవ్రముగ దూషించినందున ఆమె దిగ్భ్రమించెను ఏమిచేయుటకును ఆమెకు తోచదాయెను అంతయు వింత త్వరితముగ దుఃఖాంతమగు నని ఆమె యెన్నడును ఊహింపదాయెను శ్రీరాముడు యౌవరాజ్యాభిషేకము పొందు నని మంథర చెడ్డగ చెప్పినను కైకేయి దానిని ఎంచి గ్రహించి ఆమెకు తన మౌక్తిక హారమును బహూకరించెను మంథర ఆమెపై తన బుద్ధికౌశలమంతయుజూపి నీవు కౌసల్యకు దాసివి యయ్యెదవు భరతుడు శ్రీరాముని అనుసరించి బ్రతుకవలసిన వాడగును శ్రీరాము భరతుని రాజ్యమునుండి వెడలగొట్టవగలడు లేదా వధింప గలడు అని పలికినప్పుడే కైకేయి మార్పుచెందెను ఆమె కౌసల్యనుగూర్చి భరతునితో

శ్లో॥ సత్యం ధర్మం పరిత్యజ్య రామం రాజ్యేభిషేక్ష్యతి
యథా కౌసల్యయా నిత్యం కలత సుత్యం దుర్మతే ॥

అయోధ్య 12 వ 46 శ్లో

నీవు ధర్మమువిడచి శ్రీరాముని యువరాజుగనుంచ ప్రస్తుతముగ కౌసల్యయొద్ద వినయించి దాస్యముగ కాలము గడుపవలెనేమి

శ్లో॥ ఏషా హ్యపి నరేశ్వరం వృద్ధాహం రామ మాతరమ్
అంజలిం ప్రతిగృహ్ణంతీం శ్రేయోమరణం మే ధ్రువమ్ ॥

అయోధ్య 12 వ 48 శ్లో

ఎవరైనను కౌసల్యకు సాష్టాంగనమస్కారము గావించినను చేతులు జోడించినను ఒకదినమైనను చూచి బ్రదుకుటకన్న మరణించుటయే మేలు అని చెప్పెను ఆమె కౌసల్యయందు అంత అసూయ కలిగియుండెను

భరతుడు కైకేయిని దూషించినపిదప ఆమె మార్పుచెందెనా లేదా! అను ప్రశ్న ఉదయించుచున్నది. మన మీకావ్యమును పరిశీలించినయెడల, ఎంత కఠిన హృదయురాలైనను, ఆమె శ్రీరాముని పై తీవ్రవాదములవలన పశ్చాత్తప్తయై తన నడవడిని దిద్దుకొనినదని స్పష్టముగ గోచరించుచున్నది. శ్రీరాముని సద్భావమును గ్రహించి, అతనితో కలిసి చివంది, అతని ప్రేమను గౌరవమును కొంతకాలము దూరగాని అధర్మమార్గమున జీవితము గడపెను, కైకేయి నైజము పిలగాదు. దీని కెందు మూలు నిదర్శనము అన్నది వాల్మీకి వానిని ప్రత్యేకముగ చెప్పకపోయినను, మన మూహించవచ్చును. భరతుడు శ్రీరాముని అయోధ్యకు తిరిగి పిలుచుకొని రావలయునని చతురంగబలములను మంత్రులను వెంటనిడుకొని అరణ్యమునకు పోయినపుడు రాణులు అతనిని వెంబడించిరి. శ్రీరాముని తిరిగి పిలుచుకొనిపోవుట కైకేయి ఇష్టము లేనియెడల ఆమె యింటియందే నిలిచియుండును కాని, ఆమె అట్లు గావించక వారిని కలిసికొనెను.

శ్లో॥ కైకేయాచ సుమిత్రాచ కౌసల్యాచ యశస్విని
రామానయన సంహృష్టా యయుర్యానేన భాస్వతా ॥

అయోధ్య. 83 వ 6 శ్లో

శ్రీరాముని పిలుచుకొనిపోవుట ఆమెకు సంతోషకరముగ నుండెను. సంహృష్టా అను పదమునందు ఆమెయు చాల సంతోషించెను. వారు రాణులైనందున ఒక్కొక్కరికి ప్రత్యేకరథముండెను. కాని వారు దారిలో ఒకరితో నొకరు కలిసి మాటాడుకొనుటకు, ఓదార్చుకొనుటకు ఒక్క రథమునందే ప్రయాణించిరి. కైకేయి వారిని కలిసికొని శ్రీరామునియందు ప్రేమగాని మాటాడినను అతనిని పిలుచుకొని రావలెనను ఉద్దేశముతో నుండెను. ఆమెయందు మార్పు అప్పుడే ప్రారంభించెను.

నేను శ్రీరామునిగూర్చి ఈ క్రింది శ్లోకమును ఇదివరకే చదివి వినిపించి యుంటిని

శ్లో॥ అనేన ధర్మశీలేన వనాత్ప్రత్యాగతః పునః
భ్రాత్రా సహ భవిష్యామి పృథివ్యాః పతిరుత్తమః॥

అయోధ్య. 112 వ 31 శ్లో

చిత్రకూటమునందు కౌసల్యా సుమిత్ర కైకేయిలు ముగ్గురును శ్రీరాముని వీడినప్పుడు దుఃఖించుచు చెప్పలేకపోవుచుండిరి. శ్రీరాముడును వారి

చెంతకు తీసికొనుటకు పోరాడక, వారి పదములంటైనను నమస్కరించి, ఆశ్రమమునకు ఏగెను ఇందు కైకేయి గూడనుండుట మనము గమనింపవలెను

యుద్ధకాండమున ఏకత్రింశదుత్తరశతతమసర్గమున భరతుడు ప్రణామంజలియై శ్రీరాముని సమీపించి, 'సోదరా! నీవు నా కిచ్చిన రాజ్యమును మరల గైకొనుము' అని ప్రార్థించెను

శ్లో॥ శిరస్యంజలి మాధాయ కైకేయ్యానందవర్ధనః।
బభాషే భరతో జ్యేష్ఠం రామం సత్యపరాక్రమమ్॥

యుద్ధ 131 స 1 శ్లో

వాల్మీకి భరతుని 'కైకేయ్యానందవర్ధనః' అని వర్ణించెను. అతడు భరతుని సాధారణముగ నిట్లు వర్ణించెదరా? కాదు. భరతుని 'కైకేయ్యానందవర్ధనః' అని రెండుసార్లయినను వర్ణించెను. శ్రీరాముని 'కౌసల్యానందవర్ధనః' అనియు లక్ష్మణుని 'సుమిత్రానందవర్ధనః' అనియు వర్ణించిరి వారు. ఇచ్చట భరతుని ఆ విశేషణముతో చెప్పుట భరతుడు శ్రీరామునకు మరల రాజ్యము నిచ్చుటను కైకేయి మెచ్చి సంతసించెనని వారి అభిప్రాయము. భరతుడు శ్రీరామునితో పదునాల్గు సంవత్సరములకు పూర్వము నీవు నా తల్లిని గౌరవించి ఆమె యాజ్ఞను శిరసావహించి నాకు రాజ్యమిచ్చి నీవు వనములకు పోతివి

శ్లో॥ పూజితా మామికా మాతా దత్తం రాజ్యమిదం మమ।
తద్దదామి పునస్తుభ్యం యథా త్వమదదా మమ॥ యుద్ధ 131 స 2 శ్లో

'నేను రాజ్యమును ఇల్లడగామాత్రమే గ్రహించితిని. దానిని నీ పాదుకలపైనుంచి పాలించి ప్రకటనము కానిచ్చి సర్వము నివేదించి మనవి చేయుచుంటిని. కావున ఈ రాజ్యమును ఎట్లు ఇచ్చితివో అట్లే మరల గ్రహింపుము' అని ప్రార్థించెను

అయోధ్యాకాండమున శ్రీరాముడు తన్ను వెంబడించు పౌరులతో 'మీరు నన్నెంతయు వెంబడించెదరు? అదేమనగా భరతుడు మీకు ప్రభువు. మీరు వానియందు ప్రీతియు, గౌరవమును కలిగియుండ వలెను. అతడు నావలెనే మీకు హితము చేయగలడు. అతడు మాయింట్రి వలెనే యోగ్యుడు

శ్లో॥ స హి కల్యాణచారిత్రః కైకేయ్యానందవర్ధనః।
కరిష్యతి యథావద్వః ప్రియాణి చ హితాని చ॥

అయోధ్య 45 స 7 శ్లో

అని పలికి, భరతుని కల్యాణగుణములను అని చెప్పెను. తన తల్లి కోరిక పాయసముచే తనకు లభించనున్న రాజ్యమును భరతుడు గ్రహించునని శ్రీరాముని అభిప్రాయము.

సుమంత్రుడు కైకను దూషించిన సందర్భమున వాల్మీకి యిట్లు వ్రాసెను

శ్లో॥ నైవ సా క్షుభ్యతే దేవీ న చ స్మ పరిదూయతే
న చాస్యా ముఖవర్ణస్య విక్రియా లక్ష్యతే తదా॥ అయోధ్య 35 - 35 శ్లో

కైక తన పట్టు విడువకుండెను. అంత సుమంత్రుడామెతో, కుమార్తెలు తమ తల్లులను, కుమారులు తమ తండ్రులను పోలియుందురు అను సామెత గలదు. కావున నీ తల్లినే పోలియుంటివి, అని చెప్పెను. అరణ్యకాండమునందు లక్ష్మణుడు శ్రీరామునితో భరతునిగూర్చి మాటాడుచు

శ్లో॥ న పిత్ర్యమనువర్తంతే మాతృకం ద్విపదా ఇతి
ఖ్యాతో లోకప్రవాదోఽయం భరతే నాన్యథాకృతః॥

అరణ్య 16 వ 34 శ్లో

అనగా సామెతను తల్లక్రిందుచేసి పలికెను. మానవులందరు బిడ్డలు వారి తల్లిగుణములు అలవరుచుకొందురు గాని, తండ్రి పోలికలు కాదు అను సామెత గలదు గాని ఎవరి కొడుకగు భరతుడు దానికి వ్యతిరేకమైనవాడు. అతడు తన ప్రత్యేక గుణమున తన తల్లిని పోలక తండ్రినే పోలెను అని పలికెను.

నేను, మరు ఉపన్యాసమున కౌసల్య సుమిత్రలనుగూర్చి మాటాడెదను. సుమిత్రయందుగల సుగుణములు కౌసల్యయందు లేవా యేమి? అట్లు కాదు. చెందిన భేదమున్నది. కాని కౌసల్య చాల మంచిగుణములు గలది. ఆమెయందు సామాన్యముగ స్త్రీలయందు చూడదగు గుణములు, మంచిలక్షణములు నుండెను. ఆమె శ్రీరాముని తల్లి యగుటయే ఆమె అదృష్టము. సుమిత్ర అట్లుగాక అసాధారణముగ వెలుగొందు ప్రత్యేకమైన వ్యక్తిత్వము గలది. ఆమె ఔదార్యము గొప్పది. ఆమె ఆధ్యాత్మికముగ కౌసల్యకన్న ఎక్కువగ అభివృద్ధి గాంచినది. శ్రీరాముని పరతత్త్వము, ఆతని లీలలను చక్కగ గ్రహించి మెప్పుకొనినది. ఆమె యొక్క బిడ్డలు ఇతరుల అంతేగాక తప్పుచేయుటయు, ప్రవాదనమును అతని యోగ్యతను కాదనిన దగ్గ వెలుగొందునని తలంచిరి. ఈ కారణముచేతనే చాల మహోన్నతము. ఉదాత్తము నగు భావములు ఆమె నోటినుండి వెడలెను.

29 వ ఉపన్యాసము

ప్రియ సోదరీమణులారా!

శ్రీరాముడు తన తండ్రియాజ్ఞానుసారము అరణ్యమునకు పోవలెనని యుండెనని తన తల్లి కెరిగించగనే, ఆమె చాల శోకించెను. కైకేయి కొడుకునకు పట్టమునిచ్చి వదలు తనకు పదునాల్గేండ్లు పూర్తిగ వసించవలెననియు రాజనగరమునందు తాను సవతులచే గౌరవముగను మర్యాదగను చూడబడుటలేదనియు వారిచేయను తను తన్నుగని పిదప అరణ్యమునకు పోయినయెడల తాను జీవింపజాలననియు తన అడవి వెంట తీసుకొని పొమ్మనియు ఆమె శ్రీరాముని అర్థించెను. అప్పుడే ఇదివరకే యున్న లక్ష్మణుడు ఆమె పక్షమున బూని తానుగూడ కొంత కోపగించి చూపు ధైర్యమువహించి తన తండ్రియెడలను సవతితల్లియెడలను తృణీకరించి, శ్రీరామునితో, సోదరా! నేనొక్కడనే వీరినెల్లను చంపి వేయుదును ఈ వృద్ధుడగు గుణహీనుడు నేర్పరను పిదప యౌవరాజ్యమున నిన్ను అభిషేకింపనేని నాకీ శస్త్రాస్త్రములెందుకు అని చాలక్రోధముగ పలికెను. తండ్రి కుమారులమధ్య పోరాటము జరుగునేమోయని కౌసల్య భీతిజెందియు, తనని ఆశయ మీరి శాంతస్వరమున శ్రీరాముని జూచి

శ్లో॥ భ్రాతుస్తే వదతః పుత్ర లక్ష్మణస్య శ్రుతం త్వయా
యదత్రానంతరం కార్యం కురుష్వ యది రోచతే ॥

అయోధ్య 21 వ 21 శ్లో

తనయా! నీ సోదరుని వాక్యముల వింటివిగ! నీ యిష్టము వచ్చినట్లు చేయు ముము అని పలికెను

శ్లో॥ యదిత్వం యాస్యసి వనం త్యక్త్వా మాం శోకలాలసామ్
అహం ప్రాయమిహాసిష్యే నహిశక్ష్యామి జీవితుమ్ ॥

అయోధ్య 21 వ 27 శ్లో

నన్ను నీ వెంట గొనిపోవ నిరాకరింపనియెడల నీవిట నిల్చి నన్ను రక్షింపుము నాకిక్కడ యోగక్షేమములు లేవు. యిచట నీకు రాజ్యము దక్కకయున్న నేను చింతింపజాలను కిన్ను నెత్తి వినిపోయినను నిలింపజాలను

నీవెంట నన్ను గొనిపోవుటయును, ఇంట నుండుటయును సమ్మతింపవేని, ప్రాయోప వేశమే నాకు శరణ్యము. ఇక నేను జీవింపజాలను. మన శాస్త్రములననుసరించి తల్లి తండ్రితో సమానమేగాక, ఇంతకు ఎక్కువ అగును. నీవు తండ్రి యాజ్ఞ బద్ధుడవైనటులే తల్లి యాజ్ఞకును బద్ధుడవు. నీ వరణ్యమునకు పోవ నే సమ్మతింపను. నీవు నా యాజ్ఞ నతిక్రమింపరాదు అని పలికెను. సంకటమునందిన ఏమి చేయుటకును తోచక శ్రీరాము డిట్లు పలికెను.

శ్లో॥ అను మన్యస్వ మాం దేవి గమిష్యంత మితో వనమ్
శాపితాసి మమ ప్రాణైః కురుష్వ స్వస్త్యయనాని మే ॥
అయోధ్య. 21 స 46 శ్లో

తల్లీ! నా ప్రాణములపై ఒట్టుగొందును. నన్ను దీవించి మంగళాశాసనముల తో యశోమానుని గావింపుము. నాకు సెలవిమ్ము అని ప్రార్థించెను. కాని కౌసల్య ఇందుకొప్పక తలించక అతని కోర్కెను నిరాకరించెను.

శ్లో॥ యథైవ తే పుత్ర పితా తథాహమ్ గురుస్స్వధర్మేణ సుహృత్తయా చ ।
న త్వానుజానామి న మాం విహాయ సుదుఃఖితా మర్హసి గంతుమేవమ్ ॥
అయోధ్య 21 స 52 శ్లో

నేటి బాధసమయమందు నన్నువదలి నీవు పోగూడదు. నేనందుకు సమ్మతింప జాలను. ఇది నా యాజ్ఞ సుమా! నీవు దానిని అతిక్రమింపరాదు అని ఖండితముగ పలికెను. దీనికంతయు జూచి శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో ఇది విధికృతము. దాని నెవ రెదుర్కొనగలరు? రాజ్యభ్రష్టతగుటయు దేశభ్రష్టతగుటయు దైవప్రేరితములు. దాని నెవరు తప్పింపగలరు? అది జరిగితీరును అని పలికెను.

అంత లక్ష్మణుడు, సోదరా! నీవు తరచు విధి బలీయమందువు. అది యువతి తత్వమందును. కాదనకుగాదు మన పౌరుషమును విధినిజూచి వదువవలసినవసరము లేదు. పరితపించకుము, బలహీనులు దాని నాశ్రయింతురు. మన విధికి మనమే కర్తలము అని గంభీరముగ పలికెను. అంతట కౌసల్య శ్రీరామునితో

శ్లో॥ కథం హి ధేను స్స్వం వత్సం గచ్ఛంతం నానుగచ్ఛతి
అహం త్వాను గమిష్యామి యత్ర పుత్ర గమిష్యసి ॥
అయోధ్య. 24 స 9 శ్లో

"కుమారా! దూరము వెళ్లకుము అప్పటికి నే నిన్ను వెంబడింతును అని పలికెను

ప్రతోభయములవలన కష్టములనుభవించిన తనవారెల్లను ధర్మము దొంగలుగా శ్రీరాముడు ధర్మమునందుగల సంపూర్ణవిశ్వాసమువలన బాల్యమునందే తన తల్లికిట్లాడి, ఆమెకు స్వధర్మము నిట్లు బోధించెను

శ్లో॥ కైకేయ్యా వంచితో రాజా మయి చారణ్య మాశ్రితే
భవత్యా చ పరిత్యక్తో న నూనం వర్తయిష్యతి ॥
భర్తుః కిల పరిత్యాగో నృశంసః కేవలం స్త్రియాః
స భవత్యా న కర్తవ్యో మనసాపి విగర్హితః ॥
యావజ్జీవతి కాకుత్స్థః పితా మే జగతీపతిః
శుశ్రూషా క్రియతాం తావత్ స హి ధర్మః సనాతనః ॥
అయోధ్య 24 స 11 13 శ్లో

తల్లీ! కైకేయి యిచ్చట మహారాజు యోగక్షేమములు విచారింపక మానెను నేనడవికేగుచుంటిని నీవును నన్ను వెంబడించినయెడల ఆతనికి కష్టములందు నరాదు వారెవరు? అతనిక జీవింపడు నీవు స్వప్నమందైనను పతిని విడనాడ వలదు నాతికిని మైన నీకది ధర్మమగునా? అది ప్రాచీనకాలమునుండి అనుసరింపబడు చున్న ధర్మము అని పలికెను అంత కౌసల్య

శ్లో॥ ఏవముక్తాతు రామేణ కౌసల్యా శుభదర్శనా
తథేత్యువాచ సుప్రీతా రామ మక్లిష్టకారిణమ్ ॥
అయోధ్య. 24 స 14 శ్లో

తనయా! నీ మాటనెంతయు న్యాయముగ నున్నది నే నింటనుండి ఆటులే చేసెదనని పలికెను శ్రీరాము డంతటితో తృప్తినొందక ఆమెయందా భావము గనక, నింకను బోధించెను కాని ఆమె మరల శ్రీరామునితో

శ్లో॥ అహం రామ నివర్తిన్యాం వక్తుం ముద్యే సతతమ్
నయమానాపి కాకుత్స్థ నహం వర్త్యం న గేయతా ॥
యదితే గమనే బుద్ధిః కృతాపితు రపేక్షయా ॥
అయోధ్య. 24 స 19 20 శ్లో

నేటి నవనాగరికస్త్రీలింగ లాలను వారు విన్నచో తిరస్కరించి మాటాడ గలరని తోచెదను. అంతట శ్రీరాము డామెను ధర్మముయొక్క శ్రేష్ఠతను గూర్చి తల్లి కోరెదను అతడు ధర్మమును పాలించుటకే ధీవనముండి తుది కేలించెను అతడు భర్తృైనను తండ్రియైనను తన విధ్యుక్తధర్మమేదియో తెలియజెప్పెను

శ్లో॥ వ్రతోపవాస నిరతా యానారీ పరమోత్తమా
భర్తారం నానువర్తేత సా చ పాపగతిర్భవేత్ ॥
భర్తు శ్శుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వర్గముత్తమమ్
అపియా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్
శుశ్రూషామేవ కుర్వీత భర్తుః ప్రియహితే రతా ॥
ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదే శ్రుతః స్మృతః
అగ్నికార్యేషు చ సదా సుమనోభిశ్చ దేవతాః
పూజ్యాస్తే మత్కృతే దేవి బ్రాహ్మణాశ్చైవ సువ్రతాః
ఏవం కాలం ప్రతీక్షస్వ మమాగమన కాంక్షిణీ
నియతా నియతాహారా భర్తృశుశ్రూషణే రతా ॥
ప్రాప్స్యసే పరమం కామం మయి ప్రత్యాగతే సతి ॥

అయోధ్య 24 స 26 30 శ్లో

అనగా: స్త్రీ ఎందరో మిగుల భక్తిగలిగి ఉపవాసములు వ్రతములు చేయుచు దేవతల పూజించుచున్నందురు శాస్త్రములందు చెప్పబడినట్టియు ఆచరణీయంబున్నట్టియు భర్తృశుశ్రూషను పాటించుచున్నందురు అంతమాత్రమే కాదు తన భర్త ననుసరించి అతని యెక్కడనుండిన్ను పాదసేవ చేయుచున్న స్త్రీయే సద్గతినొందును ఆమె పతివ్రతయై తనధర్మము నాచరించుచున్నంతకాలము దేవాలయములకు పోనక్కరలేదు ఉపవాసముల పాటించనక్కరలేదు శరీరశిక్షను [illegible] పాటించనక్కరలేదు దోషము లేదు. శాస్త్రమునందు చెప్పబడిన ధర్మముల పాటించుచునే నీ వింటియందు నిలిచి, తల్లి సేవించుచుండుము. నేను పదునాలుగు సంవత్సరముల యనంతరము తిరిగి వచ్చి నిన్ను కలసి సుఖింతును [illegible] చెప్పెను అది విన్నవించెను శ్రీరాము డావిధముగ కౌసల్యకు తన విధ్యుక్తధర్మము నెరిగింపగ ఆమె యతనితో

శ్లో॥ గమనే సుకృతాం బుద్ధిం న తే శక్నోమి పుత్రక
వినివర్తయితుం వీర నూనం కాలో దురత్యయః

గచ్ఛ పుత్ర త్వమేకాగ్రో భద్రం తేऽస్తు సదా విభో ॥

అయోధ్య 24 వ 32 33 శ్లో

తనయా! విధి చేసిన తప్పింపఁగలమా! నీవు సన్నిధము విడచి వనమునకు పోవలెననియే విధి నిర్ణయము. కావున నేను దానికి తల యొగ్గెదను. నీ దృఢ సంకల్పము నుండి నే నిన్ను మరల్పజాలను. కావున పోయిరమ్ము. నీకు మంగళమగు గాక.

శ్లో॥ న శక్యసే వారయితుం గచ్ఛేదానీం రఘూత్తమ
శీఘ్రం చ వినివర్తస్వ వర్తస్వ చ సతాం క్రమే ॥

అయోధ్య 25 వ 2 శ్లో

వివేకముగల పెద్దలమార్గ మనుసరింపుము. అన్నిసమయములందును నీ విధ్యుక్తధర్మము నాచరింపుము. త్వరగా తిరిగిరమ్ము అని పలికెను.

శ్లో॥ యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యా చ నియమేన చ
స వై రాఘవశార్దూల ధర్మస్త్వామభిరక్షతు ॥

అయోధ్య 25 వ 3 శ్లో

ఇది రామాయణమునందు చాల ప్రసిద్ధమైన శ్లోకము. నీవు సంతోషము తోడను ఎంతో నిష్ఠతోను అనుసరించుచుంటివో ఆ ధర్మమే వనవాసమున నీ వెను వెంట కల్గు అపాయము లన్నిటియందును నిన్ను తప్పక రక్షింపగలదు. నీవు పరమ ధార్మికుడవు. నీయం దనేక కల్యాణగుణములు గలవు అని నిన్ను అన్ని యెడల అందరు రక్షింతురు. నీవు ఏ ఋషీశ్వరుల యాజ్ఞను శిరసావహించితివో ఆ సర్వ ప్రకృతులు నిన్ను రక్షించెదరు గాక అని పలికెను.

అంత ఆమె స్వయముగ హోమమును గావించి బ్రాహ్మణులకు దక్షిణల నొసఁగి శ్రీరాముని మంగళాశాసనపూర్వకముగ నిట్లాశీర్వదించెను —

ఇంద్రునకు వృత్రాసురుని సంహరించుటచే గలిగిన మంగళము నీకును గలుగు గాక. తన తల్లియగు వినతకొరకు అమృతము దెచ్చుటకు పోవనెంచిన గరుడునకు ఆమె కోరిన మంగళమే నీకును గలుగుగాక. దేవాసురులు అమృతమునకై కలహించినపుడు అదితి ప్రార్థనపై దేవత లామె పుత్రుడగు ఇంద్రుని జయమునకు గోరిన మంగళమే నీకును గలుగుగాక. శ్రీమహావిష్ణువు వామనుడై మూడడుగులచే విశ్వమంతయు వ్యాపించిన తరి ఆతనికి గలిగిన మంగళమే నీకును గలుగుగాక. అది,

ఆమె యాశీర్వదించి యుండుట సంతసించినను ఆమె హృదయమునకు సంతృ
ప్తి కలుగదాయెను అంతట ఆమె కుమారుని గౌగలించి నీ వర్ధిష్ణువంతుడవై
మొదట ఈ పదునాల్గుసంవత్సరములు తీరింది నీవు మరల ఆయోధ్యకేతెంచి రాజ్య
శ్రీ చేకొనుము మీ పూర్వులమార్గ మనుసరించుట గాంచగలుగుదును. నీవు మనవా
డిక పూర్తిగా తండ్రియాజ్ఞను నెరవేర్చి శాశ్వతమగు కీర్తిని దిక్కులలో
నంతోషింతుముగాక నే నర్చించిన సురలు మునులు పంచభూతములు తృప్తినొంది
నిన్ను అనవరతము రక్షింతురుగాక నీవు అరణ్యమునందో యా శౌర్యముగ నివ
సించి శీఘ్రముగ తిరిగిరావలెనని నాకోర్కె. దాని సఫలము చేయుదురుగాక
యని ప్రార్థించెను మన పూర్వచరిత్రలందు కథలందును అవసరమైన
సందర్భములలో తనయుల క్షేమముకొరకు వ్యాకులపడిన తల్లి వారిని రక్షింపుమని
దేవతల ప్రార్థించుట దీనికి సామ్యమగును

శ్రీరాముడు తన తల్లియొద్ద సెలవుతీసికొని తన తండ్రియొద్దకేగి ఆతనితో

శ్లో॥ ఇయం ధార్మిక కౌసల్యా మమ మాతా యశస్వినీ
వృద్ధా చాక్షుద్రశీలా చ నచత్వాం దేవగర్హతే ॥
మయా విహీనాం వరద ప్రపన్నాం శోకసాగరమ్
అదృష్ట పూర్వవ్యసనాం భూయః సంమంతు మర్హసి ॥
పుత్రశోకం యథానర్చ్ఛే త్త్వయా పూజ్యేన పూజితా
మాంహి సం చింతయంతీ సా త్వయి జీవేత్తపస్వినీ
ఇమాం మహేంద్రోపమజాత గర్ధినీమ్
తథా విధాతుం జననీం మమార్హసి
యథా వనస్థే మయి శోక కర్శితా
న జీవితం న్యస్య యమక్షయం వ్రజేత్ ॥

అయోధ్య 38 స 16 18 శ్లో

తండ్రీ! నా తల్లి సన్మార్గచారిణి అమిత క్లేశముననున్నది నన్ను మరివ్నాసైన
నిందించదు కావున నే లేనిసమయమున తన్ను దలచుకొనుచు కృశించకుండ
నామెను రక్షింపుము అని వేడుకొనెను

పిమ్మట కౌసల్యయొద్దకేగి ఆమె సెలవు తీసికొనుసందర్భమున, కౌసల్య

సీతా నీవు నీ నాథునితో వనమునకేగ నిశ్చయించిన పాతివ్రత్యము నీవలె భర్తను
ందగించి అతని సుఖదుఃఖములను పంచుకొనిన స్త్రీ చాల యరుదుగనుండును

శ్లో॥ అసత్యస్సర్వలోకేఽస్మిన్ సతతం సత్కృతాః ప్రియైః
భర్తారం నానుమన్యంతే వినిపాత గతం స్త్రియః ॥
ఏష స్వభావో నారీణా మనుభూయ పురాసుఖమ్
అల్పామప్యాపదం ప్రాప్య దుష్యంతి ప్రజహత్యపి ॥
అసత్యశీలా వికృతా దుర్గ్రాహ్య హృదయాస్సదా
యువత్యః పాపసంకల్పాః క్షణమాత్రా ద్విరాగిణః ॥
నకులం నకృతం విద్యా నదత్తం నాపి సంగ్రహమ్
స్త్రీణాం గృహ్ణాతి హృదయ మనిత్య హృదయా హితాః ॥
సాధ్వీనాం హి స్థితానాం తు శీలే సత్యే శ్రుతే స్థితే
స్త్రీణాం పవిత్రం పరమం పతిరేకో విశిష్యతే ॥
సత్వయా నావమంతవ్యః పుత్రః ప్రవ్రాజితో మమ
తవ దైవతమస్త్వేష నిర్ధన స్సధనోఽపివా ॥

అయోధ్య 39 స 20 28 శ్లో

సాధారణముగ స్త్రీలే స్త్రీలను తీవ్రముగ విమర్శింతురు పురుషులు స్త్రీలనంత తరుచుగ విమర్శింపజాలరు కౌసల్య ఆమెతో సంపదగలిగి సౌఖ్యము గూర్చు పతిని, భార్య భర్త ననుసరించియుండుట సర్వసామాన్యమే। కాని ఆపదయందు కష్టసుఖములందియు పిదప భర్త పేదైన అనవసరమప్పు సౌఖ్యము తగ్గినను పిరి లగినను భార్య యతనిని నిందించి విడనాడును అది పరిపాటి కాని నేనిట్టి తీవ్ర గు నిందారోపణ నాపాదింపజాలను కాని మన వాఙ్మయమున ఇట్టి దృష్టాంత ఙ్ఞ చెప్పుచున్నవి సాధ్వీ భర్తవాఙ్మయమునందును అవి లేకపోలేదు స్త్రీ స్వాతంత్ర్యగ మృదగనిదని నిందించి తిరస్కరింగరాదుదురు కాని వారి హృదయములను నిజముగ గ్రహించిన వారరుదు కౌసల్య యింతను నాకుమాతుడు నిగుల యోగ్యుడు గదే నిర్ధనుడైనను పతి తొలగినను నీవతని దైవముగ నారాధింపవలెను అని ఉపదేశించెను సీతాదేవికీ యుపదేశము అనవసరము అట్లయ్యును దీనిని స్వీకరించుచు ఆమె కౌసల్యకు నమస్కరించెను సీతా రామ లక్ష్మణులు ఆగమ్యదని

ఆశ్రమమునకు పోయినపుడు అగస్త్యుడు అతనితో స్త్రీలనుగూర్చి యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ ఏషాహి ప్రకృతిః స్త్రీణా మాసృష్టే రఘునందన
సమస్థ మనురజ్యంతి విషమస్థం త్యజంతి చ॥ అరణ్య 13 స 5 శ్లో

రాఘవా! సృష్టి ఆరంభము నుండియు స్త్రీలు తమ భర్తలు మంచిదశయందుండి సౌఖ్యము ననుభవించునపుడు వారిని ప్రేమతో ఆదరింతురు వారు దురదృష్టవంతులైనపుడు వారిని విడనాడెదరు అని పలికెను కావున ఈనాటి స్త్రీలేకాక ప్రాచీనకాలపు స్త్రీలకును దాని వృత్తమును యెంచెదను మేమెంత పతివ్రతలమైనను ఈరీతి ఉండగ నీ విధముగ అత్త గృహస్థాశ్రమము చెప్పుచున్నది. వాస్తవమునకు ప్రాచీనకాలపు స్త్రీకి అధికస్వాతంత్ర్య ముండెడిది ఆమె పెండ్లి చేసుకొని ఆనాటి పెద్దలగ జీవయాత్ర గడపెడిది ఈనాడామెకు నైతికముగ దాడులు చెల్లుచున్నవి ఆమె తన స్వాతంత్ర్యమును కోల్పోయెను అగస్త్యుని స్త్రీలను గురించి చెప్పి పరించెను

శ్లో॥ శతహ్రదానాం లోలత్వం శస్త్రాణాం తీక్ష్ణతాం తథా
గరుడానిలయోః శైఘ్ర్య మనుగచ్ఛంతి యోషితః॥
అరణ్య 13 స 6 శ్లో

స్త్రీజాతిని మెరుపులవలె చంచలమైనది వారి మనస్సు వ్యక్తమవదు ఎవరును నమ్మ గదు వారిమాటలు ఆయుధముల వలె మొనల కరుకైనవిగా నుండును వారి నడవడి గరుడ వాయువేగముతో పోలినదై యుండును వారు ఏ నియమమునకును ప్రతిగ కట్టుబడియుండరు సుమిత్ర శ్రీరాముని యడల కార్యదక్షుడగు లక్ష్మణుడు తామెద్ద సెలవు తీసుకొను సందర్భమున ఆమె యతనితో

శ్లో॥ సృష్టస్త్వం వనవాసాయ స్వనురక్తః సుహృజ్జనే
రామే ప్రమాదం మా కార్షీః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి॥
వ్యసనీ వా సమృద్ధో వా గతిరేష తవానఘ
ఏష లోకే సతాం ధర్మో యజ్జ్యేష్ఠవశగో భవేత్॥
ఇదం హి వృత్త ముచితం కులస్యాస్య సనాతనమ్
దానం దీక్షా చ యజ్ఞేషు తనుత్యాగో మృధేషు చ॥
అయోధ్య 40 స. 5 7 శ్లో

తనయా! నీవు శ్రీరామునితోడ నరణ్యములకుఁ బోవుటకే జన్మించితివి నీ తనిని ఒక తండ్రివైనను ఏమరియుండదగదు అతని సేంతము గౌరవముగ సేవించుము అరదే నీకు శరణ్యము దానము యజ్ఞదీక్ష యుద్ధమున మరణము ఇవి సనంతము జన్మించిన వారికందరకును సహజలక్షణము

శ్లో॥ లక్ష్మణం త్వేవ ముక్త్వాహి వంసిద్ధం ప్రియ రాఘవమ్
సుమిత్రా గచ్ఛగచ్ఛేతి పునః పున రువాచతమ్
రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజామ్
అయోధ్యా మటవీం విద్ధి గచ్ఛతాత యథాసుఖమ్ ॥

అయోధ్య 40 స 8 9 శ్లో

లక్ష్మణా! నీ జీవితమునందొక గొప్పమార్పు రావలసియున్నది కాని నీకు భయపడి మార్పుగాదు నీతండ్రిగాదు తల్లిగాదు ప్రియమైన అయోధ్యయుగాదు నీవు వదలుటలేదు. ఏలన శ్రీరాముడే నీ జనకుడు సీతయే నీ జననీ అడవియే అయోధ్య నీవు వారితోడనే యున్నటవే యుంటివి కావున పోయిరమ్ము నీకు శుభమగుగాక అని ఆమె పలికెను

కొన్ని సర్గలు గడచినపిమ్మట సీతా రామ లక్ష్మణులు అరణ్యమునకు పోయిన పిమ్మట దశరథుడు వారి వియోగదుఃఖము భరింపజాలక దుఃఖించుచు పాన్పుపై బడియుండగ కౌసల్య అతని ప్రక్కన గూర్చుండి తన అశ్రోపము విల్లు వెదఁజల్లుచు శ్రీరాముని తలచుచు కైకేయి, తన గాఢమైన క్రోధము నెరవేర్చుకొనెను అను ఆ క్రోధమను విషమును శ్రీరామునిపై వదలి తనుమనము విడదీసి ఆడసర్పము రీతి ఇంటియందు మెసలుచు నాకు భీతిగొలుపుచున్నది శ్రీరాముడు బిచ్చమెత్తి తిని తినను వాకిటకెదుట దింపలేనుంచి కైకేయికి దాసురైయుండినను నేను తృప్తి నొందియుందును విద్యాగ్ని హోత్రియగు బ్రాహ్మణుడు అమావాస్య పూర్ణిమలందు నివరం చేయవలసిన హవిస్సును రాక్షసుల కిచ్చినట్లు నీవు రాజ్యమును కైకకిచ్చితివి శ్రీరాముని రాజ్యమునుండి వెడలగొడితివి చేత కోదండమునుబట్టి శస్త్రాస్త్రములు ధరించిన పురుషపుంగవుడు అయిన పోవరుడగు వెంబడింప గజరాజవలె నిద్దురలేక తిరుగవలసి వచ్చెనుగదా జనకమహీగ సింహనంతోషముతో వెలుగొందుచు పాయసమున ఉత్తమస్థితి నొందవలయు నపుడయునుక కైక ఆజ్ఞకై వారిని కానలు బ్రోచినవి. అట్టివారలు పేద వెల్లంటులు వలె వారెట్లు జీవింపగలరు! వదువాంగేదురు

గడచినట్లయి తనకెఱుకనవే శ్రీరాముడు సీతా లక్ష్మణులంగూర్చి ఇంటి కెదురెం డాదుఃఖము చెప్పుచు నాపగలేమ? వారిరాకకై ఎల్లరను తోరణధ్వజములతో నలంకింపబడిన అయోధ్య పూర్ణిమనాటి సముద్రమువలె సంతసమున మిన్నంగినదయిన ఎవ్వరు వత్తురు? నాకుమారుడు కౌసల్యను సీతను గూర్చి, అప్పుడు వెనుకాడు కొ నరె నీవు చెప్పుడు ప్రవేశింతురు? రాజమార్గమున పేరోలగములు వారి నాహ రించుచు లాజలెప్పుడు చల్లగలరు? కుండలములు చెవుల ప్రేం కా ఉదరముల చేరబట్టి పర్వతశిఖరములవదగు నాడోవరుల పుర ప్రవేశమును జూడ పుణ్య మెవ్వ రిప్పుడు బ్రాహ్మణులాదరు ఫలములను కన్యల పుష్పములను చేతగొని అందరకు పంచిపెట్టు పురజనులు తాముదయించుగుండు ఎన్నడు సంతసింతురు? ధర్మాత్ముడగు నా కొడుకు దేవతల వలె వర్ధిల్లుదు వర్షాకాలమువాదే యింకను మహాత్ముడు అతడు నన్ను సం పింపి ఎప్పుడు నాకరాకకు ప్రమలవలె వేనెంకయు సంతసింతును పూర్వజన్మమున న తల్లుల దూడలు బ్రాప్తి నిర్దం చెందరకో వారి తల్లులనుండి ఎడబాపియుండును ఆ పాపము నన్నిప్పుడు గోడు గుడుచుచున్నది. సింహముచే హింసింపబడిన గోవ దూడ లేగ నెడబాసినట్లు నేను కైకేయి క్రూరకార్యముచే పాపనయి నెడబాసితి వర్ష దుఃఖములు పెనలొత్తు పారంగతుడగు నా దిక్కైనట్టి శత్రువు నెడబా సియుంచెను ఈ నా పుత్రశోక తాపమువలన గలిగిన అగ్ని నాశరీరమును దహించు చున్నది

అయోధ్య 43 స

ఆమె యీ విధముగ ఆలాపించుచుండ సుమిత్ర తాను వివేకముతోడ నామె కవ క్షత్రధర్మమును బోధించి యూరడించెను శోకరూపమున కలంకపడి వారియందుగల శోకమిప్పుడు స్పష్టముగ గోచరించుచున్నది సుమిత్ర ఆయా విషయములను సూక్ష్మరూపమున గ్రహింపగలదు కావున చాలవిస్తరముతో ను ఆమెయు కౌసల్యవలె తన కుమారుడు నెడబాసెను, సీతా రాముల కైంకర్యమును దక్క గ్రహించినందున అంతగ దుఃఖపడదు కాదు వారు ధర్మమునకు కట్టుబడి అనఘ కట్టము పోయినదియు అది అతిక్రమింపరానిదనియు నామె గ్రహించెను

సుమిత్ర కౌసల్యతో నీవెందుకు దుఃఖించెదవు? నీ కుమారునందు జాలి కెం దుఃఖించ నవసరము లేదామెకు లోకమునకెల్ల తల్లివందు నీవె కదా ధన్యవు ! కుమారునందు సుగుణములన్నియు నొప్పియున్నవి మీకు శాశ్వతమైన కీర్తి గలించునట్లు యతడు దరలక్షణముల బోయెను. అతడు తన తండ్రి వాగ్దానమును నెరవేర్చి అతనిని సత్యవాదిని చేయుటకే నిశ్చయించెను అతడు ధర్మమునందునిలిచి, పెద్ద

నడచిన పవిత్రమగు మార్గము ద్రొక్కి మోక్షము పొందజాలెను దానికై శోకింప
చెందుండు; నా కుమారుఁడగు లక్ష్మణుడు చాల అదృష్టవంతుఁడు కళంకములేని శీలము
గలిగి అభిరామమునందును తడంగలిగి శ్రీరామునకు పాదసేవచేయు తలంపున
అతఁడు శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మమార్గము ననుసరించెను వనవాసమునందలి కష్టములను
పూర్తిగ నెరిఁగియు సీత తన విద్యుక్తధర్మమును నెరవేర్చుటకు తన భర్తను వెంబ
డించెను తన కీర్తిధ్వజము అల్లలనాడునట్లు ఇహపరములందును శ్రీరాముఁడు
పొందజాలని సౌఖ్యము సీతయు నందెను అతఁడు ధర్మస్వరూపుఁడు అతని స్వరూప
మగు శీలమును సాటిలేని పవిత్రము విశ్వవ్యాప్తమైనది సూర్యుఁ డతని తాపము
గూర్పఁడు వాయువు చల్లనిపిల్లగాడ్పుల నతనిపై వీచగలఁడు తయవించుచున్న
శ్రీరామునిపై శీతకిరణుడు తండ్రియట్లు తన చల్లని కరములతో సౌఖ్యమొసర్ప
గలఁడు శ్రీరాముఁడు దండకారణ్యమునందు రాక్షసులను వధించినపుడు బ్రహ్మ
దేవుఁడు స్వయముగ వచ్చి అనేకదివ్యాస్త్రముల నొసంగెనట మరుసటిదినము కాన
నతఁడు రావణునందు భీకరత [illegible] సంచరింపగలఁడు అతనికరములు తాకినంతనే
శత్రువులు పూర్తిగ నశింపగలరు ఈ ప్రపంచమంతయు నతని కైవసమగును
కీర్తియు [illegible] వ్యాపించుచుండు అతఁడు [illegible] పూర్తిచేసి
విజయోత్సాహము [illegible] సూర్యునకు సూర్యుఁడును అగ్నికి అగ్నియు
పరబ్రహ్మము [illegible] లక్ష్మికి లక్ష్మియు కీర్తికి కీర్తియు [illegible]
[illegible] పుత్రునకు [illegible] మంచుచు నన
[illegible] సోదరులారా [illegible] లక్ష్మణునిగూర్చి అతి
[illegible] దుఃఖించుచుండెను
[illegible] పానీయములు
[illegible] దుర్లభ మేదియుండదు [illegible]
ములు [illegible] లక్ష్మణుడు సుందరుఁడగు అతనికి దుర్లభ మేదిగలదు; కావున కౌసల్య
అతనిగూర్చి దుఃఖించకుము నామాట నమ్ముము [illegible] ముందుగనే చెప్పుచుంటిని
[illegible] వనమునుండి తిరిగివచ్చి [illegible] అయోధ్యకు [illegible]
[illegible] ఇప్పుడు కంట తడిపెట్టుచున్న నీవు,
అతఁడు రాజ్యాభిషిక్తుడై వచ్చిన ఆనందాశ్రువులు విడువగలవు మాదిరి నీవు మంచి
[illegible] శ్రీరాముని [illegible] ఈ ముట్టుచుండువారు [illegible]
[illegible] తరిగి [illegible] కాలము గడువవలసియున్నది. శ్రీరాముని
[illegible] శ్రీరామునితప్ప మన్మార్గము [illegible]

నిశ్చయముగ తెలి. రావణాంతపు హేతువు వర్షించుగొల్లు నీవు నీ నవయౌవనాది ఆనంద
శ్రువు గురియుచుండియు వర్షముచే తడుపగ నైగమువలె నీ యానందాశ్రువులచే తడిసి
రామ లక్ష్మణులు రంగుండియు నేను శ్వరగనే జూడగల వని ఆమె కౌసల్య మాతాశ్వాసను

అయోధ్య 44 స 1 28 శ్లో

సుమిత్ర వివేకమునందు అత్యున్నతస్థాయి నందుకొనెను. శ్రీరాముని దుష్టత్వము తెలియుండినవారిలో లక్ష్మణుని విడదీసియొసగి శ్రీరాముని స్వభావమును అతి రెండున వనమునకు పోయినదియు దాని ఔచిత్యము ఆవశ్యకమును యథార్థముగ గుర్తెరిగినది సుమిత్ర యొకతియే।

దశరథుడు శయనించియుండ, కౌసల్య సుమిత్ర వీరవనితా రత్నములు నారి కొందరు అచట చేరియుండిరి. సుమంత్రుడు సీతా రామ లక్ష్మణుల పెంపు దీసికొని తిరిగివచ్చి లోన ప్రవేశించి వారెట్టుల అరణ్యమున మెలగుచున్నదియు రామ లక్ష్మణుల సీతా సందేశమును వెల్లించెను. కౌసల్య తన దుఃఖమునంగియు మరల మాతృముగ నై కోప అదుపుదప్పి వృద్ధభావతిని తీవ్రగ విమర్శించెను

శ్లో॥ న తూష్ణీమేవ తచ్ఛ్రుత్వా రాజా విభ్రాంతచేతనః
మూర్ఛితో న్యపతద్భూమౌ రామశోకాభిపీడితః॥

అయోధ్య 67 స 26 శ్లో

సుమంత్రుడు చెప్పినదంతయు విని దశరథుడు క్రిందపడి మూర్ఛిల్లెను. రాణులెల్ల దశరథుని పైకి లేవనెత్తి పాన్పుపై పరుండబెట్టిరి. అంత కౌసల్య

శ్లో॥ ఇమం తస్య మహాభాగ దూతం దుష్కరకారిణః
వనవాసాదనుప్రాప్తం కస్మాన్న ప్రతిభాషసే॥
అద్యేమమనయం కృత్వా వ్యపత్రపసి రాఘవ
ఉత్తిష్ఠ సుకృతం తేఽస్తు శోకే న స్యాత్సహాయతా॥
దేవ యస్యా భయాద్రామం నానుపృచ్ఛసి సారథిమ్
నేహ తిష్ఠతి కైకేయీ విశ్రబ్ధం ప్రతిభాష్యతామ్॥

అయోధ్య 67 స 28 31 శ్లో

రాజా! తెల్పక నష్టము దుఃఖించుచు దీనుడవై ఇదంతయు నీవే చేసితివి ఎవరికి జడిసి నీవు సుమంత్రుని శ్రీరాముని కుశలవార్తలైనను అడుగవో ఆ

[illegible] యున్న [illegible] పవిత్రమైన [illegible] అని [illegible],
[illegible] వేంకటేశ [illegible]

శ్లో॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] 34 శ్లో

[illegible]

[illegible]

గోయజ్ఞ యాగము లందొకనిని ఉపయోగించిన వేదా దర్భలు హవిస్సు పురో
డాశము యూపాదికములను ఎరిగియుండి యాగమునందు ఉపయోగించరా సారము
లేని మద్యము లేక సోమపానము లేని యాగ పశువు విన్నవారిగ భవించిన రాజ్య
మును నా సుతుడేల పరిగ్రహించును ఇంతకు అవమానమును ఆర దెబ్బలు భరించ
గలడా కోడి దొక్కిన వ్యాఘ్రము వాడి దెబ్బ సహించును ప్రాణము లయిన నొక
కైపరు యుద్ధమున వారమారు నెదిరింపజాలరు అరణ్యమార్గమును దొక్కుటకు
ఇష్టము లేకయే ఆ సింహబల యుండి గుణము తన తనంగిని సంగీ రాష్ట్రము
అన్నియు తనకు గాక యుండెను తెలిపెను ప్రస్తావించిన తమయొక్క పుత్ర
ముని వచనమును అతనిని రక్షించి ... గట్టిగా గ్రహించియుండెను
వారు కటువంటి వింధ్య సింహము చేత గురు ల్లను ప్రమోగులు తన కండ్ర
చేసే వివాహమొందెను పుణ్యడైన తనయుని కారణము తేయ అనిష్టుండ్రోది
శాస్త్రము లందు చెప్పబడి తగని పరిస్థితులు తనకు అనుసరించిన వివాహసంబం
ము ను నీ పతి కయింటికి వచ్చి భాగ్యముగ దక్షిణ జనకుడును రెండవది
మరుడు మూడవ పుత్రుడు అప్పైన వెనకను లేదు నా పవరుల చేతిర వన్ను
దూరముగ గొట్టినచో తెల్లిన నీ కొండిను లే నావే నాయకుడగు నా శాసం
ద్రోదిరికి వారు ఒక ముసుగు తెలియని లేదై క్రూరా ఏమెంట వశము కేగెద
ననుచో భర్తయైన నీవు తేవించుచుండ ఇటు పోగూడదా యెను నీవు గన్న అన్ని
విధములను నాకును గాపించితివి పలుకుడు రాజ్యమును రాముడును మంత్రిగాను
నాశనమైరి నేను నా కుమారుడును నాశనమైతిమి నీ ప్రియురాలైన కైకేయిను నాము
కుమారుడు మహాత్రము క్షేమముగ నుండిరి. అని దారుణముగ దూషించెను

అయోధ్య 61 వ 1 20 శ్లో

తీవ్రమగు దుఃఖముచే మనస్సు కలతజెంది రామ భర్తను క్రూరముగ బలికిన
ఆ యువతిని పతియు శరీకరింపకలెను ఎట్టకేనైనను ఒక గృహముచే రాకయు
అగోచర వేదనము వొంది ఎల్లర దుఃఖము నిలిచి బుద్ధి మరి ఒకని వోకరు చెందిం
కొనుచుండి తరచు వంతవించుచుండెను మానవస్వభావము అటువంటిది

ఆ దూషణ వినగనే దుఃఖమును పశ్చాత్తాపమును దశరథుని పైకొనెను
అతడు గతము వాలోచింపసాగెను పూర్వమెప్పుడో గావించిన పాపము పలితి
కోర బైతు శరీరమంతయు గడగడ వడకుచుండ ఒకరు చేతులు జోడించి అతి
వినయముగ కౌసల్యాదేవి దేవీ నామవలి అంజలింపుము నీవు శత్రుపులైన నను

గనికరించుదానవు కరుణతో నన్ను క్షమింపుము ప్రియుడు యోగ్యుడైనను అయోగ్యుడైనను భర్తయే దైవము నీవు కడు ధర్మాత్ముడవు ధర్మము నతిక్రమింపవు లోకములందలి మంచి చెడ్డలను నీవు తెలియుదువు. పుత్రశోకముచే బాధపడుచు నేను మాటలాడితిని. దుఃఖము చేతనున్న నన్ను నీవు క్షమించవలయును. నీవు సత్యవాదివని నేనెరుంగుదును నా యపరాధమును క్షమింపు మని దీనముగ ప్రార్థించెను

అయోధ్య 62 స 10 శ్లో

దశరథుడు కౌసల్య మాటలను విని వేదన కొంచెము తగ్గినవాడై నందున నాను ధర్మము తప్పి విసిగించెను. కుమారుని వియోగము చేత నామె చిత్తము శోకముచే కలతజెందినదని యెఱిగినవాడై ఆమె నూరార్చెను.

శ్లో॥ ప్రసీద శిరసా యాచే భూమౌ నిపతితాస్మి తే
యాచితాస్మి హతా దేవ హన్తవ్యాహం న హి త్వయా ॥
నైషా హి సా స్త్రీ భవతి శ్లాఘనీయేన ధీమతా
ఉభయోర్లోకయోర్వీర పత్యా యా సంప్రసాద్యతే ॥
జానామి ధర్మం ధర్మజ్ఞ త్వాం జానే సత్యవాదినమ్
పుత్రశోకార్తయా తత్తు మయా కిమపి భాషితమ్ ॥
శోకో నాశయతే ధైర్యం శోకో నాశయతే శ్రుతమ్
శోకో నాశయతే సర్వం నాస్తి శోకసమో రిపుః ॥
శక్య ఆపతితః సోఢుం ప్రహారో రిపుహస్తతః
సోఢుమాపతితః శోకః సుసూక్ష్మోఽపి న శక్యతే ॥
వనవాసాయ రామస్య పఞ్చరాత్రోఽద్య గణ్యతే
యః శోకహతహర్షాయాః పఞ్చవర్షోపమో మమ ॥
తం హి చిన్తయమానాయాః శోకోఽయం హృది వర్ధతే
అదీనామివ వేగేన సముద్రసలిలం మహత్ ॥

అయోధ్య 62 స 12-18 శ్లో

"నాథా! నీవు నన్ను వేడుకొనుటవలనచేసి నిగ్రహం ధర్మారమగ నడచుకొంటిని. నీకిక క్షమాపణ లేదు. భర్త తనకు నమస్కరించుటవలన బాధించునట్టి ఇహపరములు

రెండవ చేవు కాధర్మము నాకేదకయే! నీ వార్తానము వెల్లించుటకే నీవట్లు గావించితివనియు నెఱుగుదు కాని నా పుత్రుని దుఃఖకారిణంతనే నారదుని వగ్గర మందున ఆ పుత్రశోకమున నీవట్లు బలికితివి నన్ను క్షమింపుము. శోకమునే, శాస్త్ర పురాణములవలన గ్రహించితిం కయు వృథయగును శత్రువు చేతిదెబ్బలు సహింపవచ్చును కాని శోకావేశము సైపలేము నాకనయుదు వనములకరిగి అయుదు! ఆలు గనవెను నాకవి నయవేదులకరెె మన్నవి అని దుఃఖగనే వెల్లి డును కొంత తిరిగటకే దిగి యంత దశరథుడు, రాము పూర్వవ కర్తృహ వారద్దీ దా మును ప్రయోగించి ఆహాయకుడైన వనిగాలిగ నొకని వధించిన వృత్తాంత మును రెండు వర్గలలో దెలిపెను అత కొసల్య సుమిత్రులు వినిరించిరి వారు గాఢ నిద్రలో నుండగ దశరథుడు మరణించెను భరతుడు వచ్చినవార్తవిని కౌసల్య సుమిత్రనుగూడి అతనిని గలసికొనగ దోఁకొంత అటదే అట్లు శోకించెను అంత కౌసల్య భరతుని మూఢకొనవాకిక, యిట్లు పలికెను

శ్లో॥ ఇదంతే రాజ్యకామస్య రాజ్యం ప్రాప్తమకంటకమ్
సంప్రాప్తం బత కైకేయ్యా శీఘ్రం క్రూరేణ కర్మణా ॥
ప్రస్థాప్య చీరవసనం పుత్రం మే వనవాసినమ్
కైకేయీ కం గుణం తత్ర పశ్యతి క్రూరదర్శినీ ॥
క్షిప్రం మామపి కైకేయీ ప్రస్థాపయితుమర్హతి
హిరణ్యనాభో యత్రాస్తే సుతో మే సుమహాయశాః ॥
అథవా స్వయమేవాహం సుమిత్రానుచరా సుఖమ్
అగ్నిహోత్రం పురస్కృత్య ప్రస్థాస్యే యత్ర రాఘవః ॥
కామంవా స్వయమేవాద్య తత్ర మాం నేతుమర్హసి
యత్రాసౌ పురుషవ్యాఘ్రః పుత్రో మే తప్యతే తపః ॥
ఇదంహి తవ విస్తీర్ణం ధనధాన్యసమాచితమ్
హస్త్యశ్వరథసంపూర్ణం రాజ్యం నిర్యాతితం తయా ॥
ఇత్యాది బహుభిర్వాక్యైః క్రూరైః సంభర్త్సితోఽనఘః
వివ్యథే భరతస్తీవ్రం వ్రణే తుద్యేవ సూచినా ॥

అయోధ్య 75 స 11 17 శ్లో

నీవు తలచినట్లే ఈ అకంటక సామ్రాజ్యమెల్ల నీకు దక్కినది లభించెను నీ తల్లి నాకుమారుని నారచీరలుగట్టి వనములకేగునటు చేసి యిందు ఏ లాభము పొందదలచెనో!

ఆమె వన్నుగూడ నా రక్షయున్న వనమునకు రావలెను. నేను పుత్రశోకము దశరథుని చెంగ్నితోడను. అరటికి పోయెదను. అది వలెనె ఆ రాగ్నిచే దశరథ [illegible] అగ్ని సంస్కారము [illegible] చేసెనని ఆమె [illegible] నేను పెద్దభార్యను గాపున ఆ యగ్ని నాయందున్నది [illegible] అరణ్య [illegible] [illegible] మనివి [illegible] ధర్మ [illegible] [illegible] [illegible] తెలియును [illegible] వారయోధ్యకు తిరిగి వచ్చి [illegible] [illegible] [illegible] శ్లోకములందు [illegible] దీనరాలై న [illegible] నొందెను.

శ్లో॥ మమ దుఃఖమిదం పుత్ర భూయస్సముపజాయతే
[illegible] రేఖినావిహి [illegible] [illegible]

అయోధ్య 76 వ 81 శ్లో

శ్రీరాముని అయోధ్యకు తిరిగి రమ్మని ప్రార్థించుటకు ఎల్లరును అరణ్యము నకు పయనమైరి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

శ్లో॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

అనుయాతమపి తే పుత్రః కృతవాన్నరపుంగవః
భ్రాతృభిః సహితః సర్వం తత్త్వం తు ఇహాగతం గతే ॥

అయోధ్య 103 స 4 6 శ్లో

మన తనయు లిద్దరును అగ్రస్త్రీలంతటికి అక్కయించిరి. వారి సేవను కాదన జేయుందెను. కనుకను ఆ తమను గూర్చి యుండు పితృమాతరులు అంతదూరమునుండి వచ్చిన కాని వారి వివరాలెను విద తనకృతజ్ఞ తను పొందినవా అటు లెన్నగాని వలం కను ననెల్లను శ్రీరాముని అయోధ్యకు తిరిగి రమ్మని సన్న చెప్పుటకే వచ్చిరి. అని పలికెను. భరతుని కోరకను శ్రీరాముడు తప్పక మన్నించునని వారి చిత్త కాష్ఠ కౌసల్య ఆమెతో నీతుమా తుని నీరుమోహము ఇట్టి దివరిగా

శ్లో॥ అద్యాయమపి తే పుత్రః క్లేశానామతథోచితః
ఇదానీం సమాచారం దుఃఖస్య ముఖదః ॥

అయోధ్య 103 స 7 శ్లో

అతడుగూడ దుఃఖముని నిరమించుగాక అని చెప్పెను. ఆమె అపి (కూడ) అను శబ్దము నుపయోగించుటను వ్యాఖ్యాతలు చాతుర్యముగ వ్యాఖ్యానించెను. ఎట్లన ఆమె రెండవకుమారుడగు శత్రుఘ్నుని ఇచటనుండి చేయుండలేదు కావున అతనినికి, లక్ష్మణుని తనకు సేవ చేయునట్లు అనుగ్రహించుమని కోరెను. అంత కౌసల్య మునిత చెందెను ముందుకు నడచి వారు రామ పూజ్యమే రామ లక్ష్మణులు తమ తండ్రి మరణానంతరము పెట్టిన గారవంతికి ఇదిఇ పింగయాలములాని కౌసల్య దుఃఖముతో ఇట్లు పలికెను

శ్లో॥ చతురంతాం మహీం భుక్త్వా మహేంద్ర సదృశో విభుః
కథ మింగుది పిణ్యాకం స భుంక్తే వసుధాధిపః
అతో దుఃఖతరం లోకే నకించి త్ప్రతిభాతిమా
యత్రరామః పితుర్దద్యా దింగుదీక్షోద మృద్ధిమాన్
రామేణేంగుది పిణ్యాకం పితుర్దత్తం సమీక్ష్యమే
కథం దుఃఖేన హృదయం న స్ఫోటతి సహస్రధా
శ్రుతిస్తు ఖల్వియం సత్యా లౌకికీ ప్రతిభాతిమా
యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః ॥

అయోధ్య 103 స 12-16 శ్లో

'వారక్త మర్త్యలోకము లేదని' ప్రభువు ఇంద్రసమానుడు అరటి గారవించి వెళ్లి భుజించగండు; అట్టివాని పుత్రుడయ్యును శ్రీరాముడు దీని నేల భక్షింపవలసి వచ్చెను కాని శ్రీరామునివంటి సత్పురుషుడు మానవుడే యాహారము భుజించునో, వాని పితృదేవతలకును అదియే ఆహారమగును.

అంత వారు శ్రీరాముని పర్ణశాల ప్రవేశించిరి. అక్కడ సీతా రామ లక్ష్మణులు ఆసీనులై యుండిరి. కౌసల్య సీతనుజూచి —

శ్లో॥ విదేహ రాజస్య సుతా స్నుషా దశరథస్య చ
రామపత్నీ కథం దుఃఖం సంప్రాప్తా నిర్జనే వనే ॥
పద్మమాతప సంతప్తం పరిక్లిష్ట మివోత్పలమ్
కాంచనం రజసా ధ్వస్తం క్లిష్టం చంద్ర మివాంబుదైః ॥
ముఖంతే ప్రేక్షమాణాయాః శోకో దహ త్యగ్ని రివాశ్రయమ్
భృశం మనసి వైదేహి వ్యసనారణి సంభవః ॥

(అయోధ్య 108 స 21-23 శ్లో)

సీత జనకునింట బుట్టి ఇక్ష్వాకువంశమున మెట్టి శ్రీరాముని చేపట్టిన పతివ్రతయైయుండియు, ఏయుగములలో నెందరో గాంచని దీనావస్థ నందుచు ఎండచే రూపుతెరిగిన కమలమువలెను, వాడిన కలువవలెను, ధూళిగప్పిన బంగారు తీగెవలెను, మేఘములు మూసికొనిన చంద్రునివలెను కాంతిహీనమై యున్నది. సీతముఖము జూచి శోకాగ్నిచే నాయొడలెల్లను గ్రాగుచున్నదని దుఃఖించెను.

30 వ ఉపన్యాసము

సోదర సోదరీ మణులారా!

పెద్దల సంప్రదాయము ననుసరించి శ్రీ సీతారామ పట్టాభిషేకమును గూర్చి చేసి చివరి యుపన్యాసము ఇచ్చెదను. ఈ కావ్యమునందు నాలుగు పర్యాయములు రాజ్యాభిషేకము ప్రస్తావింపబడినది. అందు మొదటిది అయోధ్యయందు ... రెండవ రాజ్యాభిషేకము నెరవేరనైయుండగా ... సుగ్రీవుని పట్టాభిషేకము. మూడవది విభీషణుని పట్టాభిషేకము. యుద్ధ ప్రారంభించుటకు పూర్వము భరతదేశ సముద్రతీరమున శ్రీరామునిచే లక్ష్మణుని ద్వారా రహస్యముగ అభిషేకింపబడిన విధము, రావణవధానంతరము యథార్థముగ అభిషేకింపబడినవిధము. ఇది రెండు దశలుగ జరిగెను. అంత్యమున అయోధ్యయందు శ్రీరామ సామ్రాజ్యాభిషేకము జరిగెను. దీనిని మనము ప్రత్యేకముగ గుర్తింపవలెను.

ఇతర సందర్భములందు జరిగిన పట్టాభిషేకములనుగూర్చి యిందుక చెప్పెదను. ఏయే వాటికి కావలసిన ప్రయోగ్యములన్నియు సేకరించిన పద్ధతులందును, అభిషేకము జరిగినవిధానములందును ఈ సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకమునందు జరిగినవానికిని గల భేదము నెరుగవలెను. అయోధ్యాకాండమునందు వసిష్ఠుడు రామునకు వివరించి, మరియు వస్తువులన్నియు సిద్ధముగనున్నవని చెప్పిన శ్లోకము చదివి వినిపించెదను

శ్లో॥ ఇమే గంగోదక ఘటాస్సాగరేభ్యశ్చ కాంచనాః
ఔదుంబరం భద్రపీఠ మభిషేకార్థ మాహృతమ్॥

అయోధ్య 14 స 31 శ్లో

గంగానది నుండియు, నానాసముద్రముల తీర్థముల క్షేత్రములనుండియు జలము తేబడెను. ఏడు నదులనుండి కలశముల పట్టాభిషేకమునకు సిద్ధపరుపబడెను. దశరథుడు శ్రీరామునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము చేయదలచి మహార్త్విక్కుల అనుగుణముగ వెంటనే నిర్ణయించెను. ఈ స్వల్పవ్యవధియందు గంగాజలము అన్నిటి నుండియు జల మెట్లు తేబడెనని ప్రశ్న గలదు. వృద్ధరూపతి ఈ యభిషేకమునుగూర్చి ముందుగనే యోచించి ఈ పని సిద్ధపరుచినంత జలము తెప్పించి యుండవచ్చునని మనము ఊహింపవలెను

శ్లో॥ అభ్యషిఞ్చన్త తే ముదితా వరాః కన్యాస్తు షోడశ ॥

కిష్కింధ 26 వ 28 శ్లో

కిష్కింధయందు సుగ్రీవుని పట్టాభిషేకమునకు పదునారుగురు కన్యలను సిద్ధ పరచిరి కావున యౌవరాజ్యాభిషేకమునకు ఎనిమిదిమంది బాలికలుండుట స్పష్టము కిష్కింధయందు అసాధారణముగు కార్యములు చేయగల వానరవీరు లుండినందున పై చెప్పిన పవిత్రవస్తువులు లభించినందియు జలము వారాడే తెచ్చిరి

శ్లో॥ నదీ నదేభ్యః సంహృత్య తీర్థేభ్యశ్చ సమన్తతః
ఆహృత్య చ సముద్రేభ్యః సర్వేభ్యో వానరర్షభాః
శాస్త్రదృష్టేన విధినా మహర్షివిహితేన చ ॥

కిష్కింధ 26 వ 32 34 శ్లో

ఇచ్చట నొక వ్యాఖ్యాత పరివదరాజ్యములనుండి ఈకార్యము జరిపించుటకు కొంతమంది బ్రాహ్మణుల పిలిపించబడిరని వ్రాసెను లేదియొకం కావ్యపఠనము గల వానరు లెవరని కనుగొనుట కష్టమైయుండెడి వేరొక వ్యాఖ్యాత తోచాయు మని వ్రాసెను ఇచ్చట సుగ్రీవుని మంత్రులగు హనుమంతుడు జాంబవంతుడు మొదలగువారు, అతనిని అభిషేకించిరనుట గమనింపవలసియున్నది ఆ పట్టాభిషేక సుగ్రీవుని ప్రక్కన తార కూర్చునెనా లేక రుమయా అను విషయము వాల్మీకి వ్రాయకపోయెను అత డొకడే అభిషేకము పొందినట్లు అగపడుచున్నది

విభీషణు పట్టాభిషేకమున లక్ష్మణుడు ప్రముఖపాత్ర వహించెను. సుగ్రీవుని అభిషేకమునందు అతడు పాల్గొనెనా లేదా యను విషయము విశదము కాలేదు కావున వానరులచే అది జరుపబడినదని తలంపవచ్చును

విభీషణుడు సముద్రపు తీరముయొద్దనే లాంఛనపూర్వముగ అభిషేకము పొందెను

శ్లో॥ ఇత్యుక్తవన్తం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్
అబ్రవీల్లక్ష్మణం ప్రీతం సముద్రాజ్జలమానయ ॥
తేన చేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషించ విభీషణమ్
రాజానం రక్షసాం క్షిప్రం ప్రసన్నే మయి మానద ॥
ఏవ ము క్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యషించ ద్విభీషణమ్
మధ్యే వానర ముఖ్యానాం రాజానం రామశాసనాత్

యుద్ధ 19 వ 24 26 శ్లో

సముద్ర మధ్యమునే యుండినందున ఆతనిని చెప్పుట మిగుల సులభమై యుండును ఇచ్చట లక్ష్మణుడే విభీషణుని నభిషేకించెనని చెప్పబడియున్నది రాముడు పరతంత్రుడగుటచే విభీషణుడు నిజముగ నభిషేకింపబడినపుడును అతడే అభిషేకించెను

శ్లో॥ తత స్త్వైకం ఘటం గృహ్య సంస్థాప్య పరమాసనే
ఘటేన తేన సౌమిత్రి రభ్యషించ ద్విభీషణమ్
లంకాయాం రక్షసాం మధ్యే రాజానం రామశాసనాత్
విధినా మంత్రయుక్తేన సుహృద్గణ సమావృతమ్
అభ్యషించత్ స ధర్మాత్మా శుద్ధాత్మానం విభీషణమ్॥

యుద్ధ 115 స 14 16 శ్లో

లక్ష్మణుడు లంకాద్వీపమందే నభిషేకించెను పిమ్మట రక్షస్సులును అం పిమ్మట వానరులును అభిషేకించిరి ఈ యభిషేకము జరిగినంతకాలమును అభిషేకింపబడినతడు తదుపరి కార్యములు కొంతవరకు బాధాకరముగనే యుండును కాని శ్రీరాముని విషయమున, ఏలాటి అవిశ్వాసము తాత్కాలికముండినందున ఆ యంశము కష్టతరముగ నుండి యుండదు

యుద్ధకాండమున 131 వ సర్గయందు ప్రారంభమున పెక్కు శ్లోకములు అయోధ్యాకాండమున 105 వ సర్గయందలి కొన్ని శ్లోకములకు రమారమి సమానమై శబ్దసామ్యము కలిగియున్నవి. వాల్మీకి శ్లోకసామ్యమును రెండు సందర్భములందు పాటించియున్నందున సంస్థితుల సామ్యమును తెలుపక మానవలెను అవి ఏవన భరతుడు రాజవాసము చతురంగబలముల ప్రముఖులైన అయోధ్యాపురజనులు శ్రీరాముని కలిసికొని అరణ్యపురమునకు రమ్మని నచ్చచెప్పుటకు వనములకు పోయిరి అంత భరతుడు శ్రీరాముని రాజ్యమును పరిగ్రహింపుమని ప్రార్థించెను తాను రాజగుటకు అనర్హుడనియు శ్రీరాముడు అర్హుడనియు భరతుడు విశదీకరించెను అనేకవిధముల శ్రీరాముడు రావణుని వధించినపిమ్మట విజయోత్సాహముతో అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చినపుడు భరతుడు నేటింతవరకు నీ ప్రతినిధినై రాజ్యమును పాలించితిని నీవు వచ్చినందున నీ రాజ్యమును నీకు మరల సమర్పించెదను అని పలికెను కావున భరతుడు మాటనడచువలెనే రాజ్యము నతని కర్పించెను కావున వాల్మీకి స్థితులసామ్యమును గమనించి శ్లోకసామ్యమును పాటించెననుట స్పష్టము. రెండు శ్లోకములను పిమ్మట నా అనువాదమును తదిప వివరించెదను

శ్లో॥ పూజితా మామికా మాతా దత్తం రాజ్యమిదం మమ
తద్దదామి పునస్తుభ్యం యథాత్వ మదదా మమ ॥
ధుర మేకాకినా న్యస్తా మృషభేణ బలీయసా
కిశోరవ ద్గురుం భారం నవోఢు మహముత్సహే ॥
వారివేగేన మహతా భిన్నః సేతు రివ క్షరన్
దుర్బంధన మిదం మన్యే రాజ్యచ్ఛిద్ర మసంవృతమ్ ॥
గతిం ఖర ఇవాశ్వస్య హంసస్యేవ చ వాయసః
నాన్వేతు ముత్సహే రామ తవమార్గ మరిందమ ॥
యథాచారోపితో వృక్షో జాతశ్చాంతర్నివేశనే
మహాంశ్చ సుదురారోహో మహాస్కంధః ప్రశాఖవాన్ ॥
శీర్యేత పుష్పితో భూత్వా న ఫలాని ప్రదర్శయన్
తస్య నానుభవే దర్థం యస్య హేతోః సరోప్యతే ॥
ఏషోపమా మహాబాహో త్వమర్థం వేత్తు మర్హసి
యద్యస్మాన్ మనుజేంద్ర త్వం భర్తా భృత్యాన్నశాధిహి ॥
జగదద్యాభిషిక్తం త్వా మనుపశ్యతు సర్వతః
ప్రతపంత మివాదిత్యం మధ్యాహ్నే దీప్తతేజసమ్ ॥
తూర్యసంఘాతనిర్ఘోషైః కాంచీనూపురనిస్వనైః
మధురైర్గీతశబ్దైశ్చ ప్రతిబుధ్యస్వ రామ ॥

యుద్ధ 111 వ 2 10 శ్లో

శ్లో॥ సాంత్వితా మామికా మాతా దత్తం రాజ్యమిదం మమ
తద్దదామి తవైవాహం భుంక్ష్వరాజ్య మకంటకమ్ ॥
మహతేవాంబువేగేన భిన్నః సేతు ర్జలాగమే
దురావారం త్వదన్యేన రాజఖండ మిదం మహత్ ॥
గతిం ఖర ఇవాశ్వస్య తార్క్ష్యస్యేవ పతత్రిణః
అనుగంతుం న శక్తిర్మే గతిం తవ మహీపతే ॥
సుజీవం నిత్యశ స్తస్య యః పరై రుపజీవ్యతే
రామ తేన తు దుర్జీవం యః పరా నుపజీవతి ॥
యథాతు రోపితో వృక్షః పురుషేణ వివర్ధితః
హ్రస్వకేన దురారోహో రూఢస్కంధో మహాద్రుమః ॥

స యదా పుష్పితో భూత్వా ఫలాని న విదర్శయేత్
న తాం నానుభవేత్ప్రీతిం యస్య హేతోః ప్రరోపితః ॥
ఏషోపమా మహాబాహో త్వమర్థం వేత్తుమర్హసి
యద్యస్మాన్మనుజేన్ద్ర త్వం భక్తాన్భృత్యాన్న శాధి హి ॥
శ్రేణయస్త్వాం మహారాజ పశ్యన్త్వగ్ర్యాశ్చ సర్వశః
ప్రతపన్తమివాదిత్యం రాజ్యే స్థితమరిందమ ॥

అయోధ్య 105 స 4-12 శ్లో

ఈ శ్లోకములందుగల భరతుని భాషణము రెండు సందర్భములందును చెప్పి తోచును నీ పితృరాజ్యము నాకిచ్చినట్లే నేను దానిని నీకిచ్చెదను ఆనాడు అధిక జలప్రవాహముతో నుండిన వారధి తునాడు వంశక్షస్తెందెను నాకిట్లి గౌరవముగ నాటింపబడెను ఆమె కోర్కెయు నెరవేరెను ఈ రాజ్య మావారు నా కప్పగింప బడెను నీవిచ్చినట్లే యివాడు దానిని నీ కప్పగించెదను పడిందిన ఆలోచ పోయి కలపిన బయలు లేగ తరించకాలవల్లు నేనీ రాజ్యభారముము భరింపజాలను అనేక తెగినవెనుక ప్రవాహమును మరలించగ నాపజాలనట్లు రాజ్యమునం దొకసారి అల్లి రుణ బయలుదేరినయెడల వాని భరించు నకరము కాదలను. కావున నేనీ రాజ్య భారముచే భ్రంగిపోవుచుంటి ఆనోవుచుగు నీ మార్గమును నేనెట్లు అనుసరింప గలను గమనవేగమున అశ్వము వెనుక గాడిదవలెను హంస వెనుక కాకమువలెను అయ్యెదను నీవే ప్రజలను పాలించి రక్షింపక వారిని నిరాశపరచ జేసినయెడల, బాగుగ పెరిగి పెల్లుగ పొదిగి పలింపని యొక మహావృక్షమువలె నగును ఆ వృక్షమును నాటిన యతడు ఎంతయో శ్రమించి ఎంతకాలమునకో అది ఫలించు నను ఆశతో నుండి తుద కది ఫలశూన్యమగుటచు, ఎట్లు పరితపించునో ఆలోచింపుము నీవు మనకంత్రి కష్టదౌర్భాగ్యము రాకుండ జేయుము చేరివ్యమానముగ వెలుగుచు ఉదయించిన సూర్యుని జూచినట్లు నీవు పట్టాభిషేకమునొంది కిరీటము ధరించి వచ్చుట చూచ సంతోషముతో ప్రజ లెదురు చూచుచుండిరి ఈనాడు మొదలు ప్రతి దినము నీవు మేల్కొనునప్పుడును నిద్రింపబోవునప్పుడును మంగళవాద్యములును కటక తరంగ గర్జిత ఘర్షణములును అందెలయు మృదుమధురరవము, నీ వినుచు నిండొరకిందుగాక అని భరతుడు శ్రీరాముని రాజ్యమును పరిగ్రహింప ప్రార్థించెను

యుద్ధ 131 స 2-10 శ్లో

శ్రీరాముడు నందిగ్రామమునేగి జటాధరుడై యుండెను అంత శత్రుఘ్నుని యాజ్ఞచే నరులు క్షురకర్మ గావించిరి

శ్లో॥ తతః శత్రుఘ్నవచనా న్నిపుణాః శ్మశ్రువర్ధకాః ।
సుఖహస్తాః సుశీఘ్రాశ్చ రాఘవం పర్యుపాసత ॥

యుద్ధ 131 స 13 శ్లో

పిమ్మట సోదరులు ముగ్గురును స్నానమాడిరి సుగ్రీవుడు విభీషణుడు స్నానము గావించిరి కాని యిచ్చట శత్రుఘ్నుని ప్రస్తావన లేదాయెను చిత్రకూటమున వారు సమావేశమైనపుడును, అతని ప్రస్తావన లేదాయెను అతడు వారిలో నుండునని వ్యాఖ్యాత లూహించిరి పట్టాభిషేకసమయమున తల్లులును ఆసీనులైన పిదప శ్రీరాముడు వచ్చి కూర్చుండెను సీతాదేవిని అత్తలు ముగ్గురును స్వయముగ నలంకరించిరి సాధారణముగ ముత్తైదువ లలంకరింతురు కాని యిచ్చట వారే చేసిరి నందిగ్రామమునుండి అయోధ్యకు వెడలిన ఆ యుత్సవమున పాల్గొనిన వానరులెల్లను మానవరూపము దాల్చిరి యుద్ధకాండమునందు యుద్ధమారంభమైనదినమునందే శ్రీరాముడు వానరులతో మీరు మీరాకారములనే యుండుడు మానవరూపము దాల్పరాదు మనపక్షమున ఏడుగురమే మానవరూపమున యుద్ధము గావింతుము, అని పలికెను కాని యిచ్చట చూచుట కింపుగ నుండునని వానరులు మానవరూపము దాల్చిరి

శ్లో॥ ఉవాచ చ మహాతేజాః సుగ్రీవం రాఘవానుజః
అభిషేకాయ రామస్య దూతా నాజ్ఞాపయ ప్రభో ॥
సౌవర్ణాన్ వానరేంద్రాణాం చతుర్ణాం చతురో ఘటాన్
దదౌ క్షిప్రం స సుగ్రీవః సర్వరత్న విభూషితాన్ ।
యథా ప్రత్యూషసమయే చతుర్ణాం సాగరాంభసామ్
పూర్ణైర్ఘటైః ప్రతీక్షధ్వం తథా కురుత వానరాః ॥
ఏవముక్తా మహాత్మానో వానరా వారణోపమాః
ఉత్పేతు ర్గగనం శీఘ్రం గరుడా ఇవ శీఘ్రగాః ॥
జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీ చ వానరః
ఋషభశ్చైవ కలశాం జ్జలపూర్ణానథానయన్ ॥

నదీశతానాం పంచానాం జలం కుంభేషు చాహరన్
పూర్వాత్ సముద్రాత్ కలశం జలపూర్ణ మథానయత్ ।
సుషేణః సత్త్వసంపన్నః సర్వరత్న విభూషితమ్
ఋషభో దక్షిణాత్తూర్ణ సముద్రాజ్జల మాహరత్ ॥
రక్తచందన కర్పూరైః సంవృతం కాంచనం ఘటమ్
గవయః పశ్చిమాత్తోయ మాజహార మహార్ణవాత్ ॥
రత్నకుంభేన మహతా శీతం మారుత విక్రమః
ఉత్తరాచ్చ జలం శీఘ్రం గరుడానిల విక్రమః ॥
ఆజహార స ధర్మాత్మా నలః సర్వ గుణాన్వితః ॥

యుద్ధ 131 స 48 67 శ్లో

భరతుడు సుగ్రీవునితో వానరులనుబంపి ఉదయమునవే నాలుగు సముద్రముల నుండియు అయిదువందల పుణ్యక్షేత్రములనుండియు జలము దెప్పించుమని చెప్పెను ఇప్పుడు సూచింపబడిన ఉత్తర సముద్రమేదియో అగోచరముగ నున్నది హిమ వంతము సంజీవని యోషధులను దెచ్చుటకు ఉత్తరదిశగా బరచు పయనించెను గాని, అప్పుడు మానవ పరోపకారముకప్ప సముద్రమేదియు లేదు అయినగాక రాజుతో రాణియు పట్టాభిషేకము నొందుట ఇది యే క్రమము సుగ్రీవ పత్ని బలం సంతర్పణమున అది జరుగవాయెను వసువులు ఇంద్రుని నభిషేకించినట్లు వారా వెల్లరు శ్రీరాముని నభిషేకించిరి అంత ఋత్విజులు అభిషేకించిరి దేవతలు పుష్పవృష్టి గురిపిరి మానవుల సృష్టించిన మనువు ధరించిన కిరీటమును వసిష్ఠుడు శ్రీరాముని శిరముపై నుంచగ ఋత్విజులు ఆభరణము లలంకరించిరి ఇంద్రుడు రత్నఖచితమైన హారమును వాయుదేవునిచేత పంపించెను శ్రీరాముడు లక్ష గోవులను అశ్వములను, నూరు కోడెలను ముప్పదికోట్ల బంగారునాణెములను దానము గావించెను ఈ సంపదము ఆ పురమున పలుకేంద్రములందు జరిగియుండును శ్రీరాముడు సీతాదేవికి గొప్ప ముక్తాహారమును బహూకరించెను ఆమె శ్రీరాముని యనుమతిపై దానిని హనుమంతునకు బహూకరించెను

అంత్యమున సామంతరాజులును అతిథి అభ్యాగతులును శ్రీరాముని సెలవు దీసికొని వారివారి పురములకేగిరి వానరులెల్లను శ్రీరాముడు తమ కిచ్చిన సెలవిని బహుమతులనుగొని తమతమ నెలవులకు పయనమైరి విభీషణుడు తన కులధనమును గ్రహించి బయలుదేరెను

శ్లో॥ విభీషణోఽపి ధర్మాత్మా సహతైః నైరృతర్షభైః ।
లబ్ధ్వా కులధనం రాజా లంకాం ప్రాయాద్విభీషణః ॥

యుద్ధ 131 స 90 శ్లో

ఇచ్చట కులధన మనగా తనకిచ్చిన లంకారాజ్యమని భావము. ఒక వ్యాఖ్యాత కులధన మనగ ఇక్ష్వాకుకులధన మని చెప్పెను. అప్పుడు వ్యాపించియుండిన కథ ననుసరించి శ్రీరాముని రాజనగరున రంగనాథుని విగ్రహ మున్నదనియు, అది విభీషణుని కీయబడెననియు మనము విశ్వసించవలెను. దాని కీ వాక్యమున ఆధార మేమియును లేదాయెను. ఈసందర్భమున యుద్ధకాండము సంపూర్ణం వృత్తాంతమునకు ముగింపు కలదు. ఉత్తరకాండమునందు శ్రీరామ పట్టాభిషేకమైనపిమ్మట విభీషణుడు అగస్త్యుడు చెప్పుచుండిన ఉపాఖ్యానములను వినుచు అనేకమాసములో ఒక సంవత్సరమో అయోధ్యయందే యుండెనని తెలియుచున్నది. ఒక వ్యాఖ్యాత యుద్ధకాండమునందు వర్ణింపబడిన వీడ్కోలు ఆ కాండమును పూర్తిచేయుటకే ఉద్దేశింపబడినదనియు ఉత్తరకాండమునందు గూడ నిజమైన వీడ్కోలనియు చాల చాతుర్యముగ చెప్పెను.

శ్లో॥ తతోఽస్య హారం చంద్రాభం ముచ్యకంఠాత్ స రాఘవః ।
వైడూర్యతరలం కంఠే బబంధచ హనూమతః ॥

ఉత్తర 40 స 21 శ్లో

యుద్ధకాండమున శ్రీరాముడు తన కంఠమందున్న ముత్యాలహారము తీసి హనుమంతుని కంఠ మలంకరించెనని చెప్పబడగా ఉత్తరకాండమునందు శ్రీరాముడు సీతాదేవికిచ్చి కొన్ని మణులను చేర్చి అవి ఎవరియందు అమరియున్నవో వారికి వాని నిమ్మని చెప్పెననియు అంత నామె దానిని తనయొక్క వర్తనైన హనుమంతున కిచ్చెననియు చెప్పబడెను.

ఉత్తరకాండమునందు వేరొకవిషయమును మనము గమనించవలెను.

శ్లో॥ కృతప్రసాదాస్తే నైవం రాఘవేణ మహాత్మనా ।
జగ్ముః స్వం స్వం గృహాన్సర్వే దేహీ దేహమివ త్యజన్ ॥

ఉత్తర 40 స 33 శ్లో

మరణించునప్పుడు చాల కొద్దిమందిమాత్రమే సంతోషముగ నుందురు. ఆ వానరులు మాత్రము తృప్తియున్నను, దుఃఖము వైరాగ్యము శ్రీరాముని వెంట దీసి

కానుగనుడు, దేహాదేహములు వదలిపోవునట్లు ప్రతివారును దుఃఖించెనని వాల్మీకి వర్ణించుచున్నారు. సోదర సోదరీమణులారా! పట్టాభిషేకవృత్తాంతమును మీకు సంపూర్ణముగ నెరిగించితిని. ఈ యుపన్యాసములు పట్టాభిషేకముతో అంతమొందుట మనకెల్లను సంతోషదాయకమై యుండును గాని నేనింతటితో పూర్తిచేసి సీతారాముల మన హృదయములందు ప్రతిష్ఠించి అభిషేకించుటయే నిజమైన పట్టాభిషేకమని చెప్పకుండిన మిమ్ము వంచించినవాడ నగుదును. శ్రీ సీతారాములు మన ఆలోచనలను జీవితమును దిద్దిదిద్దువారుగా [illegible] ఉపన్యాసములందును వారిని స్మరించుకొనుటయం చెప్పుటకై చెరని [illegible] ఆది మామూలుగా చెప్పు చివరివాక్యము [illegible] కొంతయుందరము [illegible] వాల్మీకిరామాయణము [illegible] సీతారాముల [illegible] సంపూర్ణముగ పరివర్తనము చెందిన [illegible] అది చాల మనోహరమైన భావము. [illegible] శ్రీరాముని జీవితమునకు [illegible] అతడనుభవించిన కష్టములు [illegible] అతని జీవితముపై ప్రభావము చూపలేదని యనుకొనుట [illegible] అది మానవస్వభావమే కాదు. మానవులు అడుగడుగునను నూతనాంశములను గ్రహింతురు. మహాజీవితమున జరిగిన ప్రతివిషయమును దానిప్రభావమును మనపై చూపును. ఆపదలు ఒకవిధమైన గుణపాఠమును, సంపదలు వేరొకవిధమైన గుణపాఠమును నేర్పును. మనపై నేదియు దానిప్రభావము చూపకపోదు. కావున శ్రీరాముడు క్రమక్రమముగ పరివర్తనము చెందెనని మన మెంచవలయును. సీతారాముల జీవితమునగల ప్రతి అంశమును ప్రతి ఘటనయు వారిపై నెట్టి ప్రభావమును చూపెనో, వారు దాని నెట్లు స్వీకరించిరో, మనము గమనించినపుడే మనకు అభ్యుదయము కలుగును. లేని [illegible] మనకు [illegible] ప్రయోజనముండదు. రామాయణము ప్రధానముగ మానవ సంబంధమైన కావ్యము. వాల్మీకి మానవస్వభావమును చిత్రించుటలో ఆరితేరిన మహాకవి. కావుననే అతడు సంఘటనలనన్నింటిని క్రమక్రమముగను సుదీర్ఘముగను వర్ణించెను. సీతారాములు వాటి వలన పొందిన ఆపదలందు కుందుచు సుఖములందు

సంతోషించుచు, వానిచే గుణపాఠములను గ్రహించి యెట్లు బాగుపడిరో గమనించి నపుడే మనము రామాయణమును పఠించుటవలన అధికప్రయోజనమును పొంద గలము కావున సీతారాములను మీహృదయము పీఠమున స్థిరముగ ప్రతిష్ఠించుకొను డని మనసార మిమ్మర్థించెదను. సీతారాములను మార్గదర్శకులుగ నెన్నుకొనుటకు మనము హృదయపూర్వకముగ ప్రయత్నించవలెను. అట్లు చేసినయెడల ఎనిమిది నెలలుగా గడచిన ప్రతి బుధవార సాయంకాలమును, మనము సద్వినియోగము గావించినవారమై, ఆధ్యాత్మిక, మానసిక, అభ్యుదయమును పొందినవార మగుదుము

కాళయుక్తి శ్రావణ
శుద్ధసప్తమి శుక్రవారము
తే 11 8 1978 ది

ఓమ్ తత్ సత్

శ్రీ రామచంద్రార్పణమస్తు